ALEXANDRE DUMAS

DOCTORUL MISTERIOS

C R

ALEXANDRE DUMAS

DOCTORUL MISTERIOS

vol. I

În românește de
Neli Arsenescu-Costinescu

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCĂ

Coperta de *Mihai Gheorghe*

EDITIONS BAUDELAIRE
LIVRE CLUB DES CHAMPS-ELYSÉES
30, rue Charles Baudelaire
Paris XII-e
Tous droits réservés pour tous pays
1968, Editions BAUDELAIRE, Paris

I

UN ORAŞ ÎN BERRI

În dimineaţa zilei de 17 iulie 1785, după o vijelie puternică, rîul Creuse se rostogolea tulbure, scăldînd stîlpii de lemn ai caselor înşirate pe cele două maluri. Cît erau ele de vechi şi de şubrede, nu străluceau mai puţin în soarele care, făcîndu-şi loc prin stratul de nori de unde tocmai fulgerase, azvîrlea acum o rază dogoritoare pe pămîntul muiat încă de ploaie.

Grămada asta de case şchioape, chioare şi ştirbe avea pretenţia să fie un oraş, şi acest oraş se numea Argenton.

Ce să vă mai spun că era situat în Berri ! Astăzi, cînd civilizaţia a înlăturat specificul claselor sociale, al provinciilor şi al oraşelor, privit de pe înălţimile care îi domină acoperişurile năpădite de muşchi şi micsandre înflorite, Argenton încă mai este un spectacol care face să tresalte de bucurie inima artistului.

Suiţi într-o bună zi pereţii stîncilor pe unde se răsucesc rădăcinile ca nişte năpîrci, croiţi-vă singuri drumul printre pietrele acoperite cu vegetaţia sălbatică şi uscată de licheni îngălbeniţi, ferigi însorite şi măcăcini înroşiţi — agăţaţi-vă cu unghiile de ruinele care prin culoarea şi soliditatea lor compactă sînt totuna cu stînca, atît de întinse şi atît de îndărătnice încît a fost nevoie de teribilele războaie ale Ligii şi de umerii puternici ai lui Richelieu ca să dispară această trudă a naturii care părea tot atît de nepieritoare ca înseşi fundaţiile lor de granit ; dar nici măcar războaiele de exterminare nu au putut să dez-

rădăcineze indestructibilele fundamente care, trăsnite de tunuri, sfîrtecate de fierăstraie, ştirbite de vînt, zdrobite de copitele boilor, scrijelite de potcoavele cailor, călcate de piciorul păstorului, au rămas acolo neclintite.

Din locul cel mai înalt al acestor ruine, operă a războaielor civile şi nu a trecerii timpului, aşezaţi-vă şi priviţi.

Dedesubt se adînceşte, ca un oraş prăvălit de o catastrofă geologică, o învălmăşeală sălbatecă şi pitorească de case, cu grinzi proeminente, cu scări grele de lemn care urcă pe dinafară la etajul superior, acoperişuri de paie colbăite şi acoperişuri de olane înnegrite, copleşite sub un strat murdar de vegetaţie abundentă. Din punctul de unde îl priviţi, oraşul pare sfîşiat în două de rîul întunecat, cu maluri abrupte, al cărui nume semnificativ *La Creuse* [1] sugerează adîncimile în care se rostogoleşte.

Prăjini lungi, înfipte pe lîngă casele ce-i mărginesc cursul, întind rufele puse la uscat, care filfîie în bătaia vîntului ca nişte drapele într-o mie de culori. Grupul acesta de locuinţe diforme, cu socluri dezgolite, şarpante scoase mult în afară, împodobite cu nervuri de lemn ce dovedesc naivitatea în arta construcţiei, este încadrat în cel mai răcoros, cel mai încîntător şi cel mai frumos peisaj ce se poate închipui.

Aici natura nu a căutat deloc efecte. Din toată Franţa prietenosul Berri este caracteristic prin simplitate, iar Argenton este, cred, oraşul cel mai simplu din Berri ; oile, îndrăznesc să spun, aceste arme ale provinciei, sînt aici mai altfel decît aiurea, şi gîştele care se bălăcesc în apa iute a rîului au de minune aerul a ceea ce sînt.

Aşa arată astăzi Argenton şi tot aşa trebuie să fi arătat şi în 1785, căci este unul dintre rarele oraşe ale Franţei pe care suflul revoluţiilor moderne şi spiritul novator încă nu l-au atins. Casele, deşi s-a scurs aproape un secol de la epoca pe care tocmai am pomenit-o, erau şi atunci vechi cum sînt şi astăzi, pentru că de multă vreme au atins o vîrstă care nu mai ţine seama de timp ; dacă ceva îl uimeşte pe turist, pictor sau arhitect, este soliditatea acestor dărăpănături ; ele se aseamănă cu stîncile şi rămăşiţele fortificaţiilor care le înconjoară. S-ar putea să

[1] *Creuser* — a săpa, a scobi.

reziste prin chiar starea lor de deteriorare, şi însuşi excesul de bătrîneţe să le facă să trăiască ; e atît de mult de cînd stau aplecate într-o parte sau în alta, încît s-au învăţat aşa şi nu mai au nici un motiv cît de cît serios ca să cadă în partea spre care stau înclinate.

Nimic din toate astea nu poate da vreo imagine despre calmul şi indiferenţa locuitorilor din Argenton, în acel 17 iulie 1786 ; clopotniţa bisericii tocmai îşi trimisese deasupra oraşului dangătele pentru rugăciunea de prînz şi din locuinţele liniştite fiecare îi dăruia Domnului paşnica lui mizerie, ca pe o ispăşire a greşelilor şi un mijloc dureros dar salvator întru cîştigarea cerului ; firea lor calmă se datorează seninătăţii peisajului şi ocupaţiilor lor mereu aceleaşi în orăşelul pe care nu îl tulbură nici industria, nici comerţul, nici politica ; îngrădiţi de o natură neschimbată, de copaci pe care i-au pomenit totdeauna mari, de case pe care le-au ştiut totdeauna vechi, locuitorii din Argenton nu se vedeau nici schimbîndu-se, nici îmbătrînind. Aşa cum rîndunica se întorcea în fiecare an pe la streşinile caselor lor, tot astfel bucuria primăverii ivită în soarele din aprilie le aducea în inimi an de an curajul de a înfrunta muncile aspre ale verii şi trîndăvia dureroasă a iernii.

În ciuda marilor frămîntări care îl copleşiseră spre sfîrşitul domniei lui Ludovic al XV-lea şi la începutul domniei lui Ludovic al XVI-lea, Argenton nu recunoştea nici o altă putere decît aceea a obişnuinţei. Pentru acest orăşel exista un rege .al Franţei care nu fusese văzut niciodată, dar în care oamenii credeau şi i se supuneau prin reprezentanţii lui legali, tot aşa cum credeau în Dumnezeu şi i se supuneau lui prin cuvîntul parohului.

Pe una din străzile cele mai nelocuite şi mai năpădite de iarbă se ridica o casă puţin altfel de celelalte, aproape îngropată sub o iederă imensă, în frunzişul căreia seara părea că se refugiază toate vrăbiile din oraş şi din împrejurimi.

Cu toată încrederea vrăbiilor în această casă, la adăpostul căreia nu se temeau să doarmă după ce ore în şir făcuseră să-i freamăte frunzişul, şi cu tot ciripitul vesel şi zgomotos pornit o dată cu zorile, casa aceasta nu avea un renume bun. Acolo locuia un doctor tînăr, de vreo

douăzeci și opt de ani, venit de la Paris de trei ani. De ce o luase el înaintea modei părului scurt și nepudrat, modă pe care Talma [1] urma să o lanseze abia cinci ani mai tîrziu în rolul lui Titus ? Fără îndoială pentru motivul că-i venea mai ușor să poarte părul scurt și nepudrat. Dar la epoca respectivă era o inovație nefericită pentru un doctor ; cînd priceperea medicală era atît de mult cîntărită după desfășurarea gigantică a perucii pe care și-o puneau pe cap discipolii lui Hippocrat [2], nimeni nu băgase de seamă că părul tînărului doctor era ondulat de la natură mai bine decît ar fi putut-o face chiar cel mai dibaci coafor ; nimeni nu remarcase că părul lui foarte negru îi încadra admirabil fața palidă de veghe, ale cărei trăsături viguroase și severe arătau îndeosebi înclinarea spre studiu.

Ce motiv îl făcuse pe acest străin să se retragă în Argenton, un oraș atît de rustic și care prezenta atît de puține ocazii pentru exercitarea medicinei ? Poate gustul singurătății și dorința de a lucra neîntrerupt ; și într-adevăr, tînărul savant, poreclit în oraș *doctorul misterios* din pricina felului său de viață, nu frecventa pe nimeni și, lucru de două ori scandalos într-un orășel de provincie, nimeni nu-l văzuse intrînd nici la biserică, nici la cafenea. Fel de fel de zvonuri răuvoitoare și superstițioase circulau pe socoteala lui. Avea el vreun motiv că nu-și pudra părul, că nu purta perucă — dar acest motiv era probabil neplăcut din moment ce nu-l mărturisea. Îl mai acuzau că avea legături cu duhurile rele, și fără îndoială ceremonialul din lumea spiritelor era altul decît cel al locuitorilor din Argenton.

Dar bănuielile de magie se întemeiau mai ales pe tratamentele de-a dreptul miraculoase pe care tînărul medic le aplica prin mijloace de o extremă simplitate ; mulți bolnavi, condamnați și părăsiți de ceilalți practicieni, fuseseră salvați de el într-un timp atît de scurt, încît binevoitorii strigaseră în gura mare miracolul, iar ingrații și bîrfitorii șoptiseră că la mijloc era vrăjitorie. Or, cum pe

[1] Talma François-Joseph, tragedian francez (1793—1826).

[2] Hippocrat (460—377 î.e.n.), cel mai mare medic al antichității.

lume sînt mai mulți oameni ingrați și invidioși decît oameni de treabă, doctorul și-i făcuse dușmani nu numai pe cei cărora le pricinuise neajunsuri în calitate de concurent, dar și pe toți aceia pe care îi vindecase și îi salvase — și numărul lor era mare.

Bătrînele care nu erau rele de gură — și în tot Argentonul dacă găseai cinci-șase — spuneau despre el că avea putere de sugestie. Este, într-adevăr, o credință foarte răspîndită prin părțile Berriului cum că unii oameni se nasc nu numai pentru binele sau răul semenilor lor, dar și pentru binele sau răul vieții, întinzîndu-și influența chiar și asupra animalelor, recoltelor și celorlalte produse ale pămîntului. Unii, cu idei mai înapoiate, atribuiau facultatea surprinzătoare de a face minuni unui suflu de viață pe care doctorul l-ar proiecta pe fruntea bolnavilor lui ; alții, unor gesturi și cuvinte anumite pe care le-ar spune în șoaptă ; și, în sfîrșit, alții, unei cunoașteri temeinice a naturii umane și a puterii ei celei mai întunecate.

Nu este însă mai puțin adevărat că oricît se deosebeau părerile asupra cauzei, nimeni nu contesta evidența fenomenelor, doctorul exercitîndu-și această știință în mod public, pe oameni și pe animale.

De pildă, într-o zi un căruțaș care adormise, așa cum se întîmplă adesea, pe capra agățată lîngă roțile din față, căzuse de pe capră, dar caii, văzîndu-și de drum, îi prinseră piciorul sub roata grelei căruțe și i-l zdrobiră. Nu era un picior rupt, ci unul pur și simplu zdrobit. Cei trei medici din Argenton se întruniseră și cum nu găsiseră alt remediu pentru oribila rană decît amputarea, adică una din acele operații în fața căreia se dădeau în lături cei mai abili practicieni ai capitalei, hotărîseră de comun acord să lase bolnavul în voia soartei — cu alte cuvinte a cangrenei și morții, care nu putea să întîrzie prea mult.

Atunci nenorocitul, dîndu-și seama de starea grea în care se afla, îl chemase în ajutor pe doctorul misterios. Acesta venise imediat, declarase operația gravă, dar de neînlăturat și, ca urmare, anunțase că va încerca să o facă fără nici o întîrziere. Cei trei doctori îi atrăseseră atenția ca niște suflete caritabile că pe lîngă gravitatea *inevitabilei operații* trebuia să se mai gîndească și la durerea fizică din timpul operației și totodată la chinurile morale

prin care va trece bolnavul văzînd cum o parte din el se desprinde sub tăişul bisturiului.

Însă la aceste obiecţii doctorul se mulţumise să surîdă, şi, apropiindu-se de rănit, îl privise fix întinzînd mîna spre el, şi cu un ton de poruncă îi comandase să adoarmă.

Cei trei medici se priviseră rîzînd ; departe de Paris, auziseră vag de fenomenele mesmerismului[1], dar nu le văzuseră puse în practică. Spre marea lor mirare, sub influenţa ordinului dat, bolnavul adormise aproape subit. Doctorul îi luase mîna şi îl întrebase cu vocea lui blîndă în care se amesteca totuşi o nuanţă de poruncă : „Dormi ?" Iar la răspunsul afirmativ al acestuia, îşi scosese trusa, alesese instrumentele, şi cu seninătatea cu care ar fi disecat un cadavru efectuase înspăimîntătoarea operaţie pe corpul insensibil al accidentatului ; ceruse zece minute, dar numai după nouă minute, cu ceasul în mînă, piciorul fusese scos afară din cameră, aşternutul pătat de sînge — înlocuit, bolnavul — culcat pe un alt pat ; şi, spre marea uimire a celor trei medici, amputatul se trezise surîzînd la ordinul doctorului.

Convalescenţa fusese lungă ; dar la capătul ei, cînd bolnavul se putuse scula, găsise lîngă pat un aparat făcut chiar de doctor şi, cu ajutorul lui, deşi pierduse aproape un sfert din trup, îşi regăsise facultatea de a umbla.

Dar acum ce avea să facă acest nenorocit ? se întrebau nu numai cei trei medici care avuseseră intenţia să-l lase să moară, dar şi un număr destul de mare de persoane care găsesc totdeauna ceva de spus în toate întîmplările rezolvate cu bine. Nu ar fi fost oare mai nimerit să-l fi lăsat pe nenorocit să moară, decît să-i prelungească viaţa, cu o asemenea infirmitate, poate cu zece, douăzeci sau treizeci de ani ? Ce va putea face ? O să trăiască din pomeni, o povară în plus pentru comuna şi aşa săracă ?

Dar se aflase prin perceptor, care la rîndul lui fusese înştiinţat de perceptorul regiunii, că nenorocitului i se făcuse un venit de trei sute de livre, fără să se ştie însă de unde îi venea această rentă sau cine o ceruse.

---

[1] Franz Mesmer (1734—1815), medic german, fondatorul teoriei magnetismului animal (teoria prin magnetism).

Fără îndoială în această privință mutilatul nu știa mai mult decît știau ceilalți ; însă de obicei, dacă venea vorba despre doctor, spunea :

— Ah ! cît despre el, îi datorez viața. N-are decît să mi-o ceară și i-o dau bucuros.

Ei bine, lucru aproape de necrezut pentru orice om care nu cunoaște lumea orașelor mici, această minunată faptă a doctorului fusese unul din motivele care îi pricinuise cel mai mare rău în orașul Argenton ; ceilalți trei medici pretindeau că și ei ar fi putut să-i salveze viața recurgînd la aceleași mijloace, dar că preferaseră să vadă murind un om decît să-l salveze cu un asemenea preț, întrucît ei considerau sufletul bolnavului mai valoros decît trupul lui.

Pentru prima oară acești trei cinstiți practicieni vorbeau despre suflet.

În altă zi, zi de iarmaroc, un taur furios stîrnise dezordine în tîrg și strigătele celor care fugeau, femei și copii, se auziră pînă în laboratorul doctorului care domina piața. Doctorul privi pe fereastră și se lămuri despre ce era vorba. Toți fugeau din calea animalului furios, care tocmai spintecase burta unui măcelar ce se încumetase să-l aștepte cu un baros în mînă. Atunci doctorul coborîse în mare grabă, cu capul gol ; cu părul lui frumos fluturînd în vînt și cu buzele crispate de voința de fier care era una din principalele lui calități, sau unul din principalele defecte ale caracterului său, se oprise drept în calea taurului, îndemnîndu-l să se apropie. Animalul abia îl zărise, că, acceptînd sfidarea, o și pornise în direcția lui cu capul în jos...

Astfel încît adversarul, neputîndu-i prinde privirea, fusese obligat să se arunce într-o parte, ca să evite întîlnirea. Taurul, dus de goana lui, îl depășise cu vreo zece pași, apoi se întorsese, ridicase capul și privise cu ochii întunecați și adînci spre îndrăznețul rival care se încumeta să-l înfrunte. Dar numai o clipă fusese de-ajuns ; ochiul întunecat și adînc al animalului întîlnise ochiul nemișcat și poruncitor al omului ; taurul se oprise brusc, scormonise pămîntul cu copitele, mugise vrînd parcă

să-şi ia avînt, dar rămăsese ţintuit locului ; atunci doctorul se dusese drept spre el, şi toţi văzuseră cum, pe măsură ce înainta, taurul tremura pe picioare şi se lăsa la pămînt ; în sfîrşit, cu braţul întins, doctorul atinsese animalul între coarne şi ca un alt Achelous [1] în faţa unui alt Hercule, taurul i se culcase la picioare.

Se mai ivise încă o ocazie pentru ca doctorul să-şi poată arăta uimitoarea putere magnetică ce o exercita asupra animalelor. Trebuia să fie potcovit pentru prima oară un cal de trei ani, încă neîmblînzit ; calul rupsese toate legăturile cu care îl priponiseră, îl răsturnase pe potcovar şi se întorsese furios în grajd, unde nimeni nu îndrăznea să intre, mai ales că nu rămăseseră pe el nici frîul, nici căpăstrul de care să-l poată apuca şi aduce înapoi.

Doctorul, care trecea din întîmplare pe acolo, dăduse mai întîi îngrijirile necesare omului trîntit la pămînt ; după aceea, pentru că izbitura fusese puternică, dar în cădere nu se lovise la cap, îi spuse să aibe răbdare, că-i va aduce înapoi calul supus şi ascultător.

Şi într-adevăr, în văzul gloatei care în oraşele mici se iveşte totdeauna ca din pămînt, intrase în grajdul şefului poştei, căruia îi aparţinea calul şi, fluierînd, cu mîinile în buzunare, dar fără să-l piardă din ochi, se apropiase de animalul furios, care, tot trăgîndu-se îndărăt din faţa lui, se lipise de zid ; atunci îl apucase de nări şi, fără efort, cu toate că ochii injectaţi ai calului dovedeau cu cîtă greutate se supunea acelei puteri nefireşti, îl adusese mergînd de-a-ndaratelea pînă la locul de potcovit, de unde cu puţin timp înainte fugise, şi fără să mai fie nevoie să-l lege, stăpînindu-l şi ţinîndu-l sub dominaţia lui continuă, îi spusese potcovarului să-şi înceapă lucrul, iar acesta îi bătuse una după alta potcoavele la toate cele patru picioare, fără ca animalul să facă altă mişcare decît acea uşoară înfiorare a pielei care la patrupedele de felul lui însemnează mărturisirea înfrîngerii lor.

[1] Achelous, fluviu în Grecia, astăzi Aspropotamos. După mitologia vechilor greci, Hercule s-a îndrăgostit de logodnica lui Anchelous şi, în luptă cu acesta, l-a înfrînt şi i-a răpit-o.

După astfel de minuni săvîrşite în văzul tuturor, spre sfîrşitul secolului trecut, într-unul din oraşele cele mai puţin civilizate din Franţa, se înţelege sub cite feluri aspecte putea să fie judecat Jacques Mérey. Acesta era numele doctorului.

II

DOCTORUL JACQUES MÉREY

Cei mai îndîrjiţi dintre defăimătorii lui Jacques Mérey erau bineînţeles medicii : unii îl considerau şarlatan, alţii empirist, punînd pe seama naivităţii cea mai mare parte a miracolelor despre care se vorbea.

Văzînd totuşi că instinctele şi credinţa în superstiţii, atît de înrădăcinate în rîndul oamenilor simpli, rezistau criticii lor, mai mult apropiindu-i decît îndepărtîndu-i de Jacques Mérey, se hotărîră să facă pe faţă cauză comună cu prejudecata religioasă şi declarară diabolică ştiinţa acestui om care îndrăznea să vindece altfel decît prevedeau canoanele autorizate de şcoli.

În sprijinul acuzaţiilor lor aduseră faptul că străinul nu frecventa nici biserica, nici casa parohială ; dacă i se cunoştea o doctrină, aceea de a alina durerile aproapelui, nu i se cunoştea o religie. Nu fusese niciodată văzut îngenunchind sau împreunîndu-şi mîinile, totuşi fusese surprins nu o dată contemplînd natura în acea stare de reculegere şi meditaţie care semăna cu rugăciunea.

Degeaba vorbeau însă medicii şi preotul, puţini erau bolnavii şi infirmii care să reziste ispitei de a se lăsa îngrijiţi de doctorul misterios — dacă se vor căi mai tîrziu de tămăduirea lor, vor aprinde o lumînare în chip de pocăinţă, dacă era adevărat că fuseseră scăpaţi de suferinţă cu ajutorul diavolului.

Ceea ce contribuia mai ales la răspîndirea acestor legende, legate de Jacques Mérey ca de o fiinţă extraor-

dinară, era că el nu risipea binefacerile științei și mijloacele sale la întîmplare. Bogații erau cu desăvîrșire excluși din rîndul clientelei lui. Cîțiva dintre aceștia îi ceruseră consultații oferindu-i sume mari, dar le răspunsese că el avea obligații față de săraci, și că în afară de el sînt destui medici în Argenton dornici să îngrijească bolnavi bogați și de neam. Că, de altfel, leacurile preparate aproape totdeauna de el erau calculate după temperamentul simplu al oamenilor cărora le și administra.

Se poate ușor închipui că în vremea aceea, cînd începuseră să fie provocate manifestări împotriva operelor filantropice sau populare, această rezervă dădu frîu liber criticii literaților. Ei căutară mai mult ca oricînd să semene îndoiala asupra omului cu virtuți tămăduitoare, limitate la tratamente empirice, și care, neîndrăznind să înfrunte experiența oamenilor de treabă, prefera să-și învăluie serviciile în recunoștința obscură a claselor înapoiate.

Jacques Mérey îi lăsă să vorbească și își văzu mai departe de munca lui liniștită și solitară. Cum ducea o viață foarte retrasă, în casa lui neintrînd nimeni, cum în fiecare noapte putea fi văzută veghind lumina unei lămpi, stea a muncii lui — oamenii inteligenți și fără idei preconcepute aveau toate motivele să creadă, cum am mai spus-o, că savantul doctor venise în Berri să găsească singurătatea la fel de inviolabilă ca aceea pe care vechii anahoreți plecau să o caute în Thebaida.

Cît despre țărani și săraci, pe care nu-i tulburau nici superstiția, nici reaua-credință, spuneau despre el :

— Domnul Mérey este ca bunul Dumnezeu, nu se arată decît prin binele care îl face.

La 17 iulie 1785, pe o căldură de douăzeci și cinci de grade, Jacques Mérey era în laboratorul lui, supraveghind într-o retortă primele reacții ale unei experiențe complicate, care de cîteva ori nu-i reușise.

Era chimist și chiar alchimist ; născut într-una din acele epoci de dubiu științific, politic și social, în care neliniștea ce apăsa asupra unei națiuni îndemna oamenii să caute mereu altceva, să caute miraculosul și chiar imposibilul, el îl văzuse pe Franklin descoperind electricitatea și dirijînd tunetele ; îl văzuse pe Montgolfier înălțînd primele

baloane și cucerind domeniul aerului (ce e drept, văzuse toate acestea mai degrabă în sinea lui decît în realitate). Îl văzuse pe Mesmer practicînd magnetismul animal, dar nu întîrziase să-și depășească înaintașul, știut fiind că Mesmer, surprins de primele manifestări ale acestei forțe inerente pe care o imaginase și o recunoscuse dar pe care nu ajunsese să o perfecționeze, se oprise în fața convulsiilor, spasmelor și minunilor hîrdăului fermecat; nu-și împinsese cercetările pînă la somnambulism, ca și Cristofor Columb, care, fericit că descoperise cîteva insule ale lumii noi, lăsase altuia cinstea să acosteze pe continentul american care îi poartă și numele.

Cu alte cuvinte, Domnul de Puységur fusese Amerigo Vespucci al lui Mesmer și Jacques Mérey discipolul direct al Domnului de Puységur [1].

Adăugase deci științei lui de a vindeca și experiența confuză a maestrului german. Cucerit foarte de tînăr de neliniștea supranaturalului, Jacques Mérey se avîntase în tainica pădure a științelor oculte. Cît explorase acest spirit curios drumurile noi și tenebroase, grotele obscure în care se adîncise pentru a-i consulta pe moderniii Trophonios [2], puțurile subterane prin gura cărora se scufundase în centrul inițierilor, orele pe care le petrecuse, mut și în picioare, în fața implacabilului sfinx al cunoștințelor omenești; luptele titanice pe care le angajase cu natura pentru a o sili să vorbească și să-i smulgă eternul și sublimul secret ce îl ținea ascuns în sînul ei — toate acestea puteau fi subiectul unei epopei științifice în genul poemului lui Iason în căutarea Lînei de aur.

Ceea ce întîlnise mai puțin în cercetările lui fabuloase fusese lîna, fusese aurul.

Dar Jacques Mérey nu-și făcea deloc griji și se obișnuise să considere drept o bogăție a lui toate stelele de pe cer. Cîteva voci indiscrete însă făcură să circule zvonul că era bogat, ba chiar foarte bogat.

---

[1] Armand-Marie-Jacques Puységur (1751—1825), discipol al lui Mesmer.

[2] Trophonios, arhitect grec, constructorul templului din Delphi.

Toate ideile extravagante ale francmasonilor, iluminiştilor, alchimiştilor, astrologilor, necromanţilor, magilor, fiziognomiştilor le cercetase, le sondase, le analizase şi din toate îşi făcuse pentru spiritul şi pentru profesiunea lui o religie căreia ar fi fost greu să-i dai un nume. Nu era nici evreu, nici creştin, nici mahomedan, nici schismatic, nici hughenot; nu era nici deist, nici animist — era mai curînd panteist; credea într-un fluid general, răspîndit în tot universul, care lega oamenii între ei printr-o atmosferă vie, plină de înţelegere. Credea, sau mai degrabă nădăjduia că acest fluid creator şi conservator al fiinţelor putea fi îndrumat potrivit voinţei omului şi folosit prin intermediul ştiinţei.

Pe această bază îşi întemeiase un sistem medical a cărui îndrăzneală ar fi făcut să se revolte toate academiile şi toate grupările de savanţi; dar de vreme ce doctorul nostru îşi spusese trebuie să cred asta, sau trebuie să fac aia.— puţin îi păsa de părerile oamenilor, de acordul sau dezacordul lor; iubea ştiinţa pentru ştiinţă în sine, pentru partea bună ce rezulta din ea şi aplicarea ei în folosul omenirii.

Cînd vedea sau credea că vede atomii, fie cei simpli sau cei compuşi, cei infinit de mici şi cei infinit de mari, arahnidele şi universul mişcîndu-se în virtutea dreptului pe care îl numea magnetic — oh! atunci se simţea în al nouălea cer, tot corpul îi exulta de dragoste, de admiraţie şi recunoştinţă pentru grandoarea naturii, şi aplauzele întregii lumi nu i s-ar fi părut în acel moment mai preţioase decît zgomotul abia perceptibil al aripei unei musculiţe în zbor.

Studiase chiromancia după Moisé şi Aristotel; Porta şi Lavater îl iniţiaseră în arta cunoaşterii oamenilor după fizionomie; dezvoltîndu-şi posibilităţile cerebrale, îi întuise pe Gall şi pe Spurzheim, întrecînd astfel cea mai mare parte a descoperirilor moderne în fiziologie. Aspiraţiile lui ţineau de epoca tulbure în care trăia şi care preced toate marile cataclisme sociale şi politice — aspiraţiile lui tindeau, trebuie s-o spunem, chiar mai departe încă decît limitele artificiale ale ştiinţei.

Era un vis pentru care Prometeu a fost țintuit în cuie de stînca lui și înlănțuit cu lanțuri de diamant ; ceea ce nu-i împiedicase pe toți cabaliștii Evului Mediu, de la Albert cel Mare — din care biserica făcuse un sfînt — pînă la Cornelius Agrippa — din care biserica făcuse un demon — să urmărească aceeași himeră îndrăzneață ; acest vis era să facă, să creeze și să dea viață unui om.

Să faci un om, cum spun alchimiștii, în afara lăcașului lui natural — *extra vas naturale* — rămîne eternul miraj, țelul de căpetenie urmărit din secol în secol de inspirați și de nebuni.

Apoi, dacă s-ar ajunge la acest rezultat, arborele științei și-ar confunda pentru totdeauna ramurile lui cu arborele vieții ; atunci savantul n-ar fi numai un om mare, el ar fi un supraom ; atunci șarpele antic ar avea dreptul să ridice capul și să spună urmașilor lui Adam : „Ei, ce ziceți ! Vă înșelasem eu ?"

Jacques Mérey, care asemenea lui Pic de la Mirandole putea să vorbească despre toate lucrurile cunoscute și încă despre multe altele, trecuse în revistă toate procedeele după care savanții Evului Mediu încercaseră să creeze o ființă după chipul și asemănarea lor ; pe toate le găsise însă deplasate, de la cel care clocea plămădirea copilului într-un dovleac, pînă la altul care construise dintr-un aliaj un automat cu figură umană.

Cu toții se înșelaseră, nici unul nu atinsese izvoarele vieții.

În pofida atîtor încercări zadarnice, doctorul nu se lăsa înfrînt, și ca un hoț sublim căuta mijloacele cu care să poată smulge focul sacru.

Această preocupare înăbușise în el toate celelalte sentimente ; inima îi rămăsese insensibilă, redusă doar la funcția pur materială de mișcare, obligată să trimită sîngele la extremități și să îl primească înapoi.

Era o creatură a lui Dumnezeu, incapabil să iubească o ființă pe care să nu o fi creat el însuși. Astfel, singur și trist în mijlocul mulțimii, pe care nu o vedea sau peste care arunca priviri distrate, plătea scump ambiția dorințelor lui.

În ziua aceea Jacques Mérey era destul de mulțumit de modul cum se dizolvau în retortă anumite săruri cărora le studia cele mai potrivite calități curative — cînd trei lovituri grăbite răsunară în ușa dinspre stradă.

Cele trei lovituri întăriră miorlăiturile furioase ale unei pisici negre despre care gurile rele ale orașului, mai ales habotnicii, pretindeau că era spiritul intim al casei.

O servitoare bătrînă, cunoscută în întregul Argenton sub numele de Martha cocoșata, și care se bucura de o oarecare nepopularitate pentru faptul că-l slujea pe doctor, urcă gîfîind scara exterioară de lemn și dădu buzna în laborator, fără să bată la ușă, așa cum îi impusese categoric doctorul, pentru că nu-i plăcea deloc să fie întrerupt în timpul delicatelor lui experiențe.

— Ei, ce e cu dumneata, Martha ? întrebă Jacques Mérey ; pari foarte tulburată.

— Domnule, spuse femeia, au venit niște oameni de la castel să vă ia cu ei degrabă.

— Martha, știi foarte bine, îi răspunse doctorul încruntîndu-se, că am refuzat de atîtea ori să mă duc la castelul vostru ; eu sînt medicul săracilor și al neștiutorilor ; să se adreseze vecinului meu, doctorului Reynald.

— Doctorii refuză să se ducă, domnule ; spun că asta nu-i privește pe ei.

— Dar despre ce e vorba ?

— Păi e vorba de un cîine turbat care mușcă pe toată lumea ; așa fel, că cei mai curajoși argați nu îndrăznesc să se apropie chiar înarmați cu o furcă, și ce e mai grozav e că seniorul de Chazelay e foarte speriat, pentru că prăpăditul ăla de cîine s-a adăpostit chiar în curtea castelului.

— Ți-am mai spus, Martha, afacerile seniorului nu mă privesc.

— Da, dar oamenii sărmani pe care cîinele i-a și mușcat, și ceilalți pe care o să-i mai muște, astea vă privesc, mi se pare. Și dacă n-o să fie îngrijiți numaidecît, or să turbeze ca și cîinele care i-a mușcat.

— Bine, bine, Martha, spuse doctorul. Ai dreptate, am greșit. Mă duc.

Se sculă, îi dădu cîteva indicații să supravegheze cu grijă retorta, îi porunci să lase focul în voia lui, adică

să se stingă singur şi coborî la parter, unde într-adevăr îl aşteptau doi oameni de la castel, care, foarte tulburaţi şi palizi, îi îndrugară o poveste sinistră despre ravagiile cauzate de animalul furios.

Doctorul îi ascultă şi le răspunse scurt :

— Să mergem !

Un cal înşeuat şi cu frîul pus îl aştepta. Cei doi oameni încălecară pe caii în spume care îi aduseseră şi împreună, în goana mare, luară drumul castelului.

III

CASTELUL DE CHAZELAY

La două sau trei leghe de Argenton cîmpul îşi schimbă înfăţişarea ; fîşii de pămînt în paragină, cărora ţăranii le spuneau mărăciniş, cîteva petice de cîmp acoperite de o vegetaţie pipernicită, drumuri pietroase încastrate în albii de torente şi mărginite de garduri vii sălbatice ; ici şi colo cîteva măguri ale căror laturi sfîşiate lăsau să se zărească argila colorată care înroşea apele curgătoare ale pîrîurilor, — cam aşa arătau în general locurile pe unde trecea cavalcada în galop.

Pe vremea aceea pentru locuitorii din această parte a Berriului, trei cai însemnau un lux nemaipomenit ; pe atunci în preafericita provincie a Franţei, însemnată şi astăzi cu cenuşiu-închis pe harta domnului baron Dupin, nu se cunoştea în materie de vite de povară decît atelajul vechilor regi trîndavi.

Pe unul din drumurile pustii, călăreţii noştri întîlniră o castelană de prin împrejurimi, al cărei rădvan tras de o pereche de boi o ducea grav şi agale la o petrecere în familie ; greoiul atelaj se tîra pe drumuri de o zi întreagă. Ce e drept, făcuse aproape cinci leghe.

În sfîrşit, o pădure de turnuleţe se profilă în peisajul puţin uscat pe care soarele îl îneca în razele lui. Masa

aceasta întunecoasă care se ridica din pămînt, începea să aibe, pe măsură ce te apropiai, frumusețea sălbatecă a tuturor monumentelor războinice ale Evului Mediu ; construcția putea să dateze de pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea. O artă viguroasă în rusticitatea ei plănuise această locuință feudală care își întindea umbra nesfîrșită peste sat, adică peste cîteva case sărace, pierdute ici și colo printre pomii fructiferi.

Era Chazelay.

Castelul de Chazelay era legat din vechime printr-o linie de apărare de castelele Luzrac și Chassin-Grimmont, căci micii seniori căutau să se sprijine pe vecini pentru a se întări împotriva incursiunilor înalților și puternicilor cămătari ai feudalității.

Însă în vremea în care se petrece întîmplarea noastră războaiele civile luaseră sfîrșit de multă vreme. Din condotieri, nobilii deveniseră vînători. Unii chiar, atinși de îndoială, în urma lecturii enciclopediștilor, nu numai că nu se mai împărtășeau cu ocazia celor patru mari sărbători ale anului, dar citeau *Dicționarul Filozofic* al lui Voltaire, își băteau joc de preotul lor, ironizau o nepoată nelegitimă, ceea ce însă nu-i împiedeca să se ducă la liturghie duminica și să se lase lingușiți din banca lor de stejar de mîinile celui care celebra slujba.

Stingheriți în aceste greoaie și aspre armuri de piatră, cea mai mare parte dintre nobilii decadenței blestemau arta războinică a Evului Mediu și și-ar fi dărîmat bucuroși castelele, dacă nu i-ar fi împiedecat respectul pentru strămoși, dacă n-ar fi existat privilegiile legate de acele vechi ziduri, și în fine dacă n-ar fi fost amintirile dominației și ale teroarei pe care astfel de edificii le țineau treze în sufletele și în mintea țăranilor.

Își dăduseră osteneala să înfrumusețeze și să civilizeze cît de cît aceste cuiburi de păsări de pradă ; unii retușînd fațadele, alții înlocuind barbacanele cu ferestre obișnuite ochi de bou, iar alții, desființînd ușițele secrete de deasupra șanțului de apărare, suprimînd podurile mobile și șanțurile pline cu apă în care orăcăiau broaștele, cu atît mai mult cu cît, de vreo zece ani încoace, țăranii nu mai vroiau să le distrugă.

Dar castelul de Chazelay nu era dintre cele care să fi făcut concesii ; rămăsese în toată măreția demnității lui sumbre și mohorîte ; mici turnuri laterale, cărora li se spunea solnițe de piper, dominau ușa de la intrare împodobită cu desene din fier și cuie mari cu floarea rotundă ; coarne de cerb, picioare de căprioară și trofee de mistreț fixate pe ușa groasă aminteau că seniorul de Chazelay se folosea din plin de dreptul lui de vînătoare.

Această expoziție cinegetică era completată cu cinci sau șase păsări de noapte, de toate mărimile, de la cucuveaua mică pînă la vultur. Societatea noctambulă era prezidată de o bufniță mare cu aripile larg deschise, ale cărei pene smulse de vînt, orbite rotunde și goale, gheare crispate ofereau dubla imagine — a puterii înfrînte și a morții violente.

Trebuie spus că o oarecare spaimă superstițioasă înconjura castelul. Dăinuia în regiune o tradiție, veche de secole, că această așezare feudală era bîntuită de un duh nefast.

Adevărul e că cea mai mare parte dintre seniorii de Chazelay, întocmai ca bufnița țintuită pe ușa castelului lor, sfîrșiseră de moarte violentă, și familia fusese pusă la sîngeroase și triste încercări.

Proprietarul actual era un exemplu al acestei fatalități care, așa cum se spunea, apăsa asupra castelului. Din al doilea an al căsătoriei, o pierduse pe tînăra și încîntătoarea lui soție. Într-o seară, cînd trebuia să se ducă la un bal, îmbrăcată după moda vremii cu o rochie pusă pe cercuri de sîrmă, castelana se apropiase din neatenție de vastul șemineu din salon, în care butucii ardeau cu flacără, și rochia îi luase repede foc ; învăluită de acest nimb arzînd, fugise dintr-o cameră într-alta, iar curentul provocat de goana ei întețise flăcările în loc să le stingă. Servitoarele, văzînd apariția scînteietoare, speriate de țipetele care ieșeau din vîrtejul de foc, nu se încumetaseră să-i sară în ajutor, și în mai puțin de zece minute sărmana făptură murise pradă celor mai îngrozitoare chinuri ; bărbatul ei, care lipsea în momentul acela de la castel, nu mai găsise cînd se întorsese decît o masă informă, calcinată și fără nume.

De pe urma ei rămăsese o fată, asupra căreia seniorul de Chazelay părea că-şi revărsase toată dragostea ; dar încetul cu încetul copila, pe care toţi sătenii o văzuseră cînd venise pe lume, pe care contese şi marchize o purtaseră pe braţe spre cristelniţă, împodobită cu dantele şi panglici şi clopotele sunaseră vesele timp de trei zile, această copilă fusese mai întîi izolată, apoi dispăruse cu totul ; circula zvonul că murise într-un accident şi că fusese îngropată în taină în cavoul familiei.

De atunci castelul de Chazelay, care şi aşa era destul de trist, devenise funebru. Un nor de corbi întunecase cele cinci turnuleţe al căror acoperiş circular şi ascuţit, încărcat cu o anghinare de plumb, domina clădirile şi curţile interioare. Noaptea se auzea ţipăt de bufniţă din vechiul donjon înălbit de lumina lunii, şi ţăranii, apucaţi de un tremur superstiţios, se depărtau de fantomele de piatră peste care se întindea, ziceau ei, răspunderea unei crime.

Despre ce crimă să fi fost vorba ?

De la care senior de Chazelay pornea ? Prin ce înlănţuire morală îşi întindea înrîurirea pînă la destinul stăpînului de azi ? Nu se ştia !

Prin uşa de la intrare, străjuită de turnuleţele despre care am mai vorbit, şi de care era lipită căsuţa paznicului, se pătrundea într-o primă curte, unde se aflau grajduri, staule, poduri, hambare şi, în general, toate acareturile.

Aceasta era ferma.

Să fi fost numai o vorbă sau chiar era adevărat că animalele suferă influenţa morală a locurilor unde vieţuiesc ? Fără îndoială cîinii, speriaţi la vederea altui cîine furios, îşi scuturaseră lanţurile şi, la sosirea străinului, se auzise urletul care noaptea anunţă superstiţioşilor moartea stăpînului casei sau a uneia dintre cele mai apropiate rude. Boii, dejugaţi pentru a fi duşi la adăpat, rămăseseră cu coarnele în jos şi cu ochii lor mari şi limpezi priveau în pămînt ; caii păreau a fi ei înşişi minunaţii armăsari ai lui Hipolit, supuşi tristeţii răspîndite în egală măsură fiecăruia.

Din această curte exterioară descopereai şanţurile a ceea ce s-ar fi putut numi fortăreaţa. Peste un pod mo-

bil aruncat deasupra șanțului și printr-un tunel întunecos săpat în grosimea unui donjon, pe zidul căruia se întindea o pată mare de rugină sau de sînge, se pătrundea într-o altă curte. În afară de bucătării și cîteva săli ale aripii destinate să marcheze configurația interioară a corpului pentru locuit, nu se vedea încă nimic din castel, nimic decît acest bloc puternic, monolit, a cărui tristețe apăsa asupra oamenilor și animalelor.

În prima curte iarba creștea printre pietre ; uneltele de muncă zăceau azvîrlite la întîmplare ici și colo, și cîteva rațe se bălăceau tăcute în apa stătută și unsuroasă a șanțurilor.

Aceasta era înfățișarea obișnuită a castelului de Chazelay. Dar, în clipa cînd Jacques Mérey, urmat de cei doi oameni de la castel, pătrunse în curtea exterioară, tristețea de totdeauna a chipurilor și a lucrurilor făcuse loc unei spaime și unei tulburări greu de descris. Argații, înarmați cu bîte, furci și bice, urmăriseră mai întîi un cîine mare care speriase satul și mușcase mai mulți cîini. Hărțuit și rănit, dar înfuriat mai ales din pricina rănilor, cîinele nu se mulțumise doar cu animalele ; mușcase și pe doi dintre oamenii care îl atacaseră ; apoi, găsind deschisă poarta fermei seniorale, se strecurase în curte și se lipise cu spatele de zidul unui intrînd ce semăna cu un cuptor.

Toată lumea se oprise la marginea podului mobil. Chiar domnul de Chazelay, în loc să înfrunte animalul cu arma de vînătoare, se închisese în casă ; o spaimă superstițioasă părea să fi țintuit toată lumea în pragul lugubrului castel, care și în alte ocazii nu era vizitat fără spaimă.

Cîinele era deci întruparea unui duh rău care, așa cum se spunea, avea o slăbiciune violentă și funestă pentru aceste locuri.

În acest timp caii legați în grajduri, vacile și boii adăpostiți în staule, cîinii închiși în cotețe gemeau și lătrau de făceau să încremenească toată suflarea.

Dacă o fi adevărat că în infern e zgomot, atunci zgomotul acela ar trebui să semene cu țipetele disperate care se auzeau dinspre castelul blestemat. Printre vaiete se auzeau ici și colo voci de femei, fără îndoială servitoarele sau jupînesele pe care cîinele le surprinsese la treburile

lor și care, fugind degrabă în vreun ascunziș mai puțin sigur, strigau după ajutor.

Ajungînd în prima curte, doctorul aruncă o privire în jurul lui. Văzu doi oameni care își spălau rănile la o fîntînă, unul fusese mușcat de obraz, celălalt de mînă. Prevăzuse totul și adusese cu el un acid coroziv pentru primele îngrijiri.

Jacques Mérey sări de pe cal, alergă spre ei, scoase bisturiul, deschise rănile și, în tăieturile făcute de lama oțelului, injectă acidul care trebuia să prevină efectele mușcăturii. După ce îi pansă, întrebă unde putea fi găsit cîinele, și aflînd că era în a doua curte în care nimeni nu se încumeta să se ducă, își făcu loc printre oameni și intră singur, hotărît și neînarmat.

Țăranii scoaseră un țipăt de spaimă văzînd că doctorul se îndrepta spre adîncitura în care sta ghemuit cîinele ; acolo se oprise surîzător, dar cu buzele ușor crispate peste dinții lui albi, fixîndu-și privirea în ochii cîinelui. Toți credeau că animalul furios se va năpusti asupra doctorului ; dar spre surprinderea lor, cîinele, care stătea încordat pe cele patru labe, se lăsă la pămînt scheunînd. Apoi, ca atras de o forță irezistibilă, ieși tîrîș din întrîndul unde stătuse pe jumătate ascuns. Furia din ochii înroșiți se domolise, gura, căscată și plină de o spumă dezgustătoare, i se închisese ; se tîrî pînă la picioarele doctorului ca un vinovat care imploră iertarea, sau mai curînd ca un bolnav care cere vindecarea ; umil, înduplecat și învins, animalul părea că se calmase, și-și lăsa furia la picioarele omului invulnerabil care îl privea blînd și liniștit.

Doctorul făcu un semn ; cîinele se ridică pe labe, aruncînd priviri temătoare și rugătoare doctorului, care își lăsase mîna pe capul zbîrlit și înfiorat al animalului.

În fața acestui spectacol, admirația țăranilor izbucni ; nu citiseră niciodată povestirile despre Orfeu adormind ciinele Cerber care-și înăbușise în gîtlej triplul lătrat de monstru. Dar acești copii simpli ai naturii nu fură mai puțin impresionați de noutatea miracolului ; se întrebară unii pe alții ce azvîrlise oare doctorul în gura animalului turbat, și după care lege putuse oare porunci furiei oarbe ?

Încurajați din ce în ce mai mult de atitudinea supusă a cîinelui în fața căruia pînă mai adineauri tremuraseră cu toții și se dăduseră înapoi, oamenii, înarmați cu uneltele de muncă, se apropiară ca să-l omoare ; dar doctorul, întorcîndu-se spre ei autoritar, le spuse :

— Înapoi ! nici unul din voi să nu se atingă de cîinele ăsta, vă interzic ; cel care îi va face cel mai mic rău va fi un laș. De altfel, cîinele este al meu.

Uluiți, țăranii îi propuseră să-i lege labele cu frînghii.

— Nu, spuse Jacques dînd din cap, nu e nevoie de frînghii, credeți-mă ; mă va urma singur și fără să fie nevoie să-l silesc.

— Dar măcar — strigară cîțiva — puneți-i botniță, domnule doctor, puneți-i botniță !

— Nu e nevoie, răspunse Jacques Mérey ; am eu o botniță mai solidă decît toate cele de care vă serviți voi ca să-i țineți gura închisă.

— Și care e botnița aceea ? întrebară țăranii.

— Voința mea.

Și după aceea îi făcu un semn cîinelui.

La acest gest, animalul se sculă în picioare, își ridică și fixă privirea supusă și obosită în ochii noului său stăpîn, scoase de trei ori un lătrat plîngăreț și îl urmă pe Jacques Mérey cu o voioșie supusă de parcă al lui ar fi fost de cînd lumea.

IV

DREPT CARE CÎINELE ESTE NU NUMAI PRIETENUL OMULUI, DAR ȘI PRIETENUL FEMEII

A doua zi, Jacques Mérey primi un mesaj de la castel. Într-o scrisoare destul de politicoasă ca să nu fie jignitoare, seniorul de Chazelay, care se retrăsese și se închisese la el cînd văzuse cîinele, el care se lăuda a fi un liber cugetător, mărturisea că nu crede în așa-zisul miracol

săvîrşit de doctor cu o zi înainte, cu atît mai mult cu cît de la fereastra lui ar fi putut să vadă minunea.

Un cîine se strecurase într-adevăr în curtea castelului şi din prima curte intrase în a doua, unde adusese tulburare şi dezordine ; dar acest cîine era într-adevăr turbat ?

Aici era îndoiala ; ca nişte oameni simpli şi inculţi să creadă în fascinaţia privirii şi a voinţei, nimic mai firesc ; dar oamenii instruiţi şi cu educaţie nu puteau să admită în mod raţional asemenea poveşti.

Cum totuşi doctorul dăduse dovadă de curaj şi de hotărîre, înfruntînd furia unui cîine fugărit, care putea să fie şi turbat, castelanul îi trimetea două monezi de aur, îndemnîndu-l să le accepte cu titlu de onorariu.

Jacques Mérey rupse scrisoarea şi refuză cele două monezi de aur. Ştiinţa nu era preocuparea morală a doctorului, s-ar putea spune chiar că nu iubea ştiinţa decît într-un anume scop. Acel scop, spre care tindeau toate forţele minţii lui, toate mişcările inimii lui, era ţelul filozofiei secolului al XVIII-lea — fericirea genului uman.

Prevedea împreună cu domnul de Condorcet momentul încă îndepărtat fără îndoială (dar ce contează timpul !) cînd raţiunea omului, ajunsă la perfecţie, va descoperi raţiunea de bază a lucrurilor, cînd naţiunile nu se vor mai războ şi cînd oamenii, liberaţi de suferinţele care dau naştere mizeriei şi ignoranţei, vor împlini pe pămînt o existenţă nelimitată. Sfînta scriptură nu mărturiseşte că moartea este datoria păcatului, adică violarea legilor naturale ? Or, în ziua în care omul va cunoaşte aceste legi şi le va respecta, se va elibera de datoria lui, şi, cum această datorie este moartea, omul va deveni nemuritor.

A crea şi a nu mai muri, nu este latura ideală a ştiinţei ? Căci ştiinţa este rivala lui Dumnezeu. Dacă omul ar cunoaşte misterul tuturor lucrurilor aflate pe lume, el ar putea susţine teorii de necombătut în faţa divinităţii înseşi. Dumnezeu îi va răspunde :

— Dacă ştii totul, nu eşti decît la jumătatea drumului tău ; acuma creează un vierme sau o stea şi vei fi egalul meu.

Cufundat în visele de fericire îndepărtată, în acea speranță a puterii nelimitate, gîndind la epoca de aur a omenirii pe care poeții, copiii sublimi ai naturii, o situaseră la începutul lumii, fremătînd de nerăbdare, Jacques Mérey vedea obstacolele morale și materiale pe care le opunea clasa privilegiaților în calea destinului omului pe pămînt.

Natură blîndă și sensibilă, ajunsese la ură prin dragoste.

Pentru că îi iubea pe cei oprimați, îi detesta pe asupritori.

În afară de împrejurările cînd se încrucișase cu el pe drum, de două sau de trei ori, seniorul de Chazelay îi era personal necunoscut. Spirit superior, Jacques Mérey nu era supărat pe oameni, ci pe abuzurile și inegalitățile sociale, ale căror întruchipări vii erau nobilii. A refuzat aurul de la castel cu același dispreț cu care ar fi refuzat daruri din partea unui dușman.

Întunecata apariție de Ev Mediu feudal al seniorului de Chazelay răscoli în sîngele lui plebeian reminiscențe de mînie ; vedea în zidurile vechi semnul unei dominații, mai redusă, ce e drept, dar care dăinuia încă ; se întreba ce forță ar putea vreodată să dezrădăcineze titanicele monumente ale rasei cuceritoare. Atunci, descurajat de încetineala progresului, de enormele obstacole care stăteau în calea dezrobirii unui popor, se dăruia cu disperare studiului naturii, unicul refugiu pe care societatea, așa cum era alcătuită, îl lăsase științei.

Singur, făcea deseori plimbări pînă în inima pădurilor, și acolo, grav, atent, asemenea lui Oedip în fața Sfinxului, părea că vorbește cu sufletul universului.

Cîinele pe care-l salvase din ghearele propriei sale furii devenise prietenul lui cel mai sincer și cel mai devotat ; blînd și supus, îl însoțea în toate plimbările, îl asculta ca umbra gîndului său.

Astfel preotul din Chazelay nu uitase să spună că existau în istoria vrăjitorilor mai multe exemple, în legătură cu spiritele celor apropiați reîncarnate sub forma unui animal domestic. Acest animal cu siguranță avea

şi coarne, şi dacă nu şi le arăta, o făcea numai ca să-şi ascundă jocul.

Într-o zi cînd Jacques Mérey plecase devreme ca să culeagă plante, tot mergînd se pomeni fără să-şi dea seama la liziera unei păduri dese, încîlcită, de nepătruns, cum doar în această parte din Berri se mai află; privită în mic, o adevărată pădure din America, pe ale cărei poteci nu se zărea vreo urmă de pas omenesc.

Cum am mai spus, doctorului îi plăcea singurătatea; îi plăcea să se apropie de natură; dar o noapte adîncă domnea în această sălbatecă pădure, cu aspectul ameninţător al mărăcinilor şi al ierburilor năpădite de năpîrci; masa compactă a stîncilor care conturau verdele muşchiului pe verdele întunecat al stejarilor, toate astea îl făcură pe doctor să simtă o strîngere de inimă; ezită să intre în pădure, ca un iniţiat al misterelor lui Eleusis în pragul templului înlăuntrul căruia îl aşteptau încercările de temut şi tenebrele.

Dar cîinele se apropie de el altfel ca de obicei; lingîndu-i mîinile şi trăgîndu-l de haină, părea că-l ruga să-l urmeze în desimea pădurii.

Unul din punctele doctrinei lui Jacques Mérey, comună cu cea a iluminaţilor, cabaliştilor şi chiar a istoricilor, pretindea că animalele sînt uneori înzestrate de natură cu spirit de prezicători. Ştiinţa prezicerilor şi a prevestirilor, ştiinţa asta veche de cînd lumea, în care au crezut toţi înţelepţii antichităţii, de la Homer pînă la Cicero, nu mai era o himeră pentru el.

Presupunea că animalele, plantele şi obiectele neînsufleţite au un limbaj al lor şi că acest limbaj, interpret al elementelor naturii, poate da omului avertismente salvatoare.

Şi într-adevăr, dacă studiaţi în acelaşi timp fabula şi istoria, le veţi găsi şi dumneavoastră pe amîndouă de acord în ceea ce priveşte acest subiect.

Oare nu un berbec îi descoperise lui Bacchus, care murea de sete, acele izvoare ale deşertului în jurul cărora înverzesc astăzi oazele lui Ammon? Nu doi porumbei îl conduseseră pe Enea de la Capul Micene la ramura de aur ascunsă pe malurile lacului Averne? Şi nu o căpri-

oară a fost cea care-i croise drumul lui Attila de-a lungul mării Palus-Méotides ?[1]

Jacques Mérey se luă deci după ciine, convins că acesta îl va conduce la o țintă anume.

Animalul înainta prin pădure ; doctorul mergea cu greutate în urma lui, cu obrazul biciuit de crengi în fiece clipă, cu picioarele rătăcind prin ierburi, nevăzînd înaintea lui decît coada ciinelui, busolă vie, și neauzind altceva decît foșnetul ierburilor și al reptilelor ce se strecurau pe sub urzici.

După vreun sfert de oră de mers, omul și ciinele, întîi ciinele, ajunseră într-un luminiș în mijlocul căruia, rezemată de trunchiul unui stejar imens, se ridica o cabană.

Ciinele dădea bucuros din coadă.

Cabana era fie a unui tăietor de lemne, fie a vreunui braconier ; poate că cel care o locuia făcea și una și alta

Era așezată în mijlocul unei păduri ce aparținea familiei de Chazelay. Cum îngăduia domnul de Chazelay, atît de mare amator de vînătoare, ca un braconier, a cărui existență era cu neputință să-i scape, să se stabilească astfel pe pămîntul lui ?

Jacques Mérey își puse vag toate aceste întrebări ; dar obișnuința de a sacrifica lucrurile importante în favoarea lucrurilor mărunte îl făcu să lase deoparte cauza și să se ocupe numai de efect.

Ciinele se urcă pe ușă cu labele ; apoi văzînd că nu o poate deschide, se lăsă jos și o împinse cu botul.

Ușa se dădu brusc de perete și doctorul o ținu cu mîna ca să nu se închidă la loc. Aruncă o privire înăuntru.

Era destul de curat și avea aspectul unei gospodării mai înstărite. O bătrînă, așezată pe un scaun de bucătărie, torcea liniștită un fuior, și un bărbat de vreo treizeci de ani, probabil fiul ei, curăța piesele demontate ale închizătorului unei puști. În fața sobei în care ardeau crengi uscate, se frigea un sfert de căprioară, răspîndind o aromă plăcută și îmbietoare de vînat.

În clipa în care ciinele intră, bătrîna scoase un mic strigăt de fericire și omul sări în sus de bucurie. Nicicînd

[1] Palus-Méotides — vechi nume dat Mării de Azov.

nu se văzuse o întîlnire mai afectuoasă : mîngîieri, entuziasm, îmbrăţişări, ce nu se mai terminau.

Apoi dialoguri în care animalul răspundea scheunînd şi făcîndu-te să crezi că înţelegea mustrările ce i se aduceau şi încerca în felul lui să se dezvinovăţească.

— De unde vii, bandit mizerabil ? De unde vii, haimana înfiorătoare ? spuse omul.

— Pe unde-ai umblat cincisprezece zile, de ne-ai făcut atîtea griji ? întrebă femeia.

— Te-am crezut mort sau turbat, ceea ce e cam acelaşi lucru, continuă bărbatul.

— Ba nu, slavă Domnului ! E sănătos, bietul Scipion ! Are privirea limpede ca o picătură de apă şi vie ca un licurici !

— Trebuie că ţi-e foame, caraghiosule ! Na, muşcă de-aici !

Şi copilul-minune sărbătorit, mîngîiat la întoarcerea acasă, vedea cum i se oferă resturile unui prînz sau ale unei cine luată cu o zi înainte, cu aceeaşi atenţie şi aceleaşi îmbieri ca şi cum ar fi fost un adevărat musafir.

Pentru că Scipion — căruia doctorul îi aflase adevăratul nume, şi fără îndoială acest nume şi-l datora unui naş mai citit decît stăpînul său — mîncase înainte de a părăsi casa doctorului şi acum refuza cu dispreţ tot ce i se oferea, tăietorul de lemne săltă capul şi atunci îl văzu pe Jacques Mérey.

Prezenţa străinului păru a nu-i fi pe plac ; încruntă sprîncenele, iar femeia ar fi pălit dacă pielea nu i-ar fi fost atît de tăbăcită de vîrstă şi de soare.

Jacques Mérey, observînd efectul neplăcut al apariţiei sale neaşteptate, se grăbi să le istorisească păţania lui Scipion şi cum îl salvase el de furcile şi bicele grăjdarilor de la castelul Chazelay.

O lacrimă se adună încet în ochiul bătrînei şi căzu pe inul din fuior.

Cît despre tăietorul de lemne, fără îndoială că şi el încerca acelaşi sentiment de recunoştinţă pentru omul care îi salvase ciinele ; o umbră de îndoială îi mai întuneca totuşi fruntea.

Doctorul credea că nimerise, cum spuneam, într-o cabană de braconier; de aceea punea tulburarea lor pe seama meseriei pe care o practica şi probabil a temerii de a nu fi descoperit. Aşadar, cu surîsul unui patriarh pe buzele-i tinere, le spuse:

— Liniştiţi-vă, oameni buni, nu sînt un spion de la castel; Dumnezeu, care este mai presus decît seniorii de pe pămînt, a dat omului animalele pentru ca omul să aibă hrană. Or, Dumnezeu nu a stabilit vreo diferenţă între nobil şi omul de rînd; numai greşitele noastre legi sociale au făcut asta; legile astea au acordat drept de vînătoare unora şi l-au refuzat altora, şi nobilii, care nu respectă nimic, nici chiar cuvîntul lui Dumnezeu, au violat promisiunea pe care Iehova i-o făcuse lui Noe şi urmaşilor lui. „Tot ce se mişcă pe pămînt şi în ape vă aparţine", a spus Domnul.

Dar în momentul în care doctorul îşi termina demonstraţia dreptului de vînătoare, drept universal, drept indestructibil, bazat pe legile sfinte, un spectacol nou şi tot atît de neaşteptat îi atrase atenţia.

În fundul camerei văzu un fel de firidă mascată cu nişte perdele; cîinele ridicase şi dăduse la o parte cu capul o parte din perdea, şi, în semiîntuneric, Jacques Mérey zări un amestec nemişcat de membre omeneşti, fără îndoială un copil ce dădea semne de viaţă.

— Ce este acolo? întrebă el.

Şi apucă perdeaua vrînd să o dea la o parte.

Dar braconierul se ridică şi îi spuse grav:

— Domnule, pentru că aţi văzut ceea ce aţi văzut, oricare altul decît dumneavoastră n-ar ieşi cu viaţă de aici; dar îmi dau seama cît vă iubeşte cîinele meu; datorită dumneavoastră n-a fost omorît cu lovituri de furcă şi nu a murit de turbare; ori cîinele meu, vedeţi, îmi este singurul prieten; pentru el vă iert; dar juraţi-mi că nu veţi povesti nimănui ce aţi crezut că vedeţi.

— Domnule, spuse Jacques Mérey lăsînd perdeaua dar încrucişîndu-şi braţele ca un om hotărît să meargă pînă la capăt, dumneata uiţi că eu sînt medic şi că un medic este duhovnicul trupului; vreau să văd ce e cu copilul ăsta.

Privirea tăietorului de lemne, care întîi azvîrlise flăcări, se înseninâ.

— Sînteţi doctor !... făcu el pe gînduri. Într-adevăr aţi salvat viaţa şi aţi redat judecata cîinelui meu care întîi mă pierduse pe mine şi apoi urma să se piardă şi pe el.

Şi dintr-o dată :

— Oh ! exclamă, ce idee ! dacă ceea ce aţi putut pentru un animal, aţi putea... Dar scutură din cap descurajat. Ba nu, spuse, este imposibil !

— Nimic nu este imposibil pentru ştiinţă, prietene, răspunse doctorul liniştit. Nu ştii vorba : „Dacă aveţi credinţă doar cît un bob de muştar, veţi spune muntelui : «mişcă-te şi prăvăleşte-te în mare !» — şi muntele se va mişca şi se va prăvăli în mare.“ Oh ! exclamă, credinţa nu este decît prima vîrstă a ştiinţei ; a doua este voinţa A vrea înseamnă a putea.

Aceste cuvinte nu erau chiar pe înţelesul braconierului ; aşa că, după ce se gîndi puţin, spuse :

— Nu înţeleg eu mare lucru din frumoasele dumneavoastră raţionamente, domnule, dar îmi spun aşa, în sinea mea, că poate v-a adus aci o straşnică providenţă.

Se opri şi tuşi de mai multe ori ca şi cum ceea ce ar vrea să spună nu putea trece de gîtlej.

V

UNDE DOCTORUL GĂSEŞTE ÎN SFÎRŞIT CE CĂUTA

Doctorul aşteptă puţin, crezînd că braconierul îşi va termina fraza întreruptă.

Dar cum el continua să tacă, îi spuse :

— Providenţa m-a condus aici, *iat-o*. Şi-l arătă pe Scipion.

— Este foarte adevărat că animalul ăsta de treabă a fost totdeauna sufletul, apărătorul, piaza bună, şi, aş putea să spun, uneori chiar furnizorul cabanei noastre. Şi apoi...

Din nou tăcu.

— Şi apoi ? insistă doctorul.

— Şi apoi, spuse braconierul, ştiu bine că e o prostie ce spun, dar ea îl iubeşte atît de mult !

— Cine ea ? întrebă doctorul, neputînd crede că era vorba de mica idioată şi de Scipion.

— Ei, Doamne ! da, ea, spuse braconierul ale cărui trăsături se îndulciră ; sărmana fiinţă care zace acolo !

Şi ridicînd din umeri, arătă cu mîna perdeaua după care se agita forma aceea omenească neisprăvită.

— Dar ce e cu această făptură ? întrebă doctorul.

— O biată inocentă.

Se ştie că ţăranii, prin *inocenţi* înţeleg pe toţi cei săraci cu duhul, idioţii şi nebunii.

— Cum ! făcu doctorul ; aveţi în casă un copil în starea asta, şi nu aţi consultat doctorii ?

— Oho ! făcu braconierul ; trebuie să ştiţi, domnule, că înainte să fie aici la noi, a avut ea doctori, şi încă dintre cei mai faimoşi, au dus-o şi la Paris, dar toţi au spus că nu e nimic de făcut.

— Dumneata nu trebuia să te mulţumeşti numai cu atît ; după ce copila v-a fost adusă înapoi sau dată s-o creşteţi — nu mă interesează secretele dumneavoastră —, trebuia să vă daţi osteneală, că doar sînt şi în altă parte, nu numai la Paris, medici pricepuţi şi îndrăgostiţi de ştiinţă, medici care vindecă de dragul de a vindeca.

— Unde vreţi să se ducă să caute un pîrlit ca mine ? Eu nu ştiu nici măcar unde poate fi găsită medicina. Uitaţi, aşa cum mă vedeţi, n-am putut niciodată să trăiesc în oraşe ; casele voastre aliniate şi înghesuite una într-alta, pe mine mă sufocă. În casele alea nu se respiră. Mie îmi trebuie aerul liber, mişcarea, adăpostul pădurilor, casa lui Dumnezeu, mă rog, toate astea. Braconier, da, asta e viaţa care mi se potriveşte ; să trăiesc din puşca mea, să trag pe nas mirosul prafului de puşcă, să simt vîntul, roua, fulgii de zăpadă în păr ; lupta, libertatea — cu astea poţi fi fericit ca un rege.

— Ei bine, acum, că m-ai găsit fără să mă cauți, și că în trei sau patru cuvinte care ți-au scăpat m-ai lăsat să cred că Providența nu e străină întîlnirii noastre, ai să mă lași să văd cum arată sărmanul copil?

— Oh, Doamne! da, spuse braconierul.

— Fată ai spus că e?

— Am spus eu că e fată, domnule? Atunci m-am înșelat; nu este, să-mi fie iertat, decît un animal scîrbos, pe care ne dăm toată osteneala să-l ținem curat; dar de fapt, uitați-vă și dumneavoastră. Uitați-vă.

Și ridicînd bine perdeaua de mătase, arătă cu degetul o creatură inertă, ghemuită în ea, încolăcită pe o saltea prăpădită.

Jacques Mérey privi cu amărăciune această făptură omenească.

Inima doctorului se cutremură.

Era una din acele naturi sensibile care tresar de mila tuturor nenorociților și a tuturor înjosirilor; cu cît o ființă era mai nefericită, cu atît se simțea mai atras spre ea.

Sărmana idioată nu-și dădea cîtuși de puțin seama de prezența unui străin; mîna ei, nepăsătoare și moale, pe care ai fi putut-o crede lipsită de articulații, mîngîia ciinele. Părea că cele două ființe inferioare se înțelegeau, dacă nu cu gîndul, măcar din instinct, și că se atrăgeau una către cealaltă în virtutea marii legi a afinității. Numai că animalul pătrea în elementul lui, pe cînd fetița nu.

Doctorul reflectă îndelung; se simțea atras din toate forțele bunătății lui spre această nimicnicie.

Copila scoase un scîncet.

— Suferă, murmură el. Absența gîndirii să fie o durere? Da, fiindcă totul aspiră la viață, adică spre inteligență.

Apoi braconierul arătînd-o pe idioată, căreia nimic nu-i putea atrage atenția, dădu cu milă din cap.

— Vedeți, domnule doctor, spuse el, nu te poți aștepta la prea mare lucru de la o fată care nu e bună de nimic; mama și cu mine nu am reușit nici măcar s-o facem să țină furca în mînă, cu toate că a împlinit șapte ani.

Dar doctorul se trezi vorbind de unul singur:

— Se ocupă de cîine.

Și, pornind de la acest gest de simpatie pe care fata o arăta animalului, Jacques Mérey întocmi pe loc un întreg sistem de tratament moral.

— Ce e drept, e drept, repetă braconierul : se ocupă de cîine, dar asta e tot.

— E foarte mult, spuse Jacques Mérey visător, am găsit pîrghia lui Archimede.

— Eu nu cunosc pîrghia asta, domnule, murmură braconierul, și mai mult îmi place, dacă e vorba de mine, să mînuiesc puşca mea decît pîrghia oricui ar fi. Dar, dacă ați putea, continuă cu voce mai ridicată și bătîndu-se cu palma pe șold, dacă ați putea să-i dați puțină minte fetiței, eu și cu mama v-am rămîne recunoscători, pentru că noi o iubim, domnule, cu toate că nu ne e rudă. Știți, ne-am învățat cu ea ; tot uitîndu-ne la ea, am ajuns să o îndrăgim — cît o vedeți de respingătoare... Nu-i așa, mititico ? Ia uitați-vă, continuă el, nici măcar nu aude, nici măcar nu-mi recunoaște vocea.

— Nu, zise doctorul scuturînd capul, nu-i adevărat, a auzit și a recunoscut cîinele ; asta mie îmi este de-ajuns.

Jacques Mérey promise să mai vină, și chemă cîinele, mărturisindu-le că nu putea să regăsească drumul fără ajutorul ghidului credincios.

Cîinele însă îl urmă doar pînă la ușă ; cînd Jacques Mérey trecu pragul, scutură din cap în semn de refuz, și se întoarse lîngă copil, mai credincios față de vechea lui prietenie decît față de recunoștința ce trebuia să o poarte noului stăpîn.

Doctorul se opri îngîndurat. Pentru el, încăpățînarea cîinelui de a rămîne lîngă mica înapoiată însemna mai mult decît crezuse.

Și, în fond, se gîndi că dacă ținea cu tot dinadinsul să trateze copilul, asta însemna îngrijiri zilnice, oră de oră, minut de minut ; va trebui să născocească mereu altceva. De altfel, se și simțea legat printr-un sentiment de milă de mica ființă izolată, care nu se putea asemăna cu nimic din natură și care reprezenta neantul inteligenței și al materiei în mijlocul ființelor vii care se *mișcau și gîndeau*, două lucruri pe care ea nu era în stare să le facă.

Vechii cabaliști, vrînd să-i dea lui Dumnezeu un merit în plus, spuneau că lumea a fost creată din dragoste.

Jacques Mérey, în ciuda tuturor tentativelor, nu crease încă nimic ; dar așa cum am mai spus, aspira să realizeze o ființă după chipul și asemănarea lui. Apariția acestei fetițe înapoiate, la care omenească nu era decît forma, îi reînnoi înflăcărarea visului. Ca Pygmalion, el se îndrăgosti de o statuie — nu de marmoră, ci de plămadă vie — și întocmai făurarului de statui din antichitate, doctorul întrezări speranța de a o anima.

Viața pe care o dusese îi îngăduise să studieze nu numai deprinderile oamenilor, dar și instinctele și înclinațiile animalelor.

Părăsise de bunăvoie societatea oamenilor de la orașe, pentru ca să se apropie de natură și de ființele inferioare care o populează, convins că animalele, în învelișul mai mult sau mai puțin grosolan, ascund o scînteie din fluidul divin, și că sufletul lor este numai relativ altul decît al omului. El considera Creațiunea ca pe o familie, căreia omul îi era nu stăpîn, ci tată : o familie în care se găseau și vîrstnici și tineri, unii tutelîndu-i pe ceilalți.

El fusese deseori atent, cu acel interes specific spiritelor profunde, la toate întîmplările, oricît de neînsemnate, care îi puteau rezerva însă ceva pentru viitor. Nu o dată studiase cum se joacă un cățel cu un copil.

Ascultînd sunetele nearticulate pe care le schimbau în timpul jocurilor și al alintărilor, era înclinat să creadă că animalul încerca să vorbească limba copilului și copilul pe cea a cîinelui.

În orice caz, oricare ar fi fost limba pe care o vorbeau, ei se împăcau, se înțelegeau și schimbau probabil între ei acele gînduri naive care spun mai mult adevăr despre viață decît au spus vreodată Platon sau Bossuet.

Privind animalele, adică pe umilii Creațiunii, studiind înfățișarea inteligentă a unora, aerul blînd și visător al altora, doctorul înțelesese că exista un profund mister între ele și marea natură. Oare nu pentru a sublinia acest mister și pentru a-l învălui în binecuvîntarea universală care pogoară asupra noastră și asupra animalelor în tradiționala noapte de Crăciun, Domnul, model al totalei umilințe, a vrut să se nască într-o iesle, între un măgar și un bou ? Orientul nu adoptase oare credința că animalul

nu este decît un suflet adormit, care mai tîrziu se va trezi om, pentru ca poate mai tîrziu să se trezească şi divinitate ?

Într-o clipă această lume de gînduri, rezultat al muncii întregii lui vieţi, se perindă în mintea lui Jacques Mérey ; înţelese că, de vreme ce Scipion nu vroia să părăsească fetiţa, însemna că fetiţa şi ciinele nu trebuiau să fie separaţi ; că de altfel, oricîtă regularitate ar fi pus în vizitele ce le-ar fi făcut, nu ar fi reuşit să vină decît cel mult din două în două zile ; or, după părerea lui, un tratament continuu, o supraveghere de fiecare clipă îi erau absolut necesare ca să poată scoate sufletul fetiţei din întunericul în care zăcea scufundat.

Se întoarse deci în cabană şi, îndreptîndu-se către braconier şi bătrîna care zicea că e mama lui, le spuse :

— Oameni buni, eu vă spun încă o dată, nu mă interesează secretul vostru despre această copilă ; fără îndoială, aţi făcut pentru ea tot ce puteţi face, şi oricare ar fi persoana care v-a lăsat-o în grijă, voi nu i-aţi înşelat cu nimic încrederea. Este rîndul meu să fac restul. Daţi-mi sau mai curînd lăsaţi-mi mie fetiţa, care pentru voi este o adevărată povară ; am să încerc să o vindec şi să vă dau, în schimbul acestei grămezi inerte şi mute, o fiinţă inteligentă, care să vă ajute la treburile voastre şi care, luîndu-şi locul în familie, îşi va aduce partea ei de muncă şi de putere.

Mama şi fiul se priviră, apoi se retraseră amîndoi în fundul încăperii ; se sfătuiră cîteva clipe, păru că sînt de acord, apoi fiul, întorcîndu-se spre doctor, spuse :

— Este clar, domnule, că sînteţi trimis aci de mîna providenţei, vedeţi, tocmai ciinele, pe care îl crezusem pierdut şi ne luasem nădejdea că o să-l mai găsim, v-a adus aici. Luaţi copila şi duceţi-o cu dumneavoastră, domnule. Dacă şi ciinele vrea să vă urmeze, să vă urmeze sănătos împreună cu copilul ; în toate astea e un semn, şi din partea noastră ar fi o necuviinţă să ne opunem destinului.

Doctorul îşi scoase punga şi îi răsturnă pe masă tot conţinutul ; înfăşură copilul în manta, şi ieşi însoţit de

cîine, care de astă dată nu se codi să-l urmeze, şi vesel cum nu mai fusese vreodată, alerga înainte şi înapoi în faţa lui, mirosind şi atingînd cu botul capul copilului pe care nu-l vedea, dar îl ghicea acolo sub manta ; apoi o lua iar la fugă, lătrînd cu mîndria unui herald care anunţă victoria generalului său.

VI

ÎNTRE CÎINE ŞI PISICĂ

Văzînd veselia din ochii care îl priveau atît de inteligent, auzindu-l cum lătra cu accente atît de nuanţate, doctorul era convins mai mult ca niciodată că va face din cîinele salvat o legătură vie, intermediarul activ între viaţa lui şi neantul sărmanei înapoiate pe care trebuia să o facă să simtă că trăieşte.

Era un mijloc de a pătrunde prin surprindere în locul vizat. Cunoscător al anticelor mituri cabalistice, doctorul se întreba dacă poeţii nu prevăzuseră şi această iniţiere, cînd îl descriseseră pe Orfeu trecînd prin triplul lătrat al cîinelui Cerber înainte de a ajunge la Euridice. Ceea ce tindea să înfăptuiască avea după părerea lui mai multe puncte comune cu tentativa poetului primitiv. El trebuia să pătrundă cît mai în adîncul acestui infern care se numea imbecilitate, să caute o inteligenţă ascunsă în întunericul morţii, şi întocmai cum făcuse Orfeu cu Euridice, să o aducă, împotriva aparentului ei destin, la lumina zilei.

Orfeu eşuase, e adevărat, dar numai pentru că îi lipsise credinţa. De ce se îndoise el de cuvîntul zeului infernului ? De ce se întorsese să vadă dacă Euridice îl urma ?

În această stare de spirit se întorsese acasă doctorul şi se urcase în laboratorul lui.

Bătrîna Martha, căreia îi venise destul de greu să se învețe cu Scipion, întrucît prezența lui neașteptată îi speriase motanul, cînd îşi văzu acum stăpînul că aducea ceva înfăşurat în manta, se gîndi că trebuia să fie nişte ierburi medicinale culese de pe munte şi se luă după el, fiindcă asta era îndeletnicirea ei — să aleagă ierburile şi să le eticheteze.

Motanul se ținea după bătrînă.

Acest motan, căruia Martha cocoşata îi spunea *Președintele* pentru că avea blana tot atît de frumoasă ca hermina președintelui de la tribunalul din Bourges, pe care îl văzuse şi ea o singură dată în viață, fusese în primele zile foarte speriat de prezența cîinelui. Scipion, la rîndul lui, cu instinctul dușmănos față de pisici, specific animalelor din rasa lui, se repezise după *Președinte* şi îl fugărise printre scaune şi pe sub fotolii, răsturnînd tot mobilierul doctorului, pînă ce pisoiul, văzînd o fereastră deschisă, o zbughise afară şi dispăruse pe acoperiş.

Fie din gelozie că-şi văzuse luat locul în casă, deci şi locul din inima stăpînilor, fie din spaima grozavă încercată la întîlnirea în care înfruntarea forțelor fusese inegală, *Președintele*, a cărui vocație nu era războiul, şi care de multă vreme, datorită mîncării bune pe care bătrîna Martha i-o dădea de două ori pe zi, se îngrăşase pînă într-atît încît renunțase să mai declare război şobolanilor şi şoarecilor, cărora nu le mai da atenție nici cînd îi cădeau sub labă, tratîndu-i ca pe un desert nedemn de el — *Președintele*, deci, timp de trei zile, nu binevoi să mai vie acasă, deşi în fiecare noapte se auzea răsunînd pe acoperiş şi în pod mieunatul lui plîngăreț.

Cu toate că Martha cocoşata nu îndrăznea să se plîngă — pentru ea domnul doctor avea drept de viață şi de moarte asupra celor din jurul lui —, în urma dispariției *Președintelui* se produsese o schimbare serioasă pe figura ei, şi în fiecare dimineață nu-i aducea stăpînului cafeaua cu lapte decît oftînd, iar la prînz făcea fel de fel de mofturi cînd trebuia să-i dea de mîncare cîinelui.

Doctorul iubea armonia pentru armonie în sine, aşa cum ura războiul din cauza rezultatelor lui. Îşi dădu seama că, fie din oboseală, fie din vreun accident, se oprise unul din resorturile care puneau în mişcare cele patru personaje

ale casei ; o întrebă deci pe bătrîna Martha care era cauza tristeții sale, iar aceasta, cu un ton de mustrare și înecată de plîns, se mulțumi să arate fotoliul gol în care de obicei dormea pisica, izbucnind :

— *Președintele,* domnule doctor !

Era ora cînd și *Scipion* și *Președintele* trebuiau să mănînce. Jacques Mérey îi porunci să le prepare amîndorura mîncarea și să o aducă în vase de diferite mărimi.

Martha ieși, dînd din umeri, ca și cînd ar fi vrut să spună : „Păcat ! tot degeaba, fac asta pentru că îmi porunciți !"

Cum însă era obișnuită să asculte fără să crîcnească, se grăbi să execute porunca stăpînului ei.

Abia închisese ușa, că doctorul și ieșise pe balcon, căutînd să vadă pe unde era motanul.

Cum casa lui le domina pe toate celelalte și laboratorul la rîndul lui domina casa, privirea doctorului putu pătrunde pînă în cotloanele cele mai ascunse ale orășelului ; dar nu fusese nevoie să-l caute așa departe : la zece metri de el, pe un acoperiș de paie, *Președintele* dormea la soare, ghemuit în blana cam murdară de atîtea excursii nocturne în care se aventurase după plecarea de acasă.

Doctorul îl chemă cu un șuierat aparte. *Președintele,* care dormea, simți acel sunet pătruzîndu-l pînă în adîncul somnului și tresări. Își deschise ochii mari și galbeni, se întinse, privi în jur, căscă să i se rupă fălcile, dar în mijlocul căscatului îl zări pe doctor, care îl chema.

Fie că această atenție a stăpînului i se păru o reparație suficientă, fie că, la fel ca celelalte animale, simțise atracția irezistibilă a magnetismului, se ridică pe dată în picioare și se îndreptă spre balcon.

Doctorul intră în casă și chemă cîinele să vie lîngă el. Unul din talentele lui Scipion era să facă pe mortul : lăsa să treacă infanteria și cavaleria ușoară, și nu dădea semn de viață decît dacă i se anunța cavaleria grea. Doctorul îi arătă locul lui pe covor și îi ordonă să facă pe mortul Cîinele se lungi și închise ochii.

În clipa aceea, în colțul balconului își arătă capul delicat *Președintele,* care, în ciuda chemării pașnice a stăpînului, nu era deloc lipsit de teamă.

Jacques Mérey se îndreptă spre motan, îl luă în braţe, îl sărută între ochi, ceea ce nu se mai întîmplase vreodată, îl mîngîie ducînd mîngîierea de la ceafă pînă la coadă, mîngîiere care *Preşedintelui* îi plăcu atît de mult că doctorul simţi sub mînă înfiorarea animalului de la bot pînă-n vîrful cozii, înfiorare care făcu loc îndată unui sforăit fericit, care exprima starea de mulţumire dusă pînă la cea mai înaltă intensitate.

Atunci îl culcă între labele cîinelui, făcîndu-i-o pe una pernă, iar pe cealaltă punîndu-i-o deasupra, aşa cum ţine mama copilul la sîn. Cele două animale, care înainte cu trei zile vruseseră să se sfîşie — căci dacă forţa era de partea cîinelui, *Preşedintelui* nu-i lipsea bunăvoinţa —, se treziră bot în bot, uluite de noua lor stare, nu numai paşnică, dar şi plină de afecţiune a unuia faţă de celălalt.

Se aflau încă sub vraja acestei apropieri, cînd Martha intră aducînd într-o mînă mîncarea pisicii, iar în cealaltă supa cîinelui. Mirarea îi fuse atît de mare, încît lăsă repede mîncarea pisicii pe o masă, ca să-şi facă cruce.

Nici chiar Martha nu avea o încredere absolută în puritatea credinţei stăpînului ei, şi de fiecare dată cînd acesta mai săvîrşea vreun act care i se părea că depăşeşte limitele puterii omeneşti, îşi lua, pentru orice eventualitate, măsurile necesare împotriva satanei, punînd între ea şi stăpîn semnul crucii.

— Ah, domnule ! spuse privind cîinele şi pisica aşezaţi frumos unul între labele celuilalt. Uite încă una din farsele dumneavoastră !

— Dă-le să mănînce, şi aşteaptă, spuse doctorul, căruia nu-i displăcea să vadă cu ochii lui efectul produs asupra sufletelor simple şi căruia oamenii din popor îi spuneau miracol.

Martha ascultă, însă tulburată cum era, puse mîncarea pisicii la nasul cîinelui şi supa cîinelui lîngă pisică. Cînd vru să-şi repare greşeala, doctorul îi spuse :

— Lasă-le aşa ; fiecare din ei îşi va găsi strachina lui.

Şi cu şuieratul cu care-l trezise cu puţin timp înainte pe *Preşedinte*, îi scoase pe amîndoi din somnul lor artificial, şi conform voinţei lui, cîinele făcu o mişcare spre stînga, îndreptîndu-se către farfuria cu supă, iar *Preşedin-*

tele trecu printre picioarele ciinelui ca să ajungă la mîncarea lui.

Din ziua aceea în casa doctorului se instaură și domni armonia cea mai perfectă, spre marea mulțumire a Marthei, dar și spre marea satisfacție a stăpînului casei.

Deci, cu o încredere deplină în stăpînul ei, datorită și întîmplării arătate mai sus, Martha îl urmă în laborator, crezînd că aduce recolta obișnuită de ierburi.

Dar după ce cu tot felul de măsuri de prevedere doctorul așeză jos mantaua și dădu la o parte cele patru colțuri, Martha văzu cu uimire că ceea ce luase drept legătură de ierburi nu era altceva decît o copilă de șapte-opt ani, care rămase nemișcată pe podea, în locul unde o depusese stăpînul ei, și nu dădu nici un semn de viață nici cînd se apropie de ea ciinele și începu să-i lingă fața.

— Ah! Doamne! Ce e *asta*? izbucni Martha, cu capul repezit înainte și brațele în lături.

— *Asta!* spuse doctorul cu surîsul lui melancolic; *asta* este o grămadă de carne însuflețită, fără voință, fără mișcări, uitată de Dumnezeu printre ființele neterminate, dar căreia știința va trebui să-i completeze tot ce natura a uitat să-i dea.

— Doamne, domnule doctor! exclamă Martha, sper că nu o să ne încurcăm prin casă și cu un idol ca ăsta!? E bun de pus în borcanele mari care le vezi pe la ușile farmaciștilor, dar nu de altceva...

— Dimpotrivă, Martha, spuse Jacques Mérey, va rămîne la noi, și tu, în mod cu totul deosebit, vei avea obligația să veghezi asupra ei. Pentru început, te vei duce să cumperi o cadă mijlocie, și vei săpuni această creatură din cap pînă-n picioare.

Ca de obicei, bătrîna Martha ascultă supusă. O oră mai tîrziu, cada, plină cu apă încropită cît trebuia, o primea în ea pe mica făptură și mîna dibace a cocoșatei o spăla cu cel mai fin săpun pe care-l putuse găsi.

Doctorul asistă la această toaletă și îi dădu mare atenție. Copila ieșise din cabana tăietorului de lemne atît de soioasă din cauza contactului direct cu murdăria, încît fusese cu neputință să-și dea seama atunci de culoarea părului sau măcar de culoarea pielii ei.

Puțin cîte puțin, sub mîna iscusită a Marthei și din mijlocul spumei de săpun apăru un corp de o albeață netedă, bolnăvicioasă, ca aceea a copiilor crescuți în întunericul caselor.

În particulele aerului și în razele soarelui dăinuie culoarea vieții ; fără aer și fără soare, plantele cresc anemice și fără culoare, în timp ce semenele lor care se bucură de condițiile normale ale vieții strălucesc de toate culorile pe care le iau din prisma solară.

Cu toate că veghease cu grijă și atenție la spălatul feței, îi venea greu să-și dea seama dacă fetița era frumoasă sau urîtă. Nici o trăsătură nu era complet conturată ca să o poată aprecia ; ochii, care abia se întredeschideau și cărora nu li se putea aprecia mărimea, erau totuși frumoși, albaștri ca cerul ; gura, neprecis desenată, acoperea o dantură destul de regulată, căreia însă paloarea buzelor îi diminua strălucirea ; sprîncenele erau mai curînd marcate de tonurile pielii decît de arcul catifelat de care o femeie știe să profite atît de bine, fie că sînt sau nu abundente ; capul era pe alocuri dezgolit de podoaba părului, exceptînd ceafa, unde cîteva bucle de un blond auriu arătau că dacă această creatură va deveni vreodată femeie, s-ar putea, prin culoarea părului, să i se stabilească o legătură cu rasa germanică.

Într-un cuvînt, în afara cîtorva umflături la gît, pe sub pîntec și sub genunchi, doctorul păru destul de mulțumit de starea în care se găsea nefericita copilă.

Una din caracteristicile idiotismului este somnolența.

Natura a înzestrat omul cu trei daruri, și în acest triunghi a închis viața.

Cele trei daruri sînt simțul, voința, mișcarea. Omul încearcă, vrea, acționează. Aceste trei acțiuni se înlănțuie și nu se pot despărți. Din moment ce omul nu încearcă, el nu are voință ; fără voință, nu acționează.

Idiotul nu simte nimic ; de aci cauza primară a imobilității lui.

În cabana braconierului, sărmana copilă nu se dădea jos din pat, rămînea ore întregi ghemuită în ea ca un animal, sau se legăna ca păpușile grotești fabricate în

China, care nu au decît o mişcare sacadată a capului, de la un umăr spre celălalt.

În asta consta singura ei legătură cu viaţa.

Nu-i plăcea în aer liber, nu-i plăcea mişcarea, lumina, într-un cuvînt avea tendinţa firească a corpurilor neterminate care înclină spre odihnă.

Doctorul Mérey lăsă copila goală în paza ciinelui şi coborî în grădină.

Ca în majoritatea oraşelor de provincie unde terenul nu costă scump, grădina doctorului era mare în comparaţie cu casa. În mijlocul copacilor sălbatici, pe vîrful unui dîmb, îşi desfăşura coroana un măr de toată frumuseţea. Susurînd, un fir de apă, un izvor limpede şi strălucitor ţîşnea la poalele dîmbului, coborînd în cascade mici; trecea printr-o curte pavată, uda grădina pe toată lungimea ei şi se îndrepta apoi la vale, să se verse în Creuse.

Toată răcoarea şi verdeaţa grădinii, adevărată oază, se datorau acestui izvor, în aparenţă destul de neînsemnat. Trei sau patru falnice sălcii plîngătoare, plantate din treaptă în treaptă, îşi amestecau frunzişul aurit cu celelalte nuanţe de verde, oferind privirii paleta variată a grădinii.

Jacques Mérey aprecie pe dată avantajul ce l-ar putea trage mica lui bolnavă dintr-o asemenea grădină în pantă uşoară, peste care soarele, oricît de arzător ar fi fost, pătrundea întotdeauna filtrat de umbra copacilor. Cu un creion în mînă, deveni pe dată arhitectul şi grădinarul acestui mic Trianon. O suprafaţă dreaptă e destină unei peluze de gazon englezesc, unde copila ar putea să se rostogolească în voie. Trasă un bazin, a cărui adîncime nu trebuia să depăşească treizeci de centimetri, îl marcă în ţăruşi de lemn, urmînd ca la efectuarea lucrării să fie înlocuiţi cu un grilaj de fier; aceasta era viitoarea baie a fetiţei fără nume şi fără viaţă care zăcea sus în laborator.

Se şi apucă să împletească un leagăn din crengi de tei, aşa fel ca prin el să nu pătrundă razele soarelui în zilele de caniculă, cînd totul devenea periculos, chiar şi soarele. În sfîrşit, schiţă două sau trei locuri care urmau să fie plantate cu flori, asta pentru că doctorul Jacques Mérey,

în tratamentul ce vroia să-l aplice, urma să facă apel cu deosebire la toate resursele naturii.

A doua zi de dimineață, la revărsatul zorilor, patru lucrători grădinari se și aflau în grădină, și în schimbul unei plăți duble, urmau să execute într-o săptămînă lucrările pe care doctorul le pusese pe hîrtie în zece minute.

VII

UN SUFLET ȘI GENEZA LUI

După opt zile, totul era gata ; gazonul, semănat din prima zi, începea să răsară din pămînt. Bazinul, înfundat cu pietriș luat din rîu, înconjurat cu un grilaj care să împiedice fetița să se rostogolească, dispus astfel ca ea să poată face, sub supravegherea Marthei, o baie completă fără să fie stînjenită în mișcările ei obișnuite, se întindea pe un diametru de aproape zece pași ; în sfîrșit, ca să nu sufere din pricina deplasării, florile fuseseră transportate în ghivece, și cu multitudinea culorilor lor formau trei covoare pestrițe.

Micul Rai era gata pentru a primi pe micuța Eva.

Copila nu avea nume ; nu se gîndiseră niciodată să-l zică în vreun fel. Ce nevoie aveau, dacă ea nu răspundea ? Fără îndoială, în ziua în care se născuse, primise numele vreunui sfînt sau al vreunei sfinte trecută în calendar, dar acești aleși ai Domnului vegheaseră atît de prost asupra finei lor, încît nu mai era nevoie să cauți numele acestui neputincios, care se pierduse în mod voit poate în adîncul memoriei celor ce se ocupaseră pînă atunci de copilă.

Dar Martha cocoșata, care avea nu numai un nume, dar și o poreclă, nu se putea mulțumi cu o asemenea situație ; atîta îl sîcîi pe stăpînul ei ca să afle numele copilei, încît acesta, care pînă la urmă tot vroia să o obișnuiască pe viitor să răspundă la un apelativ, îi spuse că o chema

Eva. Şi nu din întîmplare sau fără să fi reflectat Jacques Mérey îi dăduse micii orfane acest nume ; nu încerca el oare să facă acelaşi lucru pe care Dumnezeu îl făcuse cu prima femeie ? Dacă proiectul lui va reuşi, nu urma ca din materia vie care îi căzuse în mîini să realizeze o creatură pe care oricine să o poată recunoaşte printre femei, aşa cum recunoşti o floare printre flori ? Ce alt nume mai semnificativ decît Eva ar fi putut să-i dea ?

Noi îi vom spune Eva, pentru că doctorul stăruise să-i dea acest nume. Martha cocoşata găsea însă numele de Rozalie mult mai frumos şi îi ceruse îngăduinţa să substituie acest nume celui pe care i-l dăduse el, care de altfel nu era de găsit nici în calendar.

Jacques Mérey, care începuse să aibe un sentiment deosebit pentru fetiţă, nu se supără că Martha o striga într-un fel în timp ce numai el singur îi zicea altfel ; era sigur că numai la chemarea lui va răspunde.

Cînd o aduseră în grădină, era o zi caldă de vară ; doctorul poruncise să se întindă un covor sub leagănul de tei şi Scipion, bine frecat şi spălat, fusese admis să împartă umbra împreună cu fetiţa.

Doctorul avea convingerea că Scipion îl va ajuta în opera lui de creaţie. El o va duce pe Eva în spinare, şi tot el va trage într-o zi trăsurica Evei ; pînă atunci, cîinele, cu o dibăcie admirabilă, se juca şi se alinta cu fetiţa, imprimîndu-i fără voie o mişcare ce părea a nu-i fi pe plac, dar pe care o accepta din partea cîinelui.

Tot timpul doctorul rămăsese lîngă cele două fiinţe, pe care nu le slăbise din ochi.

Copila era în pielea goală şi căldura soarelui o învăluia din toate părţile ; doctorul nu voia în nici un fel să-i stinghereasca primele mişcări ; de mai multe ori încercă să o facă să stea în picioare ; dar picioarele ei se îndoiră chiar cînd o sprijini cu mîinile de bancă.

Doctorul îşi dădu seama că trebuia, pentru început măcar, să nu se ocupe de altceva decît de organism, pentru a-l aduce apoi în stare să primească binefacerile tratamentului moral.

Primele zile şi chiar primele luni trecură în îngrijiri medicale menite să combată limfatismul.

Începuse cu băile reci în bazinul izvorului ; aceste băi o făcură mai întîi să scoată țipete de durere ; așa se întîmplă cu biata noastră natură omenească — strigătul de durere precede strigătul de bucurie ; apoi, după băile reci cu care micuța Eva se obișnui încetul cu încetul, așa fel că în curînd le suporta fără spaimă, sfîrșind chiar prin a-i face plăcere, cînd zilele călduroase trecură, continuă cura de băi saline și alcaline, însoțite de o hrană bună și consistentă.

În privința hranei, nu manifesta nici o preferință ; înghițea tot ce i se dădea, iar mișcarea fălcilor, ca și toate celelalte mișcări ale corpului erau pur instinctive.

Doctorul începu să înlocuiască supele false cu supe concentrate de carne, apoi, puțin cîte puțin, cînd se asigură că stomacul putea suporta o hrană ceva mai substanțială, ajunse la aspic din carne albă mai întîi, apoi din carne obișnuită, și uneori vînat, aceasta din urmă fiind de două ori mai hrănitoare decît celelalte.

Iarna trecu, și cu toate îngrijirile de fiecare zi nu se vedea nici cel mai mic progres în inteligența sau în înfățișarea copilei. Răbdarea doctorului însă părea mai îndîrjită decît slăbiciunea pe care pornise să o combată.

Deseori fusese pe punctul de a-și pierde nădejdea.

Un fapt provocat anume și care îi reuși întocmai după cum prevăzuse îi dădu toate speranțele.

Într-o zi ordonă Marthei să ia ciinele și să-l închidă în cotețul din fundul grădinii, de unde nu i se puteau auzi lătăturile.

Ciinele însă nu vru deloc s-o urmeze pe Martha ; trebui chiar doctorul să-l ducă la coteț și să-i poruncească să intre înăuntru.

Inteligentul animal înțelese la ce chin fusese condamnat ; desigur împotriva oricui, în afară de doctor, s-ar fi apărat ; resemnat se lăsă pus în lanț și închis, mulțumindu-se doar să schelăie dureros pentru o astfel de nedreptate.

Bineînțeles că doctorului îi revenea obligația să aducă hrana bietului prizonier. Ca să-i ușureze necazul, îi lăsă o gamelă plină cu supă comandată special pentru el. Apoi se întoarse lîngă Eva.

Era pentru prima oară după aproape un an cînd fetița se pomenea deodată fără însoțitorul ei ; îl văzuse cînd ieșise împreună cu doctorul, și îl urmărise din ochi pînă la ușă ; cînd acesta se întoarse fără ciine, ochii fetiței rămaseră ficși și în ei licărise o nuanță de mirare.

Doctorul sesiză vaga sclipire, cu toate că fusese aproape imperceptibilă.

Dar asta nu era tot. Restul zilei trecu. Îngrijorată, fetița privea cînd spre dreapta, cînd spre stînga, schițînd chiar unele mișcări pe care nu le mai făcuse vreodată, parcă ar fi vrut să vadă înapoia ei, apoi, spre seară, începură să se audă gemete.

Dar nu gemete aștepta Jacques Mérey ; o mai auzise de atîtea ori gemînd ; el aștepta un zîmbet, pentru că niciodată nu o văzuse surîzînd, mai ales că puțin cîte puțin trăsăturile feței ei prinseseră contur ; cu toate că nu erau decît vag expresivi, ochii ei se măriseră, nasul se formase, buzele se desenaseră și prinseseră o tentă roz ; și în sfîrșit după atîta timp capul i se acoperise cu păr de un blond minunat.

Doctorul nu se clinti de lîngă ea ; gemetele din timpul zilei continuară și în timpul somnului. De două sau de trei ori făcu niște mișcări mai bruște decît cele pe care le făcea cînd era trează, și-și mișcă brațele cu mai puțină moliciune decît de obicei. Oare visa ? exista vreun gînd în creierul ei ? sau astea nu erau decît simple tresăriri nervoase care o zbuciumau ?

Va afla a doua zi.

Într-adevăr, a doua zi Eva găsi lîngă ea motanul, pentru care niciodată nu manifestase nici simpatie, nici antipatie ; Jacques Mérey îl așezase acolo, ca să vadă cum va reacționa.

Eva, pe jumătate trează, simțind ceva moale la îndemînă, începu să mîngîie pisica ; dar, puțin cîte puțin, ochii ei se deschiseră și, cu o oboseală vizibilă a unui efort împlinit, se fixară pe *Președinte ;* era clar că nu-l mai confunda cu Scipion ; în sfîrșit, recunoscînd identitatea cotoiului, îl respinse cu o ciudă destul de vizibilă, pentru ca irascibilul animal să se creadă ofensat și să sară din patul copilei.

In momentul acela se auzi însă pe scări un zgomot puternic de lanțuri, parcă un cal în pas de galop ar fi urcat scările spre laborator, apoi ușa, neînchisă bine, se deschise și după o izbitură violentă apăru Scipion, eliberat din captivitate.

Rupsese lanțul și rosese ușa cotețului.

Cum năvăli în cameră, se aruncă pe patul fetiței.

Eva scoase un strigăt de bucurie, și pentru prima oară surîse.

Era multașteptatul deznodămînt pe care îl aștepta doctorul, cu toate că îl plănuise altfel; nu se gîndise însă la vigoarea și nerăbdarea lui Scipion.

Se grăbi să dezlege zgarda de la gîtul cîinelui și lanțul pe care îl tîra după el, ca nu cumva inelele să rănească membrele delicate ale copilei. Apoi, fericit, contemplă bucuria manifestată de amîndoi în mîngîieri reciproce.

Deci, cu o zi înainte Eva tînjise într-adevăr după cîine.

Deci, noaptea, copila fusese într-adevăr frămîntată de vise.

Deci, cu toate că trecuseră douăzeci și patru de ore, Eva nu-l uitase cîtuși de puțin pe Scipion.

Însemna că în creierul copilei exista, dacă nu încă memoria, cel puțin germenele memoriei.

Jacques Mérey murmură încet deviza lui Descartes: *Cogito, ergo sum* (gîndesc, deci exist).

Copila *gîndea,* deci *exista.*

Apoi, în primele zile ale primăverii, cînd apa își reluase cursul și murmurul, cînd aprilie făcuse să plesnească mugurii lînoși ai fagilor și ai teilor, cînd iarba scosese din nou capul verde deasupra pămîntului negru, pe un soare minunat și într-o dimineață strălucitoare, copila, urmată de cîine, își făcu din nou apariția în paradisul ei.

Covorul fusese așternut sub tei; dar de astă dată pe Jacques Mérey îl aștepta o surpriză care însemnă recompensa strădaniilor sale. Agățîndu-se de colțul băncii, fata se ridică singură și, ajutată de doctor, se sprijini cu amîndouă mîinile de marginea banchetei; rămase așa, în picioare, și nespus de bucuroasă scoase un țipăt de fericire, care pentru doctor însemna un țipăt de triumf.

Astfel se revelă, aproape în acelaşi timp, dublul progres ; judecata în creier şi forţa în muşchi. Ca şi ceilalţi copii, doar cu o întîrziere de şase sau şapte ani, se dezvoltau împreună aceşti doi germeni, unul pămîntesc şi altul divin, cărora li se spune corp şi suflet.

VIII

PRIMA CHE SPUNTI L'AURA

Ceea ce-l umpluse de bucurie pe doctor se putea numi progres, dar un progres relativ.

Eva începea să deslușească ce se afla în cercul razei ei vizuale ; părea însă insensibilă la zgomote şi oricîtă gălăgie ar fi fost în jurul ei, nu reacţiona în nici un fel.

Doctorul se opri asupra unei idei care îl frămînta de mai multă vreme, dar pe care nu vroia s-o aprofundeze, de teamă ca nu cumva să fi intuit adevărul : îi trecuse prin minte că sărmana copilă putea fi surdă.

Într-o zi, pe cînd fetiţa se juca în iarbă cu Scipion şi cînd, încă prea slabă ca să se poată ţine pe picioare, se tîra pe genunchi şi pe mîini, doctorul, care pentru ea părăsise experienţele şi eprubetele, se urcă în laborator, luă un pistol, îl încărcă, se întoarse în grădină şi trase un foc, chiar lîngă urechea ei.

Scipion sări, lătră, se repezi printre flori, le scotoci vrînd parcă să afle vînatul în care trăsese doctorul.

Copila nici măcar nu tresărise.

Urmărea cîinele, părea că se bucură de nebuniile lui, da din mîini, şi ca să-l cheme lîngă ea făcea gesturi pe care nimeni în afara cîinelui nu le-ar fi priceput. Dar, ocupîndu-se de efect, fata rămase cu totul străină cauzei.

Atunci doctorul hotărî să folosească electricitatea, ca factor ajutător al tratamentului la care o va supune ; de fiecare dată cînd cădea în somnolenţă, şi fazele astea reveneau aproape periodic, la douăzeci şi patru, treizeci şi

şase sau chiar patruzeci şi opt de ore, de două sau de trei ori pe lună, îi aplica un masaj cu o perie electrică, îi făcea băi cu apă electrizată şi îndrepta pe conductul auditiv un curent continuu, mai întîi cîteva minute şi apoi, progresiv, timp de un sfert de oră, o jumătate de oră şi chiar o oră.

După trei luni de tratament, doctorul reînnoi experienţa cu pistolul.

Copila tresări şi se întoarse spre locul de unde venise zgomotul.

Doctorul se lămurise ; deci pînă atunci Eva nu scosese nici o vorbă pentru că fusese surdă ; cînd va auzi vibraţia cuvîntului, care încă nu ajunsese pînă la ea şi care doar îi lovea urechea fără să treacă însă mai departe, atunci va vorbi.

Dar el era încă departe de a fi atins acest rezultat.

În consecinţă, continuă cu perseverenţă acelaşi tratament electric. Copila părea că se simte excelent şi cîştiga o remarcabilă creştere a forţelor fizice. Aşa stînd lucrurile, doctorul hotărî să facă o altă experienţă.

Sărmanul căruţaş căruia doctorul îi făcuse într-un chip atît de fericit operaţia descrisă de noi, pe lîngă cei trei sute de franci care îi veneau de la protectorul lui necunoscut, obţinuse de la primărie o slujbă ; anunţa cu goarna pe străzile Argentonului ştirile municipale, vînzările publice, obiectele pierdute, recompensele promise.

Sunetele trompetei lui deveniseră cunoscute în Argenton şi, de cum se auzea melodia obişnuită — singura pe care o ştia — cu mic, cu mare, alergau toţi la răspîntie să-l întîmpine, mînaţi de curiozitatea specifică oraşelor de provincie, unde noutăţile sînt atît de rare încît sînt născocite atunci cînd nu există.

Într-o zi cînd omul nostru tocmai îşi terminase slujba şi trecea prin dreptul porţii lui Jacques Méray, se auzi strigat.

Basile se grăbi să răspundă invitaţiei doctorului, cît de repede îi îngăduia piciorul lui de lemn.

Nu mai e cazul să spun că bietul infirm îl socotea pe doctor ca pe un dumnezeu, şi văzînd de la accident încoace cu ce ploaie de binecuvîntări îl dăruise Providenţa, ajun-

sese chiar să nu-i mai pară rău după piciorul pierdut, care, în vremea cînd îl avusese, nu-i adusese nici pe departe atîtea beneficii cîte îi aducea de cînd nu-l mai avea.

Jacques Mérey îi explică omului că vroia să audă cel mai strident cîntec de trompetă.

Basile îi mărturisi doctorului cu naivitate că nu știa decît unul singur, dar că putea, cu prețul cîtorva note luate mai la întîmplare, să-l cînte cu un ton mai sus dacă urechea destinată să-l asculte nu era cumva prea delicată.

Doctorul îi răspunse că nu trebuia să se teamă să rişte cîteva sunete discordante. I le-ar fi cerut dacă nu i le-ar fi oferit chiar el.

Şi pentru că începuseră zilele reci de iarnă, amîndoi se urcară în laborator. Căldura plăcută a sobei de fier, menținută de la 18 la 20 de grade, îi îngăduia copilei să stea îmbrăcată doar cu o cămaşă. Sta culcată lîngă Scipion, ținîndu-l în brațe pe *Preşedinte.*

Motanul era mai puțin ataşat de fetiță decît Scipion. Însă în ciuda numelui pe care i-l dăduse Martha şi cu toată blana lui mai plăcută la pipăit decît cea a cîinelui, trebuie spus că *Preşedintele* nu avea o fire prea blîndă şi, aşa cum într-un tigru găseşti mult din caracterul pisicii, tot la fel găseşti într-o pisică ceva din caracterul tigrului. Chiar Martha, în ciuda dragostei de mamă pentru capriciosul ei motan, nu era scutită de o zgîrietură în zilele lui de sălbăticie.

Este adevărat că dacă *Preşedintele* ar fi fost dotat din belşug cu acel filon de memorie care spre marea bucurie a doctorului traversa creierul Evei, cu toată blana imaculată şi grăsimea lui de călugăr, ar fi avut să-i facă bătrînei servitoare cîteva reproşuri, atunci cînd indiferența batjocoritoare a pisicilor din Argenton îi amintea că mult prevăzătoarea lui dădacă nu-i va mai putea da înapoi echivalentul bărbăției pe care i-o luase.

Cu Eva însă *Preşedintele* nu manifestase niciodată vreuna din acele stări de nerăbdare, şi nici o zgîrietură cît de mică vărgînd pielea — din păcate prea albă a copilei — nu dovedise că ghearele ascuțite ale involuntarului sopran ar fi ieşit din teaca lor de catifea.

Doctorul îl rugă pe Basile să intre fără zgomot, nu din pricina copilei care în mod sigur nu-l putea auzi, ci din pricina cîinelui și a pisicii, pe care i-ar putea speria. Cu toate că piciorul lui de lemn lovea în podea, zgomotul pașilor era înăbușit de covor, și astfel ajunseră aproape la un metru de grupul pitoresc pe care-l formau cele două animale și copila.

Scipion și *Președintele,* care aveau auzul fin, înțeleseră bine că se apropiau, dar știau că unul dintre cei doi era stăpînul și-l cunoșteau prea bine ca să le treacă prin minte, oricît de susceptibl ar fi fost Scipion și oricîtă imaginație răutăcioasă ar fi avut *Președintele,* că venise cu intenții rele. Cît despre omul care-l însoțea, nici el nu le era total necunoscut. Cînd Scipion ședea pe pragul ușii și *Președintele* tolănit pe acoperiș, îl văzuseră deseori trecînd prin fața casei, oprindu-se nu o dată să stea de vorbă cu doctorul. Cît despre instrumentul de o formă necunoscută pe care îl ținea în mînă, celor două animale le-ar fi trebuit prea multă inteligență să-l suspecteze, amîndouă necunoscînd tunetele de nearmonie și discordanță pe care le închidea înlăuntrul lui. Așa că Basile puse trompeta la gură, mișcare pe care Eva nu o văzu ; cele două animale însă îl urmăriră clipind din ochi, dar nici unul din ele nu bănuia ce va urma.

Deodată formidabila muzică izbucni atît de neașteptat, încît dintr-o săritură *Președintele* o zbughi pe acoperișul vecin, trecînd printr-un ochi de geam întîlnit în cale, Scipion scoase cel mai lugubru urlet ieșit vreodată din gîtlejul unui cîine, iar fetița începu să plîngă. Încercarea izbutise, dar nu era concludentă. Se putea tot atît de bine ca Eva să fi plîns sau pentru că fugise pisica, sau că se smucise atît de brusc cîinele, sau din pricina muzicii care izbucnise pe neașteptate lîngă patul ei.

Doctorul îi făcu semn lui Basile să tacă, și cum Eva continuă să mai plîngă cîteva minute, nu-și putu da seama de adevărata cauză a lacrimilor.

Cînd se liniști și nu mai plînse, doctorul luă cîinele de zgardă pentru ca nici o mișcare a animalului să n-o sperie cumva pe bolnavă, și-i porunci lui Basile să-și reînceapă demonstrația. Acesta, mîndru de efectul muzicii lui,

nu se lăsă rugat ; apropie din nou instrumentul de gură şi scoase un sunet atît de teribil, atît de ameninţător, încît Evei începură iar să-i curgă lacrimile şi făcu un gest de parcă vroia să fugă aşa cum făcuseră cu puţin timp înainte *Preşedintele* şi Scipion.

Nu mai exista nici o îndoială că trompeta fusese aceea care o făcuse să plîngă, iar fuga pisicii şi urletul cînelui nu aveau nici o legătură cu lacrimile fetei.

Încîntat de experienţa sa şi convins de efectul sistemului său curativ, doctorul îi dădu o monedă de şase livre muzicantului, care făcu tot felul de mofturi pînă să primească banii tocmai de la cel căruia îi datora viaţa ; dar insistă atît de mult, încît Basile puse în buzunar moneda, şi se oferi să vină ori de cîte ori va fi nevoie ; doctorul însă nu profită de această ofertă îndatoritoare.

Scipion, caracter bun, animal calm şi docil, se întoarse lîngă fetiţă imediat ce plecă Basile, dar *Preşedintele*, sălbatec şi arţăgos, nu reapăru decît la ora mesei.

În ciuda progreselor lente ale tratamentului — căci se şi împliniseră doi ani de cînd Eva plecase din casa braconierului — bucuria doctorului era mare, întrucît nu se îndoia nici o clipă că bolnava lui se va vindeca.

După patru luni, timp în care supuse fetiţa la un tratament electric descrescînd — pentru că Jacques Mérey se temea să nu obosească peste măsură organele solicitate —, într-o zi instală în casă o orgă adusă cu un camion şi cu multe măsuri de prevedere tocmai de la Paris.

E drept, în biserica din Argenton exista o orgă, dar era şi un preot, iar pe Jacques Mérey toată preoţimea nu-l socotea un bun creştin, şi de aceea, fără o rugăciune pentru îndepărtarea duhurilor diavolului, nu i s-ar fi îngăduit să-şi facă experienţele în biserică.

Cum nimic nu i se părea scump cînd era vorba de Eva, şi cum speranţele însănătoşirii ei se întemeiau pe sunetele muzicii, cumpărase fără să se tocmească această orgă de salon care costa pe atunci o sută cincizeci sau două sute de pistoli, şi fusese obligat să o comande tocmai în Germania, fabrica Alexandre fiind încă necunoscută.

Lacrimile vărsate de Eva cînd Basile îşi cîntase melodia din trompetă îi dădură doctorului nu numai certitu-

dinea că fata auzea, dar şi ideea că ar avea simţ muzical, plînsul ei fiind în acelaşi timp provocat de discordanţa dintre muzicant şi instrument, şi de formidabila asemănare a omului cu trompeta lui.

A fost o poveste întreagă instalarea orgii. Nu era totul să o transporţi, sau să o aşezi la verticala obligatorie acestui fel de instrument, dar trebuia ca nici o vibraţie să nu se audă cumva înainte de ora la care Jacques Mérey hotărîse ca sunetele melodioase să-şi producă efectul, nu numai asupra urechii, dar şi asupra inimii fetiţei.

Sosise iarăşi primăvara cu zilele ei minunate cînd peste întreaga natură se răspîndea un suflu nou.

Pentru a treia oară pomii îşi arătau primele frunze tinere de aprilie, şi Eva, închisă încă în mugurele ei îngheţat, aştepta în casa doctorului o rază binefăcătoare a soarelui ; împlinise zece ani.

Jacques Mérey pîndea să se ivească una din acele zile care să întrunească toate condiţiile izbîndei, cînd şi lucrurile neînsufleţite devin parcă sensibile ; deschise larg fereastra laboratorului, apucă ramurile iederii care atîrnau de pe acoperiş şi făcu un grătar de verdeaţă prin care să se filtreze soarele ; culcă fetiţa sub unda temperată a ochiului de foc, şi, în timp ce surîsul şi membrele ei destinse dovedeau o stare plăcută aidoma cu a fiinţelor care se simt ocrotite, doctorul se îndreptă spre orga deschisă din vreme şi mîinile lui încercară cîteva acorduri din *Prima che spunti l'aura* de Cimarosa.

Nu era ceea ce se cheamă un instrumentist talentat, ci doar unul din acei oameni cu calităţi muzicale, intelectuale, poetice, care se nasc din armonia unei inimi generoase şi a unui spirit ales. Ar fi putut să fie poet, pictor sau cu deosebire muzician, dacă furia faptelor bune nu l-ar fi dus pe urmele lui Cabanis şi ale lui Condorcet.

Melodia cu totul deosebită făcu instrumentul aproape divin să vibreze sub degetele lui, în sunetele melancolice şi prelungite, şi, cum se aşezase în aşa fel încît să nu piardă nici cel mai mic efect produs asupra copilei, după primul val al muzicii care umpluse apartamentul, Eva tresări, săltă capul, zîmbi şi, pe genunchi, ajutîndu-se uşor cu mîinile, se tîrî spre el, atrasă ca de un magnet, iar cînd ajunse aproape se agăţă de picioarele scaunului şi ridicîn-

du-se cît era de înaltă, se sprijini de spătar ca să soarbă din acest izvor de note care țîșneau din clapele orgii sub degetele doctorului.

Fericit, doctorul o luă în brațe și o strînse la piept, dar Eva, îndepărtîndu-l ușor, își puse mîna pe fildeșul clapelor, și cu o stranie satisfacție scoase un geamăt prelung.

Dar nu mai repetă gestul, lăsă mîna să-i cadă inertă de-a lungul trupului ca și cum ar fi înțeles că ea nu va putea niciodată să scoată aceleași sunete ca cele auzite cu puțin timp înainte.

Apoi, cu vorbe nearticulate, încercă să-și facă înțeleasă dorința.

Doctorul, care nu avea decît un suflet pentru amîndoi, crezu că înțelege acest murmur și lăsă din nou mîinile pe clape, reluînd bucata de unde o lăsase.

În grădină își făcuse cuib o pereche de privighetori; doctorul recomandase cu străşnicie să nu fie tulburat niciodată bărbătușul de pe creangă, privighetoarea din cuib și puii de sub ea.

Astfel, an de an, vreunul din puii cuibului sau poate același bărbătuș și aceeași femelă reveneau să-și găsească în locul știut cuibul din grădină, ascuns într-o tufă deasă de iasomie; tufa era tocmai lîngă bolta umbroasă împletită de doctor din crengile teiului.

Cum ordinele lui Jacques Mérey, în privința regelui cîntăreților, fuseseră respectate cu strictețe, cum *Preşedintele* era hrănit atît încît să nu aibă niciodată nevoie să caute în altă parte o gustare — în fiecare an, la aceeași vreme între 5 și 8 mai, se auzea izbucnind trilul minunat al trubadurului nocturn.

De astă dată Jacques Mérey le pîndise întoarcerea; avea de gînd să încerce urechea Evei cu efectele celui mai minunat instrument, cîntecul privighetorii.

La 7 mai cîntecul se făcu auzit. Era poate unsprezece noaptea cînd prima notă ajunse pînă în laboratorul doctonului, a cărui fereastră era deschisă. Se duse și trezi fetița.

Observase că ori de cîte ori o trezea cineva, Eva era într-o dispoziție mult mai puțin surîzătoare decît atunci cînd se trezea singură; dar însemna să aștepte prea mult

pînă cînd privighetoarea ar cînta la o oră cînd fata ar fi trează. O luă în brațe, morocănoasă cum era, și coborî cu ea în grădină.

Scîncea fără să plîngă, cum fac copiii prost dispuși ; dar, pe măsură ce înaintau și se apropiau de locul unde cînta privighetoarea, pe fața ei își făcea loc seninătatea ; ochii i se deschideau de parcă ar fi vrut să vadă acuma noaptea mai bine decît vedea ziua. Chiar respirația, la început gîfîită, deveni normală ; asculta nu numai cu urechile, asculta cu toate simțurile ; cînd doctorul o așeză jos, sub boltă, Eva se ridică dreaptă, de astă dată fără sprijin, și ținîndu-și echilibrul cu brațele, merse spre locul de unde veneau sunetele.

Pentru prima oară mergea.

Fără îndoială, se gîndea doctorul, toate sunetele ajungeau și vor ajunge pînă la ea de acum înainte, toate simțurile i se vor întoarce în trup prin poarta sunetelor și lumea din jur va înceta să mai fie un mister.

Știința își spusese cuvîntul.

IX

UNDE CÎINELE BEA COPILA SE PRIVEȘTE

Odată deschisă spre inteligență, această poartă nu se mai închide.

Se statornicise prin Argenton un biet nebun pe care doctorul Mérey îl vindecase și care la fel ca Basile îi păstrase o adîncă recunoștiință ; lumea îi spunea Antoine.

Poate altul să fi fost numele lui, dar nimeni nu-și bătuse capul să afle mai mult decît știa el însuși ; nebunia lui consta în aceea că se credea *eterna justiție* și *centrul adevărului.*

Cum intraseră niște idei atît de abstracte în creierul unui țăran ?

Este drept că nu intraseră decît ca să îi zdruncine mintea. Doctorul îl vindecase într-o oarecare măsură. Omul tot se mai credea *eterna justiție* și *centrul adevărului* și se vedea tot timpul în legătură directă cu Dumnezeu.

În rest el avea judecata normală și chiar se observase că, după ce îi trecuse, nebunia îi lăsase un nivel de gîndire pe care nu îl avusese înainte.

Cînd i se declanșase nebunia, se îndeletnicea cu meseria de sacagiu, cărînd apa în oraș într-un butoi așezat pe un cărucior. În tot timpul bolii își întrerupsese munca: dar abia însănătoșit, se apucase iar de treabă, acesta fiind singurul lui mijloc de existență.

Putea fi văzut prin tot orașul, trăgînd după el cărucior rul încărcat cu butoiul, de robinetul căruia spînzura găleata cu care ducea marfa prin case; atîta doar că mîna dreaptă și-o ținea ca o pîlnie la ureche, să poată auzi — spunea el — vocea lui Dumnezeu și să nu piadă nimic din pioasele cuvinte ce i se spuneau.

Înainte să intre în casa unde urma să verse apa din găleată în vreun vas oarecare, avea obiceiul să bată cu piciorul de trei ori în pămînt și să spună cu o voce formidabilă:

— *Cerc al justiției! centrul adevărului!*

E de la sine înțeles că doctorul devenise unul dintre cei mai buni mușterii ai lui și, fie în bucătăria Marthei, fie în laboratorul doctorului, aducea în fiecare zi trei-patru găleți cu apă necesară gospodăriei.

Ajungea aci pe la ora opt sau nouă dimineața.

La cîteva zile după ce ascultase concertul privighetorii, concert pe care ar fi vrut să-l audă în fiecare seară cînd nu era vreme urîtă, Eva era pentru prima oară trează cînd Antoine deschise ușa, bătu de trei ori din picior și strigă cu voce tunătoare:

— *Cerc al justiției! centrul adevărului!*

Copila se întoarse foarte speriată și scoase un strigăt cu modulația unei chemări.

Jacques Mérey, care era alături în cabinetul lui, veni repede, foarte bucuros; era prima oară că Eva dădea atenție oarecare vocii omenești

O luă în braţe, o duse spre Antoine, dar apropiindu-se de el privirea fetei exprima oarecare teamă.

Era destul pentru o zi această nouă senzaţie a spaimei; doctorul îi făcu semn lui Antoine să se depărteze; dar îl rugă să vie mereu pentru ca fata să se înveţe cu el; şi, într-adevăr, după cîteva zile, Eva părea că aşteaptă sosirea sacagiului, a cărui manevră o distra şi a cărui voce groasă acum o făcea să rîdă.

Într-o dimineaţă doctorul îl rugă pe Antoine să nu mai vină în ziua următoare. La ora obişnuită, Eva dădu semne de nerăbdare; se sculă, se duse pînă la uşă şi aici rămase în picioare, mecanismul şi gestul de a o deschide fiindu-i necunoscut. Nerăbdătoare, veni spre doctor, dar cum privirea îi fu atrasă de fularul roşu din jurul gîtului lui, uită de Antoine şi începu să tragă de el cu toată puterea; doctorul scoase fularul încet şi-l lăsă să alunece în mîinile fetei.

Rîzînd zgomotos, începu să-l agite ca pe un steguleţ; apoi încercă să şi-l pună la gît, aşa cum îl văzuse la gîtul lui Jacques. Pentru doctor asta însemna o nouă sclipire de lumină în mintea fetei. Se întrebă dacă nu cumva cochetăria ar fi un mobil care să deştepte în creierul ei o nouă rînduială a senzaţiilor şi ideilor; îşi aminti că, în apatia fetei, cu toată indiferenţa ei, îşi plimba totuşi cu plăcere privirile peste florile viu colorate.

Dar sosise timpul cînd trebuia să coboare cu ea în grădină.

De multe săptămîni privighetoarea se trăsese la cuib cu puii şi cu familia ei şi de aceea încetase să mai cînte, ştiut fiind că grijile paternităţii îi impuneau liniştea cea mai deplină pe tot timpul celor trei clociri ale soaţei lui.

Jacques Mérey se aşeză pe o bancă, să se poată gîndi în linişte cum să profite de pe urma incidentului cu fularul. Scipion şi Eva se jucau prin iarba din jurul bazinului împrejmuit cu grilaj. Firicelul de apă care se vărsa în el nu era deloc adînc, nu exista deci nici un pericol ca fetiţa să se înece; de altfel, dacă ar fi căzut acolo, Scipion ar fi scos-o imediat. Luat de gînduri, doctorul nu se mai uita la ceva anume, vedea doar vag cum fetiţa alerga pe gazon

cu ciinele ; deodată însă încetară amîndoi să se mai mişte şi lipsa lor de agitaţie îi atrase atenţia.

Ciinele şi fetiţa stăteau culcaţi unul lîngă altul la marginea pîriului.

Ciinele băuse ; copila, care reuşise să-şi fixeze pe cap o batistă, se privea în apă.

Se ridicase în genunchi, şi aşa îngenuncheată se tot privea în apă.

De cîtva timp, cum s-a putut observa, doctorul renunţase încetul cu încetul la tratamentul fizic, ocupîndu-se de starea morală şi de inteligenţa ei, şi cum ştiinţele oculte erau atunci la mare cinste, nu scăpa nici o ocazie să le aplice în tratamentul pe care îl administra, apelînd la toate misterioasele procedee ale cabalei.

Pînă la vîrsta de şapte ani, cum am văzut, fetiţa fusese îmbrăcată mai mult decît modest, iar mama braconierului, aşa cum singură mărturisise, întîmpina mari greutăţi să o ţină curată.

De altfel bătrîna nici nu se gîndea să împodobească un copil pe care nimeni nu-l vedea şi care nici el singur nu ştia pe ce lume se afla.

În schimb, doctorul, înlăturînd îmbrăcămintea, prin contactul direct cu aerul, cu briza şi cu soarele, căutase să-i dezvolte membrele şi toate elementele vitale ale organismului, care la limfatici şi scrofuloşi se dezvoltă de obicei destul de încet şi uneori deloc.

A doua zi, cînd se trezise din somn, Eva găsi pe scaunul din apropierea patului o rochie de culoare roşu-aprins, brodată cu aur ; rochia îi atrase atenţia de îndată ce deschise ochii şi, după ce Martha cocoşata îi ajută să se dea jos din pat, acum, că mergea fără sprijin, se îndreptă direct către scaunul pe care era rochia.

Martha se străduí să o facă să înţeleagă că rochia era chiar pentru ea şi că va fi a ei numai dacă o va îmbrăca. Fata se agăţă cu toată forţa de scaun, crezînd că vrea să i-o ia ; dar cînd văzu că îi potrivea pe corp stofa minunată, se linişti, îşi împreună mîinile şi fără să mai plîngă, cum avea obiceiul, o lăsă să-i pieptene părul blond, care acum era des şi-i cădea frumos pe umeri.

Toaleta durase mult, şi fusese făcută minuţios, întocmai după indicaţiile lăsate de doctor la plecare.

Jacques Mérey ajunse acasă cam la o oră după aceea. Aducea cu el o oglindă, obiect necunoscut în cabana braconierului ; cea pe care o mai avea în casă era agățată în laborator prea sus pentru ca Eva să-și fi putut da seama de utilitatea ei, și niciodată nu-i dăduse vreo atenție.

Era una din oglinzile magnetice a căror faimă părea să-și aibă obîrșia în cele mai legendare vremuri ale Orientului, o oglindă de felul celor în care se priveau reginele din Saaba și din Babilon, Nicolis și Semiramida, și cu ajutorul cărora cabaliștii pretindeau că transmit inițiaților privilegiile darului de a ghici. Această oglindă — dacă putem spune așa ceva cititorilor care nu sînt poate deloc familiarizați cu științele oculte — fusese însufletită de Jacques Mérey, care, cu ajutorul semnelor cabalistice, îi comunicase intențiile, voința și țelul său.

A umaniza materia, a o determina să transmită fluidul electric al unui gînd, în fine, toate acele acte pe care știința încă le mai pune pe seama himerelor, doctorul Jacques Mérey le explica prin mijlocirea atracției universale. Cer iertare domnilor de la Academia de Științe în general, și domnilor de la Academia de Medicină în special, dar Jacques Mérey era din școala filozofilor peripateticieni [1].

Credea ca și ei într-un suflet divin și universal, care anima și punea în mișcare toate lucrurile sensibile, dar cînd acest suflet se stingea, marele întreg din care făcea parte îi dădea tot atîta atenție cît sclipirii unui licurici rătăcitor ce-și strînge aripile și încetează dintr-o suflare să mai strălucească.

După el, totul se înlănțuia în creație : plantele, metalele, ființele vii, chiar și lemnul, toate lucrau și exercitau unele asupra celorlalte acțiuni și reacții ale căror fluide, la vremea aceea, dezvoltau teoria în căutarea secretului De ce fierul și magnetul să fie singurele elemente sensibile unul față de altul, și care era savantul în stare să dea o definiție mai clară magnetului în stare să atragă spre el fierul, așa cum un suflet viu ar aduce spiritul mort ? Baza acestor influențe o constituia, spunea el, mecanismul fizicii oculte la care Cornelius Agrippa, Cardan, Porta, Zik-

[1] Adepți ai doctrinei filozofice a lui Aristotel.

ker, Bayle şi atîţia alţii au raportat efectele magice ale baghetei divinatorii şi în general fenomenele atît de numeroase ale atracţiei corpurilor.

Întreaga natură se rezuma pentru Jacques Mérey în două cuvinte : *a acţiona* şi *a supune*.

Era convins că toate corpurile vii răspîndeau mici vîrtejuri de materie fină. Aerul, marele ocean al fluidelor respirabile, era conducătorul atomilor suspendaţi în atmosferă.

Aceste corpuscule păstrau caracterul specific al întregului din care erau separate ; ele produceau asupra altor corpuri aceleaşi efecte pe care le-ar produce întreaga masă a substanţei din care emanau.

Socotea atît de mare puterea voinţei omului, încît o credea aptă să traseze un drum de neînvins printre mişcările materiei, să dirijeze aceste efluvii de atomi vii, determinîndu-i să treacă dintr-un corp într-altul, servind astfel o multitudine de agenţi necunoscuţi ; era convins că numai cu voinţă putea să determine aceste legi.

Celor care nu vroiau să creadă că în natură s-ar fi putut realiza ceva în afara sferei cunoştinţelor lor, sferă de altfel foarte restrînsă pentru oamenii obişnuiţi, Jacques Mérey le putea face dovada că lumea continua să fie o enigmă, şi că ar fi absurd să se dea mişcării vieţii universale limita simţurilor şi a raţiunii noastre. Fără să acorde oglinzii magnetice încrederea sau credinţa naivă şi infailibilă pe care i-o dădeau savanţii Evului Mediu, Jacques Mérey nădăjduia totuşi să constate că particulele gîndului, fixate pe sticlă — aproape aşa cum industria făxează atomii de mercur, care sînt atît de mobili —, aceşti atomi, aceste molecule, acest praf inteligent fixat de intenţia unei persoane poate fi culeş apoi de pe oglindă.

Era vorba de acel magnetism absolut, practicat de domnul de Puységur şi de adepţii lui. Deci, oglinda pe care o adusese Jacques Mérey în laboratorul lui era una din acele oglinzi magnetizate de el şi însufleţită prin voinţa lui ; între timp, ca un cer de pe întinderea căruia puţin cîte puţin norii se risipesc lăsîndu-l curat şi strălucitor, tot astfel începu să se observe că Eva era frumoasă. Dar nu era încă decît o statuie călduţă, pe care natura părea

că o modelase pentru a demonstra oamenilor cît de falsă, ridiculă şi monstruoasă poate fi arta lor cînd încearcă să arate doar plastic frumuseţea, căutînd în zadar viaţa în ochii fără privire. Socotită deci frumoasă, cu timpul încetă să fie numai o fată frumoasă, era vie ; acelui obraz nemişcat, acelor linii coreete şi reci, acelor trăsături încîntătoare le lipsea un singur lucru : expresia. Tocmai contrariul poveştii arabe, în care animalul ascundea măcar un suflet sub hidoşenia lui. Aci se simţea că frumuseţea acoperea neantul, cu alte cuvinte putinţa de a gîndi.

Scipion, dîndu-şi parcă seama că mica lui stăpînă se face mai frumoasă pe zi ce trece, o privea cu ochi admirativi ; într-o zi, trecînd prin faţa oglinzii, cînd se văzu în ea, se opri o clipă, apoi o îndemnă şi pe copilă să facă acelaşi lucru.

Fata se privi ; un surîs nedesluşit se răspîndi pe faţa imobilă şi somnolentă, care pînă atunci exprimase uneori durerea, deseori tristeţea şi aproape niciodată bucuria ; părea să încerce acel vag sentiment de fericire şi de satisfacţie pe care, aşa cum spunea Biblia, îl încercase Creatorul cînd văzuse că totul era aşa cum voise, sentiment pe care oamenii, la rîndul lor, îl încearcă fără îndoială ei înşişi cînd văd că opera creatorului corespunde întocmai ideilor autorului lor.

În clipa aceea gura Evei, care pînă atunci nu scosese decît sunete vagi, guturale, se rotunji şi făcu să se audă ceva complet nou, inteligibil dar nearticulat, format din două silabe, semănînd mai mult cu un behăit de oaie decît cu un cuvînt.

— Be... elle...

Adică : *„Je suis belle !“* [1].

Metamorfozele lui Ovidiu nu mai erau simple fabule, era deci cu putinţă să schimbi natura unei fiinţe, să o faci să ştie că există, să o faci să gîndească şi să trăiască o nouă succesiune de senzaţii şi idei.

Toate gîndurile acestea trecură într-o fulgerare prin mintea doctorului, care nu se mai îndoia de opera lui.

[1] Sînt frumoasă !

Eva împlinise doisprezece ani cînd această îmbinare de litere adusese pe buzele ei primul cuvînt pe care-l pronunțase.

Doctorul căutase și altă dată piatra filozofală. Își obosise matrițele și eprubetele urmărind transmutația metalelor, dar rezistența de neînvins a *corpurilor simple* sfîrșise prin a-i descuraja eforturile. Degeaba spunea el că aceste cuvinte de *corpuri simple* și *corpuri elementare* sînt termeni relativi la stadiul prezent al cunoștințelor noastre, că ele marchează pur și simplu limita la care se oprește puterea actuală a mijloacelor noastre de descompunere; degeaba își repeta că știința va depăși, după toate probabilitățile, multe din pretinsele obstacole ale naturii; că, pînă la marile descoperiri ale lui Priestley și ale lui Lavoisier, era tot atît de firesc să consideri apa și aerul drept forțe ale naturii, pe cît i se dă astăzi aurului importanța cuvenită. În ciuda tuturor posibilităților întrezărite de el în viitor, sfîrșise prin a părăsi un drum care îl măcinase și pe care, împotriva speranțelor lui, în loc să semene plumb și să culeagă aur, semăna aur și culegea plumb.

Mirat de succesul anevoios al primelor tentative asupra naturii fetei înapoiate, stărui răbdător, știind bine că va trebui să consacre nu luni, ci mulți ani acestei opere.

Dar, mirat la început, foarte curînd se întrebă dacă rezultatul obținut nu însemna transformarea plumbului în aur, dacă nu însemna să facă alchimie vie, urmărind opera aproape divină de a da suflet unui corp și o rațiune materiei; dacă nu cumva frumusețea, viața, formele fizice, în sfîrșit, tot organismul, dacă nu cumva piatra filozofală și elixirul vieții, începînd de la Hermes și pînă la Raymond Lulle, nu erau decît un simbol al transformărilor pe care voința o impune materiei umane.

Și, într-adevăr, Jacques Mérey nu vedea fără orgoloasă bucurie progresele lente dar continui pe care le făcea Eva în cunoașterea de sine.

La rîndul lui, Scipion părea încîntat; el care pînă atunci, în mîndria lui de patruped, avusese aerul să se considere protectorul și îndrumătorul fetei, începea să recunoască o stăpînă în eleva lui; după ce se lăsase con-

dusă de el, acum îl comanda, şi din ziua în care vocea ei pronunţase un cuvînt în limba oamenilor, unul singur, Scipion părea să recunoască fără să protesteze superioritatea omului asupra animalului.

Chiar Martha, cu toată încăpăţînarea specifică bătrînilor, era uluită în faţa operei stăpînului ei de care se îndoise cîtă vreme toate îngrijirile lui rămăseseră fără ecou. Ea o vedea cum în zadar se dezvolta cu acea furie a vigorii pe care i-o dădea starea primitivă ; şi nu se abţinuse să spună, fără nici un fel de răutate :

— Ea nu va fi femeie, cîtă vreme nu va vorbi.

Dar în ziua în care fetiţa spusese cuvîntul *belle* şi cînd la rugăminţile şi insistenţele doctorului mai pronunţase cîteva cuvinte de bază ca : Dumnezeu, cuptor, foame, sete, pîine, apă, Martha îşi schimbă cu totul părerea şi fuse gata să îngenunche în faţa copilei pe care nu demult o considerase doar un fetiş bun de conservat în borcanul spiţerului.

Numai *Preşedintele*, fie din egoismul rasei, fie din stoicism de judecător, rămăsese pasiv în indiferenţa lui primitivă. Eva nu-i făcea nici un rău şi nici pisoiul nu-i făcea Evei vreun rău ; iar cînd îşi arcuia de plăcere spinarea sub mîngîierile mîinii ei, care din zi în zi luau o formă mai încîntătoare, asta nu însemna că-i spunea fetei „te iubesc!“ cum făcea Scipion ţopăind în jurul ei şi lingîndu-i mîinile ; era pur şi simplu pradă efectului unei mîngîieri senzuale, care dezvolta în el mişcarea electricităţii concentrate în blană şi pe care picioarele lui rău conducătoare de electricitate nu o trimetea la pămînt.

Cît despre Eva, ea nu manifestase pînă atunci decît două stări ale afecţiunii :

Una pentru Scipion.

Alta pentru doctor.

Nu se temea de Martha şi mergea bucuroasă cu ea ; pisoiul îi era indiferent ; Antoine o făcea să rîdă ; Basile o speria.

Gama sentimentelor ei, de la simpatie la antipatie, nu cuprindea decît şase note.

L-am clasat pe Scipion înaintea doctorului pentru că pe el îl ştia mai de mult şi-i arăta într-adevăr o prietenie mai presus de orice ; apoi, încetul cu încetul, cînd inte-

ligența își făcu loc în creierul ei și din creier ajunse la inimă, începu să înțeleagă și să aprecieze îngrijirile doctorului, și, prea neștiutoare încă pentru a face o alegere în sentimentele ei, îi răsplătea recunoștința cu o dăruire care se apropia de dragoste mai mult decît oricare altă emanație a minții sau a inimii.

De pildă, încă de cînd pronunțase cuvîntul *belle*, doctorul fusese obiectul preocupării ei de fiece clipă, atîta doar că privirea pe care o arunca să vadă dacă el se afla prin preajmă semăna mai degrabă cu țipătul de disperare al unui animal părăsit și înfricoșat de a nu rămîne singur, țipăt aidoma cu acela al unei inimi adresîndu-se altei inimi. Însemna un țipăt de protecție în sprijinul slăbiciunii și al izolării, conștiente de umilința și neputința lor, și nu un apel de la prieten la prieten.

Gestul de a întinde brațele către doctor era mai curînd un gest de inferioritate și de teamă decît de pasiune și duioșie.

Era un cîine ce-și căuta stăpînul sau poate era orbul ce-și implora însoțitorul.

Și, lucru remarcabil, fizicul ei, care în timpul primilor șapte ani rămăsese la nivelul moralului, începea acum să se detașeze și să-și croiască drum aparte.

Judecată după manifestările ei psihice, Eva de-abia putea să aibe șase ani ; după fizic însă avea doisprezece.

Trebuia deci stabilit acest echilibru, între inteligență și vîrstă.

Acum, că începuse să vorbească, totul urma să se desfășoare de la sine.

Ce fel de curiozitate i se va dezvolta întîi ? Va fi curiozitatea privirii, sau va fi curiozitatea inimii ?

Obișnuită de atîta vreme să se audă strigată pe nume, înțelesese demult că ea era Eva ; numai că acest nume o impresiona diferit, depindea cine îl pronunța ; de fapt aceștia nu erau decît trei : doctorul, Martha și Antoine.

Cînd îl auzea pronunțat de doctor, indiferent cu ce lucru serios sau inutil ar fi fost ocupată, sărea, lăsa totul și se repezea înspre locul de unde venea vocea.

Cînd o striga Martha, se ridica încet și se mulțumea să se așeze în raza vizuală a bătrînei servitoare ; nu se

ducea la ea decît dacă o chema a doua oară sau îi făcea un semn grăbit să se apropie.

În sfîrşit, dacă era Antoine, care, după ce intra în casă, bătea de trei ori din picior şi spunea cu vocea formidabilă : „*Cerc al justiţiei ! centrul adevărului !*“, adăugînd pe un ton mai blînd : „Bună ziua, domnişoarei Eva“ — fără să se mişte, se întorcea spre el, şi pentru că nu vorbea încă, îi surîdea copilăreşte dînd din cap în semn de salut.

Jacques Mérey cîntărise cu satisfacţie gradaţia diferitelor efecte care se trezeau în sufletul ei.

O văzuse alergînd voioasă la chemarea lui. Acest gest trăda o afecţiune puternică.

O văzuse răspunzînd surîzătoare, fără grabă, cînd o chema bătrîna Martha ; încetineala demonstra o simplă ascultare pasivă.

O văzuse doar întorcîndu-se uşor la salutul lui Antoine ; în această mişcare nu era decît o indiferenţă binevoitoare.

Rămînea să cunoască modulaţiile diverse cu care la rîndul ei va pronunţa cele trei nume, al doctorului, al servitoarei şi al sacagiului.

Întîi i se dezvoltă curiozitatea inimii.

Eva ştia mai demult care e numele ei, cum am văzut atunci cînd am povestit în ce fel răspundea auzindu-se chemată de cele trei persoane diferite.

La rîndul ei însă dorea să afle numele doctorului.

Într-o zi, se concentră îndelung, se uită la el cu şi mai multă tandreţe decît de obicei ; apoi îşi adună toată puterea minţii în voinţa de a-şi exprima gîndul :

— Eu, spuse, punîndu-şi un deget pe piept, eu Eva.

Apoi, mutîndu-şi acelaşi deget pe pieptul doctorului, adăugă :

— Şi tu ?

Doctorul tresări fericit ; legase o idee de altă idee. Depăşise deci limita inteligenţei animale şi trecuse între hotarele inteligenţei umane.

— Eu, spuse el, eu *Jacques*.

— *Jacques*, repetă Eva, ca un ecou, fără să prindă intonaţia lui, ca şi cum acest cuvînt n-ar fi avut nici o semnificaţie în mintea ei.

Doctorul simți cum i se strînge inima și o privi cu tristețe.

Dar și inima fetei tresărise, ea însăși fiind nemulțumită de intonația ștearsă a vocii ei ; își scutură capul și zise :

— Nu ! Nu !

Apoi repetă numele lui Jacques a doua oară, încercînd să-l exprime potrivit simțămintelor ei.

Dar și de astă dată rămase nemulțumită și răspunzînd apăsării mîinii doctorului, spuse :

— Așteaptă !

Și după o secundă, timp în care figura ei se însufleți cu toate expresiile duioșiei care pot înflori pe obrazul unei femei, izbucni a treia oară :

— Jacques !

Pusese în felul de a-l rosti atîta căldură, încît cel chemat o strînse la piept, strigînd la rîndul lui :

— Eva ! Eva scumpă !

La această îmbrățișare însă, tînăra fată păli, închise ochii și neputînd suporta o asemenea senzație, căzu nemișcată, cu gura întredeschisă, aproape leșinată.

Doctorul își dădu seama cu cîte precauțiuni trebuia să se poarte cu o constituție atît de plăpîndă și se trase repede îndărăt.

O copleșise cu forța lui ; cu un sărut poate ar fi ucis-o.

Trebuia să-i trezească senzații mai blînde, mai presus de orice, senzații morale.

După ce se gîndi îndelung, Jacques Mérey se opri la sentimentul milei.

Eva nu văzuse niciodată pe cineva plîngînd, și nu văzuse pe nimeni suferind.

Într-o zi cînd Scipion se juca împreună cu ea în grădină, spunem se jucau împreună, pentru că, la fel cum ea se ridicase mai întîi pînă la instinctul ciinelui, din momentul în care îl depășise, ciinele era nedeslipit de ea, o urma și încerca să se ridice pînă la inteligența ei ; făcea tot ce-i poruncea ; nu era decît o joacă să găsească obiectele pierdute sau ascunse ; era multă vreme de cînd inteligentul animal lăsase departe în urmă salturile pentru rege, pentru regină, pentru prințul moștenitor și refuzurile pentru regele Prusiei ; era mult de cînd, fă-

cînd pe mortul, lăsa să păşească peste corpul lui infanteria şi cavaleria uşoară, lăsînd-o la fugă doar la apropierea cavaleriei în cuirasă ; ca să o distreze, Scipion făcuse tot ce ştiuse ; făcuse de gardă, pufăise, mersese în două picioare. Venise timpul nu numai s-o distreze, ci să se joace cu ea, ghicindu-i dintr-o privire toate dorinţele, jucîndu-se de-a v-aţi ascunselea sau de-a baba-oarba, cînd într-o zi, după ce alergase după un tufiş pentru a căuta obiectul pe care fata îi poruncise să i-l aducă, se auzi un schelălăit şi se întoarse şchiopătînd de unul din picioarele din spate.

Apoi, după ce îi dădu Evei obiectul cerut, se culcă scheunînd dureros şi începu să-şi lingă laba, vrînd parcă să scoată ceva cu dinţii. Eva îl privi mai întîi mirată, apoi îngrijorată ; pentru ea asta însemna un spectacol cu totul nou.

Era spectacolul durerii.

Instinctul o făcu să pronunţe numele lui Scipion într-un fel mai blînd, mai duios, apoi îi ridică laba şi căută să vadă ce i se întîmplase.

O ţeapă îi intrase în carne şi se rupsese la nivelul pielii.

Eva încercă de mai multe ori să smulgă ţeapa cu degetele, dar neavînd cum s-o apuce, nu reuşi să-i vie de hac. Continuînd să sufere, Scipion scheuna, trăgînd uşor laba înspre el, ori de cîte ori Eva îşi apropia mîna.

Fata înţelese apoi că nu va reuşi să-i aline durerea ; îi veni în minte sau mai curînd inima îi porunci să priceapă că ceea ce nu putea face ea putea să facă Jacques.

Era un nou semn de progres al judecăţii.

Îl chemă cu un ton plin de îngrijorare :

— Jacques ! Jacques ! Jacques !

Şi fiecare dintre chemări era mai stăruitoare şi mai tristă.

De la prima strigare, Jacques alergase la fereastra laboratorului şi înţelesese pe dată ce se întîmplase, pentru că Eva îi arăta mereu cîinele care zăcea lîngă ea. Jacques coborî în mare grabă.

Se aplecă lîngă cîine şi pentru că Eva îi arăta laba ridicată şi uşor sîngerîndă luă din trusă o pensă şi, reuşind să apuce spinul rupt, îl trase din carnea bietului animal

care, ușurat, zvîcni imediat în picioare și începu să țopăie vesel. La fel de veselă Eva începu să țopăie împreună cu el : cum împărțiseră suferința, împărțeau acum în aceeași măsură bucuria.

Cîteva zile mai tîrziu, Martha se rostogoli pe scară. Eva era singură cu ea acasă, auzise zgomotul căderii, coborîse în grabă și o găsise întinsă la capătul treptelor.

În cădere, bătrîna își scrîntise un genunchi ; Eva, cu puținele-i puteri, încercă în zadar să-i dea ajutor să se ridice.

Vru să-i examineze rana, cum făcuse cu Scipion, dar nu descoperi nici o rană ; neavînd încotro, trebui să-l aștepte pe doctor, care, nelipsind niciodată prea mult timp de acasă, apăru la cîteva minute numai după accident.

Cum îl auzi, Eva îl recunoscu după felul cum deschidea și închidea ușa. Îl strigă din toată puterea, cu o voce mai îngrijorată și mai emoționată decît atunci cînd îl strigase pentru Scipion.

Doctorul urcă, și văzînd-o pe Martha pe jos la capătul scării, se temu de un accident mai grav decît în realitate, cu alte cuvinte de o fractură.

Dar la prima cercetare a genunchiului, dîndu-și seama că avea o simplă luxație, o luă pe bătrînă în brațe și o duse în camera ei, urmat de Eva, după care se ținea Scipion.

Cît despre *Președinte*, într-atît îl speriase zgomotul căderii, că o lăsase în voia soartei ei nefericite pe cea care avea pentru el dragoste și grijă de dădacă, sărise printr-o fereastră și se oprise sus, pe acoperiș.

Toată ziua Eva nu se jucă deloc și rămase în cameră cu Martha ; dar cum nu era nimic grav, de a doua zi se întoarse la viața ei obișnuită.

Am spus că Antoine, care lovea de trei ori cu piciorul și striga în pragul ușii : *Cerc al justiției ! centrul adevărului !* cîștigase simpatia Evei, dar rămăsese față de el la același salut prietenesc.

Într-o zi, pe cînd stătea singură cu Scipion în laborator — Jacques Mérey era în cabinetul de alături —, sacagiul, urcînd ca de obicei cu găleata la etajul al doilea, pronunță cuvintele sacramentale, și pentru că afară era

foarte cald şi sudoarea îi curgea de pe frunte, o văzu pe fată singură şi, crezînd-o tot idioată, strigă în fața ei :

— Ei drăcie ! ce cald e ! Tare aş trage o duşcă !

Eva îl privi, îl văzu că era roşu, transpirat şi că-şi ştergea fruntea cu mîneca.

— Aşteaptă, îi spuse.

Era un cuvînt pe care îl întrebuința de multă vreme, după cum am văzut, ca să impună atenţia.

Şi se repezi afară din laborator.

Antoine rămase locului foarte mirat şi aşteptă.

O clipă după aceea, Eva urcă ţinînd în mînă un pahar mare cu apă limpede pe care îl oferi sacagiului.

— Ah ! domnişoară, spuse el, este foarte drăguţ din partea dumneavoastră ; dar eu vînd apă, şi dacă mi-ar fi fost sete de apă, aveam destulă să beau.

Atunci, din cabinetul unde era Jacques Mérey se auziră două cuvinte :

— Vin, Eva !

Eva ştia ce era vinul, cu toate că, oricît stăruise doctorul, ea nu băuse niciodată.

Coborî deci şi, gîndindu-se că dacă oferă vin unui bărbat căruia îi este cald, atunci trebuie să-i ofere mult şi din cel mai bun, îi aduse un pahar plin cu vin de Bordeaux.

Văzînd culoarea băuturii care i se oferea, Antoine surîse fericit.

Apoi, luînd paharul din mîinile ei, cum ar fi făcut cu un vin de Suresne, sau cu unul de Argenteuil, îl dădu peste cap dintr-o înghiţitură, fără să-şi mai dea silința să-l savureze.

Bucuroasă, Eva se uita la el cum bea.

După ce înghiţi vinul, Antoine făcu semn cu ochiul şi plescăi din limbă.

— Bun ? întrebă fata.

— Catifea ! răspunse galeş Antoine.

Deşertă găleata cu apă în vasul obişnuit şi se depărtă.

— Catifea ? îl întrebă Eva pe doctor intrînd la el în laborator. Catifea ?

Dacă n-ar fi auzit întrebarea Evei şi răspunsul lui Antoine doctorul ar fi fost foarte încurcat şi n-ar fi ştiut ce să-i răspundă elevei lui.

Se duse la dulap, unde își ținea îmbrăcămintea, luă o haină de catifea, o îndemnă să o pipăie și plimbîndu-și încet mîna de-a lungul gîtului și stomacului, repetă cuvîntul :

— Catifea !

Atunci Eva înțelese că vinul făcuse asupra stomacului lui Antoine același efect cu cel încercat de mîna ei la atingerea catifelei.

Și tot restul zilei rămase foarte bine dispusă.

Nu mai puțin bine dispus era și Jacques Mérey, care își spunea aducîndu-și aminte de spinul din piciorul lui Scipion, de luxația genunchiului bătrînei Martha și de paharul de vin dat lui Antoine :

„Nu numai că va fi o fată frumoasă, dar va avea și suflet bun."

X

EVA ȘI MĂRUL

Puțin cîte puțin, și doar ceva mai ușor decît învață un copil să vorbească, Eva ajunse să-și exprime prin cuvinte aproape toate gîndurile ; numai că, asemenea tuturor oamenilor inculți, și ei îi trebui mult timp să se obișnuiască să pună verbele la timpul respectiv, îndîrjindu-se să le întrebuințeze numai la infinitiv ; însă ca să o învețe să citească, fusese nevoie de o cu totul altă muncă.

Eva, care de felul ei era foarte curioasă, care nu vedea ceva nou fără să întrebe ce este și imediat să și-l întipărească în memorie, nu manifesta nici un fel de curiozitate pentru știință.

Disprețuia profund cărțile și conținutul lor. Singurele pe care le aprecia erau cărțile cu gravuri, și dacă, privind vreo gravură, Jacques Mérey refuza să-i dea explicații — ceea ce făcea înadins pentru a-i stimula curiozita-

tea —, fără să se plîngă sau să insiste, trecea la pagina următoare. Doctorul se întrebase cum va reuși să învingă o asemenea nepăsare.

Căutînd o soluție, îi veni o idee care i se păru și chiar era din toate punctele de vedere extraordinară. Într-o zi, după ce pregăti niște fosfor, o luă de mînă, coborî cu ea în pivniță, închise răsuflătoarea astfel ca să nu mai pătrundă nicicum lumina, apoi cu o pensulă scrise pe perete prima literă a alfabetului ; litera apăru spontan ca o flacără.

Eva scoase un mic strigăt ; dar frica îi dispăru foarte repede în fața literei care se ștergea încet, ce e drept, dar pe care apoi n-o mai văzu deloc. Doctorul scrise apoi un *b*, un *c*, un *d*, apoi un *e*.

Se opri la aceste cinci litere.

— Încă ! spuse Eva.

— Da, răspunse Jacques, dar numai după ce le vei învăța, una după alta, pe astea și le vei citi pe dinafară.

Și mai scrise pe zid încă o dată litera *a*.

— Ce literă e asta ? o întrebă.

Eva făcea vizibil efort și în timp ce litera dispărea, spuse :

— Un *a*, un *a*.

Doctorul surise. Găsise mijlocul de a-i stîrni curiozitatea pentru această ocupație atît de abstractă și de grea, care pentru copii se numește *citire*.

O lună după aceea, Eva știa să citească.

Nu era însă deloc același lucru cu muzica.

Eva o adora. Momentele de recreere sau mai curînd orele ei de bucurie erau cînd doctorul se așeza la orgă, și, ca maestul Wolfram, cu mîinile pe clape, cu ochii pierduți, cu sufletul înălțat la cer, cînta vreo splendidă reverie a acelor bătrîni maeștri Porpora, Haydn sau Pergolese. Se străduia să vadă un surîs mai cald pe fermecătoarele buze ale Evei și să atragă o lacrimă în colțul ochilor ei atît de strălucitori, a căror privire se umezea ușor numai cînd auzea *Prima che spunti l'aura*.

Deseori copila se apropiase de claviatură și-și pusese mîinile mici peste clape, dar degetele ei nu aveau încă forța necesară ; pe de altă parte, profesorul, cu logica lui obișnuită, nu vroia să o învețe nimic pe jumătate sau fără

metodă. Aşteptase deci ca ea să ştie să citească şi după aceea să o pună să înveţe notele ; se bizuia poate pe marea ei dragoste pentru muzică, pentru ca, studiind-o, să-i dea într-un fel răsplata pentru lucrurile nesuferite pe care o obligase să le înveţe.

În orice caz, Eva îl ascultase pe doctor totdeauna, îl privise totdeauna cu cea mai mare atenţie ; şi niciodată nu încercase în absenţa lui să scoată cel mai mic sunet din instrument.

Cam în acel timp avu loc manifestarea unui fenomen psihologic la care pînă atunci doctorul nu mai fusese martor, şi care pentru el constitui pur şi simplu o întîmplare absolut providenţială, venită în ajutorul omului de ştiinţă ca o recompensă a naturii pentru zelosul ei admirator.

Era în luna august ; izbucnise o furtună teribilă, una dintre acele furtuni care se abăteau peste Berri, încît în timpul fulgerelor puteai să te aştepţi să auzi trompeta Judecăţii-de-apoi în locul trăsnetelor şi tunetelor.

Nu era prima furtună care se dezlănţuia peste Argenton de cînd Eva trecuse bariera stării de vegetaţie şi intrase în existenţa propriu-zisă.

În timpul primelor vijelii şi înainte de a fi supusă tratamentului cu electricitate, copila avusese tresăriri nervoase şi spasme involuntare, care îi dăduseră pentru prima oară doctorului ideea că nu o va putea vindeca decît aplicîndu-i o doză de electricitate corespunzătoare cu exercitarea nervoasă care îi scutura atît de violent tot corpul.

Cum ştim, într-adevăr, timp de doi-trei ani Eva fusese supusă unui tratament cu totul special pe bază de electricitate şi doctorul constatase că, pe măsură ce înainta cu acest tratament, copila era mai puţin pradă fenomenului dezlănţuirilor naturii. Aşa ajunsese să nu-i mai fie teamă nici de lumina fulgerelor, nici de bubuiturile tunetelor ; totuşi nu se bucura copilăreşte cînd le auzea.

Nu mică fuse deci mirarea lui Jacques Mérey cînd, în clipa următoare izbucnirii furtunii, atît de violentă, cum el nu îşi amintea să mai fi auzit vreodată, putu să constate nu numai că Eva nu se speria, dar că, dimpotrivă, manifesta o stare de bună-dispoziţie neobişnuită.

Uşile şi ferestrele stăteau de obicei închise ca să nu fie curent; dar Eva se duse direct la fereastră şi o deschise larg chiar în momentul în care un fulger urmat de un trăsnet înspăimîntător străluci deasupra casei. Fulgerul şi trăsnetul fuseseră aproape simultane, încît doctorul se repezi şi o trase lîngă el, crezînd că trăsnetul va cădea chiar pe casă sau prin apropiere.

Dar, cu o mişcare involuntară, Eva se smulse din mîinile doctorului şi alergă la fereastră strigînd:

— Nu, nu, lasă-mă să văd fulgerele; lasă-mă să aud tunetul, asta îmi face bine!

Deschise larg braţele şi aspiră aerul încărcat de electricitate, într-o atitudine de dăruire vecină cu senzualitatea.

Trăsăturile i se luminau ca şi cum ar fi fost una cu flăcările celeste.

S-ar fi putut spune că dezlănţuirea naturii se repercuta în această creatură plăpîndă şi îi dădea puteri.

După aceea, pentru că doctorul lăsase o libertate deplină acţiunilor ei, se îndreptă spre orgă, o deschise şi, stîngace, fără îndoială, dar de-ajuns ca să se poată recunoaşte tema principală, începu să cînte minunata melodie de Cimarosa, bucata ei preferată.

Doctorul asculta uimit şi aproape cu admiraţie; nu îi fusese dat să cunoască — ceea ce trebui să admită de atunci — aptitudinile stranii ale facultăţilor instinctive pe care le au pentru muzică unii oameni, îndeosebi nebunii.

În acest sens, Gall a semnalat cel dintîi acei indivizi care, fără nici un profesor, prin însăşi natura lor erau muzicieni, desenatori sau pictori.

În pictură, Giotto şi Corregio dăduseră exemplul pe care alţii mai tîrziu îl confirmară.

Unul din oamenii care studiase cel mai bine şi cel mai mult nebunia şi îndeosebi idiotismul, domnul Morel din Rouen, îmi povestea că întîlnise imbecili, idioţi veritabili care executau la prima vedere muzica cea mai grea, dar care, chiar dacă ar fi cîntat-o de o sută de ori, nu ar fi putut-o cînta cu mai multă înţelegere, mai mult sentiment, mai mult suflet decît o cîntaseră prima oară; talentul lor era rezultatul unui instinct, al unei aptitudini

naturale, al unei oarecari înclinații artistice care trebuie să admită localizările cerebrale, fără ca cineva să poată spune exact în care compartiment al creierului este plasată una sau alta din aceste facultăți ; și dovada că totul era pornit numai din instinct e, cum am spus, că acei indivizi nu progresează deloc și rămîn mereu la aceeași treaptă, nu pot inventa nimic și nu perfecționează nimic. Este un simplu instinct care se naște și moare o dată cu ei.

Găsim la oameni aceleași aptitudini ca și la animale, și aceasta este o consecință a logicii absolute a naturii, care nu mai lasă intervale în înlănțuirea fizică a corpurilor decît în scara inteligenței.

Albina și castorul sînt desigur cele mai instinctive dintre viețuitoare, dar sînt cu mult mai puțin inteligente decît cîinele, care poate fi oarecum educat, și în care există facultăți afective susceptibile de a fi dezvoltate.

Citeodată unele facultăți instinctive ale unor indivizi sînt rezultatul unei boli. Mondheux, celebrul calculator, fusese epileptic ; stăpînea în cel mai înalt grad tabla de logaritmi, însă ar fi fost incapabil să rezolve cea mai simplă problemă de aritmetică.

Domnul Morel, pe care nu știu cum să-l citez mai des, a cărui carte i-am studiat-o cu mare atenție și ale cărui păreri le-am ascultat cu aviditate cînd am început povestirea aceasta pe cît de simplă pe atît de plină de dificultăți și pe care o pun acum sub ochii cititorilor mei, domnul Morel deci, pe care l-am consultat asupra posibilității de a dezvolta cu ajutorul furtunii facultățile unei fete ajunsă la pubertate, îmi mai povestise că a îngrijit un tînăr instinctiv care cînta la prima vedere bucățile celor mai mari maeștri mai bine decît ar fi făcut-o profesorul lui, dar că nu izbutise niciodată să dobîndească cea mai elementară noțiune de compoziție muzicală și că nu fusese în stare să se perfecționeze.

— Dar, adăugase domnul Morel, cel mai uimitor dintre toți idioții pe care i-am cunoscut, pe care îmi plăcea să-l prezint doctorilor care ne vizitau, era unul Perrin, născut într-un sat lîngă Nancy, unde cretinismul este endemic. Acela era un idiot în adevărata accepțiune a cuvîntului, surd și mut, care scotea doar niște țipete ne-

articulate. Localnicii îl puseseră să păzească vacile satului. Într-o zi, tocmai cînd trecea pe stradă toboşarul comunei care făcea o înştiinţare, fu văzut cum începe să se învîrtească întocmai ca un nebun în jurul toboşarului, că îi smulge toba, îi ia beţele şi se apucă să bată un marş mai corect şi mai zgomotos.

Domnul Morel îl ceruse autorităţilor comunale. I-l dăruiseră şi omul devenise în spitalul acestuia toboşarul-şef al secţiei imbecililor. El era cel care mergea în fruntea bolnavilor cînd îi scotea la plimbare.

Jacques Mérey nu cunoscuse cîtuşi de puţin asemenea cazuri, care fuseseră rezultatul cercetărilor făcute în urma întîmplărilor al căror erou principal era chiar el; astfel, se miră peste măsură văzînd ceea ce se petrecea sub ochii lui şi despre care avea convingerea că nu le-ar fi crezut dacă le-ar fi citit într-o carte, sau dacă i-ar fi fost povestite de vreunul din confraţii de breaslă. Hotărî să nu piardă nici o clipă şi să o pună pe Eva să studieze muzica întocmai cum o îndemnase să citească.

Dar de astă dată fata refuză toate precauţiunile cu care Jacques îi înconjurase studiile alfabetice; luă solfegiul, îl deschise la prima pagină şi spuse cu vocea cea mai alintată:

— *A arăta la mine,* dragă Jacques.

Şi Jacques îşi începu lecţia chiar atunci, iar după opt zile, Eva cunoştea notele, valoarea lor, semnele adăugate la cheie, care urcau sau coborau tonurile.

După o lună, Eva cînta în interpretare liberă toate bucăţile transcrise pentru orgă.

Ne-am dat seama că Jacques Mérey stăpînea toate mijloacele capabile să acţioneze asupra acestei inteligenţe latente, asupra acestei *Frumoase din pădurea adormită* care aşteptase atîta timp să i se destrame vraja hărăzită ei din leagăn de ursitoarele rele ale naturii.

Am văzut cum întrebuinţase succesiv ştiinţa ocultă, ştiinţa reală, misterioasele revelaţii ale naturii. L-am văzut făcînd apel la Albert cel Mare, Hermès, Raymond, Lulle, Cornelius Agrippa şi la Biblie. Într-o zi citise în Cartea Sfîntă un pasaj care exprima îndrăzneţ acţiunea unei fiinţe asupra altei fiinţe, omnipotenţa voinţei, forţa

magnetică a privirii, irezistibila putere a celui puternic asupra celui slab.

Este vorba de Jehova care-l trimite pe Moise la faraon şi îi spune : „Vei fi Dumnezeul acestui om !"

Trimis de ştiinţă în preajma unei înapoiate, care se înverşuna să nu lase să se elibereze puterea inteligenţei sale încătuşate, Jacques Mérey urmă preceptul dat lui Moise şi deveni dumnezeul ei.

Factorii săi exteriori erau tot atîţia intermediari cu ajutorul cărora ordinele lui puteau ajunge pînă la Eva : *Preşedintele,* Scipion, bătrîna Martha, Antoine, Basile, stofele care o fascinau, florile care o încîntau cu mirosul lor, peluzele de iarbă prin care se tăvălea, apa băută de la izvor, sau chiar şi bazinul, toată natura devenind astfel, după gustul ei, o vastă maşină electrică pe care doctorul o încărca — dacă putem îndrăzni să spunem astfel — cu irezistibilul fluid al voinţei lui.

Eva începuse să se dezvolte şi să devină încetul cu încetul femeie, dar ea nu îşi cunoştea încă sexul.

Crescută de un braconier şi de mama acestuia, fetiţa nu simţea nici o tulburare cînd stătea goală în faţa lor.

De cînd fusese adusă acasă la doctor, de cînd avea un nume şi de cînd devenise regina paradisului ei, îmbrăcată cu o cămaşă simplă, cînd roşie (am văzut efectul pe care îl producea asupra ei această culoare), cînd albastră, totdeauna însă de o culoare ţipătoare, alerga cu inocenţa celei căreia îi purta numele.

Este adevărat că predecesoarea ei nu purtase nici măcar o cămaşă.

Cînd doctorul hotărîse s-o lase să umble îmbrăcată în cel mai simplu dintre veşminte se asigurase că nici o privire nedorită nu va putea pătrunde prin desimea umbrarelor grădinii lui.

De altfel Eva era foarte ascultătoare ; doctorul îi arătase domeniul ei şi fata se închisese totdeauna cu străşnicie înlăuntrul lui.

Ajunsese în toamna anului 1791 ; se împlineau şase ani de cînd Jacques Mérey începuse această operă.

În curînd Eva urma să împlinească paisprezece ani.

În mijlocul grădinii, pe un dîmb, de la poalele căruia ţîşnea izvorul, domnea, cum am spus, un măr falnic, plin

de flori în aprilie, încărcat şi greu de fructe în septembrie. Evei, ca şi strămoaşei sale, îi plăceau mult fructele, dar cel mai mult îi plăceau merele.

Jacques Mérey exercită asupra acestui copac înrîurirea exercitată asupra oglinzii : magnetiză, ca să spunem aşa, frunzişul cu o forţă de atracţie şi voinţă ; pomii au jucat un rol important în analele ştiinţei mesmeriene. Se cunoaşte cît de faimos devenise în urmă cu un veac secularul ulm din Buzancy la umbra căruia domnul de Puységur iscodise minunile somnambulismului.

În vederea rezultatelor pe care dorea să le producă, Jacques Mérey recurgea la aplicarea fizicii oculte. Credea îndeosebi că pomii erau nişte mari antene, destinate să primească şi să transmită inteligenţa subtilă a omului. Iată de ce îşi oprise gîndul asupra mărului ; exemplul domnului de Puységur nu fusese decît al doilea motiv al alegerii sale.

Eva ieşi din casă la ora obişnuită ; cu alte cuvinte pe la opt dimineaţa, şi ca şi cum ar fi fost atrasă de un magnet sau poate numai de lăcomie, se îndreptă spre locul unde merele coapte îşi arătau culoarea de purpură şi aur prin verdele-închis al frunzişului. Era aproape dezbrăcată. Niciodată forme mai frumoase nu se conturaseră cu mai multă libertate. Semăna cu una din Graţiile lui Germain Pillon, atît de cast şi totodată elegant acoperite, că lăsînd aproape totul dezgolit făcea ca totul să fie dorit.

Dar acele splendori ale naturii, acele comori ale frumuseţii fizice erau ocrotite şi sfinţite în ochii lui Jacques Mérey de cel mai cast dintre toate voalurile — de ştiinţă.

Nu s-au pomenit prin ateliere pictori sau sculptori care să se simtă bărbaţi în faţa unui frumos model gol.

Ei sînt artişti.

În această făptură Jacques Mérey nu vedea cîtuşi de puţin o femeie, ci un caz de vindecat.

El era doctor.

Eva se ridică pe vîrful picioarelor ca să apuce mărul pe care-l ochise şi după ce-l mîncă lacomă, doctorul ieşi din dosul tufişului unde stătea ascuns. Prima reacţie a fetei fuse un mic strigăt de surpriză şi spaimă, dar apoi se repezi spre el ; însă, cum doctorul îşi fixa cu intenţie

vădită privirea grea și îndrăzneață asupra goliciunii ei — fata, ca sub o rază de soare prea dogoritoare, lăsă ochii în jos și văzîndu-și sînul dezgolit, își încrucișă mîinile, încercînd să se acopere cu basmaua. Se putea spune că era însăși statuia Sfiiciunii.

Doctorul se îndreptă spre ea și-i luă mîna într-a lui.

Fata ridică ochii, îi lăsă din nou în jos și un nor purpuriu se răspîndi pe marmura statuii.

Roșise : era femeie.

Pygmalion fusese depășit, Galateea nu roșise ; dar Galateea nu era decît o zeiță !

XI

BAGHETA MAGICĂ

Evei nu-i lipsea decît un lucru ca să devină ceea ce Jacques Mérey vroia să facă din ea, cu alte cuvinte, o ființă desăvîrșită, pe cît de frumoasă pe atît de inteligentă.

Nu îi lipsea decît să iubească.

Femeile judecă mai mult cu inima decît cu mintea.

Înainte de ultimele întîmplări pe care le-am povestit, cînd viața vegetativă era mai puternică decît intelectul, starea obișnuită a Evei era apatia ; avea aceeași expresie și pentru oameni și pentru lucruri ; nu numai că nu înțelegea, dar față de nimeni, în afară de Scipion, nu manifesta interes. Or, de cînd toată ființa ei fusese răscolită de emoții puternice, de cînd fusese gata să leșine în brațele lui Jacques Mérey — după ce, gustînd din fructul pomului binelui și răului, roșise în fața lui ca Eva în fața lui Dumnezeu —, fără să simtă încă dragostea, ea încerca tulburarea dragostei ; dar între acele ușoare tresăriri de sentimente comune tuturor ființelor și acele năvalnice efluvii ale inimii care fac din femeie ființa

cea mai iubitoare și cea mai iubită a Creațiunii există o mare diferență.

Ca să însuflețească această floare și să-i dea acea vrajă a femeii, așa cum îi dăduse culoarea, doctorul se bizuia mult pe puterea privirii.

Oamenii vechimii localizaseră în priviri sediul puterii și al acțiunii fiziologice ale unei ființe asupra altor ființe; Horațiu n-a fost decît ecoul tradițiilor Orientului cînd îl descria pe Jupiter, marele magnetizator al lumilor care răscolea tot Olimpul doar cu o încruntare a sprincenelor, *cuncta supercilio moventis.*

Această idee a puterii privirii, despre care de altfel avem exemple în fiecare moment chiar la animale, era într-atît de răspîndită, încît Isus face de multe ori aluzie la diferența între *ochiul bun* și cel care deoache.

— Ochiul tău, spune el, este lumina corpului tău; dacă privirea îți este dreaptă și cinstită, tot corpul tău va fi limpede, dacă privirea ta este rea, tot corpul tău va fi întunecos.

Doctorul avea ochi buni, el era una din acele ființe rare, trimise pe pămînt numai pentru binele semenilor lui.

Iubea. Supremă dovadă a bunătății: se dăruia operelor pe care avea pasiunea să le creeze și să le vindece.

Plimbîndu-și privirea, conducătoare a voinței sale, peste toate obiectele de care se apropia Eva, el tindea să se plaseze psihologic în legătură cu ea; căutase sufletul tinerei fete; curat ca cerul implorat de Hippolyt, ca mărturie a nevinovăției sale, era sufletul, dar nu și trupul ei.

Înconjurată de Jacques ca de o atmosferă densă, fără să-l vadă, Eva îl regăsea prezent în tot ce atingea, pentru că doctorul avusese grijă să acționeze asupra tuturor mobilelor din camera în care stătea, asupra copacilor, asupra tuturor florilor din grădină, dintre care ea era cea mai frumoasă floare, asupra fleacurilor de pe masa de toaletă, chiar asupra hranei și asupra aerului pe care îl respira. Deseori, cînd cerea un pahar cu apă, Jacques avea grijă să-și exercite acel fluid magnetic și era ca și cum o dată cu apa i-ar fi dat să-i bea sufletul. Toate obiectele animate de el într-un singur țel erau tot atîtea taine, care îl puneau în acord cu această făptură demnă de în-

teres, căreia el îi sacrifica viața, și din fericirea căreia vroia să-și făurească propria lui fericire.

În absență — și uneori lipsea o zi sau două vrînd astfel să-și dea seama de forța puterii lui —, Jacques Mérey se servea de natură ca de o mijlocitoare cu ajutorul căreia să ajungă pînă la Eva sentimentul ce vroia să i-l inspire. Insuflă o putere magnetică dîmbului cu gazon pe care fata avea obiceiul să se așeze ; pîrîului unde cîinele bea și în care ea se privea ; încărcă vîntul, murmurul copacilor, cîntecul păsărilor, gîlgîitul micilor cascade, într-un cuvînt, toate zgomotele grădinii, să murmure la urechea Evei cuvîntul necunoscut încă inimii ei.

Într-o zi cînd tînăra fată se apropie de un trandafir sălbatic, căruia însuși doctorul îi cățărase pe un masiv de zidărie tulpina încărcată de stele înrourate, zări în mijlocul tufișului o floare care îi atrăgea mîna în mod misterios și care cerea să fie culeasă.

Întinse brațul și rupse floarea.

Dar abia o dusese fără voie spre buze, că și simți în dulcele parfum al trandafirului sălbatic o stranie toropeală, și Jacques Mérey, așa cum îl văzuse lîngă măr în ziua cînd roșise, îi trecu acum prin minte ca o umbră.

Jacques fusese cel care poruncise trandafirului sălbatic ca Eva să-l culeagă și să-l miroase.

Ne-am dat seama că doctorul acorda o mare valoare semnelor de care se servea vechea magie pentru a fixa anumite fenomene de voință. Era sau mai curînd fusese cu prisosință discutată în ultimul timp printre fizicieni bagheta magică, căreia i se atribuia virtutea de a se mișca singură în mîinile anumitor persoane și de a dezvălui prin această mișcare prezența nevăzută a izvoarelor, a metalelor și chiar a cadavrelor. Bagheta nu se mișca însă în mîinile oricui ; fenomenul este specific temperamentelor nervoase și variază în intensitate după natura indivizilor. Încolo, o explicație mai mult sau mai puțin mulțumitoare a vibrației baghetei era dată prin ceea ce se numea atunci fizica ocultă. Această știință atribuia fenomenului de scurgere a corpusculelor și acțiunii acestor particule asupra baghetei de alun explicația mișcării indicatoare care făcuse de multe ori să se descopere pîraie, comori ascunse și chiar urme de crime necunoscute.

Jacques Mérey se gîndi să recurgă la această baghetă ca să poată descoperi în adîncul inimii elevei lui izvorul dragostei nedezvăluită încă.

Filozofia baghetei, cum se spunea atunci, avea pretenţia de a explica toate legendele şi miturile antichităţii, readucîndu-le la o cauză naturală. Eneea, condus de creanga de aur la poarta infernului, nu era decît o imagine poetică a misterelor la care putea ajunge cunoaşterea legii care dirija în aer mişcarea corpusculelor.

Bagheta lui Moise făcuse să ţîşnească apa din stîncă; cea a lui Jephté începuse să înverzească; a lui Circe îi schimbase pe prietenii lui Ulise în porci; toate acele exemple călăuzeau şi încurajau ştiinţa lui Cagliostro, Mesmer şi Saint-Germain în cercetarea ştiinţifică a necunoscutului. Numai că, Jacques Mérey, mai generos decît Circe, dorea mai mult să schimbe animalele în oameni decît oamenii în animale.

Jacques Mérey făcu o plimbare cu Scipion prin pădurea cea mai apropiată; aci tăie o creangă de alun, o încărcă cu forţa fluidului, astfel încît să-i poată transmite Evei voinţa lui, îi porunci ciinelui să-i ducă bagheta, în timp ce el, ocolind pe alt drum, ajunse la Argenton şi intră în grădină printr-o poartă ce dădea în cîmp şi a cărei cheie o avea numai el.

Am spus că în această grădină, mare de altfel cît un parc, Jacques Mérey trasase un cerc înlăuntrul căruia Eva trebuia să se plimbe, fără ca vreodată să-l depăşească.

Eva, în supunerea ei oarbă şi pasivă, nu avusese niciodată ideea să treacă peste limita îngăduită.

La marginea grădinii se afla o grotă învelită toată cu muşchi de unde ţîşnea într-un mic rezervor, limpede ca aerul, izvorul care reapărea la piciorul dîmbului unde domnea mărul.

Doctorul îi spunea Grota Meditaţiilor.

Aici, izolat de lume, departe de orice zgomot, liberat de toate preocupările, venea să viseze la acele lucruri necunoscute care, atîta vreme cît nu sînt realizate, le crezi imposibile.

De multe ori venise aici înainte să o fi cunoscut pe Eva, dar mult mai des în vremea din urmă.

Intrarea grotei, luminată în interior printr-o deschizătură care răspundea chiar lîngă rezervor, era cu totul mascată de iedera şi lianele care atîrnau. Trebuia să ştii că era acolo, altfel n-o puteai bănui.

Eva, luînd nuielușa din botul lui Scipion, nu simţi la început nimic deosebit. Dar, cum o ţinea fără voie în mîini, peste o clipă simţi o stare vagă de îngrijorare, o nevoie de mişcare, acea poftă de aer care o silea să deschidă ferestrele camerei dacă afară era urît, sau să se plimbe dacă timpul era frumos. De aceea, o porni spre grădină, plimbarea ei obişnuită, sau mai curînd singura ei plimbare.

De astă dată, fără să se gîndească măcar, fără s-o mai oprească nici un obstacol material sau ideal, trecu limita ieri încă impusă voinţei ei, şi cu nuielușa în mînă, condusă în parte sau mai degrabă numai de ea, îndepărtă iedera şi lianele şi apăru în jumătatea luminată a grotei, ca o zînă ţinînd bagheta în mînă.

Purta o rochie lungă de caşmir alb, strînsă peste mijloc cu o panglică albastră. Părul blond, care îi cădea greu pînă la genunchi, îi acoperea umerii.

Prezenţa lui Jacques Mérey în grotă nu o miră. Simţurile ei lăuntrice şi sufletul ei ştiau că îl va găsi aci.

Îi pronunţă numele cu cea mai melodioasă intonaţie şi-şi întinse braţele spre el.

Jacques o ţinu cîtva timp strînsă la piept.

Între aceste două fiinţe, atrase una către cealaltă, ce păreau că se caută în marea taină a naturii, se stabilise un fel de legătură misterioasă, greu de exprimat.

Se aşezară unul lîngă celălalt pe o piatră acoperită de muşchi.

Apoi Eva luă mîinile lui Jacques într-ale ei, îl privi fix cu ochii ei mari, nemişcaţi, şi îi spuse cu voce calmă, adîncă şi chibzuită, gustînd parcă una cîte una toate literele acestor două cuvinte :

— Te iubesc !

În aceeaşi clipă, îi căzu capul pe umărul lui şi părul i se revărsă peste faţa tînărului doctor, bătaia inimii şi

arterele își pierdură ritmul obișnuit și respirația păru să se oprească pe buzele întredeschise ale tinerei fete.

Magnetizatorii secolului trecut au dat mai multe nume acestei stări de somnolență și insensibilitate, vecină cu somnambulismul, dar care totuși nu se putea confunda cu el. Sufletul în acel moment pare a-și rupe legăturile cu trupul. Psyché își recapătă aripile și zboară nu se știe unde. Sfînta Tereza se urcă la cer și îngenunche în fața lui Dumnezeu.

Aceste cuvinte, vechi de cînd lumea, pe care natura înconjurătoare le murmura de mai bine de o lună la urechea Evei, aceste cuvinte pe care puterea magnetică le smulsese într-un fel din sufletul ei, cuvintele *te iubesc,* o trimiseseră în al noulea cer al extazului.

Extazul se deosebește de magnetism prin aceea că atîta timp cît durează starea, persoana magnetizată scapă din sfera magnetizatorului, ca și cînd ar găsi un protector mai puternic. Influența lui Jacques Mérey întîlnise pînă atunci în Eva o supunere de sclavă. Sărmana copilă era robită acțiunii magnetismului. Fără să-și dea seama, voința ei era înlănțuită de o forță exterioară, atotputernică, irezistibilă ; dar limitele magnetismului o dată depășite, în zadar mai acționa sau comanda această forță — ființa ei nu mai răspundea comenzilor date decît prin desensibilizarea rezistenței. În zadar își adună Jacques toată energia pentru a o soma pe Eva să se trezească, somnul continua fără să țină seama de el, un somn vecin cu catalepsia, care lua încetul cu încetul rigiditatea morții.

Jacques Mérey încremeni de spaimă și îngrijorare.

Sfîrșit de oboseală, căzu în genunchi la picioarele fetei și-și apăsă buzele pe mîna ei.

La acest contact, o simți că tresare ușor, dar tresărirea era confuză, aproape imperceptibilă, și mîna semăna tot atît de bine cu a unei tinere moarte ; teama lui se amplifică și fruntea i se umezi. Cu capul în mîini se ridică în picioare și mai înspăimîntat.

Văzu gura fetei întredeschisă și buzele tresărind de un ușor fior, care nu era decît respirația ; atunci îi veni o idee.

Dacă ar încerca să-i sărute buzele așa cum îi sărutase mîinile ?

Jacques Mérey avea sentimentul pudoarei împins pînă la cel mai înalt grad. Își putea oare îngădui, treaz fiind, să-și lipească buzele pe gura unei fete care dormea?

Nu comitea oare un atentat la pudoarea ei? Nu era o pată pe această pasăre nevinovată?

Dar dacă acesta era singurul mijloc de a o salva?

Jacques Mérey ridică ochii spre cer, îl luă pe Dumnezeu martor al curățeniei intențiilor sale, ceru iertare Vestei antice, se aplecă deasupra Evei și-i atinse, sau mai bine zis abia îi atinse buzele.

În clipa următoare, ca și cum prin această atingere s-ar fi rupt lanțul care o legase de lumea superioară, Eva scoase un ușor suspin și, tremurînd din vîrful picioarelor pînă la rădăcina părului, spuse:

— Cine m-a trezit! Eram atît de fericită!

Apoi, rotindu-și privirea, păru mirată să vadă un bărbat lîngă ea; dar imediat, o neașteptată roșeață îi acoperi pentru a doua oară obrajii. Și luînd mîna lui Jacques, trează de astă dată, zîmbind, îi spuse din nou ceea ce spusese în transă:

— Te iubesc!

Apoi îi duse mîna în partea stîngă a pieptului; tînăra fată aflase locul inimii.

XII

INELUL

Aceasta însemna pentru Eva o revelație a întregii naturi; ceea ce văzuse în extaz — cerul, Dumnezeu, îngerii — îi rămase în spirit, în minte, în suflet: poate cele două cuvinte nu exprimă decît unul și același lucru, iată de ce le spunem pe amîndouă în loc să spunem unul singur.

Dar miracolul nu se opri numai la ceea ce se vedea.

Pentru prima oară, în această nouă lumină, ea descoperi sub adevăratul lor aspect cerul, pămîntul, păsările,

florile ; pînă atunci, în semiîntunericul indiferenței **sale**, Eva nu prețuise nimic din toate aceste minunății. Pentru a vedea și a auzi Creațiunea, trebuie altceva decît ochi și urechi.

Trebuie dragoste.

Pe măsură ce orizontul celor vizibile și materiale se lărgea, Eva învăța să vorbească despre toate aceste lucruri pînă atunci necunoscute, iar ideile noi, inspirate de tot ce era nou, chemau de la sine cuvintele necesare exprimării lor.

Această educație era ceea ce psihologii vremurilor de atunci numeau *transfuzie*.

Eva primea totul de la Jacques ; doctorul o învăță numele plantelor, ale animalelor, ale stelelor. Îi povesti întreaga legendă a facerii lumii.

Fata îl asculta cu aviditate și într-o oarecare măsură ghicea gîndurile, într-atît ceea ce îi spunea el era plin de afecțiune și dragoste. Prin el Eva învăța pe dinafară întreaga natură ; în gîndul profesorului își citea propriile ei gînduri și rațiunea de a fi nu numai a lucrurilor perceptibile, ci și a celor abstracte, nu numai ale celor ce se puteau vedea, ci și cele ce nu se puteau vedea.

Nemărginirea universului și spectacolul vieții explicate de Jacques îi dădeau sentimentul existenței unei forțe a naturii, despre care pînă atunci îi vorbiseră doar cîntecul păsărilor, parfumul florilor sau razele mîngîietoare ale soarelui de mai.

Pentru înțelegerea naturii, doctorul îi oferi lucrările poeților germani sau englezi, pe care Eva nu întîrzie să le citească și vru neapărat să le înțeleagă.

Limba germană și limba engleză îi erau doctorului tot atît de familiare ca și limba lui maternă și, după două sau trei luni, Eva știa să-i spună *te iubesc* în trei limbi diferite.

Creierul ei tînăr era ca acel pămînt virgin care niciodată n-a produs nimic și care, ca să dea trei recolte pe an, nu așteaptă decît tripla însămînțare.

Jacques o instrui astfel, încît să ajungă nu numai o fată erudită, dar în același timp să învețe a deveni singură frumoasă : pentru asta avea aptitudini neobișnuite.

Dar, în ciuda ochilor ei mari, a trăsăturilor fără cusur, a formelor perfect modelate, în starea ei primitivă, de la început, nu producea decît o impresie penibilă şi aproape neplăcută ; ca să fie frumoasă, îi lipsea feminitatea.

Tratamentul moral al doctorului îi dezvălui o frumuseţe cu totul nouă, frumuseţea sufletului, frumuseţea vieţii, frumuseţea gîndirii.

Figura ei, nu demult posomorîtă şi imobilă, începu să se schimbe ca prin farmec.

Acel sentiment pentru care nu avem nume, căruia nemţii îi spun *Gemüth* şi englezii *feeling*, acel sentiment căruia limba franceză nu-i spune altfel decît *simţ afectiv* sau *simţ emotiv*, venise să poetizeze forma, însufleţind-o. Dispăruseră acele linii reci şi nemişcate pe care nimic nu le clintea din rigiditatea lor ; nu mai avea figura încremenită peste care absenţa gîndirii aşezase pecetea neantului ; acum existau în ea mai multe individualităţi, în funcţie de impresiile pe care le primea ; în funcţie de obrazul lui Jacques mai ales, a cărui tristeţe sau bucurie le oglindea.

O dată cu iubirea se dezvoltă cochetăria, care este, ca să spunem aşa, floarea dragostei. Eva, nepăsătoare pînă atunci faţă de persoana ei, începu cu plăcere să-şi îngrijească îmbrăcămintea, să-şi pieptene şi să-şi perie singură părul lung, într-un cuvînt, să fie frumoasă.

Permanenta relaţie în care trăiau Jacques cu Eva crease şi pe zi ce trecea strîngea şi mai tare între ei o simpatie unică şi fără limite. Erau, evident, sub totala putere a acelei legi universale pe care savanţii o atribuie lumii, iar poeţii — indivizilor ; pe care primii o numesc atracţie şi ceilalţi dragoste.

Cuvîntul dragoste, oricît de delicat şi de puternic ar fi, tot n-ar putea să exprime această viaţă în doi, pe care legătura magnetică o iscase între acest bărbat tînăr şi această fată tînără.

Tot ce se ştie despre afinităţile misterioase care există între unii fraţi gemeni, pe care natura i-a legat unul de altul, tot ce au povestit poeţii despre atracţiile heliotropului faţă de soare, tot ce au închipuit savanţii despre corelaţiile înlănţuite ale lunii cu Oceanul — nu ar da decît

o foarte vagă idee despre starea de identificare la care ajunseseră Jacques cu Eva.

Într-adevăr, se presimțeau, se ghiceau, se căutau, se auzeau în foșnetul pădurii, în plînsul etern al izvorului, în armonia generală a viețuitoarelor. Și unul și celălalt aspirau spre tot ce se ridica spre culmi. În zilele în care unul era bolnav, celălalt suferea. Dacă se întîmpla ca Jacques să roșească, același nor purpuriu se împrăștia prin afinitate pe obrazul Evei. În momentele de veselie, același surîs fericit aluneca pe buzele amîndorura. Erau emoționați în același fel de aceleași lecturi ; ceea ce gîndea unul, celălalt și ghicea. Era aceeași ființă iubitoare, de două ori într-o singură existență ; legătura care-i unea pe unul de celălalt era un fel de egoism dublu.

Ei sorbeau, dacă se poate spune astfel, viața din aceeași cupă.

Jacques, vrînd să exprime acea perfectă simbioză a sentimentelor lor, o numise pe Eva sora lui ; la rîndul ei, Eva îi spunea lui Jacques fratele ei ; dar cele două cuvinte, ca toate celelalte, nu puteau să exprime această armonie pe care limba oamenilor n-a prevăzut-o.

Vorbele prea tandre pe care Jacques se sfia să i le spună, pentru că oricît de puternic ar fi fost ataşamentul lor, se deosebea mai ales prin lipsa manifestărilor obișnuite sau prin nevinovăția la care erau obligați să recurgă — vorbele prea tandre pe care se sfia să i le spună, le transmitea pomilor sub care se așeza Eva ; pomii își mișcau deasupra capului tinerei fete crengile și frunzele lor, povestind inimii ei în tot atîtea graiuri și șoapte misterioase tot ce simțea inima lui Jacques.

Magnetismul are, ca și magia veche, semne și mijloace oculte pentru a tulbura corelația firească a lucrurilor și chiar pentru a schimba gustul, fondul și aspectul naturii. Jacques se folosea de această putere de înrîurire asupra Evei. Dăduse trandafirilor mirosul violetelor ; schimbase apa în vin ; înmulțise pîinea de pe masă ; făcuse să se usuce și să înverzească din nou pomii fructiferi. Toate aceste miracole nu existau bineînțeles decît în spiritul hălucinat al subiectului. Or, tocmai asta îi era și intenția, să creeze în jurul Evei o lume fantastică, peste care să stăpînească gîndirea lui. Jacques nu se slujea de

această influență de temut decît pentru fericirea elevei lui. Dacă devenise un fel de dumnezeu pentru Eva, o făcuse numai pentru a desăvîrși în ea opera imperfectă a naturii.

Într-o zi, cînd Jacques se dusese să vadă un biet bolnav la o leghe depărtare de Argenton, și o operație prea grea pentru a nu putea fi încredințată altcuiva îl reținuse două ore mai mult decît își închipuise el că va pierde cu această treabă, vrînd să verifice puterea transmiterii gîndului — luă o foaie albă de hîrtie, tăie o pană nouă și scrise fără cerneală pe hîrtie, în așa fel, încît pentru oricine în afară de-Eva scrisul să nu lase nici o urmă :

Întîrzii timp de două ore. Fii fără grijă, soră dragă, și așteaptă-mă la ora cinci sub pomul științei, binelui și răului. Fratele tău,

Jacques

Astfel îi spunea doctorul mărului, în urma întîmplării cînd pentru prima oară Eva roșise.

Apoi legă biletul la gîtul lui Scipion și îi porunci să alerge s-o găsească pe Eva.

Scipion ascultă.

O găsi pe Eva lîngă izvor, acolo unde avea el obiceiul să bea ; veni către ea, fata dezlegă biletul și cu toate că nu se vedea nici o urmă de scris, îl citi.

Eva nu avea nici cronometru, nici ceas, dar fără să se uite măcar pe cer să vadă unde se afla soarele, la ora cinci fără cinci minute se așeză pe movilă.

La ora cinci fix, intrînd prin poarta mică a grădinii, Jacques venea să se așeze la umbra pomului unde Eva ajunsese cu cinci minute înaintea lui.

Scoase un strigăt de bucurie, Eva era deci un bun mediu.

Era o seară frumoasă de toamnă. Îndrăgostiții, mîndri și fericiți că trăiesc, că se văd, că se ating prin toate fibrele sufletului, cu fiecare gură de aer li se părea că respiră însuși cerul.

După figura solemnă și gravă a lui Jacques, Eva înțelese pe dată că îi va face o comunicare delicată și importantă.

Şi într-adevăr Jacques o privea cu bunătate şi seriozitate.

— Eva, îi spuse, am exercitat pînă acum asupra ta o acţiune care era necesară ca să te pot aduce la punctul moral şi fizic la care te afli astăzi, dar la care acum renunţ. În momentul cînd îţi vorbesc, îmi iau înapoi toată puterea magnetică ; îţi redau tripla libertate — a sufletului, a inimii şi a minţii ; îţi redau simţul tău moral în toată întinderea lui ; îţi redau în sfîrşit liberul tău arbitru ; nu mie îmi vei da ascultare, ci ţie înseţi. Pînă acum, noi nu am vorbit niciodată despre angajamentul pe care bărbatul îl contractează cu femeia, şi care se numeşte căsătorie ; datoriile acestei stări ţi le voi explica mai tîrziu, n-am ajuns decît la logodnă. Ai trăit pînă acum în singurătate, este timpul să ai relaţii cu lumea şi să-ţi alegi un bărbat pe care să-l iubeşti.

— Jacques, ştii bine că nu are rost, răspuse Eva, logodnicul meu eşti tu.

Jacques apăsă mîna Evei pe inima lui şi scoţîndu-şi din deget un inel de aur, îi spuse :

— Dacă asta este voinţa ta, Eva, aceeaşi este şi a mea. Primeşte deci, aşa cum este obiceiul, acest inel de aur, martor al făgăduielii noastre, inelul nostru de logodnă.

Şi îi puse în deget un inel magnetizat, cu intenţia ca ori de cîte ori Eva se va gîndi la el, avînd acest inel în deget, să-l poată vedea, chiar în lipsă, dacă nu cu ochii trupului, cel puţin cu ochii sufletului.

XIII

UNDE ORTUS ?

La punctul unde ajunseseră cei doi îndrăgostiţi, adică la ziua logodnei lor, o întrebare serioasă avea să-i tulbure, dacă nu ca o piedică, cel puţin ca un semn de întrebare : A cui fiică era Eva ?

Se știe cum luase Jacques Mérey de la braconier și de la mama acestuia copila pe care o adusese la el în casă.

Două motive îi determinaseră să încredințeze doctorului fetița : primul, de ordin absolut egoist — dîndu-i-o, îi scutea pe ei de o mare grijă.

Al doilea — mai puțin egoist — era nădejdea că îngrijirile doctorului ar putea îmbunătăți starea indioatei.

Dar luînd-o, doctorul se angajase formal să înapoieze fetița în ziua în care va fi cerută de părinții ei adevărați.

Certitudinea că părinții ei nu erau nici braconierul nici bătrîna, certitudinea că familia ei adevărată vrusese să scape de ea lăsînd-o braconierului îi dăduse speranța că Eva nu va fi niciodată cerută înapoi.

De aceea o izolase în paradisul pămîntesc pe care i-l crease, și pe care nu lăsase să îl vadă decît cele cîteva persoane pe care le-am pomenit.

În primul, în al doilea, și chiar în al treilea an, Joseph (așa îl chema pe braconier) și Magdaleine, mama acestuia, nu veniseră decît o dată pe an s-o vadă și să afle noutăți despre fetiță.

De fiecare dată le-o arăta ; dar cum în primii trei ani vindecarea ei nu făcuse cine știe ce progrese, ei își pierduseră aproape nădejdea că doctorul, cît era el de savant, ar putea vreodată să facă din acea creatură fără vlagă, fără cuvînt și fără judecată o ființă vrednică să-și ia locul în rîndul oamenilor cu judecată.

Apoi, trebuie neapărat să-l acuzăm pe Jacques Mérey de acea mică înșelăciune, cînd inima îi îndemnase conștiința să păstreze tăcerea asupra faptului că Eva începuse să progreseze destul de serios și cînd el, fără să mai aștepte ca Joseph și bătrîna să vină să afle noutăți despre fetiță, se dusese el să le ducă.

Și, ca să-și facă din braconier un prieten, de fiecare dată cînd trecea pe acolo, îi dăruia cîteva cutii de praf de pușcă și cîteva livre de alice pe care braconierul, care nu-și îngăduia luxul să le cumpere de la oraș, le primea totdeauna cu multă recunoștință.

La întrebările despre starea și sănătatea fetei, doctorul răspundea în doi peri :

— Îi merge ceva mai bine, n-am pierdut nădejdea, natura ei e atît de puternică !

Şi bineînţeles braconierul, care vedea mereu în Eva grămada aceea informă, ridica din umeri spunînd :

— Ce să-i faci, domnule doctor, bun e Dumnezeu !

Apoi, cei doi bărbaţi plecau să facă împreună o plimbare prin pădure. După ce doctorul avea grijă să lase bătrînei cîte o pungă, împuşca vreo doi iepuri sălbatici, trei sau patru iepuri de casă şi se întorcea acasă cu vînatul, ferindu-se să vorbească ceva despre drumul pe care-l făcuse şi despre oamenii pe care îi văzuse.

Cît despre Eva, mult timp fusese indiferentă faţă de existenţa ei şi a celorlalţi. Dar cînd naşterea ei morală îi scosese mintea din starea latentă unde o surghiunise acest fel de hidrocefalie de care fusese atinsă, Eva începu să se preocupe de originea ei.

Îşi aducea aminte vag că braconierul şi bătrîna lui mamă le făcuse o vizită mai demult. Dar această amintire nu avea în ea nimic duios, şi nici o tresărire filială nu-i tulbura inima.

Jacques Mérey îi spusese că Joseph şi bătrîna avuseseră grijă de ea timp de doi ani ; le era recunoscătoare pentru îngrijirile lor, dar nici o voce interioară nu îi spunea : „Omul acela e tatăl tău, femeia aceea e mama ta".

Mai mult decît atît : de cîte ori încerca să aducă vorba despre ei, Jacques Mérey schimba vorba, cu un fel de nelinişte, care îi lăsa o tulburare pe faţă.

Pînă la urmă Eva nu-şi mai făcea griji despre obîrşia ei, şi nu mai căuta să ştie cine îi sînt părinţii.

La o fire receptivă ca a ei, tăcerea aceasta putea să dea de gîndit.

Deseori Jacques Mérey o găsise tristă, preocupată, neliniştită ; inima fetei căuta parcă o voce misterioasă care să o întrebe :

— Cine eşti tu ?

Fiinţa umană este atît de slabă, atît de mărginită, atît de prăpăstioasă, încît are nevoie, pentru a nu se speria de ea însăşi, să-şi găsească puncte de sprijin şi rădăcini în înaintaşii care au precedat-o pe pămînt. Omul are nevoie să ştie de unde vine, pe ce poartă a intrat în viaţă, de al cui braţ s-a sprijinit cînd a făcut primii paşi.

Bănuitor, el are nevoie să simtă în spatele lui un trecut : de aci cultul strămoşilor la indieni ca şi la toate celelalte popoare primitive. Omul se consideră ca un butaş al arborelui genealogic : ca un butaş al acelui arbore căruia să-i atribuie destinul lui. Fiul este răspunzător de sufletul tatălui său şi de destinul care-i aşteaptă sufletul în cealaltă lume. Dacă execută cu fidelitate sacrificiile, dacă îşi îndeplineşte datoriile faţă de ceata lui, el săvîrşeşte şi dezvoltă în propria-i existenţă nemurirea celui care i-a dat viaţă. Această transmitere şi solidaritate, această comuniune a omului cu strămoşii lui, care formează elementul principal al vechilor dogme, sînt urmarea neliniştii sîngelui pentru a se întoarce la izvor.

În enumerarea întrebărilor de care omul trebuie să fie preocupat cu seriozitate ori de cîte ori se gîndeşte şi se reîntoarce asupra lui însuşi, savantul Linné pune în primul rînd pe aceasta :

— *Unde ortus ?* (De unde vin ?)

Pentru a răspunde acestei întrebări, popoarele tinere au recurs la genealogii.

Toate vechile religii sînt geneze ; ele povestesc în legende mai mult sau mai puţin tălmăcite, mai mult sau mai puţin transparente, obîrşia lucrurilor, originea lumii, naşterea omului, succesiunea familiilor reprezentate una după alta de către un şef ; ele restabilesc, într-un cuvînt, firul conducător care, întorcîndu-se în trecut, conduce omul din timp în eternitate. Jacques Mérey putea să facă faţă întrebărilor pe care Eva i le punea despre natură ; îi povestise despre facerea lumii, despre originea probabilă a pămîntului, despre succesiunea fiinţelor anorganice şi organice, de la polipi pînă la mamifere.

În lumina fizicii oculte, îi explica prin mişcarea atomilor formaţia primitivă a plantelor şi diferitele încercări ale naturii asupra animalelor înainte de a ajunge la om.

Dacă aceste explicaţii nu erau totdeauna convingătoare, erau cel puţin conforme cu ştiinţa vremii sale, căreia îi atinsese şi chiar îi depăşise limitele.

Dar cînd Eva ajunse la o întrebare mult mai simplă, cînd părea că-i spune cu nelinişte în privire şi cu un uşor tremur al buzelor : „Şi eu din cine mă trag ?“ — toată

ştiinţa savantului se tulbura ; fusese nevoit să-şi mărturisească neştiinţa şi să tacă.

Se povesteşte că Pic de la Mirandole trebuise să susţină o teză care durase trei zile.

Aria cunoştinţelor umane — atît cît era în vremea aceea — fusese parcursă, şi asupra tuturor punctelor Pic de la Mirandole îşi sfidase examinatorii care pîndiseră să-l prindă în vreo eroare.

Invidioşii erau livizi şi-şi muşcau buzele, neavînd ce altceva să facă.

Teologii se amestecaseră şi ei.

Teologia era o pădure plină de capcane, în care spiritul cel mai exersat îşi dădea multă osteneală să nu fie prins ; un fel de puţ tenebros în care cei mai îndrăzneţi minieri ar şovăi să intre, un stufăriş plin de spini în care cei mai temerari exploratori îşi lăsau fîşii din robele lor.

Simplu, calm, grav, Pic de la Mirandole derutase toate subtilităţile, evitase toate capcanele, dezarmase toate silogismele, scăpase din toate dilemele, recursese la toate artificiile.

Acest tînăr era într-adevăr dotat cu ştiinţa universală.

Dar o curtezană care asistase la toate aceste exerciţii, mai mult ca să fie văzută decît ca să vadă şi să audă, plictisită de atîta examinare, se ridică şi făcu semn că vrea să adreseze şi ea o întrebare atotştiutorului savant.

Un murmur de uimire făcu ocolul eruditei adunări. Mîndru de a-şi fi tulburat toţi adversarii în această faimoasă teză *De omni re scibili et de quibusdam aliis*, Pic de la Mirandole o privi nu fără uimire pe această femeie care îndrăznea să-i pună lui întrebări ; un surîs de dispreţ îi strînse uşor buzele.

— Aţi putea dumneavoastră, întrebă curtezana, să-mi spuneţi cît e ceasul ?

Pic de la Mirandole fu nevoit să-i răspundă că habar nu avea.

Ei bine, în aceeaşi situaţie se afla şi Jacques Mérey ; ştiinţa lui era temeinică şi universală, s-ar fi putut crede că făcuse parte din însuşi consiliul naturii creatoare, atît de bine cunoştea raţiunea lucrurilor, originea şi ţelul fiinţelor, de unde veneau şi unde se opreau. Nimic nu îi era

străin în filiațiunea creaturilor, a elementelor, a lumilor, dar era neputincios să afle și să dezvăluie obîrșia femeii pe care o iubea !

Tot ceea ce știa era doar că Eva nu era fiica tăietorului de lemne și nici a mamei acestuia.

În 1792, epocă la care am ajuns și care în curînd ne va lua cu ea pe aripile ei de foc, în Franța clasele sociale nu se amestecaseră așa cum s-a întîmplat în urma revoluției ; atunci exista într-adevăr un tip aristocratic ; dacă nobilimea s-a menținut mult timp în această țară, ale cărei moravuri ușoare și ușuratice au dus în mod vizibil spre egalizare, asta s-a datorat numai diferenței de sînge.

Femeile mai ales și-au purtat originea și rangul, fiecare după distincția persoanei ei ; eșafodul din 1793 a confirmat existența acestei egalități de clase, dacă ereditatea fiziologică mai avea nevoie de o confirmare.

Nu se distruge decît ceea ce nu se poate șterge.

Nu vreau deloc să susțin că familiile nobile ar fi superioare plebei ; primele ascundeau în ele germenul decadenței și al alterării, pe cînd ceilalți, mai curați, mai viguroși, aspirau cu energie la viața socială.

Dar este tot atît de adevărat că vechile familii aveau un tip propriu de frumusețe, care ținea poate de educație în aceeași măsură cît ținea de origină.

Revoluția întîlnise tipul aristocratic, care prin frumusețea lui delicată rănea tipul popular și, neputîndu-l modifica atît de repede după placul ei, prin alianță cu burghezia, îl secerase.

Jacques Mérey, democrat, socialist prin excelență, nu putea să nu regăsească la Eva această trăsătură aristocratică.

Sfîntul Bernard, care dintr-o delicată atenție față de religie trecuse în revistă perfecțiunile Sfintei Fecioare și o alintase în litaniile lui cu epitetele cele mai frumoase și mai lingușitoare, nu găsise altceva mai bun să-i spună decît *Vasul mumă (Vas electionis).*

Aceste semne de alegere, care fac din anumite femei vasele prețioase ale naturii, prin superioritatea materiei și puritatea formelor, doctorul le recunoștea în mod fatal și cu tristețe în tînăra fată care trecea a fi a tăietorului de lemne.

Mîinile ei delicate, roz şi transparente, degetele fără noduri, cu unghii prelungi, piciorul mic şi cambrat, gîtul arcuit care se putea compara cu un vas de alabastru însufleţit, toate acestea denunţau o rasă rafinată — toate dezmînteau originea omului de rînd pe care aparenţele o atribuiau Evei.

În fond, opiniile politice ale lui Jacques sufereau mult din cauza acestei mărturisiri pe care trebuia totuşi să şi-o facă. Îl costa mult să descopere la această tînără fată caracteristicile unei rase pe care o detesta: îi era ciudă că era nevoit să recunoască o frumuseţe în acest tip dominator; ar fi dat oricît să poată nega mărturia constatărilor lui, să recuze ştiinţa şi să strige naturii: *Ai minţit!*

Cel puţin se consola gîndindu-se că aceste familii, atît de mîndre de sîngele lor, se îndreptau vertiginos spre propriul lor declin; că frumuseţea trăsăturilor, albeaţa pielii nu erau deloc un motiv care să împiedice răspîndirea limfatismului şi a bolilor dubioase, care-i urmau.

El ştia, şi putea să probeze că fără mezalianţă această rasă privilegiată se istovea, că toţi copiii aristocraţiei se năşteau bătrîni, că cea mai mare parte dintre ei veneau pe lume infirmi şi cu oasele moi; că idioţii şi idioatele abundau în casele bunelor familii; şi că o dată căzuţi în mîinile femeilor, din cauza abuzurilor, plăcerilor, intrigilor amoroase, bărbaţii nobilimii dădeau în mintea copiilor.

Semnele acestei degenerări păreau întipărite pe însuşi regele care guverna atunci, pe moalele şi limfaticul Ludovic al XVI-lea, a cărui bunătate negativă a fost caracterizată de Tacit cu o mie şapte sute de ani mai înainte.

Virtutea lui consta în faptul de a nu avea vicii.

Regăsea aceleaşi semne de sfîrşeală şi imbecilitate în această palidă nobilime care, împinsă de o forţă superioară nevăzută, îşi preluase încă de acum o sută de ani sarcina de a-şi ruina ea însăşi averea şi sănătatea. —

Eva începea să-şi exprime pe faţă îndoielile.

— Bărbatul şi femeia aceea, îi spunea lui Jacques, vorbind despre tăietorul de lemne şi mama lui, au avut pentru mine grija unui tată şi a unei mame; cu toate astea, nimic nu-mi spune aici, — continua arătînd cu mîna spre inimă, — că sîngele lor ar fi şi sîngele meu; ba, dim-

potrivă, oricît mi-aș asculta sufletul, nimic în mine nu tresare pentru ei. Ei bine, Jacques, trebuie să-ți spun că mă mistuie demonul nesiguranței ; tu m-ai scos din starea nedesluşită în care vegetam, tu eşti adevăratul autor al existenței mele. Tu mi-ai dat lumina sufletului şi lumina inimii. Înainte de a te cunoaşte, nu trăiam, vegetam. Tu ai făcut din mine o făptură asemenea ţie şi totuşi, Domnul fie lăudat ! nu eşti tatăl meu.

Roşi uşor şi continuă :

— Tu care le ştii pe toate, dragul meu Jacques, tu, care pătrunzi în toate tainele naturii, tu care ai o clarviziune ce se ridică pînă la stele, tu care scrutezi lumile, tu care vezi dincolo de ochii noştri şi care percepi tot ceea ce urechea oamenilor nu aude, spune-mi cine m-a născut pe mine ?

Şi Jacques Mérey nu ştiu ce să-i răspundă.

XIV

UNDE ESTE DOVEDIT CĂ EVA NU ESTE FIICA BRACONIERULUI JOSEPH, FĂRĂ SĂ SE ŞTIE ÎNSĂ A CUI ANUME ESTE

Într-una din zilele următoare, cînd întrebările Evei deveniseră mai insistente, doctorul hotărî, cu orice risc, să întreprindă un demers ca să se lămurească. Îl trimise pe Scipion la Joseph ; Scipion avea la gît un bilet. Jacques îi scria braconierului :

Mîine în zori voi fi la dumneata cu arma. Am nevoie de vînat.

A doua zi, la ora şase dimineaţa, Jacques Mérey sosi la cabana lui Joseph.

O porniră, traseră cîteva focuri de armă, doborîră un iepure sălbatic, doi fazani, trei sau patru iepuri de casă, pe care Scipion, ale cărui noi talente nu le umbriseră pe cele vechi, îi aduse plin de bucurie.

Venise ora prînzului ; se aşezară pe iarbă, şi Jacques Mérey scoase din tolbă pîine, fructe, o bucată de şuncă şi o ploscă cu vin bun.

După cîteva înghiţituri zdravene din licoarea din care gusta atît de rar, Joseph se înveseli şi Jacques deschise vorba despre Eva.

— Joseph, îi spuse, n-ai mai venit de mult să vezi fetiţa.

Braconierul ridică din umeri.

— Ce vreţi ! spuse el, mi se rupe inima cînd o văd.

— A crescut mult, s-a făcut foarte frumoasă de patru ani încoace, dragul meu Joseph, insistă Jacques.

— Ce contează, dacă nu vorbeşte ! şi Samuel Simon, cretinul din strada Ecluse, vorbeşte : spune *tată*, spune *mamă*. Dar la ce îi foloseşte asta ?

— Eva vorbeşte, şi vorbeşte bine, crede-mă, Joseph ; este chiar foarte cultă.

— Dar stă de dimineaţa pînă seara în fotoliu ca Samuel Simon...

— Nu, ea merge, şi chiar aleargă.

— Mă bucură ce-mi spuneţi, domnule Jacques ; ştiţi, eu mă ataşasem de biata fetiţă, aşa idioată cum era, şi o iubeam ca şi cum i-aş fi fost tată.

— Cu toate că nu îi erai, nu-i aşa, Joseph ?

Braconierul păli ; fără voia lui îi scăpase secretul.

— Cred că am spus o mare prostie ! zise.

— Mărturisindu-mi că nu eşti tatăl ei ? Ştiam de mult.

— Cum asta ? întrebă braconierul cu naivitate.

Jacques ridică din umeri.

— Tu credeai că poţi să-mi ascunzi mie ceva ? N-ai auzit prin oraş că eu făceam minuni, că ştiam totul, întocmai ca bunul Dumnezeu ? Cum vrei tu ca acel care dă suflet materiei să nu aibe el însuşi destulă putere ca să dezvăluie o încurcătură şi să-i afle secretul ? Între noi fie spus, Joseph, tare mă tem că acest secret să nu fie, dacă nu chiar o crimă, cel puţin o ticăloşie.

— Cum asta, domnule Jacques ?

— Părinţii sărmanei Eva vrînd să scape de o fiinţă apatică şi fără rost, în loc să-şi spună că natura nu produce nimic la întîmplare şi să-şi dea osteneala să facă ce am făcut eu, — cu alte cuvinte să cioplească sufletul aşa

cum sculptorul ciopleşte marmura cu dalta, se vor fi gîndit la un moment dat să o arunce în vreun iaz, sau să o sufoce între două saltele, dar i-o fi reţinut frica ; se ştia probabil că aveau acest copil ! În orice caz, Dumnezeu ştia ! În lipsa justiţiei oamenilor, s-au temut de justiţia lui Dumnezeu.

Fără să fie întru totul de acord, Joseph făcu un semn din cap care părea că spune : „S-ar putea să aveţi dreptate".

— Spune, Joseph, te-ai gîndit vreodată la asta ?

— Da, răspunse braconierul, şi mărturisesc că nu fără teamă.

— Ei bine, ca să te linişteşti, spuse doctorul, n-ai decît o singură scăpare : să-mi povesteşti absolut tot ce ştii despre fetiţă şi despre părinţii ei.

— Asta-i şi dorinţa mea, domnule Jacques, că ne-aţi făcut un mare bine şi nouă şi ei, dar...

— Dar ce ?

— Dar dacă ce am să vă spun are să mă bage în vreun bucluc, şi i-o face vreun rău şi copilei ?

— Îţi promit, Joseph, că în afară de ea, nimeni nu va şti vreodată nici un cuvînt din tot ce-mi vei destăinui.

— Atunci ascultaţi, continuă Joseph hotărît, de multă vreme mă apasă taina asta şi simt nevoia să mă descarc.

— Hai, vorbeşte, te ascult...

— Era în 29 decembrie 1782 ; în decembrie care vine se împlinesc zece ani de atunci, cînd, văzînd că se aşternuse un ger năprasnic şi fulguia uşor de începuse să acopere pămîntul, mi-am spus : „Joseph, prietene, uite o vreme grozavă ca să-i tragi un foc de puşcă". Zis şi făcut, mi-am luat ciinele...

— Scipion ? întrebă doctorul.

— Nu, al dinaintea lui, care nu avea un nume atît de răsunător, îl chema simplu Răţoi ; şi cum vă spun, am plecat. Iată-ne la vînătoare : un foc de puşcă pe ici, un foc mai încolo. Pif ! Paf ! doi iepuri în tolbă, unul o să-l facem cu sos de vin şi arpagic, altul garnitură ; în timpul ăsta, mama rămăsese acasă, torcea liniştită din furcă, biata bătrînică. Deodată, doi bărbaţi mascaţi împing uşa şi intră. Cine s-a speriat, vă întreb ? Chiar ea. Crezuse că veniseră să mă aresteze, pentru că vechii seniori de Chazelay se

arătau aspri cu braconierii, se povestea chiar că au şi spînzurat cîţiva în parcul castelului, pe motiv că ei aveau dreptul să aplice justiţia pe pămînturile lor; cei doi o liniştiră dîndu-i bună ziua şi chiar strîngîndu-i mîna; apoi unul din ei se apropie de ea — lăsîndu-l mai în urmă pe celălalt, care parcă ţinea un pachet sub haina largă.

— Femeie, îi spuse bărbatul care se apropiase de ea, ştiu că ai fost doică bună şi mamă bună, cu toate că fiul dumitale a ajuns un potlogar.

— Oh, domnule, bietul meu Joseph! se miră mama. S-ar putea spune...

Dar omul n-o lăsă să termine:

— Nu de el este vorba acuma, ci de dumneata. Ai putea să iei şi să ai grijă de un copil?

— Bineînţeles, domnule.

— L-ai iubi?

— Ca şi cum ar fi al meu, bietul mieluşel!

— Eşti mai bătrînă decît îmi închipuiam.

— Păi, e bine! copiii mici se înţeleg totdeauna cu femeile bătrîne.

— Dar, continuă bărbatul mascat, trebuie să-ţi spun un lucru.

— Care?

— Copilul este idiot.

— Cu atît mai mult are nevoie de o îngrijire bună, răspunse mama.

— Atunci, crezi că ai să fii în stare să-i dai aceste îngrijiri?

— Da, dar, vedeţi... noi sîntem săraci; ar trebui, pentru ca bietului copil să nu-i lipsească nimic, să vrea părinţii lui să vină în ajutorul nostru.

— Cît ţi-ar trebui pe an, ca să o tratezi ca pe propria dumitale fiică?

Mama făcu socoteala:

— O sută de franci, domnule, vi se pare prea mult?

— Veţi avea trei sute de franci pe an, cît timp copila va sta la voi şi cinci sute ţi-i dau numaidecît.

— Oh, domnule, pentru preţul ăsta fetiţa va fi îngrijită ca o prinţesă.

— Foarte bine; poftim cinci sute de franci şi poftim şi banii pentru prima lună. Pe fiecare lună veţi primi plata

înainte. Fă-mi o chitanță pentru opt sute de livre și pentru copil.

— Ah ! domnule, zise mama, nenorocirea este că eu nu știu să scriu.

— Drace ! se miră omul întorcîndu-se spre prietenul lui. Asta nu-mi place.

Eu fusesem acolo de la primele vorbe ; pentru că, văzîndu-i pe cei doi oameni că intră la mama, venisem repede și mă strecurasem în bucătărie pe lîngă cuptor. Auzisem deci tot. Înaintai.

— Dar știu eu să scriu, domnule, spusei necunoscutului, și vă dau eu chitanța pe care o cereți...

— Cine e omul acesta ? se miră unul dintre vizitatorii mascați.

— E băiatul meu Joseph, domnule, cel despre care mai adineauri spuneați că e un potlogar.

— Nu e vorba de asta, mamă ; domnii pot să-mi zică cum vor, eu știu că sînt om de treabă ; asta-mi ajunge.

Luai o pană și hîrtie din dulap, căci în treaba asta cu copilul văzusem o afacere bună, și nu vroiam deloc să ne scape.

— Dictați-mi, domnule, îi spusei așezîndu-mă la masă și pregătindu-mă de scris.

Omul se rezemă de spătarul scaunului meu ca să urmărească din ochi și să vadă dacă o să scriu întocmai ce-mi va dicta.

— Scrieți, spune el.

Și eu scrisei.

„Astăzi, 29 decembrie 1782, am primit de la un necunoscut o fetiță de cinci ani recunoscută idioată și incurabilă ; mă angajez, în numele mamei mele și al meu, să o păstrez la cabană sau în orice alt domiciliu pe care îl voi alege, pînă ce îmi va fi cerută de persoana care îmi va prezenta această chitanță și cealaltă jumătate de ludovic de aur a cărui primă jumătate va fi sau mai curînd este chiar în această clipă depusă în mîinile mele.“

Necunoscutul scoase din buzunarul vestei un ludovic tăiat într-un fel ciudat, în două, dar în orice caz cele două jumătăți se potriveau perfect ; mie îmi dădu una și el și-o păstră pe cealaltă. Pe urmă continuă :

„Cel care lasă copilul în mîinile lui Joseph Blangy și ale mamei sale, în afară de suma de opt sute de franci pe care i-au primit la semnarea prezentei, se angajează să le plătească în fiecare an și anticipat suma de trei sute de franci. Și dacă unul din cei doi moare, aceeași sumă va fi plătită celui care rămîne."

„Cînd copilul va împlini vîrsta de cincisprezece ani, pentru că va avea nevoie poate de noi cheltuieli, se vor încheia noi angajamente."

„Li se va da o recompensă după cît va fi de bine îngrijit copilul."

— Semnați, zise după aceea omul mascat ; semnați pentru mama dumneavoastră și pentru dumneavoastră.

Scrisei în josul chitanței :

„Accept pentru mine și mama mea, cu obligația să mă conformez celor prevăzute în angajamentul de mai sus.

Joseph Blangy"

— Și acuma, domnule, îl întrebai pe omul mascat, mai aveți alte recomandări să-mi faceți ?

— Una singură.

— Care ?

— Să vă țineți gura.

— Mie și mamei mele ne e foarte ușor, îi răspunsei eu, pentru că nouă ne place tovărășia animalelor, a pomilor, în sfîrșit a lucrurilor care nu cuvîntă. În cabana asta nu vedem niciodată pe nimeni și în afară de *bună dimineața* și *bună seara*, mama și cu mine dacă schimbăm două vorbe în două luni. Cel mai mare vorbăreț dintre noi este cîinele Rățoi. Și ce e drept, nici el nu vorbește, latră.

Omul mascat, care jucase rolul principal în toată povestea asta, luă chitanța, o reciti cu grijă, o puse în buzunar împreună cu jumătatea de ludovic și-i spuse maicăi-mii :

— Haide, vino încoace și întinde șorțul.

Mama se apropie de el, făcu ce-i spuse și primi în șorțul întins pe mica idioată aproape în starea în care ați văzut-o atunci la noi.

— Cum o cheamă, domnule dragă ? întrebă mama.

Fără îndoială necunoscutul s-a temut să nu ne ducem să căutăm în registrele de botez din împrejurimi, pentru că răspunse :

— N-are rost să-i cunoaşteţi numele, nu răspunde la nici unul ; ajunge doar să ştiţi că este catolică.

Apoi, întorcîndu-se spre mine :

— Ai auzit ? spuse el, un singur lucru îţi este recomandat : tăcerea.

Şi cei doi oameni plecară ; ieşind însă, unul din ei îi zise ăluilalt :

— Scipion a rămas.

Abia atunci observai că un ciine negru frumos se culcase lîngă vatră ca şi cum ar fi fost, nici mai mult, nici mai puţin, la el acasă.

— Ei, Scipion ! îl strigai eu, n-auzi că te cheamă ?

Scipion nu se mişcă ; încercai să-l izgonesc să-şi urmeze stăpînul, dar stăpînul lui îmi spuse :

— Păstraţi ciinele ăsta ; era foarte ataşat de copil şi la rîndul ei copila nu-l cunoaşte decît pe el. Ca să te despăgubesc de întreţinerea şi de hrana lui, îmi dau cuvîntul că niciodată domnul de Chazelay nu te va hărţui pentru braconaj.

Şi plecă spunînd :

— Rămîi, Scipion, rămîi !

Permisiune de care ciinele părea foarte hotărît să se lipsească.

— Şi acuma, domnule Jacques, continuă braconierul, ştiţi tot atît cît ştiu şi eu.

— Şi renta v-a fost plătită totdeauna corect ?

— Pînă la ultima centimă.

— De către cine ?

— De către cel de-al doilea bărbat mascat.

— Dar cu ocazia diferitelor vizite pe care vi le-a făcut, n-aţi putut să prindeţi nimic din vorbele lui ?

— N-a scos niciodată vreun cuvînt. Parcă era surdomut. Cînd vorbise cu ăl de-l însoţea, tot îi făcea semne cu degetele, iar acesta îi răspundea la fel.

— Şi altceva nu mai ştii nimic, Blangy ?

— Nu.

— Pe cinstea ta ?

— Pe cinstea mea !

— Să ne întoarcem la dumneata şi să-mi arăţi jumătatea de ludovic de aur ; sper că ai păstrat-o ?

— Mai e vorbă ! e în cutia de-relicve a mamei, lîngă un os din degetul mic al sfintei Solange.

Doctorul se sculă şi luă drumul cabanei.

După zece minute ajunseră, şi Joseph îi arătă bănuţul.

Într-adevăr era jumătatea unei monezi cu efigia lui Ludovic al XV-lea datînd din anul 1769.

Această jumătate nu avea nimic deosebit, decît grija cu care fusese tăiat în zigzag, în aşa fel încît să facă imposibile o greşeală sau o înşelătorie.

Doctorul nu ştia mai mult decît atunci cînd venise ; numai că, în locul îndoielii, avea acum certitudinea că Eva nu era fiica braconierului.

XV

UNDE TREBUIE SĂ PĂRĂSIM CHESTIUNILE PARTICULARE ALE PERSONAJELOR NOASTRE PENTRU A NE OCUPA DE PROBLEMELE POLITICE

Întorcîndu-se, Jacques Mérey se miră văzînd tulburarea care părea să fi cuprins populaţia din Argenton, de obicei atît de calmă şi atît de nepăsătoare.

Dar ceea ce-l miră mai mult fuse faptul că, de îndată ce îl recunoscură, oamenii îl înconjurară, cerîndu-i sfaturi asupra celor ce aveau de făcut într-o situaţie atît de critică.

— Mai întîi de toate, zise Jacques Mérey, ca să vă pot da sfaturi, trebuie să-mi spuneţi despre ce este vorba.

— Cum, nu ştiţi ? strigară vreo douăzeci de oameni.

— Este imposibil ! se auziră tot atîtea voci.

Jacques Mérey ridică din umeri ca omul care nu este cîtuşi de puţin la curent cu ceea ce se întîmplă.

— Treburi politice ? întrebă el.

— Cred şi eu, treburi politice !

— Ei bine, ce s-a întîmplat ?

— Mai lăsaţi-o, domnule, se auzi unul, vă faceţi că nu ştiţi, şi ştiţi tot atît de bine ca şi noi.

— Prieteni, spuse Jacques Mérey cu încîntătoarea lui blîndeţe, ştiţi cum trăiesc ; dacă nu sînt obligat să vizitez vreun biet bolnav, eu nu ies deloc din casă, iar de lucrat tot acasă lucrez ; nu cunosc deci nimic din ceea ce se petrece în afara zidurilor casei mele, unde studiez şi cercetez cu nădejdea că această ştiinţă şi rezultatele ei vă vor fi de folos într-o zi, vouă mai întîi, şi apoi umanităţii.

— Ah ! Noi ştim bine că sînteţi un om de treabă ; vă iubim, vă respectăm şi nădăjduim să vă dovedim asta cît de curînd. Dar tocmai pentru că vă iubim şi vă respectăm, ne-am adunat aci, ca să vă întrebăm ce e de făcut în situaţia în care ne găsim.

— Ei bine, să vedem, bunii mei prieteni, care este situaţia în care ne găsim ? întrebă doctorul.

— Se dau lupte la Paris, spuse unul dintre oamenii din preajma lui Jacques .

— Cum se dau lupte ?

— E un fel de-a zice că se dau lupte, pentru că, după cît se pare, totul s-a sfîrşit acuma, spuse un altul.

— Spuneţi-mi, ce anume s-a sfîrşit, dragii mei ?

— Ei bine ! reluă primul, — pe scurt, uite ce este : poporul a vrut să intre în palatul Tuileries ca la 20 iunie, ştiţi, ziua în care Capet şi-a pus bóneta roşie...

— Nu ştiu nimic, prieteni ; dar continuaţi.

— Regele s-a opus şi gărzile elveţiene au tras asupra poporului.

— Asupra poporului ? Elveţienii au tras în parizieni ?

— Oh ! nu erau numai parizieni, erau şi marsiliezi şi gărzi franceze. Se aude că aceştia au făcut cel mai mare măcel : s-au bătut în curtea Tuileriilor, în sala de la intrare, în apartamente, în grădină. Au fost omoriţi şapte sute de elveţieni şi o mie o sută de cetăţeni din rîndul populaţiei.

— Da, spuse un altul, se pare că a fost cumplit ; şi, cum cei mai mulţi dintre ei erau din cartierele Saint-Antoine şi Saint-Marceau, s-au cărat morţii cu căruţele ;

în urma lor se scurgeau dîre de sînge ; apoi i-au întins pe amîndouă laturile străzii şi în bocete şi văicăreli fiecare venea să şi-i recunoască pe ai lor.

— Şi regele ? întrebă Jacques Mérey.

— Regele s-a retras la Adunarea Naţională, cu toată familia regală, punîndu-se sub protecţia Naţiunii. Dar Adunarea Naţională a fost invadată, şi s-a cerut dizgraţia familiei regale. Adunarea Naţională a răspuns că nu avea puterea să decidă într-o problemă atît de gravă ; că asta privea Convenţia care abia urma să se deschidă. Apoi s-a hotărît ca regele să locuiască la Luxemburg.

— Cel puţin acolo, spuse Jacques Mérey cu un uşor surîs, dacă vrea să se salveze, poate s-o facă cu ajutorul catacombelor.

— Tocmai asta a spus şi procurorul Comunei, cetăţeanul Manuel. De aceea s-a luat hotărîrea ca regele să fie închis la mănăstirea fortificată Temple ; l-au condus acolo şi acuma e prizonier.

— Şi unde ai citit toate astea ?

— Mai întîi în *Prietenul poporului*, foaia cetăţeanului Marat ; apoi de la ajutorul de primar tocmai întors de la Paris, şi care se găsea chiar la Adunarea Naţională în ziua de 10 august.

— Şi se ştie ce hotărîre a luat Adunarea Naţională ? întrebă Jacques Mérey.

— Nici una cu privire la rege ; Adunarea trebuie să facă faţă inamicului, înainte de toate.

— Da, e adevărat, spuse Jacques Mérey, cu un sentiment de adîncă tristeţe ; inamicul e în Franţa. Şi ce a decretat Adunarea în ce priveşte inamicul ? Pentru că, acolo e adevărata primejdie.

— A decretat să se proclame *patria în pericol* şi ca înrolările voluntare să se facă în piaţa publică.

— Şi ce se mai aude despre inamic ?

— Se află la Longwy şi înaintează spre Verdun.

Jacques Mérey oftă.

— Prieteni, spuse el, în împrejurări ca acelea în care ne găsim, fiecare trebuie să-şi cerceteze propria conştiinţă şi să se întrebe ce are de făcut. Desigur, toţi tinerii, toţi cei care pot ţine o armă în mînă, toţi cei ce nu pot servi

Franța decît cu arma în mînă, trebuie să ia armele. Dar, înainte de toate, noi avem o Adunare Națională curajoasă și credincioasă, trebuie să ne bizuim pe ea cu nădejdea în salvarea patriei. Ce pot să vă spun mai întîi de toate este că Franța nu va pieri. Sînt convins că Franța, prieteni, este națiunea aleasă de Dumnezeu, fiindcă el a pus în Franța cel mai nobil dintre sentimentele ce poate exista în inima omului, dragostea de libertate. Franța este farul care luminează întreaga lume. Acest far a fost aprins de cei mai mari oameni pe care i-a dat secolul al XVIII-lea : Voltaire, Diderot, Grimm, d'Alembert, Rousseau, Montesquieu, Helvétius. Nu s-au născut atîtea și atîtea remarcabile genii pentru ca trecerea lor pe acest pămînt să fie inutilă și urma lor ștearsă. Tunurile Prusiei pot da peste cap zidurile de apărare ale orașelor noastre, ele nu vor răsturna însă Enciclopedia. Rămîneți buni francezi și lăsați-i Providenței grija de a conduce evenimentele.

— Bine, strigară mai multe voci, dar trebuie totuși ca cineva să ne îndrumeze. Noi nu vă cerem decît un sfat, nu ne puteți refuza.

— Bunii mei prieteni, spuse doctorul, dacă în ultima vreme aș fi locuit la Paris, dacă aș face parte din Adunarea Națională, dacă aș fi urmărit cu ochii și cu gîndul tot ce s-a petrecut în urmă cu patru sau cinci ani în Franța și în străinătate, poate aș fi fost în stare să vă fiu de folos, v-aș fi putut spune ce aveți de făcut, voi, cei din provincie, în aceste teribile împrejurări în care ne aflăm din cauza prostiei, a relei credințe și a trădării regalității. Dar eu nu sînt decît un biet medic, fără nici o pretenție la viața publică și rog Providența să nu mă abată din drumul meu și să mă lase în mijlocul vostru pentru a vă face puținul bine pe care sînt chemat să-l fac.

— Dar dumneavoastră, domnule doctor, ce veți face acuma ? întrebă mulțimea.

— Ce am făcut și pînă acum, adică să continui misiunea mea pe pămînt, să vă susțin în slăbiciunile voastre, să vă vindec bolile. Orbit de visurile tinereții mele și de iluziile necugetate ale speranței, am crezut mai întîi că am fost născut pentru lucruri mari și că locul meu a fost

însemnat în mijlocul cataclismelor pe care revoluțiile urmau să le impună societății. M-am înșelat. Ca Iacob m-am luptat cu îngerul, și sînt ostenit de atîta luptă. M-am gîndit o clipă că omul poate fi rivalul naturii și că la fel ca natura poate să creeze singur. Naturii i s-a făcut milă de nimicnicia mea; m-a luat așa cum un sculptor sublim ia un ucenic, și mi-a dat să-i desăvîrșesc opera începută. Asta e tot; mi-a plătit munca, dacă nu cu satisfacția orgoliului, cel puțin cu fericire. Slavă lui Dumnezeu!

Aceste vorbe provocară nu numai o mare uimire dar și o adîncă tristețe; cîțiva dintre cei care păreau a fi căpeteniile acestei adunări schimbară cîteva cuvinte între ei, apoi făcură semn să-l lase pe doctor să treacă.

Dar unul din ei, așezîndu-i-se în drum, îi zise:

— Dacă dumneavoastră nu vă cunoașteți valoarea, domnule Mérey, noi o știm, și nu vom îngădui ca un om cu știința și patriotismul dumneavoastră să rămînă străin și pierdut într-un orășel ca al nostru, atunci cînd se petrec evenimentele cele mai grave pe care istoria unui popor a cunoscut-o vreodată; dușmanul este în Franța; dușmanul este mai ales la Paris; Franța are nevoie de toți fiii ei, și nu trebuie să se spună că a fost păgubită de unul din cei mai demni dintre ei. Acuma duceți-vă, domnule Jacques Mérey, mîine veți mai auzi de noi.

Se dădu la o parte, făcîndu-i loc să treacă și doctorul se întoarse acasă.

Era nerăbdător să o revadă pe Eva. Se despărțise de ea cu o seară înainte, fiindcă plecase în zori și nu vrusese să o trezească.

Eva îl aștepta la poarta grădinii.

— Îmi ieșeai înainte, draga mea? o întrebă Jacques Mérey.

— Simțeam că te apropii: apoi deodată te-ai oprit, nu-i așa?

— Oh, nu eu m-am oprit, m-au oprit oamenii cumsecade din Argenton ca să-mi ceară sfaturi asupra celor ce au de făcut. Iar eu le-am spus că trebuie să mă lase să mă întorc degrabă lîngă Eva mea.

— Ei bine, tot așa și eu m-am oprit acolo unde eram, pentru că eu și făcusem cîțiva pași ca să te întîmpin.

— Dar atunci cînd oamenii nu s-au mai împotrivit să mă întorc?

— M-am simțit ridicată de la pămînt și am alergat.

— Vino, scumpă Eva! îi spuse, luînd-o de mijloc; avem de vorbit ceva serios.

Și o conduse sub leagănul de tei.

*

În timp ce doctorul stătea de vorbă cu Eva, împărtășindu-i dragostea, orășelul era într-o agitație crescîndă, întețită și de alegerile la noua Adunare, adică la Convenția Națională.

Alegerile aveau loc la Chateauroux.

La Argenton, activau ca și în alte părți cele două partide:

Partidul regelui;

Partidul poporului.

Cei care i se adresau și care îi cereau sfatul lui Jacques Mérey făceau parte din partidul poporului, și știindu-l totodată un medic savant, un prieten al săracilor, un dezinteresat, se gîndeau că atîtea calități nu puteau fi decît meritele unui bun cetățean, și de aceea erau gata să-i urmeze sfaturile în toate privințele.

Dar Jacques Mérey, conștiincios înainte de toate, absorbit aproape de șapte ani de opera lui, trăind complet retras de frămîntările publice, nu mai era la curent cu situația politică a Franței, ca să le poată da un sfat judicios.

Era și la acea vîrstă cînd bărbatul, dacă iubește, iubește din toate puterile ființei lui; fără altă preocupare decît aceea a științei, la vremea cînd toți bărbații se risipesc și se dăruie la tot pasul, păstrase în el dragostea care se aprinde în adolescență și care strălucește cu toată forța în primăvara vieții la limitele căreia tocmai ajunsese, cînd Eva, asemeni unei flori care se deschide, unui fruct care

se coacc, trandafir şi piersică totodată, începuse să se coloreze şi să se contureze sub ochii lui ; mai întîi îi reţinuse privirile, apoi toate gîndurile.

Jacques Mérey crezuse că face-o simplă experienţă ştiinţifică şi rezultatul fusese o experienţă de dragoste ; — şi, cînd Joseph îi vorbise despre acei părinţi necunoscuţi care puteau să i-o ceară înapoi într-o bună zi, cînd îi arătase acea monedă de aur a cărei jumătate rămînea ameninţătoare în mîinile lor, îşi imaginase pentru o clipă cum ar fi viaţa lui fără ea şi, gata să ţipe de disperare, în faţa unei atît de profunde singurătăţi, îşi luase capul între mîini murmurînd cele două cuvinte care izbucnesc în clipa durerii chiar şi din inima ateilor :

— Doamne ! Doamne !

Şi tocmai cînd se întorcea acasă, frămîntat de marea emoţie care îl încercase, îl opriseră oamenii din Argenton ca să-i propună să lase deoparte această dragoste care însemna însăşi viaţa lui, şi să se ocupe de problema de nerezolvat care se numeşte *Progresul,* şi de acea zeiţă mereu trecătoare care se numeşte *Libertatea.*

Înainte de a o fi văzut pe Eva, poate ar fi ezitat. Dar după aceea, era cu neputinţă.

Această faţă abia femeie, nu era în egală măsură şi fiica şi iubita lui ? S-au văzut oameni care simt nevoia să iubească, să se aţaşeze în singurătatea lor de o insectă, de o pasăre, de o floare ; cu atît mai mult, el îşi legase viaţa, cu o dragoste de neînvins, de femeia care fără el nici nu ar fi existat. Găsise sipetul gol. Pusese aici întreaga comoară a tinereţii, a inteligenţei şi a frumuseţii. Acum sipetul era numai al lui şi putea fără teamă, şi fără remuşcări să-l ţină lîngă inimă.

Şi tocmai asta făcea Jacques Mérey jurînd Evei că nu se va despărţi de ea niciodată.

În clipa cînd făcea acest jurămînt, de afară se auziră sunetele ascuţite ale trompetei lui Basile, care după aceea anunţă cu voce tare şi cu ton oficial cucerirea palatului Tuileries de către popor, arestarea regelui şi încarcerarea lui la Temple.

XVI

STAREA FRANȚEI

Locuitorii din Argenton care nu intraseră niciodată în grădina doctorului și nu cunoșteau misterele pomului științei, ale leagănului de tei și ale grotei, nu înțelegeau nepăsarea doctorului pentru treburile publice.

Într-adevăr, dacă vreun om dăduse în viața lui dovezi de ură împotriva nobilimii și dovezi de devotament pentru clasa oprimată, acest om era chiar el. Refuzul ferm de a-i asista pe cei bogați, refuzul ferm de a primi ceva pentru îngrijirile date săracilor, graba cu care alerga la primul apel al bolnavului nevoiaș, fie ziua, fie noaptea — iată ce găsiseră totdeauna la el cînd veneau să-i bată la ușă.

Și atunci cînd, pentru prima oară în numele mamei tuturor, în numele acestui lucru sfînt care se numea patria, se făcea apel la cetățean, omul se ascundea după paravanul savantului și filantropul dispărea.

Această biată Franță avea totuși mare nevoie de concursul tuturor fiilor ei.

Tot atîta cîtă avea și omenirea.

Și, într-adevăr, în 1791 Franța se arătase lumii întinerită și purificată; părea să dateze de la suirea pe tron a lui Ludovic al XVI-lea, cînd își aruncase în canalele de la Marly mantia dezonorată de către Ludovic al XV-lea.

Lumea nouă o binecuvînta de parcă ar fi contribuit la descătușarea ei. Lumea veche era îndrăgostită de ea; din toate statele tiranice — și în 1791 tirania domnea peste tot, — voci gemînde o implorau; oriunde și-ar fi întins mîna către popoare, popoarele atît de părăsite și atît de nefericite i-ar fi strîns-o; oriunde și-ar fi pus piciorul, ea ar fi fost primită în genunchi!

Franța era trinitatea sublimă — a justiției, a rațiunii și a dreptății!

Căci la acea epocă Franța neîmbrățișînd violența, Europa nu îmbrățișase ura.

De fapt ce vroia Franța din 1791?

Înlăuntru — libertatea și pacea pentru ea.

În afară, pacea și libertatea pentru celelalte națiuni.

De altfel, ce spunea Germania care aplauda fiecare pas făcut de Franța ? — „Oh ! dacă Franța ar veni !"

Care altă mînă, decît mîna Suediei scria pe masa succesorului marelui Gustav — „În nici un caz război cu Franța" ?

Căci la epoca aceea fiecare știa bine că acționînd pentru ea, Franța acționa pentru întreaga omenire !

Toată ambiția ei se limita să-și recapete Liège și Savoia, două provincii ale Franței unde se vorbea aceeași limbă cu a ei.

De la celelalte puteri nu vroia nimic, nici să ia, nici să accepte.

Astfel, în 1791 își sălta capul ; avea sentimentul puternicei și fecundei sale purități.

Știa bine că prin această dragoste a popoarelor atrăgea asupra ei ura capetelor încoronate. Dușmăniile importante porneau dinspre Rusia, Anglia și Austria.

Caterina, căreia Diderot îi spunea Caterina cea Mare, căreia Voltaire îi spunea Semiramida Nordului, această stea polară care, pentru ca să lumineze trebuia să se substituie soarelui lui Ludovic al XIV-lea ; Caterina, Mesalina rusă, care, întrecînd-o pe Mesalina romană, îl asasinase pe Claudius al ei ; Caterina care prin barbarul Suvorov săvîrșise masacrele de la Ismail și Raya ; Caterina care întrecînd-o și pe Pasiphae avea, după teribila expresie a lui Michelet, *o armată de amanți ;* Caterina, prăpastie nesățioasă care nu spunea niciodată *Destul !* Caterina, în ziua cuceririi Bastiliei, primise o palmă în plin obraz.

Tirania avea să cunoască în sfîrșit o barieră.

De aceea Caterina îi scria lui Leopold să-l întrebe cum de nu răzbuna insultele zilnice aduse sorei sale Marie-Antoinette.

De aceea trimisese înapoi, fără să o deschidă, scrisoarea prin care Ludovic al XVI-lea o anunța că accepta Constituția.

Anglia, reprezentată de ministrul ei Pitt — pentru că regele îi era nebun și prințul de Galles beat — se bucura din plin de tot ce se petrecea în Franța. Domnul Pitt îi ura pe francezi cu toată forța renumitului său geniu, pen-

tru că Franța luase parte la lupta pentru independența Americii. Cu un ochi pe harta Indiei, cu celălalt pe capitala Franței, Pitt socotea pierderile provocate de coloniile franceze și progresele pe care le făcea revoluția. Regina se temea într-atît de el încît, cu cîteva zile înainte de 10 august, o trimisese pe doamna de Lambale să-i ceară scuze în numele ei. *Nu vorbesc despre asta,* spunea ea, *să nu mi se facă rău.*

Austria era la fel de bolnavă ca Franța, și mai bolnavă încă dacă ne gîndim că țările despotice sînt limitate a fi ceea ce sînt suveranii lor. Austria era guvernată de bătrînul prinț de Kaunitz, care avea optzeci și doi de ani, și de împăratul ei Leopold, care avea patruzeci și patru. Chemat la împărăție cu un an înainte, el își transportase de la Florența la Viena haremul italian. Simțea că, epuizat de atîta desfrîu, nu mai avea decît cîteva luni de trăit și, cu afrodisiace preparate chiar de el, își scurta lunile în zile. De altfel, boala lui era a regilor care-și uită grijile tronului în abuzurile plăcerii ; de aici doamna de Pompadour, doamna du Barry, Parc-au-Cerfs ; de aici cele trei sute de călugărițe ale lui Petru al III-lea al Portugaliei ; de aici capriciile gomoriene ale lui Frederic ; de aici amanții lui Gustav ; de aici, în fine, cei trei sute cincizeci și patru de bastarzi ai lui August de Saxa, cărora istoria, ipocrită cum e, n-a găsit de cuviință să le semnaleze nașterea, dar pe care îi numără unul cîte unul cronica, această bătrînă guralivă care se uită prin toate găurile cheilor, fie ele de la Țarskoie-Selo, de la Windsor, de la Schönbrunn sau de la Versailles.

În preajma lui Kaunitz și a lui Leopold exista tînărul Metternich, cea mai mare inteligență a epocii, care nu voia să declare război Franței și care își rezuma politica în acea imagine pe deplin realistă : „Lăsați revoluția franceză să se descurce singură."

Pe lîngă acești dușmani din afară, care nu-și dăduseră încă pe față planurile, trebuiau adăugați dușmanii dinlăuntru.

Întîi regele.

Și aici să ni se permită o mică abatere de la subiect.

Cum se face că regii, în loc să domnească pur și simplu după dorințele popoarelor lor, acționează împotriva

acestor dorințe și cînd sînt încolțiți, cheamă străinătatea în ajutor?

Fiindcă pentru ei poporul lor este străinătatea, iar străinătatea familia.

Să-l luăm de exemplu pe Ludovic al XVI-lea, fiul unei prințese de Saxa, de la care moștenise lenea și obezitatea apatică. În vinele sale nu curgea decît o treime de sînge franțuzesc, fiindcă el însuși descindea dintr-un prinț care se căsătorise cu o străină. Or, el se căsătorește la rîndul lui cu Marie-Antoinette — Austria și Lorena; — iată-ne pe tronul Franței cu două șesimi de sînge francez, două șesimi de Saxa, o șesime de Austria și o șesime de Lorena.

Cum ar fi putut birui sîngele francez? Cu neputință!

Astfel, la ajutorul cui a recurs Ludovic al XVI-lea în lupta sa politică împotriva Franței? — La al cumnatului din Austria, la al cumnatului de la Neapole, la al nepotului din Spania, la al vărului din Prusia, cu alte cuvinte, la familia lui.

Istoricii și chiar culegătorii de legende au fost rareori drepți cu Ludovic al XVI-lea.

Culegătorii de legende erau aproape toți din servitorimea regelui.

Istoricii sînt aproape toți din partidul Republicii.

Să faci parte din partidul posterității — este dreptul romancierului.

Regele primise de la ducele de La Vauguyon o educație iezuită care modificase în rău inima lui cinstită, moștenită de la tatăl și de la mama sa. Niciodată ceea ce-i rămăsese din această lealitate străveche nu-i îngăduise să înțeleagă planul domnului de Kaunitz și al reginei, să distrugă revoluția prin revoluție. În realitate, regele nu iubea pe nimeni: nici pe copiii lui, pentru că se îndoia de paternitatea lor; nici pe regină pentru că se îndoia de dragostea ei; cu toate astea, regina era singura persoană care avea asupra lui o oarecare influență. Singura din familie, bineînțeles.

În schimb, era cu totul sub dominația preoților. Influenței lor trebuiesc atribuite jurămintele depuse și revocate, falsitatea sa în prefăcătoria constituțională, în sfîrșit, minciunile lui politice.

El era tot regele din 1788. Căderea Bastiliei nu îl învățase nimic ; 1789 era pentru el tot o insurecție și 1792 un complot al ducelui de Orléans.

Niciodată nu vru să admită poporul ca pe o majestate egală cu majestatea-sa regală. Pentru el dreptul divin întrecea dreptul poporului, și luă drept o mare insultă faptul că, la 13 septembrie 1791 președintele Thouret care îi prezentase Constituția spre acceptare, văzîndu-l că stă pe scaun, se așezase și el.

Chiar în acea seară Domnul de Goguelat plecă la Viena cu o scrisoare a regelui pentru împărat.

Din acel moment francezii erau nu numai străini, ci inamici ; și împotriva lor era chemată familia.

Și iată în ce încurcătură îl arunca pe Ludovic al XVI-lea educația iezuită și princiară ; trebuia pe de o parte să anunțe tuturor regilor Europei adeziunea lui la Constituție, iar pe de alta să anunțe Austriei protestul lui împotriva aceleiași constituții.

S-ar putea scrie o poveste destul de ciudată, din păcate lipsesc documentele, este povestea confesionalului lui Ludovic al XVI-lea, adică a unei inimi bune, a unui suflet cu desăvîrșire cinstit în luptă cu îndîrjirea clericală. Richelieu spunea că cei cîțiva metri pătrați ai alcovului Anei de Austria îi dădeau mai multă bătaie de cap să îi guverneze decît îi dădeau tot restul Europei.

Regele putea spune că în Confesional conștiința lui ținea piept mai multor asalturi chiar decît orașul Lille.

Numai că Lille rezistase ca un oraș loial.

Conștiința lui Ludovic al XVI-lea se predase ca Verdunul.

Din nenorocire, în timp ce regele declara la Viena că poporul francez este dușmanul regelui, poporul francez se convingea puțin cîte puțin că regele era dușmanul său.

Aceea însă pe care de multă vreme o privea ca pe vrăjmașa lui, era regina.

Șapte ani de sterilitate, despre care nu se știa cărui motiv să fie atribuită, atîta timp cît nu se cunoștea infirmitatea regelui, prieteniile ei exagerate cu doamnele de Polignac, de Polastron și de Lamballe, dintre care ultima cel puțin îi fusese credincioasă pînă la moarte ; imprudențele cu Arthur Dillon și Coigny, diminețile exagerate, și

mai exageratele ei nopți petrecute în micul Trianon, generozitățile ei nebunești cu favoritele, care făcuseră să i se spună *Madame Deficit;* opozițiile ei la Adunare în urma cărora i se spusese *Madame Veto,* acea veșnică preferință arătată Austriei în defavoarea Franței, acel orgoliu al Cezarilor germani care o împiedeca să se încline; acel strigăt continuu în așteptarea dușmanului, cînd către doamna Elisabeta, cînd către Doamna de Lamballe: „Sora mea Anne, nu vezi pe nimeni venind?" — toate acestea făcuseră din ea rușinea francezilor.

Veneau, veneau prusacii atît de doriți, atît de așteptați, veneau aducînd cu ei teroarea pentru popor și speranța pentru regalitate. Veneau, cu manifestul ducelui de Brunswick în mînă, și începeau de la frontieră să-l pună în aplicare. Veneau, cavaleria austriacă se și afla în împrejurimile orașului Sarrelouis, ridicînd primarii patrioți și pe republicanii cunoscuți. Apoi ulanii, ca să se distreze, le tăiau urechile și li le băteau în cuie pe frunte.

Știrea îi îngrozise pe parizieni cînd o citiră în presa oficială. Dar spaima îi cuprinsese și mai mult cînd, forțînd casa de fier de la palat luară cunoștință de o scrisoare adresată reginei prin care i se anunța cu bucurie că tribunalele soseau în urma armatelor și că emigrații adunați pe lîngă armata regelui Prusiei — care și ocupase Longwy — instruiau procesul Revoluției și pregăteau spînzurătorile destinate revoluționarilor.

După aceea începură să circule zvonurile care însoțesc de obicei marile catastrofe.

Contrarevoluționarii, se spunea, ar fi avut ce ar fi avut cu Parisul; toți cei care luaseră parte la revoluție urmau să fie uciși. Dacă austriecii l-au izolat la Olmutz pe La Fayette, care vrusese să-l salveze pe rege, sau mai bine zis pe regină, — și remarcați că seducătoarea uzase succesiv de Mirabeau, La Fayette și Barnave — cu atît mai mult vor lua măsuri împotriva celor treizeci de mii de persoane care năvăliseră în Versailles să-l caute pe rege; împotriva celor douăzeci de mii care îl aduseseră pe rege de la Varennes; împotriva celor cincisprezece mii care invadaseră castelul la 20 iunie și, în sfîrșit, împotriva celor zece mii care îl cotropiseră la 10 august.

îi vor extermina, de la primul pînă la ultimul om.

Punerea în scenă se şi hotărîse :

Într-o mare cîmpie pustie — în Franţa nu există aşa ceva, dar pentru că suveranii spuseseră : „Mai bine pustiuri decît popoare revoltate", va trebui să se facă rost de una, — şi parizienii se gîndeau la cîmpia Saint-Denis, unde ar fi trebuti să ardă toată recolta, pomii, casele, — se va ridica un tron cu patru laturi : una pentru Leopold, una pentru regele Prusiei, una pentru împărăteasa Rusiei, şi alta pentru Domnul Pitt. Pe aceste patru părţi se vor ridica patru eşafoade. Populaţia, turmă fără valoare, va fi mînată atunci la picioarele domnitorilor aliaţi. Aici, ca la judecata din urmă, vor fi separaţi cei buni de cei răi, şi răii (revoluţionarii, bineînţeles) vor fi ghilotinaţi.

Dar, cu foarte mici excepţii, revoluţionarii însumau toată populaţia, — cei o sută de mii de oameni care cuceriseră Bastilia, cei trei sute de mii care îşi juraseră fraternitate pe Cîmpul lui Marte, şi toţi cei care îşi puseseră cocarda tricoloră la ureche.

Iar cei care vedeau mai departe în timp îşi spuneau : „Vai ! nu va pieri numai Franţa, dar va pieri gîndirea Franţei ; vor fi sufocate din leagăn libertatea lumii, dreptul, justiţia".

Şi toate aceste ameninţări care înspăimîntau Parisul o desfătau pe regină.

Într-o noapte — povesteşte doamna Campan (care nu poate fi bănuită de jacobinism) —, într-o noapte cînd regina nu se culcase încă şi cînd printre persienele ferestrelor larg deschise ale domnitorului urmărea trecerea nopţii, după obiceiul ei, o strigă de două ori pe doamna Campan, care dormea în camera ei.

Doamna Campan îi răspunse.

Regina, la lumina lunii, se străduia să citească o scrisoare ; această scrisoare îi anunţa cucerirea oraşului Longwy şi marşul rapid al prusacilor asupra Parisului.

Regina socoti leghele, apoi zilele şi, cu un oftat plin de satisfacţie, spuse :

— Nu le trebuie decît opt zile şi cu aceste opt zile vom fi salvaţi !

După ce trecură cele opt zile prusacii erau încă la Longwy şi regina întemniţată la Temple.

Toate aceste întîmplări, al căror zvon ajunsese pînă la Argenton, îi îndemnaseră pe oamenii partidului popular să-i ceară părerea doctorului Jacques Mérey.

XVII

OMUL PROPUNE

A doua zi, pe la nouă dimineaţa, cînd Jacques Mérey lucra în laborator şi Eva cînta la orgă, se auzi apropiindu-se dinspre capătul străzii un freamăt puternic.

Acest freamăt nu avea nimic îngrijorător, pentru că se auzeau mai cu seamă strigăte de veselie.

Jacques deschise fereastra, aruncă o privire în stradă şi văzu o mulţime de oameni cu drapele în mîini. În faţă mergea muzica, iar în fruntea muzicii Basile cu trompeta lui.

Doctorul închise fereastra şi-şi reluă lucrul.

Cam peste cinci minute i se păru că mulţimea se oprise în faţa casei.

Uşa laboratorului se deschise şi în prag apăru Eva, foarte palidă şi foarte emoţionată.

— Ce ai, draga mea copilă ? strigă doctorul alergînd spre ea.

— Oamenii ăştia, spuse ea, mulţimea, toată lumea asta a venit pentru tine, dragul meu.

— Cum pentru mine ? întrebă Jacques.

— Da. S-au oprit în faţa casei. Si, ascultă, trompeta lui Basile, vrea parcă să anunţe ceva.

Şi fără voie fata îşi astupă urechile cu mîinile.

Într-adevăr, trompeta lui Basile trîmbiţă melodia lui obişnuită, singura pe care o ştia.

Apoi după sunetul trompetei i se auzi vocea clară şi perfect cadenţată :

— Se face cunoscut concetățenilor din Argenton, că cetățeanul Jacques Mérey a fost numit ieri deputat la Convenție.

— Trăiască cetățeanul Jacques Mérey !

Și mulțimea strigă în cor :

— Trăiască cetățeanul Jacques Mérey !

În acea clipă se auzi un pas pe scară, Antoine apăru la rîndul lui în ușă și bătînd din picior pronunță cuvintele sacramentale :

— *Centrul adevărului ! Cerc al Justiției !*

Și numaidecît adăugă :

— Toți oamenii adunați în stradă îl așteaptă pe doctorul Jacques Mérey.

Doctorul se uită la Eva.

— Trebuie să te duci, spuse fata.

Doctorul coborî și Eva îl urmă tremurînd.

Se opri la ușa de la intrare unde, de la înălțimea celor cinci-șase trepte putea să cuprindă cu privirea toată strada.

La apariția lui muzica intonă melodia frățească :

Unde poate fi mai bine...

Basile, care nu voia să rămînă mut în mijlocul simfoniei universale, puse trompeta la gură și cîntă melodia lui.

Tot acest vacarm se potoli și din nou se auziră strigătele : „Trăiască Jacques Mérey, deputatul nostru la Convenție".

Jacques Mérey înțelesese. Deci asta îi anunțase patriotul care îl oprise din drum în ajun cînd, lăsîndu-l să treacă, îi spusese :

— Duceți-vă, mîine veți avea veşti de la noi.

Numai că din ajun el nu-și schimbase cîtuși de puțin părerea ; protestele copilărești ale Evei îl întăriseră și mai mult în hotărîrea luată.

Le făcu semn că vrea să vorbească și toată lumea strigă :

— Liniște !

— Prieteni, spuse, îmi pare nespus de rău că nu ați vrut să credeți nimic din ce v-am spus ieri. Hotărîrea mea

este aceeași și astăzi. Vă mulțumesc pentru marea cinste pe care mi-ați făcut-o; dar nu sînt demn de ea și mă recuz.

— Nu ai dreptul, cetățene Mérey, se auzi o voce.

— Cum! strigă doctorul; nu am dreptul să fac ce vreau cu persoana mea?

— Omul nu-și aparține lui; el aparține națiunii! răspunse cetățeanul care vorbise venind din ultimele rînduri în față, — și oricine va îndrăzni să susțină contrariul va fi declarat de mine cetățean nedemn.

— Eu sînt un filozof și nu un om politic, sînt medic și nu un legislator.

— Fie! ca filozof ai meditat asupra măreției și prăbușirii imperiilor; ca medic, ai studiat bolile corpului omenesc; ca filozof ți-ai dat seama că libertatea era tot atît de necesară spiritului ca să trăiască și să se dezvolte, ca aerul pentru plămîni, ca să oxigeneze sîngele și să-l facă pe om să respire. Cînd a început să decadă moralmente imperiul roman (și în imperii orice scădere morală prevestește prăbușirea totală)? Atunci cînd Cezarii s-au făcut tirani. Spui că ești medic? și ce crezi oare că este un popor dacă nu o totalitate, supusă legilor individului? Numai că individul trăiește ani, iar poporul secole, dar în timpul acestor secole corpul social ca și corpul omenesc are bolile lui care trebuiesc îngrijite și de care trebuie vindecat; nu oricare legislator poate fi medic, dar oricare medic poate fi legislator. Cum a spus Cicero? — cînd o parte din trup are cangrenă, trebuie tăiată ca să salvezi restul. Acceptă mandatul oferit, Jacques Mérey; ia-ți lanțeta, bisturiul, ferăstrăul; este de lucru acolo pentru medici și mai ales pentru chirurgi.

— Ca medic chirurg, locul este ocupat, spuse Jacques Mérey, îl aveți acolo pe unul care știe grozav să ia sînge, unul pe care-l cheamă Marat. El singur vă ajunge, sper.

— Marat nu ia sînge nici cu lanțeta, nici cu bisturiul, nici cu știința, el ia cu toporul; eu am vorbit de un chirurg, nu de un călău.

— Cînd veți avea nevoie de mine acolo, reluă Jacques cu tristețea omului care dă un răspuns neîntemeiat unui argument puternic, mă voi duce, dar nu a venit încă mo-

mentul. Nu îl aveţi pe Sieyès care e logica, pe Vergniaud care e elocinţa, pe Robespierre care e integritatea, pe Condorcent cu ştiinţa, pe Danton care e forţa, Piéton care e lealitatea, Roland care e onoarea ? ce să fac eu, un biet licurici în mijlocul unor asemenea făclii ?

— Ţi-ai face datoria, de la care lipseşti astăzi, Jacques Mérey ! nu ai fost înzestrat cu o inteligenţă superioară şi cu o cultură considerabilă, ca să te îngropi într-un oraş de provincie, în timp ce Parisul, creierul Franţei, luptă pentru libertate. Ca să cîştigăm această luptă trebuiesc reunite toate capacităţile ; nu vezi că este o voinţă providenţială care adună la Paris toate minţile luminate de prin provincii ? Adunarea Naţională a proclamat drepturile omului ; Constituanta, — suveranitatea poporului. Îi mai rămîne Convenţiei Naţionale să proclame ceva măreţ ; poţi să fii unul dintre aceia care vor striga omenirii : „Franţa este liberă !“ Şi tu refuzi ! Jacques Mérey, îţi spun, treci pe lîngă o glorie nemuritoare ca un orb pe lîngă o comoară. Jacques Mérey, Franţa putea să te cinstească, ea te va dispreţui ; putea să te binecuvînteze, dar te va blestema !

— Şi cine eşti tu de te îndîrjeşti să-mi forţezi astfel voinţa ?

— Sînt colegul tău Hardouin, ales astăzi, o dată cu tine la Chateauroux, şi îmi făceam o mare cinste să stau alături de tine, să-ţi sprijin cuvîntul, sau poate să te combat.

— Ei bine, Hardouin, fii primul care să mă ierţi, şi cere iertare din partea mea celor care ne ascultă ; dar o cauză secretă, o cauză pe care nu pot să v-o mărturisesc, un motiv mai important decît toate cele pe care le-am invocat mă leagă de aceste locuri.

Hardouin urcă cele cîteva trepte care îl despărţeau de Jacques Mérey.

— Cauza asta o cunosc, spuse el încet, apropiindu-se de urechea lui ; iubeşti, inimă slabă, şi îţi sacrifici concetăţenii, ţara, onoarea, pentru o dragoste absurdă ; bagă de seamă, dragostea asta este greşeala ta ; Dumnezeu te va pedepsi pentru dragostea ta.

Dar Jacques Mérey nu-l mai asculta. Cu ochii fixați pe un fel de potecă ce ducea direct din centrul orașului spre casa lui, vedea cuprins de neliniște că vine un grup compus din patru inși, dacă totuși patru inși se pot numi grup, mergînd doi cîte doi, la oarecare distanță unii de alții.

Cei doi care mergeau în față erau seniorul de Chazelay, căruia începuse să i se spună *înălțimea sa domnul*, însoțit de comisarul orașului, încins cu eșarfa oficialității.

Ceilalți doi erau Joseph braconierul și mama sa. Trebuie spus că aceștia din urmă aveau mai curînd aerul că se lăsau tîrîți decît că mergeau de bunăvoie.

Păreau că vin direct spre casa lui Jacques Mérey, pentru că domnul comisar îl tot arăta seniorului de Chazelay cu degetul.

Cu o neliniște crescîndă, doctorul îi vedea cum se apropie. Simțea ce simt animalele cînd adulmecă în aer furtuna care pornește din cer senin, încarcă aerul de electricitate și adună tunetele deasupra capetelor.

Mulțimea se dădu la o parte din calea comisarului de poliție, murmurînd la apariția seniorului de Chazelay.

Comisarul merse direct spre doctor.

— Cetățene Jacques Mérey, îi spuse, te somez, — dacă nu vrei să-ți atragi pedeapsa prevăzută de lege împotriva acelor care se fac vinovați de sechestrare de minori, — s-o înapoiezi chiar în clipa aceasta, în mîinile cetățeanului Felix-Adrien-Prosper de Chazelay pe fiica lui Hélène de Chazelay, pe care o ții de șapte ani închisă în casa dumitale, și care ți-a fost încredințată de Joseph Blangy și mama acestuia, ca să-i dai ca medic îngrijirile pe care le necesita starea sănătății ei.

Un strigăt sfîșietor izbucni din spatele doctorului. Era Eva care stînd lîngă ușa întredeschisă auzise somația comisarului de poliție.

Ar fi căzut jos leșinată dacă doctorul n-ar fi prins-o imediat în brațe.

— Asta este fata pe care ați încredințat-o acum șapte ani doctorului Mérey ? îl întrebă comisarul pe Joseph Blangy și pe mama acestuia, arătînd-o pe Eva.

— Da, domnule, răspunse braconierul ; cu toate că e o mare diferență între idioata fără formă omenească și fără minte pe care a primit-o doctorul din mîinile noastre, și ceea ce este astăzi domnișoara Eva.

— Nu o cheamă Eva, ci Hélène, spuse seniorul de Chazelay.

— Doamne ! strigă doctorul, nu-i va rămîne nimic de la mine ; nici măcar numele pe care i l-am dat.

— Curaj, fii bărbat ! spuse Hardouin strîngîndu-i brațul.

— Ah ! tu mi-ai purtat nenoroc ! exclamă Jacques Mérey.

— Te voi ajuta să rezişti, răspunse Hardouin.

Apoi mulțimea începu să murmure văzîndu-l pe doctor încremenit și pe fată cum se agăța plîngînd de gîtul lui.

— Recunosc, spuse seniorul de Chazelay, că îngrijirile pe care le-ați dat fiicei mele merită să fie plătite și sînt gata să vă număr suma pe care o veți cere pentru această treabă care vă face cea mai mare cinste.

— Oh ! e demn de compătimire cel care oferă bani în schimbul frumuseții, talentului și al inteligenței, spuse Jacques Mérey. Nu ați înțeles că ceea ce am făcut eu nu se face pentru bani, și că numai ea singură poate plăti ?

— Să vă plătească ? și cum asta ?

— Îl iubesc, domnule ! strigă Eva.

Și tot ce avea în ea suflet, inimă și pasiune Eva le puse în acest strigăt.

— Domnule comisar, spuse seniorul de Chazelay, asta rezolvă situația. Înțelegeți că ultima și singura moștenitoare a unei case ca a noastră nu se poate căsători cu primul venit.

La această insultă Jacques se cutremură și fruntea i se încruntă de furie.

— Oh, prietenul meu, iubitul meu, implora Eva, iartă-l ; nu cunoaște decît titlurile de noblețe ale oamenilor, el nu știe ce este noblețea sufletului.

— Domnule, spuse Jacques cu demnitate, iat-o pe domnișoara Hélène de Chazelay pe care, în fața tuturor, o încredințez în mîinile domniei-voastre. Frumoasă, castă și curată, nu pot spune demnă de a fi soția unui rege, a

unui prinț sau a unui nobil, dar demnă de a fi nevasta unui om cinstit.

— Oh, Jacques, Jacques, mă părăsești! strigă Eva.

— Nu te părăsesc deloc. Cedez în fața forței; mă supun legii; mă înclin în fața familiei; te înapoiez tatălui tău.

— Domnule Mérey, știți, ce v-am spus despre plată...

— Destul, domnule! Întreaga populație din Argenton s-a angajat să-mi achite datoria dumneavoastră: m-a numit membru al Convenției.

— Cheamă trăsura, Blangy!

Braconierul făcu un semn și o trăsură de casă mare își făcu apariția; un lacheu pudrat deschise portiera. Jacques Mérey o susținu pe Eva să coboare cele patru-cinci trepte care dădeau în stradă; apoi, după ce o sărută pe frunte, o încredință tatălui său, în fața mulțimii.

Acesta o sui leșinată în trăsură și caii o porniră în galop. Scipion aruncă o privire îndurerată spre doctor și se luă după trăsură.

— Și el! murmură Jacques Mérey.

— Și acum accepți, nu-i așa? întrebă Hardouin.

Focul gerîiului și flacăra mîniei străluciră deodată în ochii lui Jacques Mérey.

— Da, spuse, accept. Și vai de regii care jură și își trădează jurămîntul! Vai de acei prinți care se aliază cu străinul împotriva țării lor! Vai de acei seniori ai căror copii au primit știința noastră, viața noastră, dragostea noastră, pe care i-am scos din starea incertă ca să facem din ei creaturi demne de a îngenunchea în fața lui Dumnezeu cu un crin în mînă, și care drept mulțumire spun despre noi că sîntem *primii veniți!* Vai de ei! — La revedere, Hardouin! Mulțumesc, cetățeni electori; veți mai auzi vorbindu-se de mine, vă promit, vă jur!

Și cu un gest măreț, luînd cerul drept martor al jurămîntului făcut, intră în casă și aci, departe de toate privirile, fără martori ai slăbiciunii lui, se lungi pe jos hohotind și luîndu-și capul în mîini strigă disperat:

— Singur! Singur! Singur!

XVIII

O EXECUȚIE ÎN PIAȚA CARROUSSEL

Simbătă, 26 august 1792 diligența de Bordeaux îl aducea în strada Bouloi pe cetățeanul Jacques Mérey, deputat la Convenție.

O adîncă tristețe plana asupra Parisului. Fără nici o îndoială, așa cum se vorbea de trei zile, Longwy fusese cucerit prin trădare, și Adunarea Națională decretase imediat că, oricare cetățean care într-un oraș asediat ar vorbi despre capitulare, în urma confruntării cu martorii care ar fi auzit josnica propunere, și la simpla afirmație a acestora, să fie executat fără altă formă de judecată.

Suveranii aliați, în numele regelui Franței, la 24 august puseseră stăpînire pe Longwy.

Comuna din Paris, în care se și instaurase sentimentul Republicii, pretinsese Adunării crearea unui tribunal extraordinar și, în ciuda rezistenței lui Choudieu, care spusese : *Se cere o inchiziție, eu voi rezista pînă la moarte;* în ciuda lui Thuriot, care strigase : *Revoluția nu este numai a Franței, noi sîntem răspunzători față de întreaga omenire,* tribunalul extraordinar fusese votat.

Trebuie spus că în cele cîteva zile care se scurseseră, situația nu se îmbunătățise. Vălul de doliu care acoperea Franța apăsa din ce în ce mai mult ; prusacii plecaseră din Coblentz la 30 iulie. Aveau cu ei o întreagă cavalerie de emigrați ; — domnii aceștia erau prea mîndri ca să facă serviciul la infanterie ; ei vroiau grozav să-l salveze pe rege, dar numai călări pe cai! Această cavalerie însuma vreo nouăzeci de escadroane. La 18 august făcuseră joncțiune cu generalul austriac. Cele două armate, întărite de o sută de mii de oameni, încercuiseră și cuceriseră orașul Longwy.

Inamicul înainta spre Verdun.

La Fayette, republican în America, constituțional în Franța, La Fayette care nu se mișcase de la 1783, cu alte cuvinte de la independența Americii pînă la 10 august,

adică pînă la căderea monarhiei franceze — şi pe care urma să-l găsim, fără ca el să fi făcut vreun pas, în 1830 acelaşi om care fusese şi în 1792, îşi chemase armata să înainteze spre Paris pentru a desface actul de la 10 august ; dar armata nu se clintise, şi el fusese obligat să fugă, tot aşa cum mai tîrziu va trebui să fugă Dumouriez, cu care ar fi făcut pereche în istorie dacă austriecii, arestîndu-l şi luîndu-l prizonier, nu i-ar fi dat ocazia lui Béranger să compună următorul vers :

Căţuşelor de la Olmiitz noi le ştergem urmele...

Adunarea dăduse un decret de acuzare împotriva lui La Fayette. Dumouriez urma să-l înlocuiască în armata din Est, şi în acelaşi timp în fruntea armatelor din Nord — Kellerman îl înlocuia pe Luckner.

Tot atunci se aflase şi despre insurecţia din Vendée.

La răsărit războiul pe faţă, războiul străin.

La apus, războiul tenebrelor, războiul civil.

Unul înainta spre celălalt, şi între ele Parisul.

Fără să mai socotim doi duşmani importanţi :

Preotul şi femeia.

Preotul, inviolabil în această întunecoasă fortăreaţă de stejar în spatele căreia se retrăgea şi care se cheamă confesionalul ;

Femeia, îndoctrinată de preot, avînd ca armă de atac plînsetele şi gemetele înăbuşite în pernă.

— Cei ai ? o întreabă bărbatul.

— Bietul nostru rege întemniţat la Temple ! Bietul nostru preot pe care vor să-l silească să depună jurămînt ! Sfînta fecioară îşi acoperă faţa ; micul Isus plînge...

Şi patul devenea aliatul confesionalului.

Dar, din fericire, iată ariergarda din nord care înaintează. Un corp de treizeci de mii de ruşi o porniseră în marş.

Comuna din Paris, mai legată de lume decît Adunarea, simţea conspiraţia contrarevoluţionară cum se tîrăşte din palat spre mansarde şi din răspîntii spre închisori.

Contrarevoluţia răcnea.

Fără o lovitură serioasă, Adunarea se simţea neputincioasă să respingă inamicul din afară, şi mai cu seamă inamicul dinăuntru.

Se înfricoşa.

Recurgînd la o formulă de mijloc, în locul acelei lovituri serioase pe care o visa Comuna, decretase o mare demonstraţie.

— Dar ce mai vor republicanii ? spuneau constituţionalii cu lacrimile în ochi ; elveţienii sînt morţi, Tuileries fulgerat, de tron s-a ales praful ; regele e închis la Temple, regaliştii sînt în închisori. Mîine va avea loc sărbătoarea ispăşitoare a lui 10 august şi chiar în seara aceea va fi executat — în faţă la Tuileries — bunul Laporte, acel credincios servitor al regelui care venise la Adunarea Naţională să le spună în numele stăpînului său fugit, că acest stăpîn nu jurase niciodată pe Constituţie decît obligat şi constrîns şi că de aceea prefera să părăsească Franţa decît să-şi ţină jurămîntul.

Era adevărat ; cei o sută de elveţieni zăceau morţi ; dar masa regaliştilor sta înarmată, gata să acţioneze ; regele pierduse palatul Tuileries, pierduse tronul, îşi pierduse libertatea : dar, pierzînd Tuileries, tronul şi libertatea — îşi păstrase Europa ; dar rupînd cu Franţa, îi rămîneau aliaţi toţi regii, şi toţi preoţii prieteni. Se făceau pregătiri pentru celebrarea apoteozei morţilor de la 10 august : dar, în seara în care se aflase de trădarea de la Longwy, regaliştii se arătaseră în grupuri în jurul mănăstirii Temple schimbînd semne cu regele ; urma să fie executat Laporte ; dar în timp ce se pedepsea valetul nevinovat, era lăsat să uneltească după bunul său plac stăpînul vinovat.

Istoria — scrie Michelet — *nu a păstrat amintirea nici unui popor care să fi intrat atît de adînc în moarte. Cînd Olanda, văzînd pe Ludovic al XIV-lea la porţile ei, nu găsi altă scăpare decît să se inunde şi să se înece, fusese într-o mai mică primejdie, pentru că Europa era de partea ei ; cînd Atena, văzînd tronul lui Xerxes pe stînca de la Salamina şi ţara pierdută, se aruncă să înoate, nerămînîndu-i decît apa drept patrie, — ea fusese într-o mai mică primejdie : Atena era stăpînă pe o flotă puternică, organizată de mîna marelui Temistocle şi în sînul ei nu exista trădarea ; Franţa era dezorganizată şi aproape dizolvată, trădată, predată şi vîndută.*

Tocmai atunci, adică în după-amiaza lui 26 august, Jacques Mérey ajunse la Paris și se lăsă condus la hotelul *Nantes*, care își înălța cele cinci etaje în piața Carrousel.

Începu să-și revizuiască ținuta după o noapte și două zile de mers cu diligența. Intenția lui era să facă de îndată o vizită celor doi prieteni ai săi, Danton și Camille Desmoulins.

Danton era cel care, ca avocat la Consiliul regelui, obținuse pentru pacientul său Basile pensia viageră care uimise populația din Argenton.

Dar, după ce își revizuise ținuta și era gata să iasă pe ușă, fără voia lui se apropie de fereastră și văzu că foarte aproape de hotel se oprise o trăsură vopsită în roșu, trăgînd un mecanism vopsit în aceeași culoare.

Doi oameni cu bonete roșii, îmbrăcați în haine scurte, stăteau pe prima banchetă a trăsurii.

O cabrioletă venea în urmă. Din ea coborî un bărbat îmbrăcat în negru.

Revoluția nu schimbase nimic în vestimentația lui : purta cravată albă, ciorapi de mătase și era pudrat. Părea cam de șaizeci și cinci, șaizeci și șase de ani.

Acesta era Monsieur de Paris, altfel spus călăul.

Cei doi oameni în haine scurte și bonete roșii erau ajutoarele lui.

Trăsura se depărtă. Monsieur de Paris rămase să supravegheze înălțarea ghilotinei.

Jacques Mérey încremenise la fereastră. Auzise multe despre noua invenție a d-lui Guillotin și avusese chiar o discuție cu celebrul Cabanis despre durerea mai mult sau mai puțin mare pe care trebuia să o cauzeze secționarea vertebrelor și despre continuarea vieții la decapitați.

Nu fusese deloc de aceeași părere cu Domnul Guillotin, care pretindea că oamenii care ar avea de-a face cu mașinăria lui s-ar alege numai cu o senzație ușoară de răceală pe gît, susținînd că nu avea decît o grijă, și anume, că moartea prin ghilotină ar fi atît de blîndă, încît va face să crească numărul sinucigașilor și că el, Domnul Guillotin, nu ar mai ști cum să scape de bătrînii sătui de viață care ar ține neapărat să sfîrșească cu ajutorul noii invenții.

Jacques Mérey nu putea să coboare ca să examineze de aproape instrumentul fatal care se înălța sub privirile lui ; dar putea să îl invite pe Monsieur de Paris să urce la el, și astfel să aibe din partea unui specialist toate lămuririle pe care dorea să le obțină despre invenția și îmbunătățirile operei filantropice care, neputînd aduce francezilor egalitatea în fața vieții, le aducea măcar egalitatea în fața morții.

Și cum începuse să cadă o ploaie măruntă care-i putea servi de minune intențiile, îi spuse omului îmbrăcat în negru :

— Domnule, nu este neapărată nevoie să stați afară, să vă ude ploaia, ca să urmăriți ridicarea mașinăriei dumneavoastră ; veniți sus la mine, veți vedea tot atît de bine ca din piață, și veți fi și la adăpost. De altfel, cum știu că sînteți un om cultivat, întrucîtva chiar medic, vom discuta sincer despre arta noastră comună, căci și eu sînt medic plin.

Monsieur de Paris, dîndu-și seama după aspect și felul de a vorbi că avea de-a face cu un om serios și cumsecade, salută și dînd un ultim ordin ajutoarelor, se îndreptă spre scara laterală ce ducea spre etaje.

Jacques Mérey îl aștepta pe omul îmbrăcat în negru lîngă ușa întredeschisă, ca să-i arate astfel locul unde era așteptat.

Călăul intră.

Toată lumea știa că domnul Sanson-călăul era un om foarte distins.

Jacques Mérey îl primi și se purtă ca atare.

După primele complimente schimbate îi spuse călăului :

— Domnule, am cunoscut pe vremuri un foarte îndemînatec practician care se ocupase mult cu aceeași problemă înaintea domnului Guillotin pe care l-a făcut celebru.

— Ah, da — spuse Sanson, vreți să vorbiți de doctorul Louis, nu-i așa ? Cel care din mila regelui era medic.

— Întocmai, spuse Jacques, am studiat pe vremea lui și i-am fost elev.

— Ei bine, domnule, reluă Sanson, pot să vă dau despre doctorul Louis și despre încercările lui toate infor-

maţiile pe care le doriţi. Într-o zi ne-a convocat la ora patru dimineaţa în curtea azilului Bicêtre. Fusese ridicat un instrument în genul acestuia, şi trei cadavre chiar din noaptea aceea aşteptau experienţa la care trebuiau să fie supuse. Pentru prima oară vedeam cum acţionează cuţitul ghilotinei pe care eu însumi îl puneam în mişcare ; căci, să ştiţi, domnule, ajutoarele mele fac totul, mie nu-mi rămîne decît să desprind inelul din cuiul care ţine cuţitul suspendat, şi să-l las să alunece în lăcaş, cum veţi putea de altfel să vedeţi foarte curînd, — dacă veţi dori să asistaţi la execuţia nefericitului Laporte ; — aci sînteţi admirabil plasat.

— Da, domnule, este exact ceea ce voi face, răspunse Jacques Mérey, şi aceasta numai din punctul de vedere al ştiinţei, căci vă rog să mă credeţi, nu aprob de fel cruzimea ; dar să revenim la instrumentul doctorului Louis, căruia după cîte îmi mai aduc aminte, i se spunea într-un timp *mica Louisette*. Cred că experienţa de care vorbiţi nu i-a fost favorabilă.

— Cu alte cuvinte, domnule, primele două execuţii au reuşit de minune. Capetele s-au desprins de cadavre întocmai cum s-ar fi desprins la oamenii vii ; dar a treia n-a mai reuşit.

— Se defectase cumva mecanismul sau avea vreo greşeală de construcţie ? întrebă doctorul Mérey.

— O greşeală de construcţie la cuţit şi nu la mecanism, domnule. Cuţitul cădea drept, ceea ce n-ar fi constituit o piedică dacă ar fi fost ajutat de o masă de plumb ca aceea care îl împinge pe cel de astăzi.

— Ah ! înţeleg ! spuse Jacques Mérey ; doctorul Guillotin a fost cel care a inventat tăişul oblic şi ca Amerigo Vespucci l-a detronat pe Cristofor Columb.

— Nu, domnule, nu ; lucrurile nu s-au petrecut chiar aşa ; regele, iertaţi-mă, este o veche obişnuinţă, — cetăţeanul Capet vroiam să spun — care se ocupa de mecanică, nu a vrut să vadă maşina doctorului Louis, ci doar să-i fie descrisă ; şi atunci i se prezentă un desen exact, pe care-l examină cu atenţie ; apoi deodată, luînd o pană, spuse : „Aici este defectul". Şi trase pe fier acea linie savantă care din pătrat deveni triunghiular. Doctorul Guillotin l-a căutat pe doctorul Louis cu desenul rege-

lui, — pardon, al cetățeanului Capet ; și cum doctorul Louis era pe atunci foarte necăjit că invenției sale i se zicea *Mica Louisette*, neavînd deloc nevoie de așa ceva, pentru reputația sa, îl autorizâ pe confratele său — doctorul Guillotin — să facă mașinii toate modificările cuvenite și chiar să o boteze cu numele lui. Iată cum doctorul Guillotin a devenit autorul acestui instrument de supliciu care coboară profesiunea noastră la nivelul celor mai modeste profesiuni mecanice, deoarece acuma, ca să tai capul unui condamnat, e vorba doar să desprinzi un inel dintr-un cui și nu mai e nevoie nici de forță, nici de îndemînare ca pe timpul cînd se desprindea capul cu sabia.

— Și vă pare rău după timpurile acelea ? întrebă Jacques Mérey.

— Da, domnule ; cu sabia în mînă, noi eram cei care făceam dreptate ; pe cînd așa, cu sfoara în mînă, nu mai sîntem decît niște călăi. Dumneavoastră sînteți tînăr și aveți viitorul înainte ; eu sînt bătrîn și-mi pare rău după vremurile trecute ; fiul meu, care e primul meu ajutor și care are patruzeci și doi de ani, s-a deprins numaidecît ; nepotul meu, care are doisprezece, nu-și va mai aminti de nimic și va face treaba ca și cum niciodată n-ar fi fost altfel.

— Dar, spuse Jacques Mérey, scuzați-mi indiscreția, domnule, parcă priviți cu tristețe pregătirile acestei execuții.

— Da, domnule, aveți dreptate. Vă cer iertare că nu vă spun cetățean, și că nu vă tutuiesc, dar, cum puteți vedea și cum v-am spus-o și eu adineauri, sînt bătrîn și nu voi mai avea timp să mă dezbar de vechile obiceiuri. Da, execuția aceasta mă întristează mult ; pot să v-o mărturisesc asta dumneavoastră, domnule, că îmi păreți a fi un filozof ; noi sîntem, vreau să spun toată familia noastră, vechi slujitori ai regalității ; la vîrsta mea e foarte greu să schimb stăpînul și să devin valetul poporului.

— Dar dacă puteți să vă delegați fiul pentru execuția din seara aceasta, de ce o faceți tot dumneavoastră ?

— Deși domnul Laporte nu e nici mare senior, nici nobil, e totuși un om eminent, care și-a servit regele cu credință : aș simți că lipsesc de la datorie, neasistînd eu însumi

la ultimele lui clipe ; poate are vreo misiune supremă să-mi încredinţeze, vreun secret important să-mi spună ; i-aş lipsi pe eşafod şi, cu toate că nu ştiu dacă voi coborî viu de pe platformă — într-atît mă simt de slăbit — am convingerea că e de datoria mea să îl însoţesc. În seara căsătoriei mele, — sînt de atunci patruzeci şi patru de ani, tocmai cînd ne pregăteam fericiţi să dansăm, o ceată de tineri nobili care se întorceau de la vreo petrecere, văzînd primul etaj pe care îl ocupam luminat ca de sărbătoare, au urcat şi au întrebat de stăpînul casei.

M-am înclinat adînc înaintea lor, aşteptînd respectuos să binevoiască să-mi spună motivul vizitei.

— Domnule, mi-a spus cel care părea însărcinat să vorbească în numele celorlalţi, sîntem, cum puteţi vedea, nobili de la Curte ; ni se pare prea devreme să ne întoarcem pe la casele noastre ; avem impresia că sărbătoriţi ceva, vreun botez sau o căsătorie ? Vă asigurăm că nu vom purta ghinion nici copilului şi nici miresei.

— Domnule, i-am răspuns eu atunci, ar fi o mare onoare pentru noi, dar mă îndoiesc că ne-aţi mai face-o după ce veţi afla cine sînt.

— Cine sînteţi ? m-a întrebat.

— Eu sînt Monsieur de Paris, le-am răspuns.

— Cum ! spuse unul dintre ei care pînă atunci nu vorbise ; cum, domnule, dumneavoastră sînteţi cel care decapitează, care spînzură, care trage pe roată, care sfărîmă braţe şi picioare ?

— Adică, domnule, să ne înţelegem, ajutoarele mele fac toate astea, cînd este vorba de plebe şi de criminalii de rînd ; dar dacă, din întîmplare, nefericitul este un mare senior ca dumneavoastră, domnilor, de exemplu, îmi fac o cinste din a îndeplini eu însumi toate aceste treburi.

Şi după douăzeci de ani ne-am regăsit faţă în faţă pe eşafod, eu şi acel tînăr ; m-am ţinut de cuvînt, l-am executat eu însumi şi l-am făcut să sufere cît mai puţin. Era baronul de Lally-Tollendal.

Jacques Mérey se înclină ; admira acea conştiinciozitate cu atît mai mult cu cît Sanson era foarte palid şi cînd văzu apărînd primele baionete la poarta Carrousselului, i se păru că îi vine rău.

Doctorul îi oferi un pahar de vin.

— Mulțumesc, domnule, îi spuse, dacă vreți să-mi faceți cinstea să ciocniți cu mine.

— Cu plăcere, răspunse doctorul; dar cu condiția să acceptați toastul meu, oricare ar fi el.

— De acord, domnule; este foarte puțin față de cît vă datorez pentru marea cinste pe care mi-o faceți.

Jacques Mérey sună, ceru o sticlă de Madera și două pahare.

Le umplu pînă la jumătate, îi oferi unul călăului și, ciocnind spuse:

— Pentru abolirea pedepsei cu moartea!

— Oh! din toată inima, domnule! spuse Sanson. Dumnezeu m-ar cruța astfel de tristele zile pe care le prevăd.

Cei doi oameni ciocniră din nou paharele și le goliră dintr-o dată.

— Acum, spuse călăul, ar fi indiscret din partea mea dacă aș întreba care este numele bărbatului care a binevoit să ciocnească paharul cu mine?

— Mă numesc Jacques Mérey, domnule, și sînt deputat la Convenție.

— Ah, domnule, lăsați-mă să vă sărut mîna, căci după cîte am înțeles, dumneavoastră nu veți vota condamnarea la moarte a bietului nostru rege.

— Nu, pentru că eu cred cu tărie că nici un om nu are dreptul să ia ce nu a dat, ceea ce nu poate să dea înapoi: viața! Dar voi cere pentru el pedeapsa cea mai grea, în afară de pedeapsa cu moartea, căci acest baron de Lally, despre care mi-ați vorbit adineauri și pe care l-ați executat, era, în comparație cu omul care a vrut să predea Franța străinătății, mai curat ca lacrima. Duceți-vă, domnule, îndepliniți-vă funcția dumneavoastră teribilă, și să nu uitați, oricînd veți trece prin această piață, că la primul etaj al hotelului *Nantes* locuiește un filosof care vă este recunoscător pentru că plîngeți victimele pe care trebuie să le executați, pentru că-i spuneți lui Ludovic al XVI-lea „regele" și nu Capet, pentru că ziceți „domnule" și nu „cetățene", și că acest filosof este gata să vă strîngă mîna ori de cîte ori i-o veți întinde pe a dumneavoastră.

Sanson se înclină cu demnitatea unui om care crescuse în propriii săi ochi şi ieşi.

În adevăr, trupele comandate pentru execuţie începuseră să invadeze piaţa Carroussel şi formaseră un careu în jurul eşafodului, îndepărtînd mulţimea şi creind un spaţiu gol între spectatori şi maşinăria infernală. Curiozitatea era încă mare, pentru că instrumentul fatal funcţiona doar pentru a patra sau a cincea oară şi aşa cum spusese bătrînul Sanson, era întîia dată cînd urma să asiste un condamnat.

Sanson se şi urcase pe eşafod cînd se formase careul. Încercase cu piciorul fiecare treaptă a scării ; se lăsase cu toată puterea pe scîndurile platformei ca să se asigure de soliditatea lor ; pusese în mişcare bascula ca să vadă dacă nu se împiedecă de ceva ; în sfîrşit, făcu să alunece cuţitul ghilotinei în lăcaşul lui, ca să-şi dea seama dacă nutul era uns de-ajuns.

Făcu toate acestea întocmai cum face maşinistul repetiţia decorurilor cu cortina lăsată, înaintea reprezentării unei piese importante.

Execuţia era fixată pentru ora nouă ; trebuia să se îndeplinească la lumina făcliilor, ca să producă o impresie cît mai puternică.

La ora opt şi trei sferturi, începu să se audă duruitul tobelor, înadins cu bătaie calmă, ca să dea acel sunet surd şi funebru care însoţeşte îndeobşte convoaiele.

Curînd, primele torţe se zăriră la poarta pieţii Carroussel care dă spre Sena. Condamnatul era adus de la închisoarea Conciergerie şi, pentru sporirea pedepsei, trebuia să fie executat în faţa acestui palat în care timp de aproape patruzeci de ani locuise alături de stăpînul pentru care urma să moară.

Căruţa cu două roţi în care îl aduceau era înconjurată de escadroane de cavalerie ; în fruntea cortegiului mergeau vreo şaizeci de revoluţionari cu torţe în mîini.

Careul de soldaţi se desfăcu şi lăsă să treacă căruţa şi însoţitorul ei aşezat pe oişte.

Condamnatul era singur în tomberonul fatal ; refuzase un preot care depusese jurămînt şi nici un alt preot nu se încumetase să-şi riste capul ca să-l însoţească pînă la eşafod. Era doar în cămaşă şi pantaloni, în picioare cu

ciorapi negri de mătase ; gulerul cămășii sale era tăiat pînă la înălțimea umerilor, iar părul îi cădea pe ceafă.

Privi cu tristețe dar fără teamă eșafodul ce se înălța în fața lui.

— E timpul să cobor ? întrebă cu voce tare.

— Așteptați să fiți ajutat ! strigă unul dintre servitori.

— Nu e nevoie, răspunse condamnatul. Să se pună doar treapta și voi coborî singur.

Apoi, cu un surîs și privind șirul dublu de infanterie și cavalerie care înconjurau eșafodul, spuse :

— Nu vă e teamă că fug, nu-i așa ?

Fu scoasă atunci scîndura care închidea tomberonul în spate și se așeză scara. Condamnatul coborî singur, neajutat, ocoli căruța urmat de servitorul care adusese treapta și în fața scării unde îl aștepta bătrînul Sanson ca să-l ajute să se urce pe platformă, găsi portărelul care îi citi condamnarea la moarte *pentru cauză de trădare a poporului*.

— Nu ați putea adăuga : *și pentru fidelitate regelui ?* întrebă Laporte.

— Ce e scris, e scris ! spuse portărelul. Aveți vreo destăinuire de făcut ?

— Nu, răspunse Laporte, am doar convingerea că trei sferturi din francezi sînt vinovați ca și mine și că oricare în locul meu s-ar fi purtat la fel.

Portărelul se dădu într-o parte și lăsă liberă scara eșafodului.

Sanson îi oferi brațul. Orgolios, vrînd să-și păstreze toată demnitatea în fața morții, condamnatul refuză sprijinul oferit.

Călăul îi spuse ceva în șoaptă și atunci condamnatul nu se mai opuse și se lăsă ajutat.

Urcă fără grabă, dar oricine putea să observe că Monsieur de Paris îi ținea pasul ; în acest timp își vorbeau încet și fără îndoială Laporte îl împovăra cu ultimele sale dorințe.

Ajunși pe platformă, mai schimbară cîteva vorbe, după care Sanson îl întrebă cu voce tare :

— Sînteți gata ?

— Îmi este îngăduit să-mi fac rugăciunea ? întrebă Laporte.

Sanson făcu semn din cap că da.

Omul îngenunche, dar arătă că mîinile legate la spate îl împiedecau să se roage.

Sanson i le dezlegă cu condiția să se lase din nou legat după ce își va termina rugăciunea.

Laporte își împreună mîinile și spuse cu voce tare următoarea rugăciune care se auzi clar în tăcerea solemnă din jurul eșafodului :

— Doamne ! Iartă-mi păcatele și privește ca o ispășire moartea dureroasă ce o voi îndura pentru că am fost credincios regelui meu. Să știe regele că în clipa morții sufletul meu aparține Domnului și inima mea îi aparține lui.

Apoi adăugă în latinește :

— *In manus tuas Domine, commendo spiritum meum.* (În mîna ta, Doamne, îmi încredințez sufletul.)

— *Amen !* spuse călăul cu voce tare.

Murmure puternice trecură prin mulțime ; dar cînd îl văzură că se ridică și cu fața spre Tuileries își face semnul crucii apoi își dă din nou mîinile ca să-i fie legate, resemnarea asta de victimă înduioșă mulțimea care încremeni.

Ceea ce urmă ținu doar cît un fulger.

Condamnatul fu împins spre basculă, își trecu singur capul prin lucarnă și cuțitul căzu.

— Capul ! capul ! striga mulțimea.

Călăul se apropie cu pas sigur, bägă mîna în coș, apucă de părul alb capul mînjit de sînge și îl arătă poporului care începuse să bată din palme.

Dar tot atunci îl văzură că se clătină, degetele i se desfăcură și scăpară din mîini capul care se rostogoli de pe eșafod pe pămînt, în timp ce Monsieur de Paris cădea neînsuflețit pe platformă.

— Un medic ! un medic ! strigară ajutoarele.

— Sînt aici ! răspunse Jacques Mérey.

Și agățîndu-se cu o mînă de balcon, se lăsă să cadă în stradă.

Nu numai mulțimea dar chiar trupele soldaților îi făcură loc să treacă. Străbătu în fugă spațiul gol, urcă două cîte două treptele platformei și strigă :

— Scoteți-i haina !

Apoi, în genunchi lîngă corpul nemișcat, îi luă capul și

îl așează pe genunchi, îi rupse cămașa ca să lase brațul descoperit, și repede tăie vena cu o lanțetă.

Dar, cu toate că de la prăbușirea călăului pînă la încercarea doctorului de a-l readuce la viață trecuseră doar cîteva secunde, sîngele nu țîșni.

Călăul, credincios la datorie, murise lîngă victima care murise la rîndu-i credincioasă regelui său.

XIX

DOAMNA GEORGES DANTON ȘI DOAMNA CAMILLE DESMOULINS

Ne amintim că tocmai cînd se scuturase de praful drumului pentru a se duce la cei doi prieteni, Danton și Desmoulins, Jacques Mérey apropiindu-se de fereastră văzuse cum se înălța eșafodul și că acest spectacol, nou pentru el, îi țintuise locului.

De aceea, după o noapte nu lipsită de vise urîte, în care i se năzărise de mai multe ori capul palid, însîngerat al lui Laporte, ținut de păr de mîna călăului și în coșmar își tot căutase trusa ca să găsească o lanțetă. — Jacques Mérey se sculă în zori încă foarte tulburat de întîmplarea petrecută în ajun.

Desigur, putea să creadă că fusese victima vreunui vis urît, dacă nu ar fi avut în fața lui palatul Tuileries ciuruit de gloanțe și mînjit peste tot de urmele masacrului elvețienilor.

De altfel, ghilotina rămăsese în picioare și grupuri de curioși se opreau pe lîngă ea ca să povestească amănunte nemaiauzite care însoțiseră și urmaseră execuția.

La ora nouă dimineața i se anunță că un domn îmbrăcat în negru, după moda vechiului regim, dorea să-i vorbească.

Rugase să i se ceară numele. Dar acesta refuzase să-l spună, transmițîndu-i simplu că era fiul aceluia căruia în ajun încercase în zadar să-i redea viața.

Doctorul înțelese îndată că cel care vroia să-i vorbească era fiul lui Sanson, ridicat prin moartea tatălui său la titlul de *Monsieur de Paris.*

Dădu dispoziție să fie poftit imediat.

Și, într-adevăr, nu se înșelase.

— Domnule, îi spuse Sanson, știu că nu este potrivit din partea mea să vin la dumneavoastră, fie și ca să vă prezint numai mulțumirile mele ; dar primul nostru ajutor, Legros, mi-a spus cu cîtă ardoare ați încercat să-i dați ajutor tatălui meu ; cu cît cercul care ne izolează este mai de netrecut pentru străini, cu atît mai mare este la noi dragostea de familie. Îmi adoram tatăl, domnule... (Și, efectiv, spunînd aceste cuvinte lacrimile îi curgeau liniștite din ochi.) Dar am preferat să fiu indiscret, necuviincios chiar, și să vin să vă spun : „Domnule, nu voi uita niciodată devotamentul dumneavoastră față de oameni", — decît să mă credeți nerecunoscător față de dumneavoastră sau indiferent față de tatăl meu. Nu știu cum, sau dacă vreodată v-aș putea fi de folos, dar în orice împrejurare, vă rog să fiți sigur, domnule, că îmi voi risca viața pentru a dumneavoastră.

— Domnule, îi spuse Jacques Mérey, să fiți convins că îmi face plăcere să vă văd ; am avut cinstea să beau ieri cu domnul — tatăl dumneavoastră, și am închinat cu el un pahar cu vin de Spania pentru abolirea pedepsei cu moartea ; îl invitasem să urce la mine, în primul rînd pentru că afară ploua, și în al doilea rînd ca să-i pun o întrebare cu totul deosebită ; interesul conversației m-a făcut să uit însă scopul în sine.

— Spuneți-mi mie, domnule, și dacă pot să răspund la această întrebare, o voi face bucuros.

— Vroiam să cunosc părerea tatălui dumneavoastră asupra persistenței vieții la decapitați ; în lipsa părerii tatălui dumneavoastră, mă veți onora să mi-o spuneți pe a dumneavoastră ?

— Domnule, răspunse Sanson, nu pe noi, cei care nu facem decît să dăm drumul firului ce ține cuțitul ghilotinei trebuie să ne întrebați acest lucru, ci pe ajutoarele noastre. Dacă vreți, voi chema pe cel care este însărcinat cu ultimele detalii, și cred că el va putea să vă dea toate lămuririle care vă interesează.

Doctorul făcu un semn aprobativ.

Sanson se apropie de fereastră, chemă un băiat gras, roşu şi bine dispus, care stînd pe bascula ghilotinei mînca o bucată de pîine cu cîrnaţi.

Băiatul săltă capul, se uită să vadă cine-l striga, sări de la înălţimea platformei fără să-şi dea osteneala să se servească de trepte, şi alergă la primul etaj al hotelului *Nantes*, unde îl aşteptau Jacques Mérey şi Sanson fiul.

— Legros, se adresă călăul celui pe care îl chemase, iată-l pe domnul pe care cred că îl recunoşti, nu-i aşa ?

— Bineînţeles că-l recunosc, cetăţene Sanson ; dumnealui a sărit ieri de aici de la fereastra primului etaj ca să vină să-i dea ajutor tatălui tău, aşa cum am sărit eu acuma de sus de pe platformă ca să viu să văd ce treabă ai cu mine.

— Domnule, doriţi să-i adresaţi băiatului chiar dumneavoastră întrebarea ? spuse Sanson.

— Vroiam să te întreb, cetăţene Legros, spuse Jacques Mérey întrebuinţînd limbajul folosit la acea epocă, dacă dumneata crezi în persistenţa vieţii la decapitaţi ?

Legros îl privi pe doctor ca pe un om care nu a înţeles.

— Persistenţa vieţii ? făcu el. Ce vrea să fie asta ?

— Asta vrea să însemne că eu doresc să ştiu dacă dumneata crezi că odată separate una de alta, cele două părţi ale corpului celui decapitat suferă încă.

— Ia te uită ! spuse Legros. Îmi pui exact aceeaşi întrebare pe care mi-a pus-o şi cetăţeanul Marat. Îl cunoşti pe cetăţeanul Marat ?

— Numai din auzite. Am părăsit Parisul acum zece ani şi nu m-am mai întors aici decît ieri.

— Ah ! e un om fără vicii cetăţeanul Marat ; şi, dacă am avea numai zece ca el, în trei luni s-ar face Revoluţia.

— Cred şi eu, spuse Sanson, ieri cerea 293.000 de capete.

— Şi ce i-ai răspuns cetăţeanului Marat cînd ţi-a pus aceeaşi întrebare pe care ţi-am pus-o şi eu ?

— I-am răspuns că pentru corp nu ştiu nimic, dar că pentru cap sînt sigur.

— Crezi că odată separat de corp, capul mai poate simţi şi aprecia durerea ?

— Păi sigur! Dumneata crezi că odată ghilotinaţi, aristocraţii au şi murit? Ei, atunci fii atent la mine, astăzi o să fie ghilotinaţi trei; nu e mult; pentru asta am un coş nou-nouţ; vrei să ţi-l arăt mîine? O să vezi fundul coşului distrus de dinţii lor.

— Asta poate fi o reacţie pur mecanică, o ultimă contracţie nervoasă, reflectă doctorul ca şi cum ar fi vorbit de unul singur, dar înfiorat încă de duritatea cu care vorbea tînărul Legros.

Apoi, întorcîndu-se spre Sanson îi spuse:

— Domnule, cred că există un mijloc mai sigur decît acela; şi, dacă vă e greu să-i faceţi proba, lăsaţi-l pe acest curajos băiat care nu pare să aibe o sensibilitate neliniştitoare, să facă el proba în locul dumneavoastră. Astfel, de îndată ce va fi tăiat un cap, să-l ia de păr şi să-i strige la ureche numele. Îşi va da seama dacă a auzit după reacţia ochilor.

— Oh! dacă e vorba numai de atît, spuse Legros, nu e mare lucru.

— Domnule, spuse Sanson, voi încerca proba chiar eu, ca să vă fiu pe plac şi într-un fel să vă dovedesc recunoştinţa mea, şi în seara asta veţi primi de la mine un bilet aci, la hotel, în care vă voi spune rezultatul.

Conversaţia lor poate că ar fi ţinut mai mult, dar o lovitură de tun care se auzi anunţa că începea sărbătoarea morţilor.

27 august, ne amintim, era ziua consacrată acestei sărbători.

Persoana care hotărîse acest fel de solemnităţi era unul din administratorii Comunei. Se numea Sergent.

Era un artist, nu atît în meseria lui de gravor şi desenator, — dar artist în sărbători revoluţionare; patriotismul lui, puţin exagerat poate, era un nesecat vulcan, căruia el îi datora inspiraţiile sale sumbre, lugubre, splendide, la înălţimea sărbătorilor ce le avea de celebrat.

El era cel care pentru dezastroasele ştiri venite din partea armatei, proclamase la 22 iulie 1792 *patria în pericol.*

El era cel care la 27 august al aceluiaş an, o lună abia de la prima proclamaţie, organizase sărbătoarea morţilor.

În mijlocul marelui bazin din grădina Tuileries fusese înălțată o piramidă gigantică acoperită cu mătase neagră.

Pe această piramidă erau scrise cu litere roșii inscripții amintind masacrele de la Nancy, de la Nîmes, de la Montauban, de pe Cîmpul lui Marte ,toate, cum se știe, imputate regaliștilor.

Pentru a face simetrie cu piramida, ghilotina fusese lăsată în picioare.

Se rezervaseră pentru această zi trei execuții capitale, ca făcînd parte din programul sărbătorii.

La ora unsprezece dimineața, de la Comuna din Paris, cu alte cuvinte de la primărie spre strada Trépieds, ieșiră într-un nor de tămîie și avînd aspectul unei alegorii ateniene, orfanii și văduvele de la 10 august, în rochii albe, încinse cu cordoane, purtînd într-un sipet, după modelul chivotului *legii*[1] celebra petiție din 17 iulie 1791 prin care se ceruse degrabă proclamarea Republicii și care reapărea în asemenea ocazii ca toate legile inevitabil decretate.

Din cînd în cînd o femeie îmbrăcată în negru apărea singură, purtînd un drapel negru, pe care se puteau citi trei cuvinte : MOARTE PENTRU MOARTE.

În urma acestei procesiuni lugubre și amenințătoare, ca un răspuns al chemării ei, mergea sau mai curînd era trasă o statuie imensă reprezentînd Legea, așezată într-un fotoliu, cu spada în mînă.

În imediata apropiere a statuii Legii, venea teribilul tribunal revoluționar, instituit la 17 august și care aproviziona ghilotina.

Amestecați cu tribunalul înaintau toți membrii Comunei însoțind statuia Libertății.

Apoi, în sfîrșit, veneau judecătorii și tribunalele însărcinate să apere această libertate în leagăn, și la nevoie s-o răzbune.

Cele două statui se opriră o clipă de fiecare parte a ghilotinei, să asiste cum cade capul vreunui condamnat, apoi își continuară drumul.

Fără să vezi, e greu să-ți faci o idee despre felul cum arăta un asemenea cortegiu înaintînd prin populația întu-

[1] Ladă prețioasă în care poporul ebraic păstra Tablele Legii.

necată de tristeţe sau beată de răzbunare, însoţită de cîntecele lui Marie-Joseph Chénier şi de muzica lui Gossec.

Jacques Mérey privi defilarea cortegiului sumbru ; apoi simţind că durerea lor era şi durerea lui, cu un surîs trist pe buze o porni spre locuinţa lui Danton.

Danton şi Camile Desmoulins, cei doi prieteni pe care chiar moartea nu putuse să-i separe, locuiau la cîţiva paşi unul de celălalt.

Danton ocupa un mic apartament în pasajul Comerţului, la primul etaj al unei case triste şi mohorîte, care făcea şi probabil mai face şi astăzi o arcadă între pasaj şi strada Şcolii de Medicină.

Camille Desmoulins locuia la al doilea etaj al unei case din strada Ancienne-Comédie.

Jacques Mérey se duse mai întîi la Danton. Deputatul de Paris nu era acasă. Nu o găsi decît pe doamna Danton.

Ca înfăţişare, Jacques Mérey îi era complet necunoscut ; dar abia îşi spuse numele, că doamna Danton, care auzise deseori vorbindu-se de el ca de un om de cea mai mare valoare, îl primi ca pe un prieten al casei şi îl sili să se aşeze.

Danton fusese numit ministru al Justiţiei numai de trei zile, lucru pe care Jacques Mérey nu-l aflase încă, şi era la minister să se instaleze.

Cît despre soţia lui, şovăia să-şi părăsească modestul apartament, repetîndu-i fără încetare bărbatului ei : „Nu vreau să locuiesc în palatul Justiţiei ; ne va aduce o nenorocire".

Să ni se îngăduie, deoarece cîtva timp vom trăi alături de alte noi personaje, să zugrăvim aceste tipuri pe măsură ce vor fi prezentate.

Danton, care nu era acasă şi pe care îl vom regăsi ca Orfeu gata să fie sfîşiat de bacante, era de fel din Arcis-sur-Aube ; avocat în consiliul regelui, dar avocat fără clientelă, se căsătorise cu fata unui limonagiu stabilit în colţ la Pont Neuf. În această căsătorie, soţia aducea drept dotă încrederea ei în viitor ; nu numai că visase, dar chiar intuise în Danton pe cel mai puternic atlet revoluţionar care trebuia să combată şi să răstoarne regalitatea.

Oare de aceea, sau pentru că era înaltă, calmă și frumoasă ca antica Niobe, o iubea Danton ? Nu. Poate pentru faptul că fusese primul om care avusese încredere în el.

Orientul a spus : soția este norocul.

Soția lui Danton fusese norocul lui, atîta timp cît trăise.

Mai tîrziu, se va vedea un al doilea exemplu de noroc purtat de soție :

Napoleon a fost de neînvins cîtă vreme a fost soțul Josefinei.

Primii ani de căsătorie ai lui Danton fuseseră grei. Banii lipseau deseori tinerilor gospodari ; atunci se duceau la masa limonagiului și dacă își dădeau seama că erau în plus, făceau calea-întoarsă și se duceau să se plimbe la Fontenay-sous-Bois, lîngă Vincennes.

Danton fusese numit membru al Comunei din Paris și cu discursuri violente ajunsese din urmă pe cel mai excesiv dintre confrații săi.

Datorită violenței discursurilor sale și mai ales datorită faptului că într-o zi spusese la tribună : „Ce trebuie pentru a răsturna dușmanii dinlăuntru și a-i respinge pe cei din afară ? Îndrăzneală, îndrăzneală și iarăși îndrăzneală !“ — obținuse, între invazie și masacru, teribila, am putea spune aproape mortala favoare de a fi ministru al Justiției.

Tocmai primise o a doua formidabilă misiune.

Trădarea de la Longwy fiind pe cale să se adeverească și temîndu-se de o altă trădare la Verdun, — Adunarea Națională votase înrolarea a treizeci de mii de voluntari din Paris și din împrejurimi.

Danton avea sarcina să facă razie prin casele oamenilor. De aceea, în fiecare moment soția lui se aștepta să-l vadă întorcîndu-se acasă urmărit de mamele și orfanii cărora li se ridicau fiii și părinții.

Abia se proclamaseră în ajun aceste înrolări voluntare, că în toate piețele, la toate răspîntiile se și ridicaseră estrade unde magistrații urmau să primească semnăturile celor care știau să scrie, sau consimțămîntul celor care nu știau, și unde, în duruit de tobe, se anunța fiecare nouă înrolare.

Pentru a doua zi, Danton hotărîse să ceară în ședința Adunării un lucru mult mai grav, vizitele la domicilii.

Mama lui Danton locuia împreună cu ei.

Atît soția lui cît și maică-sa își dădeau ostenceala care mai de care să-i îngrijească pe cei doi copii ai lui :

Unul născut în ziua cuceririi Bastiliei, celălalt în ziua morții lui Mirabeau.

Mérey stătu mult de vorbă cu soția lui Danton, care îl interesa în mod deosebit : văzuse pe fața ei semnele unei morți premature ; ochii puternic cercănați de veghe și lacrimi, pomeții arși de febră, fața veștejită de neîncetatele temeri și de sfînta datorie de a-și alăpta singură copiii, — toate acestea îi spuneau doctorului : „Ai în fața ta o victimă destinată morții".

Copleșit de blîndețea și farmecul ei, o asculta pătruns de milă.

Îi povesti apoi de cîte ori înfrînase pornirile violente ale soțului ei care făcuse să se cutremure de spaimă întreaga Adunare ; îi vorbi despre regele pe care îl iubea și pe care nu concepea să-l știe vinovat ; despre pioasa doamnă Elisabeta, pe care o admira ; despre regină, căreia încerca să-i dea dreptate ; îi spuse că după ce bărbatul ei realizase actul de la 10 august, adică răsturnarea regelui, el îi jurase că o dată detronat, regele va fi pentru el sfînt și că va face tot ce-i va sta în puteri ca să-i fie salvată viața.

Și Jacques Mérey asculta toate acestea cu o adîncă tristețe întrucît el știa că în această privință Danton îi făcuse promisiuni pe care nu și le va putea ține, și-și dădea seama că nefericita lui soție — căreia ar fi putut să-i numere zilele — se apropia cu fiecare emoție și mai grabnic de moarte.

Îi făgădui să-l caute pe Danton în tot Parisul.

Să-l găsești pe Danton nu era greu ; pe oriunde trecea, pașii lui lăsau urme ; oriunde vorbea, vocea lui formidabilă lăsa ecou.

Dacă îl va găsi, îl va aduce acasă, și aci, cu blîndețea și calmul lui, îl va liniști și-l va îmblînzi.

Sărmana femeie ! era departe de a bănui ce flacără ardea în inima lui Danton, pe care o crezuse domoală, și ce

jurăminte de răzbunare pronunţase vocea lui blîndă şi liniştitoare.

Jacques Mérey se duse direct din pasajul Comerţului în strada Vieille-Comédie.

Se urcă la etajul al doilea al casei care îi fusese indicată, sună şi întrebă de Camille Desmoulins.

Era plecat ca şi Danton. În zilele acelea teribile, oamenii de acţiune stăteau foarte puţin pe acasă.

Femeile erau cele care păzeau casa, ca vechile vestale : bărbaţii acţionau, nevestele plîngeau.

Femeia care îi deschise, veni se degrabă ştergîndu-şi ochii.

Aceasta nu era ca doamna Danton ; era plină de tinereţe, exuberantă, cu buzele roşii, privirea vioaie şi obrajii proaspeţi, dar peste toate acestea se vedeau totuşi urmele insomniei şi ale lacrimilor ; există însă o vîrstă şi un stadiu al sănătăţii cînd insomnia ascute privirea, cînd lacrimile lasă pe obraji aceleaşi urme pe care le lasă roua pe flori.

— Ah ! domnule, spuse ea repede, mi s-a părut că recunosc felul de a suna al lui Camille ; ştiu foarte bine că are cheia la el ca să poată intra la orice oră din zi şi din noapte ; dar cînd aşteptăm, uităm toate astea. Veniţi cumva din partea lui ?

— Nu, doamnă, îi răspunse Jacques Mérey, — la Paris, unde am sosit abia ieri, am numai doi prieteni : pe Georges Danton şi pe scumpul dumneavoastră Camille ; presupun că vorbesc cu iubita lui Lucile. Iar din ceea ce-mi spuneţi, văd că nu este acasă.

— Din păcate nu, domnule, a plecat dis-de-dimineaţă. Mi-a spus că se va întoarce înainte de amiază şi iată că e ora două. Dar spuneţi că sînteţi prietenul lui ; poftiţi, domnule, intraţi. Trecem prin momente grele, va avea nevoie de toţi prietenii. Spuneţi-mi numele dumneavoastră, domnule, pentru ca, dacă vreţi să intraţi şi să-l aşteptaţi împreună cu mine, să ştiu cu cine vorbesc sau, mă rog, dacă plecaţi, să-i pot spune cine l-a căutat.

Jacques Mérey îşi spuse numele.

— Cum, dumneavoastră sînteţi ? exclamă Lucile ; dacă aţi ştii de cîte ori l-am auzit pomenindu-vă numele ! Se pare că sînteţi un mare savant şi că aţi putea, dacă aţi vrea, să jucaţi un rol în sfînta noastră Revoluţie. De mai bine de douăzeci de ori a spus în orele grele de primejdie : „Ah ! dacă ar fi aici Jacques, ce sfat grozav ne-ar da !“ Intraţi, domnule, poftiţi !

Şi Lucile, cu o familiaritate plină de tinereţe, îl luă de reverul hainei, îl trase în vestibul şi, închizînd uşa în urma lui, îl conduse într-un mic salon, unde îi arătă o canapea şi îi făcu semn să se aşeze.

— Uite, continuă, în noaptea aceea teribilă de 10 august îmi aduc aminte că l-a întrebat pe Danton dacă ştie unde vă aflaţi, şi Danton i-a răspuns că aţi fi într-un orăşel de provincie, la Argenton mi se pare.

— Da, doamnă.

— Vedeţi bine că vă spun adevărul. „Trebuie să-i scriem, i-a spus lui Danton, trebuie să-i scriem“.

— Şi Danton ce spunea ?

— Danton a ridicat din umeri. „E fericit acolo, a spus, să nu tulburăm oamenii fericiţi din fericirea lor“. Apoi, cum stăteam aşa la masă, şi cum Camille şi Danton mîncau, şi-a umplut paharul, l-a ciocnit cu al lui Camille şi i-a spus cîteva cuvinte în latineşte pe care eu nu le-am înţeles dar pe care le-am reţinut. N-am îndrăznit să-l rog pe Camille să mi le traducă.

— Vi le mai amintiţi ? întrebă Jacques. Mi le puteţi repeta fără să schimbaţi nimic ?

— Da, desigur ! *Edamus et bibamus, cras enim moriemur.*

— Astăzi, doamnă, spuse Jacques Mérey, pot să vi le traduc, fiindcă pericolul a trecut, căci de pericol era vorba : „Să bem şi să mîncăm, i-a spus Danton soţului dumneavoastră, căci mîine vom muri“.

— Ah ! dacă aş fi înţeles atunci, aş fi murit de spaimă.

Jacques Mérey surîse.

— Vă cunoşteam din auzite, doamnă, dar după încîntătoarea dumneavoastră figură băieţoasă, furtunatecă şi plină de fantezie, aş putea crede că sînteţi curajoasă.

— Sînt curajoasă cînd e el aici ; dacă voi muri împreună cu el, o să vedeţi cu cît curaj am să mor ; dar dacă voi muri departe de el şi fără el, nu mai pot răspunde de nimic. Nu vă aflaţi aici, nu-i aşa, în noaptea şi în ziua de 10 august ?

— Cred că am avut onoarea să vă spun, doamnă, că am sosit la Paris abia ieri.

— Ah, adevărat. Dar şi eu v-am spus că atunci cînd el nu este aici, sînt înnebunită. Dacă l-aţi fi văzut în noaptea aceea, cît de bărbat sînteţi, ce mai ! v-ar fi fost frică la fel ca şi mie !

Chiar atunci se auzi zgomotul unei chei care se învîrtea în broască.

— Ah, el e ! exclamă femeia. E Camille !

Şi sărind din salon în vestibul, îl lăsă pe Jacques Mérey singur, să admire această natură spontană, gata să rîdă, gata să plîngă, gata să primească toate impresiile fără să încerce nicidecum să ascundă ceva.

Reveni, agăţată de gîtul lui Camille, sărutîndu-l.

Jacques Mérey suspină adînc ; îşi aminti de Eva.

Camille îi întinse amîndouă mîinile.

Era mic de statură, cu o înfăţişare obişnuită, bîlbîit la vorbă. Cum o cucerise el pe Lucile, — atît de frumoasă, atît de graţioasă, atît de bine făcută ?

Prin atracţia inimii, prin farmecul celui mai pătrunzător spirit ?

Camille îşi sărbători aşa cum se cuvenea prietenul de colegiu cu care nu se văzuse de zece ani ; întrebările şi răspunsurile se încrucişau în timp ce Lucile, aşezată pe genunchii soţului ei, îl privea cu o nesfîrşită tandreţe.

Camille vru să-l reţină la cină. Lucile insistă şi ea şi făcu o mutră de copil bosumflat cînd Jacques Mérey îi refuză.

Dar Jacques le spuse că îi promisese doamnei Danton să-i caute bărbatul şi să i-l aducă acasă. Atunci nici unul din ei nu mai insistă şi rămase stabilit să vie să-şi petreacă seara la Danton, unde îl vor întîlni bineînţeles şi pe Jacques Mérey.

XX

ÎNROLĂRILE VOLUNTARE

În timpul celor trei sau patru ore, petrecute de Jacques Mérey la Danton şi la Camille Desmoulins, Parisul, mai ales dacă te apropiai de cartierele din centru, îşi schimbase complet înfăţişarea. Te puteai crede într-unul din acele locuri foarte ameninţate de apropierea inamicului.

La tot pasul birouri de înrolări, un fel de platforme de teatru, se înălţaseră ca şi cum geniul Franţei nu avusese decît să lovească în pămîntul Parisului cu bagheta magică pentru ca să le facă să răsară.

La fiecare colţ de stradă unele sentinele repetau cuvîntul de ordine : *Patria e în pericol,* iar altele *Amintiţi-vă de morţii de la 10 august.*

Danton fixase în aceeaşi zi şi sărbătoarea morţilor şi înrolările voluntare, pentru ca astfel doliul să se înlănţuie cu răzbunarea.

Nu greşise. Acest apel al sentinelelor adresat tuturor celor care treceau, cortegiul văduvelor şi orfanilor care brăzdau străzile capitalei, sfîntul şi teribilul drapel al primejdiei patriei, drapelul negru ale cărui falduri lungi fluturau la primărie şi pe care îl regăseai pe deasupra tuturor monumentelor publice, — inspirau un sentiment de puternică solidaritate al tuturor claselor sociale. Se întreceau să fie recrutaţi pentru patrie, oferind uniforme, mergînd din casă în casă. Voluntarii înrolaţi, împodobiţi cu panglici, străbăteau străzile în toate sensurile strigînd : *„Trăiască naţiunea ! Moarte străinătăţii !"*

De jur împrejurul estradelor unde se făceau înscrierile, vedeai îmbrăţişări, lacrimi, auzeai cîntece patriotice în mijlocul cărora izbucnea *Marseilleza,* abia cunoscută.

Apoi, din oră în oră, o bubuitură surdă de tun, una din acele bubuituri care amintea tuturor — dacă se putea uita aşa ceva — că inamicul nu se afla decît la şaizeci de leghe de Paris.

Jacques Mérey se dusese direct la primărie, adică la Comună. Danton tocmai ieşise. Se spunea că putea fi găsit la Adunare, adică lîngă Feuillants.

Primăria forfotea de tineri care veneau să se înroleze ; imensul drapel negru flutura sinistru la fereastra din mijloc şi părea că învăluie tot Parisul.

Comuna funcţiona în permanenţă.

Se simţea că aici bătea inima Revoluţiei ; aerul respirat insufla dragostea de patrie, entuziasmul libertăţii.

Numai că aici, la Comună, vedeai numai latura strălucitoare, mirajul situaţiei — dacă se poate spune astfel ; aici se înghesuiau tinerii frumoşi, plini de ardoare, ameţiţi de propriile lor lozinci „Trăiască Naţiunea ! Moarte trădătorilor ! Ceea ce trebuia văzut pentru ca oricine să-şi facă o idee despre acest sacrificiu erau casele, mansardele, colibele de prin care ieşeau voluntarii ! aici găseai un tată septuagenar care după ce punea în mîinile copilului vechea puşcă ruginită, rămînea prăbuşit în scaunul lui, singur şi fără rost în viaţă ; aici găseai o mamă bătrînă, zdrobită de durere, cu lacrimile în suflet, care pregătea pachetul pentru drum, şi ce drum era acela care ducea direct în gura tunului inamic !

Din nefericire mamele noastre, femeile respectabile ale Republicii, femeile Imperiului, simt de două ori durerile facerii : prima oară, vesele, cînd ne aduc pe lume ; a doua oară, cu groază, cînd ne trimit la moarte.

Desigur, nu mureau toţi, se întorceau destui mutilaţi şi mîndri, unii din ei cu gloriosul epolet pe umăr ; dar despre ăştia nu se mai auzea nimic, iar ai lor aşteptau în zadar veşti, luni şi ani de-a rîndul !

Cine ar fi crezut vreodată că Siberia va deveni la un moment dat o speranţă ?

După dezastroasa campanie din Rusia, unde din şase sute de mii de oameni se întorseseră doar cincizeci de mii, se auzea la tot pasul :

— O fi fost luat prizonier de ruşi şi trimis în Siberia. E atîta cale din Siberia pînă în Franţa, că bietului copil îi trebuie multă vreme să se întoarcă.

Şi mamele adăugau tremurînd :

— Se spune că e tare frig în Siberia!

Apoi, din cînd în cînd auzeau într-adevăr că vreunul scăpase din acel infern de gheţuri, că sosise în cutare oraş, în cutare sat sau în cutare cătun.

O porneau la drum, cinci leghe, zece, douăzeci de leghe. Ce importanţă avea! străbăteau drumul pe jos, pe măgari, în şaretă. Ajungeau pînă la urmă la locuinţa fericitei familii.

— Unde e?

— Uite-l.

Şi li se înfăţişa un spectru jigărit, cu ochii în fundul capului, descărnat, lipsit de vlagă.

— Au mai rămas băieţi în urma dumitale? întreba mama cu sufletul la gură.

— Da, aşa mi se spunea, că mai sînt prizonieri la Tobolsk, la Tomsk, la Irkuţk! Poate băiatul dumneavoastră să fie în vreunul din aceste trei oraşe. Eu m-am întors cu bine, de ce nu s-ar întoarce şi el?

Şi mama pleca mai puţin tristă, şi ajunsă acasă repeta vecinilor care o aşteptau nerăbdători cuvintele pe care le auzise.

— El s-a întors! de ce copilul meu nu s-ar întoarce şi el?

Şi în fiecare zi moartea se mai apropia de ea cu un pas şi pe patul agoniei, dacă auzea vreun zgomot mai deosebit, muribunda sau muribundul întreba:

— *El e?*

Nu era el.

Se prăbuşea înapoi între perne, scotea un suspin şi murea.

Să-şi dea copiii acestui război implacabil, pornit de întreaga omenire împotriva Franţei, acestei vîltori fără fund care înghiţea nesătulă victime cu miile, unele mame se resemnau, dar majoritatea lor nu putea să se împace cu acest gînd şi blestemau cuprinse de accese de furie.

Danton, întorcîndu-se de la primărie spre Adunarea Naţională, nevoit să treacă prin hale, dădu peste un grup de asemenea femei furioase.

Femeile îl recunoscură.

Danton întruchipa însăşi Revoluţia. Faţa răvăşită, brăzdată, muncită de pasiuni purta totuşi urmele frumuseţii bărbăteşti. Pe acest obraz acoperit de zgură ca marginile unui vulcan, ochii i se vedeau doar cînd aruncau fulgere. Între fălcile puternice ale omului războinic, gura se deschidea violent. Toată această înfăţişare senzuală avea ceva de ciine, de leu şi de taur ; dincolo însă de sublima urîţenie, mult suflet. O inimă *generoasă*, cum spunea Béranger, o inimă *mărinimoasă*, cum spunea Royer-Collard.

— Ia te uită ! începură să strige femeile, tu care ai pus să fie insultat regele la 20 iunie ! tu care ai pus să se tragă cu mitralierele în palat la 10 august ! (Precupeţele din hală erau în general regaliste.) Astăzi ne iei copiii ; se vede treaba că n-ai minte, dacă îndrăzneşti să treci pe aci prin hale ; iată-te în mîinile noastre, de aci n-ai să mai scapi !

Şi două dintre ele îşi repeziră înainte braţele să-l lovească.

Dar el le respinse brutal :

— Desfrînate de rigolă ! exclamă cu un ris puternic, semănînd mai mult a răget, — voi încă nu ştiţi că cine-l atinge pe Danton cade mort ? Danton e arcada. La 20 iunie regele vostru, dacă ar fi fost un adevărat rege, mai curînd ar fi murit decît să-şi fi pus boneta roşie. Eu nu sînt rege, slavă Domnului ! Dar încercaţi să-mi puneţi boneta voastră roşie, fără voia mea, şi veţi vedea ! 10 august ! dar dacă cel căruia îi spuneţi regele vostru ar fi fost un om, şi-ar fi pus capăt zilelor înainte ca unul dintre noi să fi pus piciorul în palatul lui ! Regele vostru ! Ce, eu sînt acela care vă ia copiii ? El este !

— Cum el ? îl întrerupseră cele aproape o sută de voci.

— Da, el ! Împotriva cui vor merge copiii voştri ? Împotriva inamicului. Cine a atras inamicul în Franţa ? Regele ! Ce căuta în afara Franţei, cînd bravii patrioţi l-au arestat la Varennes ? Căuta inamicul ! Ei bine, inamicul a sosit. Trebuie oare să-l primim cum s-a făcut la Longwy ? Trebuie oare să-i deschidem porţile Parisului ? Trebuie oare să devenim prusaci, austrieci, cazaci ? Crea-

turi nebune ! poate că îi aşteptaţi nerăbdătoare pe aceşti asasini, pe aceşti incendiatori, pe aceşti violatori ! — şi în gestul pe care îl faceţi poftindu-i să vină aici, există poate mai multă nerușinare decît trădare !

— Ce tot spui acolo ! se mirară femeile.

— Ce spun ? continuă Danton urcîndu-se pe o piatră de margine, — spun că dacă voi credeţi că băieţii sînt cumva ai voştri numai pentru că i-aţi purtat în pîntece, pentru că au ieşit din măruntaiele voastre sau pentru că i-aţi hrănit cu laptele vostru, ei bine, dacă voi credeţi că aceşti copii sînt ai voştri, vă înşelaţi amarnic ! Copiii voştri sînt ai patriei ! Dragostea, creşterea şi naşterea lor sînt numai pentru patrie. Maternitatea fiecăreia din voi nu este altceva decît un mijloc de a da apărători mamei noastre comune, Franţa. Ah ! renegate nenorocite ce sînteţi ! Franţa se aşează într-o parte şi voi în cealaltă : Franţa strigă : „La mine ! Salvaţi-mă ! Ajutor !“ — Copiii voştri se aruncă iar voi năvăliţi şi-i ţineţi de pulpane ! Nu vă ajunge că sînteţi nişte mame lașe, mai sînteţi şi fiice nelegiuite ! Eu am doi copii născuţi la ore sfinte : dacă Franţa mi-i va cere, îi voi spune : „Mamă, iată-i !“ Am o soţie pe care o ador ; dacă Franţa mi-o va cere, îi voi spune : „Mamă, iat-o !“ Şi dacă, după copiii mei şi soţia mea, Franţa îmi va striga : „Este rîndul tău !“ voi sări în faţa primejdiei şi-i voi spune : „Mamă, iată-mă !“

Femeile se uitară una la alta mirate.

— O, sfîntă libertate ! continuă Danton, eu care credeam că a venit ziua sacrificiului, şi că ziua Fraternităţii e gata să înflorească, iată că m-am înşelat ! O, fiinţe perverse, vouă vă era dat să-mi zdrobiţi inima, vouă vă era dat să faceţi ceva mult mai greu decît să-mi scoateţi sîngele din vine, vouă vă era dat să-mi stoarceţi lacrimile din ochi ! Nenorocire celui care îl va face pe Danton să plîngă, căci atunci plînge însăşi Libertatea.

Şi lacrimi, adevărate lacrimi de dragoste pentru Franţa începură să curgă pe obrajii lui Danton.

Într-adevăr, Danton era însăşi vocea tristă şi sublimă a patriei ; nu din întîmplare se spunea *„Cel care îl va face pe Danton să plîngă, face să plîngă însăşi libertatea“*. Ac-

ţiunea lui era în serviciul cuvîntului ; el spusese energic, cu vocea tunătoare : „*Să se facă Revoluţie !*“ Şi Revoluţie se făcu.

Născută din el, Revoluţia murea o dată cu el.

Cînd văzură cum se rostogoleau lacrimile pe obrajii lui Danton, profund tulburate, femeile nu se mai putură stăpîni ; unele îl smulseră de pe piatra pe care se urcase şi-l îmbrăţişară ; restul se împrăştiară, ascunzîndu-şi feţele în şorţuri.

Jacques Mérey văzuse de la început pînă la sfîrşit această scenă. Rămăsese retras, gata să-i sară în ajutor, dacă ar fi fost nevoie ; apoi admirase acea prodigioasă elocvenţă cu care ştiuse să se descurce în orice situaţie — parlamentar la tribună, popular pe piatra din marginea străzii ; auzise primele lui cuvinte caraghioase, violente, obscene ; îi văzuse masca înspăimîntătoare animîndu-se şi înfrumuseţîndu-se de furie adevărată sau simulată ; simţise cum îi pătrund pînă în adîncul inimii vorbele bolovănoase azvîrlite ca nişte lovituri de sabie, apoi cînd Danton începuse să plîngă şi lui îi curseră lacrimile în voie.

Odată descotorosit de femei, Danton îşi şterse obrajii ; atunci îl văzu pe Jacques Mérey numai la cîţiva paşi de el, îl recunoscu, şi se repezi în braţele lui.

Cum am mai spus, Danton se îndrepta spre Adunarea Naţională. După ce schimbară primele vorbe, primele dovezi de afecţiune, Danton îi spuse lui Jacques Mérey :

— Nu avem timp de pierdut : trebuie să merg la Adunare să îi determin să ia o măsură de cea mai mare importanţă ; hai cu mine.

Adunarea era în mare fierbere ; tocmai le sosise veşti de la Verdun. Inamicul era la porţile lui, şi comandantul Beaurepaire făcuse jurămînt că mai curînd îşi va zbura creierii decît să se predea. Dar în acelaşi timp primiseră asigurări că în oraş există un comitet regalist care ar putea forţa mîna comandantului Beaurepaire.

La apariţia lui Danton se auzi un murmur puternic.

Danton păru că nici nu-l ia în seamă.

Se urcă la tribună şi, fără emoţie, fără să ezite, ceru descinderile la domiciliu.

Întîmpină o opoziție foarte vehementă ; se vorbi de libertatea compromisă, de violarea domiciliului, de darea la iveală a secretului căminului.

Cu un calm de care nimeni nu l-ar fi crezut în stare, Danton îi lăsă să spună ce aveau de spus apoi, cînd furtuna se liniști, continuă :

— Cînd o armată străină se află la șaizeci de leghe de Capitală, cînd o armată regalistă există în inima Parisului, trebuie ca toți cei ce trăiesc ocrotiți sub mîna Franței să simtă însăși apăsarea acestei mîini. Toți sînteți de părere că fără Revoluție am pieri, că numai Revoluția ne poate salva. Ei bine, dacă reprezint Revoluția ca ministru al Justiției, trebuie ca eu să cunosc obstacolele și resursele care ne rămîn. Ce tot vorbiți de libertatea compromisă, de domiciliu violat, de secrete date în vileag ? Cînd patria este în primejdie, totul aparține patriei, — și oameni și lucruri ! În numele patriei, eu cer și pretind aceste vizite la domiciliu.

Danton birui. Se decretară vizitele la domiciliu și, pentru ca spionii să nu prindă de veste, se luă hotărîrea ca descinderile să înceapă chiar în aceeași noapte.

Jacques Mérey îi promise să meargă la doamna Danton să o liniștească ; cît despre Danton, el se îndreptă fără să piardă o clipă spre Ministerul de Justiție unde dădu ordine și unde luă măsurile necesare pentru ca ele să fie executate.

Soției sale îi trimise vorbă să vină să stea cu el, dacă avea teamă de ceva.

Biata femeie se temea de toate ; încărcă într-o trăsură hainele și lucrurile de strictă necesitate și se hotărî, neaflînd altă scăpare, să meargă să locuiască împreună cu soțul ei în tristul palat al Justiției.

Jacques Mérey o conduse. Doamna Danton vru să-l rețină și pe el ; cu cît vor fi mai mulți oameni devotați în jurul soțului ei, se gîndea ea, cu atît se va teme mai puțin pentru el.

Se făcuse însă ora patru după amiază ; alarma începu să sune din toate străzile, fiecare fiind avertizat astfel să se întoarcă acasă pînă la ora șase fix.

De îndată populația dispăru ca prin farmec; se auzi pocnetul trist al ușilor care se închideau, pocnet pe care l-am mai auzit atît de des de atunci; toate ferestrele urmară exemplul ușilor. Se postară sentinele la bariere. Sena era păzită și, cu toate că descinderile nu începeau decît la ora unu noaptea, patrule de cîte șaizeci de oameni luară în primire fiecare stradă.

Jacques Mérey, de-abia venit în Paris, nu vroia să nu se supună rigorilor legii. Singur, cu gîndurile lui, se întoarse la hotelul *Nantes* și aci, simțind că i se face rău de foame, rugă să i se servească masa.

I se aduse pe o farfurie un bilet îndoit cu grijă și sigilat cu ceară neagră. Sigiliul reprezenta un clopot crăpat cu această deviză : *Fără sunet.*

Cînd văzu sigiliul negru și acest joc straniu de cuvinte, își dădu imediat seama că epistola vena din partea călăului, și își închipui pe dată ce conținea.

Fără discuție, îi dădea lămuririle cerute cu privire la persistența vieții după separarea capului de trup.

Nu se înșelase. Iată scurta explicație pe care o conținea scrisoarea :

Cetățene,

Am făcut eu însumi experiența. Cum am tăiat capul unui condamnat pe nume Leclère, l-am și prins de păr în momentul în care era gata să cadă în coș, și apropiindu-mi gura de urechea lui i-am strigat numele. Ochiul închis s-a redeschis cu o expresie de groază, dar aproape numaidecît s-a închis din nou.

Dovada nu e mai puțin hotărîtoare ; viața persistă, cel puțin așa cred eu.

Cel care nu îndrăznește să-și spună sluga dumneavoastră,

Sanson.

Această constatare îi satisfăcu amorul propriu, deoarece confirma chiar părerea lui ; atîta doar că îi cam tăie pofta de mîncare.

În penumbra camerei sale vedea într-una acel cap sîngerînd în mîinile călăului, ochiul stîng deschis peste măsură, cu dubla expresie, a uimirii și a groazei.

XXI

MUNCA NEAGRĂ

Jacques abia terminase cina, că uşa se deschise şi intră Danton.

Doctorul se sculă uimit.

— Da, eu sînt, îi spuse Danton, care vedea efectul prezenţei sale neaşteptate. De cînd te-am întîlnit, am reflectat mult; tu vezi în ce stare este Parisul?

— E clar că domină sentimentul teroarei, răspunse Jacques.

— Şi totuşi, tu nu vezi ca mine dedesubturile situaţiei. Am să ţi le arăt, şi atunci îmi vei mulţumi că am găsit mijlocul de a te îndepărta de Paris.

— Deci, aici nu vă pot fi de folos?

— Nu, pentru că misiunea ta nu începe decît la 20 septembrie şi pînă atunci trebuie să rămîi străin de tot ceea ce se va petrece aici. Mulţi îşi vor pierde viaţa. (Jacques Mérey schiţă un gest de nepăsare.) Ştiu că acceptînd sarcina de deputat la Convenţie, tu ai făcut sacrificiul vieţii tale; dar mulţi îşi vor pierde aici reputaţia sau onoarea. Tu însă trebuie să te prezinţi la Convenţie fără nici un fel de angajamente, neamestecat în vreun partid. Odată ajuns la Adunare, vei avea tot timpul să devii jacobin sau călugăr franciscan, să te aşezi în băncile de jos sau de sus, printre montagnarzi.

— Şi ce se va petrece aici, după părerea ta?

— Văd încă neclar viitorul, cricît de apropiat ar fi el, dar presimt sînge şi încă din belşug. Trebuie ca lupta dintre Comună şi Adunare să înceteze. Pînă acum Adunarea s-a lăsat condusă de Comună. De fiecare dată cînd Adunarea încearcă să se desprindă, Comuna îşi arată colţii şi atunci Adunarea dă înapoi. Adunarea reprezintă forţa, dragul meu Jacques, conformă legii şi împreună cu legea; Comuna este forţa populară fără control şi fără limite. Adunarea, la una din retrageri, a votat un milion pe lună pentru Comuna din Paris. Îţi dai seama, n-or să renunţe de bunăvoie la o asemenea subvenţie. Dictatura

a fost încredințată unor mîini înfricoșătoare — nu în mîinile unor oameni din popor, — mi-ar fi mai puțin frică de aceștia din urmă, — ale unor literați de tavernă, contopiști de rigolă, un Herbet, care a fost negustor de contramărci, un Chaumette, cizmar ratat dar demagog sută la sută ; acestuia din urmă Adunarea a avut ideea să-i dea puteri depline de a închide și deschide închisorile, arestînd și eliberînd ; toți la un loc au luat hotărîrea mortală, să afișeze la porțile fiecărei închisori numele celor închiși. Or, în timp ce poporul citește numele și visează masacrul, deținuții înșiși îl provoacă ; cei de la Abbaye, de exemplu, insultă printre zăbrele oamenii din cartier ; fac să se audă cîntece antirevoluționare ; beau în sănătatea regelui, a prusacilor, a viitoarei lor eliberări ; amantele vin să-i vadă și mănîncă și beau cu ei ; temnicerii au devenit valeți ai nobililor, oameni de legătură ai bogaților ; aurul se rostogolește la Abbaye, iar poporul, căruia îi lipsește pîinea, arată pumnul acestui nerușinat Pactole [1] care curge prin închisori. Parisul este inundat de bani falși. Unde crezi că e fabrica ? chiar în închisori ; adevărate sau nu, aceste zvonuri se răspîndesc și întărîtă mulțimea. Adaugă la asta un Marat care strîmbîndu-și gura urîtă cere în fiecare dimineață cincizeci de mii, o sută de mii, două sute de mii de capete. Nemulțumită să calce în picioare orice libertate individuală, această dictatură feroce de care m-am îndepărtat și pe care zadarnic vreau s-o stăvilesc atacă un punct deosebit de periculos, — libertatea presei. În loc să-l urmărească pe Marat, presa atacă un tînăr patriot plin de devotament și inteligență ; acest Girey e urmărit pînă la Ministerul de Război, unde s-a refugiat. Adunarea, somată, a fost obligată să cheme la bară pe însuși președintele Comunei, pe Huguenin. Huguenin nu s-a prezentat. Acum o oră Adunarea a anulat Comuna, declarînd că în douăzeci și patru de ore secțiunile vor numi o nouă Comună. În rest, — altă anomalie bizară care va dovedi în ce îngrozitoare confuzie ne aflăm : Adunarea, anulînd Comuna, a declarat că a binemeritat de la patrie.

— *Ornandum et tollandum,* cum a spus Cicero.

[1] Pactole — mic rîu în Lidya, care scaldă Sardinia rostogolind nisip de aur. La figurat *Pactole* înseamnă o sursă de bogăție.

— Da, numai că acum Comuna nu dorește să fie nici încoronată, nici izgonită. Vrea să rămînă să domnească prin teroare ; ca va rămîne și va domni.

— Și crezi că va cuteza să ordone un masacru în masă ?

— Nu va avea nevoie să ordone ; nu se va amesteca, va lăsa Parisul în starea de furie surdă în care se găsește poporul ; va lăsa să ghiorăie burțile goale, să urle gurile înfometate ; și dacă o singură voce va avea nefericita inspirație să strige : „Destule statui sparte ! destulă marmură sfărîmată ! destul ipsos în praf ! în loc să ne legăm de efigii, să ne legăm de acei aristocrați care beau pentru victoria străinilor, care beau pentru acest rege care îi cheamă pe străini : la Abbaye, la Temple mai întîi, după aceea la frontieră !“ — Ei bine, atunci totul se va termina ! E greu să faci să curgă prima picătură ! O dată ce a curs prima picătură de sînge, vor curge valuri !

— Dar, spuse Jacques Mérey, nu există oare printre voi un bărbat în stare să stăpînească situația și să conducă spiritele maselor ?

— În realitate nu sîntem decît trei oameni cu popularitate, îi răspunse Danton. Marat, care vrea și care propovăduiește masacrul ; Robespierre, care ar avea autoritate ; și eu, care aș avea poate forța.

— Și atunci ?

— Nu putem recurge la Marat ca să împiedecăm ceea ce el însuși cere, Robespierre nu va risca să se pună de-a curmezișul torentului popular. Pentru a izgoni demonul masacrului din inimile oamenilor, pentru a face să roșească însăși moartea, pentru a o face să se întoarcă în neantul de unde a ieșit, trebuie să fii Cezar sau Gustav Adolf.

— Nu, îi răspunse Jacques Mérey, trebuie să fii Danton ; trebuie să ici un drapel și cu el în mînă să vorbești acelor oameni așa cum le-ai vorbit ieri în hale femeilor care vroiau să te sfîșie. Mulți pot aproba ideea masacrului, dar crede-mă pe mine, sînt puțini aceia care s-o și facă. Pune la porțile închisorilor pe cei două mii de voluntari înrolați astăzi ; spune-le că atîta timp cît sentința nu este dată împotriva lui, prizonierul este sacru ; spune-le că prizonierul este sub oblăduirea întregii națiuni

și că închisoarea este un azil inviolabil, mai sigur decît altarul. Te vor asculta, și plini de entuziasm își vor da viața, dacă va fi nevoie, pentru cauza nobilă cu care îi vei însărcina.

— Ah, nu, nu, spuse Danton cu nepăsare. Ei s-au înrolat ca să pornească împotriva inamicului și eu nu vreau să le înșel buna-credință. Nu-i voi îndemna la masacru, dar nici nu mă voi opune ; mi-aș risca viața.

— Și de cînd își cruță Danton viața ? întrebă rîzînd Jacques Mérey.

— De cînd mi-am dat seama că nimeni nu va duce la bun sfîrșit ceea ce ar mai rămîne de făcut : întemeierea Republicii. Nici chiar neastîmpăratul ăsta de Marat, care ar putea fi un Brutus al noii Republici, nu face pe nebunul, nici el nu este într-adevăr nebun. Nici acest ipocrit de Robespierre nu poate fi Washington ; el s-a opus războiului pe care toată lumea îl vroia, și va avea nevoie de un an sau doi ca să-și restabilească pe o temelie solidă popularitatea zdruncinată. Am rămas doar eu. Ei bine ! eu, ți-o voi spune pe șoptite, cu riscul de a te uimi, eu nu sînt chiar convins că ar fi cuminte să pornim împotriva unui inamic puternic, lăsînd un dușman și mai puternic în urma lui. Poporul, în marile cataclisme revoluționare, are uneori inspirații din acestea neașteptate și fulgerătoare. Da, dușmanul de temut, adevăratul dușman, cel care va pierde Franța dacă îl vom lăsa să trăiască, să conspire, să corespondeze din închisoare cu Frederic Wilhelm — este regele, sînt regaliștii și toți aristocrații.

— Cum, vei admite ca răzbunarea maselor să se rostogolească pînă la rege ?

— Nu, căci moartea regaliștilor și a aristocraților va fi de-ajuns pentru a-l înspăimînta pe rege și a-l împiedeca să continue urzelile sale condamnabile. De altfel regele nu trebuie să moară într-o furtună populară, ci printr-o judecată publică, printr-o hotărîre a întregii națiuni, care va fi dată pentru moartea trădătorilor, a transfugilor și a sperjurilor.

— Dar bine, credeam că i-ai jurat soției tale nu numai să nu iei parte niciodată la moartea regelui, dar să îl și aperi.

— Prietene, în zile de revoluție este nebun cel ce face asemenea jurăminte și mai nebun încă cel care crede în ele. Dacă am făcut jurămîntul de care vorbești, asta se petrecea înainte de a fugi de la Varennes, e mult de atunci și jurămintele făcute la epoca aceea abia mi le mai amintesc. Și dacă vor mai trece încă două sau trei luni, îl voi uita de tot. La urma urmei, este oare un sînge atît de curat cel care va curge pe sub porțile închisorilor ? falși francezi, cetățeni răi, trădători, paricizi ! Și pentru că noi avem oameni care consimt să facă *munca neagră*, cum spun rușii, nu ne rămîne decît să ne acoperim fața, să gemem și să îi lăsăm s-o facă. E bine, crede-mă, să compromitem întregul Paris în ochii lumii, pentru ca în sfîrșit Parisul să știe că pentru el nu va exista iertare dacă lasă inamicul să pătrundă între zidurile lui.

Jacques Mérey se uită la Danton și văzu în trăsăturile liniștite ale obrazului său dovada unei hotărîri de neclintit : da, el nu va acționa, dar, așa cum spune, nici nu-i va împiedeca pe alții să acționeze.

— Ai dreptate, Danton, spuse Jacques Mérey, nu sînt încă atît de călit în stoicismul revoluționar, ca să pot spune ca tine : sîngele acela este curat, sîngele celălalt nu este ; pentru mine, ca medic, sîngele reprezintă încă materia cea mai prețioasă a vieții, carne curgătoare, o licoare compusă din fibrină, albumină și serozități, pe care trebuie să îl determin să se întoarcă în venele omului, nu să curgă din ele ; trimite-mă deci repede acolo unde să pot face binele fără să pricinuiesc răul, și unde să nu fiu obligat să trec prin rău ca să ajung la bine.

— Iată tocmai ce m-a determinat să te caut. Ascultă pe scurt ce se petrece acolo unde vei pleca. La 19 august 1792 prusacii și emigrații au intrat în Franța. Au intrat pe o ploaie puternică, prevestire îngrozitoare pentru ei.

— Tu crezi în prevestiri ?

— Nu sîntem romani ? Romanii credeau în ele, să facem deci ca ei. La 20 august au ajuns în fața orașului Longwy, asta înseamnă că de la Koblenz la Longwy le-au trebuit douăzeci de zile, ca să străbată patruzeci de leghe fără a opta lovitură de tun. Longwy s-a predat și regele Frederic Wilhelm și-a făcut intrarea în oraș. În loc s-o

pornească de îndată spre Verdun, au rămas opt zile în campament în jurul cuceririi lor ; și acuma sînt tot acolo. În acest timp Franța a stat în defensivă. Or, Franței nu i se potrivește defensiva. Franța nu e un scut, e o sabie : forța ei este în atac.

Cele opt zile de ezitare a inamicului au salvat Franța : în timpul acestor opt zile două mii de oameni au plecat în fiecare zi din Paris ; crezi că înrolările voluntare datează de astăzi ? te înșeli. Acum trei zile a fost nevoie de un decret al Adunării prin care tipografii care tipăreau foile ședințelor să fie obligați să rămînă pe loc în atelierele lor ; a trebuit să se extindă decretul și pentru lăcătuși ; toți ar fi luat arma, nici unul nu vroia să rămînă pe loc la treabă. Bisericile noastre, pustii prin dispariția unui cult inutil, au devenit ateliere, în care mii de femei lucrează pentru salvarea comună : ele pregătesc corturile, hainele, echipamentele militare, fiecare își învelește și-și încălzește din timp copilul care urmează să plece și care va trebui să lupte cu inamicul.

În aceste biserici, chiar sub ochii lor se realiza o acțiune misterioasă și salvatoare. La propunerea mea Adunarea a hotărît să se scotocească mormintele și să fie folosit plumbul coșciugelor.

Jacques Mérey se uită la Danton mai mult cu admirație decît cu mirare.

— Și la propunerea ta, spuse el, Adunarea a dat decretul ?

— Da, răspunse Danton. Din moment ce Franța celor vii era pe punctul de a pieri, nu avea oare dreptul să ceară ajutor morților ei ? Crezi că morții cărora li s-au deschis și li s-au luat sicriile, nu le-ar fi dat ei înșiși ca să-și salveze copiii și copiii copiilor lor ? Cît despre mine, la primul mormînt deschis, mi s-a părut că aud un strigăt ieșit din abisul morții : „Luați-ne nu numai sicriile, luați-ne și oasemintele, dacă din oasemintele noastre puteți să faceți arme cu care să luptați împotriva dușmanului".

Jacques Mérey se sculă.

— Danton, îi spuse, ești într-adevăr mare, mai mare chiar decît credeam.

— Nu, prietene, răspunse Danton cu simplitate, nu noi sîntem mari, ci Franța. Noi nu putem ajunge la înălțimea acelei femei, a acelei mame care a venit la Adunare și și-a donat cruciulița ei de aur, o inimioară de aur și un degetar de argint, iar fata ei, o copilă de doisprezece ani, și-a dăruit pahărelul de argint și o monedă de cincisprezece centime. În ziua în care am văzut asta, crede-mă, am spus : „Franța a învins ! Cu crucea ta de aur, cu inima ta de aur, cu degetarul tău de argint, femeie ; cu pahărelul tău de argint și cu cele cincisprezece centime, copilă, Franța va înrola armate". Tu știi cînd am fost noi mari ? Cînd girondinii, jacobinii și cordelierii au căzut de acord să încredințeze apărarea națională singurului om care putea să salveze Franța.

— Lui Dumouriez ?

— Da, lui Dumouriez. Girondinii îl urau, și nu fără temei l-au ajutat să ajungă la minister, iar Dumouriez i-a alungat ; jacobinii nu-l iubeau deloc, — ei știau foarte bine că Dumouriez era fals și juca pe două tablouri ; dar mai știau că va fi ambițios de glorie și că înainte de toate va vroi să învingă.

— Și tu ce ai făcut ?

— Eu am făcut chiar mai mult decît ceilalți. I-am trimis gîndul meu în persoana lui Fabre d'Englantine, brațul meu în persoana lui Westermann : — asta înseamnă, cu alte cuvinte, însuși 10 august. Toți bătrînii soldați — Lukner și Kellermann au fost puși sub ordinele sale : chiar Dillon, șeful lui, îi este acum în subordine. Toate forțele Franței au fost puse sub comanda lui.

— Și nu te îndoiești, nu tremuri uneori, nu crezi că te-ai fi putut înșela ?

— Sigur că da, exact din pricina asta urmează ca tu să pleci imediat. Te vei duce la Verdun ; te vei înțelege cu Beaurepaire pentru a organiza cea mai bună apărare posibilă ; apoi, dacă Verdun va fi cucerit, te vei duce de îndată la Dumouriez. Îți voi da scrisorile care te vor acredita pe lîngă el ; îl vei studia cu mare atenție. Dacă vezi că e sincer față de aspirațiile Republicii, îl vei încuraja prin exemplul tău și prin elogiile pe care i le vei aduce ; dacă ezită, sau nu știe ce hotărîre să ia, sau face vreo ma-

nevră suspectă, îi vei zbura creierii și îi vei da comanda lui Kellermann. Astea sînt împuternicirile tale.

— La atîta se limitează ?

— Dacă inamicul este învins, nu trebuie împins pînă la capăt, punîndu-l în vreo situație disperată. Am toate motivele să cred că Frederic Wilhelm nu ține atît de mult la coaliție. O mare bătălie, o victorie răsunătoare, să îi poată determina pe prusaci să iasă din Franța — și atunci tot mecanismul lor va fi dat peste cap. De altfel, eu sînt așteptat acolo, și mă angajez să-i însoțesc pe acești domni.

— Bagă de seamă, Danton, dacă vei cruța armata prusacă, după ce a fost lăsată să lovească atît de crud Parisul, să nu se spună cumva că ai primit subsidii de la regele Wilhelm.

— Lasă ! se va spune cu totul altceva despre mine ! Dar noi, ceilalți oameni de luptă, care facem și desfacem revoluțiile, sîntem ca acei șefi barbari pe care soldații lor îi închideau mai întîi într-un sicriu de aur, apoi într-un sicriu de plumb, și în sfîrșit într-unul de stejar. Primul istoric care ne va dezgropa nu va vedea decît sicriul de stejar ; al doilea istoric îl va sparge și va da peste sicriul de plumb : iar al treilea, mai scrupulos decît ceilalți, va scormoni mai departe decît ei și va găsi sicriul de aur. În acela mă va găsi pe mine învelit în giulgiu, Jacques.

Jacques întinse mîna omului care crescuse și mai mult în ochii lui.

— Cînd va trebui să plec ? întrebă.

— Astă seară, și nu e nici un minut de pierdut. Verdun este la aproape șaizeci de leghe de Paris, îți trebuiesc douăzeci și cinci de ore ca să ajungi acolo. Uite zece mii de franci aur, ai destule de făcut cu ei.

— Nu e prea mult ?

— Vei da socoteală la întoarcere. Gîndește-te că ești în misiune pentru guvern și că nici un obstacol nu trebuie să stea în calea unui om care are sabia la șold, două pistoale la brîu și zece mii de franci în buzunar.

— Nimic nu mă va opri.

— Adio, noroc ! Vei face un lucru sfînt, poetic, glorios ; noi vom avea de făcut aici *munca neagră*. Adio !

După două ore Jacques Mérey era la drum.

XXII

BEAUREPAIRE

Cînd se lumină de ziuă, Jacques Mérey era la Chateau-Thierry.

Trebuie să spunem că, rămînînd singur, se lăsă cu totul furat de amintiri. Uitase de Danton, Dumouriez, Beaurepaire, Paris, Verdun, pentru a se regăsi în modestul orăşel Argenton şi pentru a se întoarce la inima inimii sale, — cum spune Hamlet — la Eva.

Cît de plăcută şi cît de tristă fusese noaptea petrecută în întregime cu gîndurile la ea ! Cîte suspine, cîte gemete înăbuşite ! De cîte ori nu-i repetase numele drag, cu braţele întinse în gol.

Parisul şi fantasma lui sîngeroasă făcuseră să dispară visul adorat. Dar, de îndată ce i se ştergea din minte eşafodul, capetele tăiate prin îndeminarea călăului, urletele femeilor, strigătele răzbind din închisori, paşul cadenţat al patrulelor de noapte, — el se întorcea prin poarta de aur în viaţa nefericitului îndrăgostit.

Abia se lumină de ziuă, că viaţa adevărată, ca o femeie geloasă, îşi cere călătorul şi pune stăpînire pe el. Drumurile sînt pline de voluntarii care se adună cîntînd *Marseilleza*. Colinele sînt înţesate de campamente, de gărzi naţionale pe dreapta şi pe stînga drumului, ţăranul bătrîn veghează pe ogorul său.

— Unde-ţi sînt copiii, moşule ?

— În marş spre inamic.

— Şi dacă îi doboară inamicul ?

— Vom lupta noi şi vom cădea la rîndul nostru.

O ţară apărată astfel, nu va putea fi ocupată.

Era acea pădure de baionete şi de suliţe, pe care o vedea sau mai curînd o intuia inamicul — şi poate de aceea el a insistat atît de puţin, a luptat atît de puţin şi nu a profitat de timp.

Apoi trebuie s-o spunem, şeful acestei coaliţii, pe cît era de aprig în manifestări pe atît era de apatic. Tînăr, avusese succese răsunătoare sub marele Frederic. Rămă-

sese curajos, spiritual şi plin de experienţă ; dar abuzul de plăceri dus dincolo de o anume vîrstă, făcuse să-i lîncezească spiritul iniţiativei rapide. Vulturul devenise miop.

Cu cît Jacques Mérey înainta pe drum, cu atît vedea mai multe şiruri de voluntari.

După ce trecu de Sainte-Menehould, întîlni în drum un bivuac. Opri trăsura şi ceru să vorbească şefului detaşamentului.

Şeful detaşamentului era colonelul Galbaud, care conducea spre Verdun regimentul 17 de infanterie, un batalion de voluntari naţionali şi patru tunuri.

Jacques Mérey se prezentă colonelului. Acesta luase din ordinul lui Dumouriez comanda temporară a oraşului pentru a-l apăra cu orice preţ, Verdunul fiind în acel moment unul din oraşele-cheie ale Franţei.

Galbaud mergea în marş forţat şi se temea că nu va sosi la timp.

Îl însărcină pe Jacques Mérey să-i anunţe lui Beaurepaire sosirea şi la nevoie, dacă Verdunul va fi încercuit, să facă o străpungere ca să-i acopere atacul.

Jacques înţelese că nu avea timp de pierdut şi porunci surugiilor să mîne cît mai repede.

Surugiii o porniră în goana mare.

La revărsatul zorilor se zări oraşul şi se auziră schimburi de focuri ; tot atunci Jacques Mérey văzu cum se acoperea de soldaţi povîrnişul Saint-Michel.

Erau prusacii care soseau şi încercuiau oraşul.

Din fericire, drumul pe care venea Jacques Mérey era încă liber.

Totul era să ajungă înaintea prusacilor.

— Cinci ludovici de aur dacă intrăm în Verdun ! strigă Jacques Mérey surugiului.

Trăsura aproape zbura, trecu la aproximativ trei sute de paşi prin faţa avantgardei prusace şi în vîrtejul unei grindini de gloanţe poarta oraşului se deschise şi se închise în urma ei.

— Unde îl găsesc pe colonelul Beaurepaire ? întrebă Jacques Mérey.

Dar în panica generală provocată de sosirea prusacilor, în forfota locuitorilor năuciţi care se întorceau pe la casele lor, în pocnetul uşilor şi al ferestrelor care se în-

chideau, ar fi fost foarte greu să obțină vreun răspuns potrivit.

Colonelul Beaurepaire era în consiliu la primărie.

Cînd urca treptele primăriei, Jacques Mérey se întîlni cu comandantul pieței, care tocmai cobora.

Se recunoscură.

Amîndoi urcară în trăsură și porniră spre Comandament.

Un tînăr ofițer aștepta cu o nerăbdare vizibilă.

— Ce se aude ? întrebă.

— Rezistăm pînă la capăt, s-a hotărît !

— Dumnezeu fie lăudat ! spuse tînărul ofițer ridicînd spre cer niște ochi albaștri de o blîndețe nemărginită. Sper că îmi veți da un post bun, ca să pot lupta, să pot muri glorios, nu-i așa, domnule comandant ?

— Fii liniștit, îi răspunse Beaurepaire, oameni ca tine nu pot fi uitați.

— Atunci să aștept aici, nu ?

— Așteaptă.

Jacques Mérey și Beaurepaire intrară într-un birou retras, ai cărui pereți erau acoperiți cu planurile orașului Verdun.

— Ce e cu acest tînăr ? întrebă Jacques : aproape că-mi vine să te întreb, adăugă rîzînd, cine e această tînără?

— Tînăra este unul din cei mai curajoși ofițeri. Îl cheamă Marceau. E șeful batalionului Eure-et-Loir. Ai să-l vezi în luptă.

Jacques Mérey îi arătă lui Beaurepaire împuternicirea și îl întrebă care erau mijloacele sale de apărare.

— Pe cuvîntul meu, spuse acesta, am putea răspunde ca spartanii : *Piepturile noastre !* Ca garnizoană, aproape 3 000 de oameni, 12 mortiere din care două scoase din uz ; 32 de tunuri de toate calibrele, din care două demontate, 99 000 de ghiulele de 24 și 22 511 de toate calibrele. Adăugați la asta, pentru înarmarea voluntarilor, dacă se prezintă, 143 puști pentru infanterie, 368 pentru cavalerie și 71 de pistoale.

— Cînd ne-am întîlnit, ieșeai de la consiliul de apărare ?

— Da. Mai intîi de toate orașul a fost pus sub stare de asediu, s-a ordonat desfacerea pavajelor de pe străzi și sub pedeapsa cu moartea s-au interzis adunările de orice fel.

— Și aceste ordine vor fi executate ?

— Uită-te în stradă.

— Ai dreptate : încep să desfacă pavajul. Foarte bine. Acum să trecem la ceea ce mă interesează în primul rînd.

Și Jacques Mérey îi povesti lui Beaurepaire că l-a întîlnit pe Galbaud, care din ordinul lui Dumouriez se grăbea să ajungă și să se baricadeze între zidurile orașului Verdun cu întăriri de trupe.

— La dracu ! Strașnic ! făcu Beaurepaire. Nimic nu putea să fie mai grozav decît ceea ce îmi spui. Asta îmi mai ia din griji și în același timp îmi redă viața. În calitatea mea de comandant șef al pieții, am jurat să mă îngrop sub ruinele orașului ; dar așa, ca secund, voi avea soarta tuturor. Soția și copiii mei îți vor rămîne foarte obligați, dragul meu Galbaud !

— Știi dumneata însă că orașul este complet încercuit ?

— Da, și tocmai de aceea trebuie înlesnită intrarea lui Galbaud printr-o spărtură ; am exact omul care îmi trebuie : Marceau.

Sună : apăru un planton.

— Înștiințează-l pe șeful de batalion Marceau că îl aștept.

S-ar fi putut spune că tînărul ofițer fusese înștiințat magnetic de dorința șefului său, atît de repede apăru.

— Marceau, îi spuse Beaurepaire, ia trei sute de infanteriști, toți cavaleriștii din garnizoană, trei companii de grenadieri din garda națională și toți notabilii din oraș care vor să te însoțească voluntar.

— Pe voluntari îi comand eu, spuse Jacques Mérey.

— Vii cu noi ? întrebă Marceau.

— Da, nădăjduiesc să vă fiu de folos, cel puțin ca medic chirurg.

— Cetățeanul — îl prezentă Beaurepaire lui Marceau — este trimis de puterea executivă.

— Și, cum voi avea poate ordine riguroase de dat și măsuri urgente de luat, nu e rău să fiu văzut puțin la

treabă, pentru ca trupa să știe la nevoie pe cine trebuie să asculte. Hai să examinăm terenul.

Mérey plecă împreună cu Marceau, se înarmă cu o pușcă de dragon, își umplu buzunarele cu cartușe, în timp ce Marceau sună adunarea, echiparea cailor și înrolarea de voluntari printre notabili.

Se prezentară cinci sau șase oameni.

Apoi Marceau și Mérey luară o lunetă și se urcară într-una din clopotnițele cele mai înalte din oraș și de acolo zăriră în depărtare avangarda lui Galbaud apropiindu-se pe drumul de la Sainte-Menehould. Un cordon de prusaci le închidea intrarea în oraș.

Coborînd din clopotniță, primiră o foaie tipărită, un mesaj al ducelui de Brunswick.

O mulțime de oameni aveau astfel de foi în mînă și le citeau.

Prin ce mijloc le introdusese ducele în oraș, nimeni nu știa.

Înseamnă că ducele avea legături ascunse în Verdun.

Foaia era o somație de predare a orașului.

Am căutat în zadar să găsesc în însemnările istoricilor Thiers și Michelet această somație făcută orașului de către ducele de Brunswick. Mai norocos decît istoricii sus-pomeniți, cînd m-am dus la Verdun pe urma eroilor mei, am dat de această somație. Și pentru ca din lectură să răzbată caracterul orgolios al prusacilor și amenințările lor sălbatice urmate de acea inexplicabilă stare de nepăsare a populației egală cu sinuciderea, — redăm aci în întregime conținutul ei. Iat-o :

Sentimentele de echitate și de justiție care animă pe majestățile-lor împăratul și regele Prusiei au amînat operațiunile pe care ar fi putut să le ordone pentru a lua numaidecît orașul în puterea lor. Majestățile-lor doresc, atît cît le stă în putere, să prevină vărsarea de sînge. În consecință, ei propun garnizoanei să predea trupelor prusace porțile orașului și ale fortăreței, să iasă în douăzeci și patru de ore cu arme și bagaje, cu excepția artileriei. În acest caz, ea și locuitorii vor fi puși sub protecția majestăților-lor imperiale și regale ; dar dacă ele vor respinge această ofertă generoasă, nu vor întîrzia să simtă conse-

cinţele, care vor fi o urmare firească a acestui refuz : ele vor fi supuse unei execuţii militare, iar locuitorii lăsaţi pradă violenţei soldaţilor.

Brunswick

Marceau îşi adună oamenii. Jacques Mérey, în fruntea voluntarilor şi notabililor din garda naţională se îngrămădiră în spatele porţii Franţei, aşa fel, încît să nu le rămînă decît s-o deschidă la momentul potrivit. O sentinelă postată pe zidurile de apărare urma să le anunţe momentul cînd va ataca Galbaud dinspre partea lui.

La primul foc de puşcă al trăgătorilor lui Galbaud, poarta se deschise ; cavaleria o porni înainte, iar infanteria garnizoanei şi garda naţională se avîntară de fiecare parte prin Jardin-Fontaine şi Thierville.

Lîngă Varennes, dădu piept cu inamicul.

Din nefericire însă inamicul avusese timp să desfăşoare spre acest punct întăriri considerabile, şi în special cavaleria emigraţilor.

Amîndouă taberele se luptară cu îndîrjire ; cele două trupe patriote se aruncară de mai multe ori una după alta. Pentru o clipă, Jacques Mérey văzu strălucind baionetele lui Galbaud ; dar nimic nu reuşi să rupă zidul viu, plasat între cele două armate pentru a le împiedeca să se întîlnească. Tot pentru o clipă lui Jacques Mérey i se păru că vede trecînd prin fumul salvelor de muschete un cavaler de talia şi cu chipul marchizului de Chazelay. Îl strigă şi-i făcu semn cu mîna ; dar fantoma nu-i răspunse şi se pierdu în fumul din care ieşise.

După un efort înverşunat şi violent, prusacii îi respinseră pe patrioţi. Sosiră noi întăriri ; rîndurile inamicului se îngroşară ; orice speranţă de joncţiune cu Galbaud se spulberă şi Marceau, istovit, acoperit de sîngele duşmanului, într-o luptă unul contra zece, se văzu nevoit să dea semnalul de retragere.

Mica trupă se întoarse în oraş şi Galbaud, renunţînd la ideea de a intra în Verdun, se retrase la rîndul lui.

Bombardamentul începu la 31 august, la ora unsprezece seara şi ţinu pînă la ora unu după miezul nopţii. Nu dădu rezultate prea mari, cu toate că locuitorii din

partea de sus a oraşului, cartier aristocratic şi clerical, aprinseseră luminile în case, semnalizînd astfel inamicului loviturile.

La 1 septembrie, la trei dimineaţa, regele Prusiei veni la bateria Saint-Michel şi tunurile începură din nou să tragă pînă la ora cinci.

Cîteva case luară foc.

Cît priveşte artileria din Verdun, ea nu putea să bată pînă la înălţimile unde erau plasaţi prusacii şi de aceea nu le pricinui nici un rău.

În rest, un singur asediat omorît, Gillion, un fost membru al Adunării Constituante, care venise în fruntea voluntarilor din Saint-Michel să se închidă în Verdun ; îl surprinsese o explozie de obuz pe cheiul Boucherie.

În tot acest timp femeile se adunaseră în piaţă la primărie, unde consiliul de apărare delibera în permanenţă, şi unde Beaurepaire avea o locuinţă separată de cea a soţiei şi a copiilor lui.

Femeile acelea strigau şi cereau în gura mare membrilor consiliului să aibă milă de ele şi de copiii lor şi să nu ajungă la ruinarea ţării şi a proprietăţilor particulare.

Fel de fel de delegaţii veneau din toate părţile oraşului ca să implore consiliul de apărare să accepte condiţiile oferite oraşului în ajun de către regele Prusiei în somaţia împrăştiată prin Verdun.

Tot atunci se auzi trîmbiţa unei solii.

După o scurtă discuţie, cu o majoritate de zece voci contra două, conveniră să o primească.

Solul fu introdus în sală legat la ochi ; întrebă dacă bombardamentul de noapte schimbase ceva în hotărîrea oraşului.

După ce puse această întrebare, îl scoaseră afară din sală, fără să i se dezlege ochii.

Luă cuvîntul mai întîi Beaurepaire, care se mulţumi să spună :

— Am promis că voi muri sub ruinele Verdunului ; inamicul nu va intra aci decît trecînd peste cadavrul meu.

Apoi, cum toate privirile se întoarseră către Jacques Mérey, despre care ştiau că are o misiune specială, acesta spuse :

— Cetăţeni, ştiţi foarte bine că Verdun este cheia Franţei. Curajosul colonel Beaurepaire v-a spus ce crede el de cuviinţă să facă. M-aţi văzut în focul de astăzi, şi să ştiţi că nimeni nu m-a obligat să mă duc acolo ; expunîndu-mi viaţa pentru acest oraş, mi s-a părut că voi fi mult mai îndreptăţit să vă spun ce aşteaptă Franţa de la voi.

Franţa aşteaptă de la voi un mare act de eroism ; ţineţi piept duşmanului opt zile şi veţi da astfel timp Parisului să organizeze apărarea, şi veţi salva patria, şi veţi avea dreptul să puneţi următoarea inscripţie pe stema oraşului :

Franţa recunoscătoare Verdunului

Apăraţi-vă, eu voi fi în aceeaşi primejdie ca şi voi şi, dacă va fi nevoie, voi muri împreună cu voi.

Susţinut de această dublă propunere, consiliul executiv ceru un răgaz de douăzeci şi patru de ore pentru a putea da un răspuns definitiv majestăţii-sale Frederic-Wilhelm.

Solul fu adus înapoi în sală şi i se comunică răspunsul comitetului.

— Domnilor, spuse acesta, eu am venit să vă întreb : *da* sau *nu*, şi altceva nimic ; majestatea-sa regele Prusiei este grăbit.

— Noi nu avem alt răspuns să-i dăm, interveni Beaurepaire ; dacă e grăbit, să acţioneze.

— Atunci, domnilor, zise tînărul sol, pregătiţi-vă de asalt.

— Şi dumneavoastră, spuse Beaurepaire, spuneţi stăpînului dumneavoastră că dacă în asalt vom fi obligaţi să cedăm marelui număr al asediatorilor, noi ştim unde sînt depozitele cu praf de puşcă şi vom deschide mormintele învingătorilor chiar pe cîmpul victoriei lor.

Acest răspuns mîndru îşi dădu roadele. Cele douăzeci şi patru de ore de răgaz fură acordate.

Jacques Mérey ştia că în situaţia în care se găseau, orele valorau cît zilele şi nădăjduia să poată tărăgăna asediul prin lungi şi interminabile discuţii duse de-o parte şi de alta.

Dar corpurile administrative și judiciare ale orașului trimiseră o delegație de douăzeci și trei de membri cu o jalbă în care spuneau că, pentru a evita ruina deplină a orașului, li se părea de neînlăturat să accepte condițiile oferite garnizoanei din partea ducelui de Brunswick în numele regelui Prusiei, pentru că această capitulare putea menține și păstra garnizoana și armamentul, în timp ce prin cotropirea orașului nu s-ar aduce nici un serviciu patriei.

Se dădu citire jalbei și Marceau, care se afla acolo din întîmplare, se sculă și spuse :

— Iar eu, în numele armatei, în numele batalionului meu, și în numele meu personal, cer ca orașul să profite de cele optsprezece ore de răgaz care i-au mai rămas și să se ia toate măsurile de rezistență împotriva coalizaților.

Dar, ca și cum acest răspuns ar fi fost auzit pînă în stradă, — plînsete, gemete și văicăreli pătrunseră prin ferestrele deschise ale sălii de consiliu. Copii, femei, bărbați, adunați pe treptele primăriei, își uniseră într-un glas rugămințile, care nu erau altceva decît dorințele nemărturisite ale acelor membri din consiliu pledînd pentru predarea orașului. Acești domni nu întîrziară cîtuși de puțin să-și formuleze gîndurile și consiliul se separă, sau mai curînd propuse să se separe, amînînd pe a doua zi redactarea capitulării.

Jacques Mérey stătea cu ochii fixați pe Beaurepaire, și îl văzu pălind ușor.

— Mă iertați, cetățeni, spuse el, este într-adevăr bine stabilită în mințile, nu în inimile voastre, intenția de a preda orașul, cu toate că vi s-a spus că prin rezistența lui ajutăm întreaga Franță ?

— Recunoaștem neputința de a ne apăra, răspunseră membrii consiliului într-un singur glas.

— Și dacă eu nu gîndesc ca dumneavoastră, dacă refuz această capitulare ? insistă Beaurepaire.

— Vom deschide noi singuri porțile Verdunului regelui Prusiei și ne vom încrede în generozitatea lui.

Beaurepaire le aruncă o privire încărcată de cel mai profund dispreț.

— Ei bine, domnilor, spuse el, am jurat că mai curînd voi muri decît să mă predau ; supraviețuiți rușinii și

dezonoarei voastre, pentru că o doriți, dar eu voi fi credincios jurămîntului făcut. Iată ultimul meu cuvînt. Mor liber. Cetățene Jacques Mérey, vei depune mărturie pentru mine.

Și scoțind pistolul din buzunar, înainte ca cineva să fi avut timp să prevină gestul sau să-i ghicească intenția, își zbură creierii.

Jacques Mérey primi în brațe pe acest martir al onoarei.

A doua zi, în timp ce tinerele fete din Verdun, acoperite de voaluri albe, se duceau să deschidă învingătorilor poarta Thionville, aruncînd flori în calea regelui Prusiei și ducînd în brațe coșuri pline cu dulciuri, — garnizoana ieșea cu toate onorurile de război prin poarta Sainte-Menehould, escortînd un furgon înhămat cu cai negri, în care se afla cadavrul lui Beaurepaire înfășurat într-un drapel tricolor.

Garnizoana nu vroia să lase prizonier prusacilor cadavrul eroului lor.

Batalionul Eure-et-Loir forma ariergarda și ultimul păși Marceau, comandantul lui.

Avangarda prusacă însoți armata franceză pînă la Livry-la-Perche, pentru a supraveghea orașul Clermont.

Ajunsă aci, se opri.

Atunci Marceau, ridicîndu-se în scări, le trimise în numele Franței acest rămas bun amenințător :

— Ne vom revedea în cîmpiile de la Champagne !

XXIII

DUMOURIEZ

Dacă ne-am oprit atît de mult asupra asediului orașului Verdun și asupra morții eroice a lui Beaurepaire, am făcut-o pentru că, după părerea noastră, nici un istoric n-a dat importanță cuvenită căderii Verdunului, și nici morții lui Beaurepaire nu i-a acordat admirația pe care

i-o datorează istoria, — această mare preoteasă a posterității.

Iată cu ce ocazie am putut să observ ciudata lipsă.

Întotdeauna, chiar sub Restaurație, am fost mîhnit cînd se încerca să se ridice altare poetice acelor pretinse fecioare din Verdun care, cu flori într-o mînă și cu bomboane în alta, deschiseseră inamicului porțile orașului lor natal, oraș care era cheia Franței.

Această trădare de patrie nu are scuză decît în prostia femeilor care au cedat ordinelor părinților lor, inconștiente de crima pe care o comiteau.

Preoții de asemenea au avut multă vină.

Vrînd să răspund într-o carte versurilor lui Delille și alor lui Victor Hugo — sînt de atunci șapte sau opt ani — am căutat documentele referitoare la predarea Verdunului, documente care au avut o contribuție însemnată la 2 și 3 septembrie.

Am consultat mai întîi, cum era firesc, pe cel mai serios dintre istoricii noștri, domnul Thiers. Dar domnul Thiers, preocupat de bătălia de la Valmy pe care e grăbit să o cîștige, se mulțumește să scrie la pagina 198 a ediției Furne : *Prusacii înaintau spre Verdun.*

Apoi la pagina 342 : *Cucerirea Verdunului a stimulat vanitatea lui Frederic.*

La pagina 347 : *Galbaud, trimis să întărească garnizoana Verdun, a sosit prea tîrziu.* Nici un cuvînt mai mult ; iar despre Beaurepaire nici nu pomenește.

Faptele nu sînt totuși obișnuite.

Un oraș predat împotriva voinței comandantului pieții, care își zboară creierii ;

Douăzeci și trei de cetățeni care au căzut de acord să deschidă porțile inamicului sînt executați la 25 aprilie 1794 ;

Cele zece femei, cea mai în vîrstă de cincizeci și cinci de ani și cea mai tînără de optsprezece, care îi urmează pe eșafod, pentru că au oferit flori și bomboane inamicului, — meritau osteneala de a fi inserate măcar într-o notă.

Cît despre Dumouriez, în *Memoriile* sale nu pomenește decît în treacăt despre Verdun, iar lui Beaurepaire îi spune Beauregard !

De n-ar fi decît această eroare și Dumouriez ar merita titlul de trădător.

Michelet, nemaipomenitul istoric, acest om căruia gloriile Franței îi sînt atît de scumpe, întrucît el însuși este una din gloriile ei, — nu trece pe lîngă sicriul lui Beaurepaire fără să se oprească.

El cade în genunchi și se roagă.

Un sentiment fără pereche — spune el — *a făcut să vibreze întreaga Franță din temelii, cînd un sicriu a traversat-o începînd de la frontieră, sicriul nemuritorului Beaurepaire, care nu prin vorbe ci printr-un act eroic a arătat patriei ce trebuia să facă în asemenea împrejurare.*

Beaurepaire, vechi ofițer de carabinieri, alcătuise și comandase din '89 neînfricatul batalion de voluntari de la Maine-et-Loire. În momentul invaziei, acestor curajoși le-a fost teamă că nu vor ajunge destul de repede. Ei nu și-au pierdut vremea pe drum; au străbătut Franța în pas de atac și s-au avîntat spre Verdun.

Au avut o presimțire că în mijlocul trădărilor de care erau înconjurați ei trebuiau să piară; de aceea au împuternicit din timp un deputat patriot să ia în locul lor rămas bun de la familii, să le consoleze și să le spună că ei au murit. Beaurepaire abia se căsătorise, dar asta nu l-a împiedicat să fie mai puțin hotărît. În plin consiliu de război, el a rezistat tuturor argumentelor lașității; văzînd că nu-i cîștiga de partea lui pe acei nobili ofițeri a căror inimă regalistă bătea de mult pentru cealaltă tabără, Beaurepaire le-a spus:

— Domnilor, am jurat să nu mă predau decît mort; supraviețuiți rușinii voastre. Eu sînt credincios jurămîntului făcut; iată ultimul meu cuvînt: mor!

Și și-a zburat creierii.

Franța s-a recunoscut în acest gest, cutremurată de admirație; în inima ei a simțit crescînd încrederea. Patria n-a mai plutit în nesiguranță; oamenii au văzut-o reînviind.

În schimb, despre *fecioarele din Verdun*, Michelet nu vorbește nimic.

Fără îndoială, Michelet nu a vrut ca lîngă sîngele eroului să figureze o pată de noroi.

Dar sigur este -- că nici un istoric, nici un cronicar, nici un contemporan nu vorbește despre doamna Beaurepaire. Cred că singurele rînduri care s-au scris despre ea le-am întîlnit într-o broșură intitulată *Reminiscențele regelui Prusiei.*

Într-adevăr, această broșură conține următoarea întîmplare care se referă probabil la ea.

Ducele de Weimar a cărui reputație că îi plăceau atît de mult bomboanele și lichiorurile, era bine cunoscută, — s-a informat la care prăvălie putea găsi cele mai bune dulciuri. Am fost conduși la un negustor pe nume Le Roux, în colțul unei mici piețe. Omul ne-a primit cu multă amabilitate și într-adevăr ne-a servit cît se poate mai bine.

Cînd a început să se înnopteze, gustarea noastră a fost tulburată de un incident destul de trist. Casa din față era locuită de o tînără femeie, *rudă a defunctului comandant al pieții. Pînă atunci i se ascunsese întîmplarea ; dar pînă la urmă au trebuit să-i spună. Ea a fost atît de crud lovită, încît a căzut jos, pradă unor atacuri de nervi și a unor convulsii extrem de violente. N-au putut-o readuce la normal decît cu foarte mare greutate.*

Probabil că nevrînd să spună prințeselor că această tînără femeie era doamna de Beaurepaire, le informase că era doar o rudă a comandantului pieții.

Predarea Verdunului stîrni mare răsunet în toată Franța.

Înspăimîntat, Parisul se și vedea cu inamicul la porțile lui. Ceea ce, într-adevăr, se și întîmplă, pentru că inamicul străbătu distanța dintre el și Paris în cinci etape. Se dădu alarma în tot orașul ; se sună clopotul ; tunul bubui din oră în oră.

Atunci Danton, singur, nezdruncinat și înțelegînd profitul pe care l-ar putea trage de pe urma devotamentului lui Beaurepaire, se repezi în mijlocul Adunării tulburate și, urcîndu-se la tribună, dădu socoteală de măsurile luate pentru salvarea patriei, încheind cu aceste cuvinte memorabile, înregistrate de istorie :

— Tunul care se aude nu este tunul de alarmă, este pasul de atac împotriva dușmanilor noștri. Pentru a-i

învinge, pentru a-i zdrobi, ce ne trebuie? îndrăzneală, îndrăzneală și iar îndrăzneală!

Le povesti apoi devotamentul eroic al lui Beaurepaire, așa cum știa el să povestească.

Atunci se constitui pe loc o comisie care propuse următorul decret:

I

Adunarea națională decretează ca trupul lui Beaurepaire care a comandat primul batalion din Maine-et-Loire să fie depus la Pantheonul francez.

II

Să fie săpată pe piatra mormîntului următoarea inscripție:

EL A PREFERAT SĂ-ȘI IA VIAȚA
DECÎT SĂ CAPITULEZE ÎN FAȚA TIRANILOR

III

Președintele este însărcinat să scrie văduvei și copiilor lui Beaurepaire.

Numele lui Beaurepaire fu dat unei străzi despre care credem cel puțin că îl păstrează și pînă în ziua de azi.

În timp ce Adunarea Națională aduce ultimul omagiu lui Beaurepaire, în timp ce Marceau, care pierduse totul în oraș, și arme, și cai, răspunde unui reprezentant al poporului care-l întrebase: „Ce vreți să vi se dea înapoi?“ — „O sabie cu care să răzbun înfrîngerea noastră“; în timp ce regele Prusiei, intrat în Verdun se simte atît de bine că rămîne aci o săptămînă ocupat să dea baluri, să mănînce dulciuri și să afirme la tot pasul că nu vine în Franța decît ca să înapoieze regilor regalitatea, preoților bisericile, proprietarilor proprietățile; în timp ce țăranul trage cu urechea și înțelege că în Franța își face loc contra-

revoluția ; că cel ce are o armă își ia arma ; că cel ce are o furcă își ia furca ; că cel ce are o seceră își ia secera, — în tot acest timp cinci generali se întruniseră în sala de consiliu a primăriei din Sedan, sub președinția generalului comandant Dumouriez.

Noi nu sîntem dintre acei care gîndesc că pentru o greșeală, o slăbiciune sau chiar o faptă rea omul trebuie neapărat să-și piardă toate meritele din trecut. Nu; faptele oamenilor trebuie să fie cîntărite una cîte una și fiecăreia istoricul trebuie să îi aducă partea de laudă sau de blam.

Se înțelege că aceste cîteva rînduri nu au ieșit din pana noastră decît pentru a ne ajuta să aducem vorba despre una din cele mai stranii personalități ale epocii noastre, cu alte cuvinte, un om care regalist în fond, salvează Republica, — un om care a făcut mai mult bine pentru Franța și mai puțin rău decît a făcut La Fayette pentru Franța, și care pînă la urmă a murit dezonorat, exilat, în Anglia, fără să stîrnească nici o părere de rău, în timp ce La Fayette se întorcea pe sub arcul de triumf, devenea patriarhul revoluției din 1830 și murea glorificat și onorat în mijlocul glorioasei și onorabilei sale familii.

Dumouriez putea să aibe la acea epocă cincizeci și șase de ani ; sprinten, bine dispus, agitat, abia dacă părea de patruzeci și cinci. Născut în Picardia, deși de origine provensală, avea spiritul meridionalului și voința omului din centru. Trăsăturile lui delicate se luminau uneori de strălucirea privirii pline de foc. Spirit inteligent, creier ager, era priceput la toate. Avea — lucru rar — șiretenia diplomatului și curajul dîrz al soldatului.

La douăzeci de ani simplu husar, ar fi preferat mai curînd să fie tăiat în bucăți de șase cavaleri decît să se predea ; dar la treizeci se lăsase antrenat în acea diplomație secretă a lui Ludovic al XV-lea, onorabilă într-un fel cînd era vorba de spionaj. Toate acestea fuseseră eclipsate sub Ludovic al XVI-lea prin deschiderea portului Cherbourg al cărui prim agent fusese chiar el.

Era unul dintre acei oameni aproape universali, ale căror vaste cunoștințe pot fi oricînd aplicate, dar cărora le e necesar numai un prilej. Pînă atunci, prilejul nu se ivise. Va deveni oare un mare diplomat, va fi oare un

general victorios ? Nimeni nu putea s-o spună şi poate nici el însuşi nu cunoştea încă măsura exactă a geniului său.

Adus la minister în 1792 de către girondini, adică de duşmanii regelui, ieşise de la Tuileries cu totul de partea regelui, în urma unei scene cu Marie-Antoinette. În fond, Dumouriez avea o inimă bună şi era sensibil la femei.

Două tinere îmbrăcate în husari, aghiotantele lui, care nu-l părăseau pe cîmpul de luptă decît pentru a-i executa ordinele, domnişoarele de Fernig, pe al căror frate l-am cunoscut, pot servi drept martore ale relatărilor noastre.

Nu era deci de mirare că Danton nu avea încredere într-un asemenea om şi de aceea îl trimisese pe doctorul Mérey, căruia îi cunoştea lealitatea, să-l supravegheze.

Şedinţa se deschidea în momentul în care introducem cititorul în sala de consiliu.

— Cetăţeni, spuse Dumouriez adresîndu-se celor cinci colegi, v-am adunat ca să vă aduc la cunoştinţă situaţia gravă în care ne găsim.

Voi rezuma faptele în cîteva cuvinte.

La 19 august 1792, acum cincisprezece zile, prusacii şi emigraţii au intrat în Franţa. Dacă am fi romani, v-aş spune că au intrat într-o zi nefastă, într-o zi cu tunete, ploaie şi grindină ; le-au fost de-ajuns două ore ca să ajungă la Brehain, oraş în care s-au oprit ca să-şi petreacă noaptea, în timp ce detaşamentele lor jefuiau satele din preajmă. Ca să ajungă pînă acolo, Brunswick — eroul de la Rossbach — a făcut de la Koblentz la Longwy patruzeci de leghe în douăzeci de zile.

Această invazie, care după spusele regelui Prusiei nu trebuie să fie decît o plimbare militară de la frontieră la Paris, nu apare, trebuie să o spunem, sub aspectul unei acţiuni prea de temut.

Dar, cetăţeni, după părerea mea, cînd un duşman atît de experimentat ca al nostru comite o greşeală, sînt convins că el are un motiv anume să o comită, ceea ce nu mă împiedică să profit de pe urma ei.

Şaizeci de mii de prusaci, moştenitori ai gloriei şi ai tradiţiilor marelui Frederic, la 22 august trecut au înaintat deci într-o singură coloană asupra centrului nostru. Au intrat în Longwy şi ieri am auzit tunul dinspre Verdun.

Prusacii sînt deci în fața Verdunului, dacă n-or fi chiar în Verdun.

Douăzeci și șase de mii de austrieci, comandați de generalul Clerfayt, îi susțin în dreapta, mărșăluind spre Stenay.

Șaisprezece mii de austrieci sub comanda prințului Hohenlohe Kirchberg și zece mii de hessani [1] flanchează stînga prusacilor.

Ducele de Saxa-Teschen ocupă Țările-de-Jos și amenință orașele de garnizoană.

Prințul de Condé împreună cu șase mii de emigrați s-au îndreptat spre Filipsburg.

În mod diametral opus, armatele noastre sînt puse în dispozitiv în felul cel mai nefericit pentru a rezista unei mase de șaizeci de mii de oameni. Beurnonville, Moreton și Duval întrunesc treizeci de mii de oameni în taberele de la Maulde, Maubeuge și Lille.

Armata de 33.000 de oameni pe care o comandăm este total dezorganizată din pricina fugii lui La Fayette, pe care soldații îl îndrăgeau atît de mult: dar asta nu mă neliniștește decît într-o mică măsură. Dacă eu nu mă voi face iubit de armată, mă voi face temut.

Douăzeci de mii de soldați sînt la Metz, sub comanda lui Kellermann.

Cincisprezece mii, sub Custine, se află la Landau.

Biron este în Alsacia cu treizeci de mii. Ar fi o pierdere de timp nu numai să ne ocupăm de el, dar să ne gîndim numai la el.

Nu putem deci opune celor șaizeci de mii de prusaci decît pe cei 23.000 de oameni ai mei și pe cei 20.000 ai lui Kellermann, presupunînd că el va consimți să treacă sub ordinele mele și să vrea să facă joncțiune cu mine.

Iată situația clară, netă, precisă. Ce părere aveți?

Cel mai tînăr dintre generali era frumosul Dillon, despre care se spunea că ar fi fost amantul reginei. După încăierarea de la Quiévrain, fratele lui fusese confundat cu el și omorît de propriii lui soldați, pe motivul că amantul reginei nu putea fi decît un trădător.

[1] Hessani — locuitori ai landului german Hessa.

În sprijinul acestui zvon de intimitate cu Marie-Antoinette se aduceau două argumente :

La o paradă în curtea Tuileriilor fusese recunoscută la căciula lui de blană o splendidă egretă, montată în diamante, care fusese văzută cu două sau trei zile mai înainte în coafura reginei.

Apoi se povestea că, la un bal unde avusese cinstea să danseze cu regina, căreia îi plăcea grozav dansul, aceasta se oprise să se mai odihnească, fără să observe că regele era chiar în spatele ei, și aplecîndu-se alene pe umărul frumosului ofițer îi spusese :

„Puneți mîna pe inima mea, veți vedea cum bate."

— Doamnă, spuse regele care, auzise, oprind mîna lui Dillon, colonelul va avea amabilitatea să vă creadă pe cuvînt.

Arthur Dillon avea nu numai o remarcabilă frumusețe, dar era curajos în orice împrejurare, și dacă se putea reproșa totuși ceva inteligenței lui războinice, era prea multa îndrăzneală.

— Cetățeni, spuse el luînd cuvîntul, voi îndrăzni cu timiditatea unui tînăr, să-mi spun părerea în fața unor bărbați cu distincția și experiența dumneavoastră. Dar, după cele ce ne-a spus generalul comandant, cred imposibilă linia noastră de apărare și aș fi de părere să mergem în Flandra și să acționăm împotriva Țărilor-de-Jos austriece în așa fel, încît să operăm o diversiune care să-i forțeze pe dușmani să revină spre Bruxelles, unde de altfel prezența francezilor ar face cu siguranță să izbucnească o revoluție.

Salută și se așează din nou ; se ridică generalul Monet :

— Mi se pare, spuse el, că dînd dreptate intenției tînărului nostru coleg și retrăgîndu-ne în Flandra, ar însemna să părăsim postul unde ne-a așezat Franța. Eu propun să ne retragem spre Châlons și să apărăm linia Marnei.

În acel moment plantonul anunță că un călăreț plin de praf, sosind de la Verdun, cerea să vorbească fără întîrziere cu generalul comandant.

Dumouriez consultă consiliul din ochi. Citi în toate privirile nerăbdarea.

— Poftește-l să intre, spuse.

Jacques Mérey apăru cu costumul lui jumătate civil, jumătate de reprezentant al poporului : redingotă albastră cu revere late, cu o centură susținînd o sabie și pistoale, pălărie cu pene tricolore, pantaloni strîmți de piele, cizme moi pînă sus de genunchi.

— Cetățeni, spuse el, sînt purtător de veşti rele ; dar veştile rele nu suportă întîrziere, de aceea am stăruit să fiu primit îndată de dumneavoastră. Verdunul a fost predat inamicului, Beaurepaire, comandantul orașului, și-a zburat creierii. Generalul Galbaud e în retragere spre Paris prin Clermont și Sainte-Menehould. Iar eu viu să vă spun din partea lui Danton că salvarea Franței este în mîinile dumneavoastră.

Și înaintînd spre generalul comandant îi prezentă scrisoarea al cărui aducător era.

Dumouriez salută, luă scrisoarea fără să o citească și spuse :

— Cetățeni, care este părerea majorității ?

Cei trei generali care nu luaseră cuvîntul încă se ridicară și unul din ei spuse în numele lui și al celorlalți doi :

— Generale, noi ne asociem părerii generalului Monet.

— Adică sînteți de părere să vă retrageți spre Châlons și să apărați linia rîului Marne.

— Da, cetățene general, răspunseră cei trei ofițeri într-un singur glas.

— Bine, spuse Dumouriez, voi aviza.

Și ridicînd ședința, salută și îi pofti pe ofițeri să iasă.

Apoi, întorcîndu-se spre Jacques Mérey, îi spuse :

— Cetățene reprezentant, ai nevoie de o baie, un prînz îndestulător și un pat confortabil ; pe toate le vei găsi la mine acasă, dacă îmi vei face cinstea să accepți ospitalitatea pe care ți-o ofer.

— Din toată inima, spuse Jacques Mérey, cu atît mai mult cu cît vă aduc veşti despre Paris, mult mai vrednice de interes și mai îngrozitoare poate decît cele de la Verdun.

Dumouriez surîse cu o curtoazie de-vechi gentilom, salută și o luă înainte, pentru a-i arăta astfel drumul.

Îl conduse în sufragerie unde era așteptat la masă de Westermann și Fabre d'Englantine.

— Cetățeni, le spuse acestora, trebuie să luați masa cît mai repede cu putință ; apoi, cum urmează să facem față știrilor care tocmai ne-au sosit, Westermann, dumneata vei pleca de îndată la Metz să-i înmînezi lui Kellermann ordinul de a se întîlni cu mine la Valmy, fără să piardă o clipă. Dumneata, Fabre, vei lua un cal și te vei duce în goana mare la Châlons, unde vei opri retragerea lui Galbaud și îl vei aduce cu cele două sau trei mii de oameni ai lui la Révigny-aux-Vaches, unde vor rămîne și vor păzi pînă la noi ordine izvoarele rîurilor Aisne și Marna.

Cei doi oameni schițară o mișcare.

— Iată, domnule, spuse Dumouriez, cine este trimis de către Danton cu aceleași instrucțiuni ca ale dumneavoastră. Dumnealui va rămîne lîngă mine și va fi de-ajuns unul ca să-mi zboare creierii dacă va fi nevoie.

— Dar, interveni Westermann, noi avem misiunea să rămînem lîngă dumneata, cetățene general, nu să ne ducem unde ne trimiți.

— Misiunea noastră este să servim patria ; or, în slujba patriei, eu, generalul comandant al armatei de Est, îți ordon ca dumneata, Westermann, să te duci la Metz și să mi-l aduci pe Kellermann, iar dacă nu-l găsești pe Kellermann, vii cu cei douăzeci de mii de oameni aici. Vei avea în buzunar destituirea lui și numirea dumitale ; Fabre, dumneata nu trebuie decît să te duci la Clermont și să oprești retragerea. Dacă Galbaud încearcă să-ți reziste, îl vei aresta în mijlocul oamenilor lui și îl vei trimite la Comitetul Salvării Publice cu mîinile și picioarele legate. Este ceea ce voi face eu însumi cu cel care mi se va împotrivi.

În timp ce veți mînca, eu voi scrie ordinele și cetățeanul Mérey va face o baie ; după care, îl voi pune la curent cu intențiile mele. Mîncați, deci, dragi prieteni ; iar pe dumneata, cetățene, ordonanța mea te va conduce la baie ; știi unde e sufrageria ; după ce faci baie, mă găsești acolo.

Fabre și Westermann se așezară la masă. Dumouriez intră în cabinetul lui care se afla lîngă sufragerie și Jacques Mérey urmă ordonánța generalului, care-l conduse la baie.

XXIV

TERMOPILELE FRANȚEI

Atunci cînd Jacques Mérey, cu corpul bine masat de valetul generalului și cu hainele bine periate de husarul său, intră în sufragerie, Dumouriez era acolo singur și îl aștepta.

— Cetățene, îi spuse lui Jacques Mérey, nu mă mir deloc că Danton mă bănuiește și-și înmulțește agenții în jurul meu ; cu un cuvînt îl voi liniști și pe el și pe dumneata.

Jacques Mérey se înclină.

— Situația este proastă, continuă Dumouriez, dar întocmai cum putea să și-o dorească un om călit ca mine. Bătălia pe care o voi da, va salva sau va pierde Franța. Sînt ambițios și vreau să leg numele meu de victorie. Vreau să se spună : „Prusacii nu erau decît la cinci zile de Paris ; Dumouriez, un om necunoscut, a salvat națiunea". Remarcați că spun națiunea. Alții, ca Villars la Denain sau mareșalul de Saxa la Fontenoy, au salvat regatul ; Dumouriez la Argonne va fi salvat națiunea. Pădurea Argonne este Termopilele Franței. Le voi apăra și voi fi mai norocos decît Leonida. Hai să mîncăm.

Apoi așezîndu-se lovi într-un clopoțel.

— Cheamă-l pe Thévenot și pe cei doi aghiotanți ai mei, spuse Dumouriez arătînd în același timp un fotoliu lui Jacques Mérey.

Cîteva secunde după aceea, un tînăr în uniforma de șef de brigadă intră. Părea de treizeci—treizeci și doi de ani, cu o privire ageră și inteligentă, înalt de statură ; îl salută pe Dumouriez, care îi întinse mîna cu familiaritate.

— Șeful de brigadă Thévenot, îl prezentă Dumouriez ; întotdeauna primul meu aghiotant, și din cînd în cînd consilierul meu.

Și arătîndu-l pe doctor :

— Cetățeanul Jacques Mérey, doctor în medicină, — și surîzînd într-un anume fel — pentru moment reprezentantul poporului, atașat pe lîngă persoana mea.

Apoi, cum doi tineri îmbrăcați în uniformă de husari, care nu păreau a avea mai mult de cincisprezece-șaisprezece ani intrară, Dumouriez continuă :

— Domnii Fernig, recruți sub ordinele mele și pe care îi iubesc ca pe propriii mei copii.

Și în adevăr, privirea expresivă și puțin aspră a lui Dumouriez deveni de o extremă blîndețe cînd se îndreptă spre cei doi tineri.

Amîndoi se apropiară de el, își puseră mîinile într-ale lui și el le surîse patern.

Pe rînd, aceștia îl sărutară pe frunte.

Jacques Mérey, care se ridicase puțin din fotoliu pentru Thévenot, se sculă de-a binelea în picioare pentru cei doi frați, sau mai bine zis cele două surori, căci recunoscu pe dată că erau fete.

— Ne vom lupta, și lupta va fi dîrză, după toate probabilitățile, reluă Dumouriez ; dacă se va întîmpla o nenorocire vreunuia dintre acești copii, te rog să ai grijă, doctore.

Și fără voia lui oftă.

— Cetățeanul Mérey, care fusese trimis de *prietenul* nostru Danton la Verdun (și Dumouriez sublinie cu surîsul și intonația lui cuvîntul prieten), a venit să ne anunțe că la fel ca Longwy, orașul s-a predat după primele lovituri de tun.

— Beaurepaire nu era acolo ? întrebă Thévenot.

— Silit de municipalitate să capituleze, Beaurepaire și-a zburat creierii, ca să nu semneze capitularea, spuse Jacques Mérey.

— Dar asta nu e tot, spuse Dumouriez : doctorul, care a părăsit Parisul numai de trei zile, pretinde că acolo se vor petrece lucruri nemaipomenite.

— Ce anume ? întrebă Thévenot.

Tinerii husari tăceau, privirea lor însă vorbea în locul lor.

— Din puținele cuvinte pe care mi le-a spus Danton, zise doctorul, am înțeles că era important ca Parisul să se compromită tot-amestecat pînă în gît în Revoluție, astfel încît, nemaiașteptînd clemență din partea suveranilor aliați, să se îngroape sub ruinele Capitalei.

— Și cum va proceda Danton ?

— S-a vorbit despre masacrul din închisori. Se spune că nu se pot trimite voluntarii, cînd rămîne în spate un dușman mai periculos decît cel cu care au de luptat în față.

— Într-adevăr, spuse Dumouriez, pe care vestea nici nu-l uimi, nici nu-l revoltă, — poate să fie și asta o tactică.

Cei doi tineri schimbară o privire cu Thévenot, care le răspunse cu o ușoară mișcare din umeri.

Privirea lor însemna *compasiune*, mișcarea din umeri a lui Thévenot însemna *constrîngere*.

În acel moment de afară se auzi tropotul unui cal intrînd în galop în curte. Cele două fete făcură o mișcare să se ridice în picioare, dar Dumouriez le opri din ochi.

Apoi lui Thévenot :

— Vezi ce este, îi spuse.

Thévenot se duse la fereastră și o deschise. Stătea la înălțimea curierului care sosea.

— Din partea cui ? întrebă Thévenot.

— O să vadă generalul, răspunse curierul întinzînd plicul șefului de brigadă.

— Depeșă numai pentru dumneavoastră, după cît se pare, domnule general, spuse Thévenot.

Și îi întinse generalului hîrtia, apoi strigînd servitorilor care îl ajutau pe curierul frînt de oboseală să coboare de pe cal :

— Aveți grijă ca acestui om să nu-i lipsească nimic !

— Numai *pentru mine*, dragul meu Thévenot, repetă Dumouriez. Știi că eu nu am secrete față de dumneata și față de nimeni, adăugă întorcîndu-se către doctor.

Și rupînd sigiliul continuă :

— Ah ! e de la prinț, spuse ; scuzați-mă, n-am să pot niciodată să mă obișnuiesc să-i spun *Egalité*. Ce vrei, dragul meu Thévenot, sînt aristocrat, știi bine.

Și întorcîndu-se iar spre Jacques Mérey, pe măsură ce citea :

— Aveai dreptate, doctore, îi spuse, masacrul a început alaltăieri cu căruțele cu prizonieri care mergeau la Abbaye. Jumătate din ei au fost omorîți în căruțe, cealaltă jumătate în curtea bisericii unde fuseseră cazați. De acolo masacrul s-a întins la Abbaye și probabil se va în-

tinde şi în celelalte închisori. Marat şi Robespierre au făcut isprava asta. Danton n-a apărut ; în acest timp el era pe Cîmpul lui Marte, trecea în revistă voluntarii.

Apoi întrerupindu-se :

— Ah ! pe cuvîntul meu, spuse, asta e prea de tot, şi apoi este o chestiune între *burghezi,* care nu ne priveşte pe noi militarii. Citeşte, doctore, citeşte.

Şi împinse scrisoarea ducelui de Orléans spre cealaltă parte a mesei, cu o expresie de dispreţ, care arăta cît de fericit se simţea să fie general comandant pe cîmpul de luptă, în loc să fie ministru la Paris.

Jacques Mérey luă scrisoarea cu calm, dovedind că nu avea nimic de-a face cu dispreţul lui Dumouriez şi o citi în întregime.

— Ah ! spuse. Adunarea l-a cerut şi l-a absolvit pe abatele Sicard.

— Adunarea asta cumsecade a îndrăznit ! exclamă Dumouriez. Dar va fi biciuită de Comună !

— Manuel, continuă Jacques, l-a salvat la rîndul lui pe Beaumarchais.

— Pe cuvîntul meu, spuse Dumouriez, ar fi putut să aleagă mai bine.

— Ducele continuă — spuse Jacques Mérey — anunţîndu-vă că vă va trimite un curier în fiecare zi, şi vă întreabă dacă acceptaţi ca aghiotanţi pe cei doi fii mai mari ai lui.

Şi Jacques Mérey puse apoi scrisoarea pe masă.

— Drace ! făcu Dumouriez, iată întrebări din acelea la care trebuie să te gîndeşti înainte să răspunzi. Ce-i trece prin cap, Dumnezeule ! doi prinţi în armata mea ! O să vedem.

Toţi rămaseră serioşi, sau cel puţin îngînduraţi în tot restul mesei. Numai cele două surori schimbară încet cîteva cuvinte, apoi Dumouriez se sculă şi adresîndu-se lui Thévenot şi lui Jacques le spuse :

— Cetăţeni, faceţi-mi plăcerea şi urmaţi-mă în biroul meu.

Amîndoi se ridicară şi îl urmară pe Dumouriez.

— Ei bine, întrebă Thévenot, ce s-a hotărît la Consiliu ?

— Nimic bun. Dillon a propus o țintă în Flandra. Asta ar fi fost bine acum cincisprezece zile. Inamicul va fi la Paris înainte să ajungem noi la Bruxelles. Ceilalți vor să se retragă dincolo de Marna. Să lași inamicul să mai facă un pas în Franța, înseamnă o rușine ; și așa a înaintat prea mult. De aceea, continuă Dumouriez, am răspuns că voi reflecta ; dar eu îmi și făcusem planul. I-am spus adineauri scumpului nostru oaspete că pădurile din Argonne vor fi Termopilele Franței. Îmi voi ține cuvîntul. Iată, am aici la cea mai mare scară un plan al pădurii din Argonne, care se întinde, cum veți vedea, de la Semuy la Triaucourt. Acum ne-ar trebui un om practic, un pădurar ; nu sîntem decît la șapte sau opt leghe de ea ; puneți un husar să încalece și să pornească în căutarea primului pădurar apărut în cale.

— Nu e nevoie, cetățene general, spuse Jacques Mérey.

— Cum nu e nevoie ? întrebă Dumouriez.

— Pentru că eu sînt din Stenay, pentru că timp de zece ani am strîns plante pentru experiențele mele, am pescuit și am vînat chiar în pădurea Argonne, care e într-un fel închisă între două rîuri, Oise și Aisne, și pentru că eu cunosc pădurea mai bine decît oricare pădurar.

— În cazul acesta, spuse Dumouriez, cetățeanul Danton ne-a făcut un dublu serviciu.

— Vezi, Thévenot, continuă Dumouriez înflăcărîndu-se, vezi toate avantajele planului meu ? Pe lîngă faptul că nu dăm înapoi, pe lîngă că nu ne întoarcem la Marna ca ultimă linie de apărare, noi îl determinăm pe inamic să piardă un timp prețios, îl obligăm să rămînă în acea Champagne stearpă, pe un pămînt pustiu, noroios și neroditor, unde nici vorbă nu poate fi să-și hrănească armata ; nu i se cedează o regiune bogată sau fertilă în care să-și petreacă iarna. Dacă inamicul, după ce pierde să zicem vreo zece zile în fața pădurii, vrea să se ascundă în ea, aci va da peste Sedan și peste toată linia de fortificație a Țărilor-de-Jos ; urcîndu-se pe panta opusă, dă peste Metz și armata lui Kellermann. Kellermann cu mine și cu Galbaud întrunim cincizeci de mii de oameni, și la nevoie putem să dăm lupta ; de altfel, nu vezi că cerul este înțeles cu noi ? o ploaie continuă, neobosită cade peste prusaci și îi udă teminic ; și în Lorena au găsit numai no-

roi ; spre Metz și Verdun, după rapoartele care mi s-au făcut, pămîntul începe să se moaie ; Champagne va fi pentru ei o adevărată hîrtoapă ; țăranii emigrează, grînele dispar ca și cum le-ar lua vîltoarea ; inamicului nu-i vor mai rămîne decît trei lucruri bune pentru drum : strugurii verzi, boala și moartea...

— Bravo, generale ! strigă Thévenot. Ah, iată, aici vă recunosc.

Jacques Mérey îi întinse mîna. Nu puteai să nu vezi entuziasmul care strălucea în ochii lui.

— Generale, îi spuse, dispuneți de mine ca paznic ori ca soldat, dar făceți-mă părtaș într-un fel sau în altul la această mare acțiune care va salva Franța. Să fim întîi învingători și-mi iau obligația să fiu Grecul de la Maraton.

— Ei bine ! făcu Dumouriez, spune-ne repede ce crezi despre locurile de trecere care străbat pădurea Argonne ? Nu avem nici o clipă de pierdut, copitele cailor noștri abia așteaptă.

Jacques Mérey se aplecă asupra hărții.

— Thévenot, spuse Dumouriez, ascultă și nu pierde nici un cuvînt din ce vei auzi.

— Nici o grijă, generale.

Ceva solemn, aproape sfînt era în atitudinea acestor trei bărbați care, aplecați deasupra unei hărți, conspirau pentru onoarea Franței și pentru salvarea a treizeci de milioane de oameni.

— Avem, spuse Jacques Mérey rupînd tăcerea, cinci defileuri în pădurea Argonne. Urmăriți-le sub degetul meu. Primul, la extremitate, lîngă Semuy, îi spune *Chêne Populeux ;* al doilea, la înălțimea Sugny-ului, numit *Croix-au-Bois ;* al treilea, în fața orașului Brecy, numit *Grand-Pré ;* al patrulea, în față la Vienne-la-Ville, numit *Chalade ;* în sfîrșit, al cincilea, care nu este altul decît drumul de la Clermont spre Sainte-Menehould, numit *Islettes.* Cele mai importante sînt însă cele de la *Grand-Pré* și *Islettes.*

— Din nefericire sînt și cele mai depărtate de noi ; acolo mă voi duce eu însumi cu toți oamenii mei.

— Acuma, spuse Jacques Mérey, ca să putem îndeplini această operațiune, aveți două drumuri ; unul care trece

prin spatele pădurii și care nu întîlnește inamicul, celălalt, care trece la vedere prin fața inamicului.

Dumouriez se gîndi o clipă.

— Voi trece prin față, spuse el ; văzîndu-ne că facem această mișcare, — îl cunosc bine pe Clerfayt, este Fabius în persoană, — va crede că mi-au sosit întăriri și că atac separat pe austrieci și pe prusaci ; el se va retrage dincolo de Stenay, în tabăra lui fortificată de la Brouenne. Așează-te acolo, Thévenot.

Thévenot se așeză și înfierbîntat de aceeași febră care îl ardea pe general, în luptă cu geniul său, își luă pana și hîrtia și aștepta.

— Scrie, spuse Dumouriez. Dă-i ordin lui Dubouquet să părăsească departamentul de Nord și să vină să ocupe Chêne Populeux ; — lui Dillon să pornească în marș între Meuse și Argonne. Eu o să vin după el, cu corpul de armată. El să meargă pînă la Islettes, pe care o va ocupa, la fel pînă la Chalade, forțînd totul înaintea lui. Mi-ați cerut, doctore, să ne fiți de folos ; nu știu să refuz astfel de cereri bunilor patrioți. Vă dau un post periculos : veți fi ghidul lui.

— Mulțumesc, spuse Jacques, întinzînd mîna lui Dumouriez.

— Eu, continuă Dumouriez, iau asupra mea Croix-au-Bois și Grand-Pré. Ai scris ?

— Da, îi răspunse Thévenot care, de cînd îi dicta generalul, se obișnuise să scrie tot atît de repede cum îi vorbea.

— Acuma, ordin lui Beurnonville să părăsească frontiera Țărilor-de-Jos, unde nu are nimic de făcut, — și să fie în 13 la Rethel cu zece mii de oameni.

— Și îndată puneți să se anunțe plecarea și să se sune încălecarea !

Acest ultim ordin Dumouriez îl dădu celor doi frați sau celor două surori Fernig, care se avîntară în galop spre oraș.

După un sfert de oră, ordinul lui Dumouriez era executat, și în așteptare, sunetele trompetei și duruitul surd al tobelor dominau zarva stîrnită.

XXV

CRUCEA DE PĂDURE

După două ore toată armata era în marş şi îşi instala tabăra la patru ore de Sedan.

A doua zi Dillon ştia unde se aflau avanposturile lui Clerfayt, ocupînd cele două maluri ale rîului Meuse.

La numai o oră, sub conducerea lui Jacques Mérey, cu cei o mie cinci sute de ostaşi, generalul Miakinsky ataca cei douăzeci şi patru de mii de austrieci ai lui Clerfayt, aşa cum prevăzuse Dumouriez, se retrăgeau şi se închideau în tabăra lor din Brouenne. Dillon îşi croi drum prin faţa defileului de la Chêne Populeux care, aşa cum am spus, trebuia să fie ocupat şi apărat de generalul Dubouquet, şi îşi continuă marşul său între Meuse şi Argonne, urmat de Dumouriez şi de cei cincisprezece mii de oameni ai săi.

Peste două zile, Dumouriez ajunse la Baffu ; acolo se opri ca să ocupe defileurile de la Croix-aux-Bois şi de la Grand-Pré.

Dillon îşi continuă drumul cu îndrăzneală ; trecînd, lăsase două mii de oameni să păzească Chalade şi ajunse la Islettes, unde îl găsi pe Galbaud cu patru mii de oameni.

Generalul venise din proprie iniţiativă, dar nu-l întîlnise încă pe Fabre d'Englentine, care îl pîndea pe drumul spre Châlons.

La Islettes, Jacques Mérey îi deveni într-adevăr util lui Dillon ; cunoştea regiunea, rîpele şi colinele. Îi sugeră generalului cea mai bună poziţie pentru baterie, pe vîrful muntelui care domina Islettes, o aşezare nemaipomenită care făcea imposibilă trecerea inamicului. Şi astăzi, după atîţia ani, se mai văd urmele acestui minunat adăpost.

În afara acestei baterii, Dillon ridică linii de apăsare foarte bune, făcu metereze din copaci, care se transformară în tot atîtea baricade, şi puse astfel complet stăpînire pe cele două drumuri care duceau către Sainte-Menehould şi de la Sainte-Menehould către Châlons. Lucrările lui Du-

mouriez la Grand-Pré erau tot atît de formidabile : armata era rînduită pe înălțimi, desfășurîndu-se în amfiteatru ; la poalele acestor înălțimi se întindeau pajiști în care inamicul, neavînd încotro, trebuia să rămînă descoperit.

Două poduri de peste Aire erau păzite de două avangărzi care, în caz de atac, s-ar fi retras dîndu-le foc ; în cazul însă cînd Dumouriez ar fi fost fugărit din înălțime în înălțime, atunci urma să coboare pe versantul opus, să ajungă în fața rîului Aisne, care îl pusese între el și prusaci, și să arunce în aer cele două poduri, ridicînd astfel între el și prusaci un obstacol de netrecut.

Or, era aproape sigur că inamicului îi vor eșua atacurile și că de la înălțimea acestui post Dumouriez va domina liniștit situația.

În ziua de 8 se află că în ajun Dubouquet, cu șase mii de oameni, ocupase trecerea de la Chêne Populeux ; singurul punct care rămase liber era deci cel de la Croix-aux-Bois, aflat între Chêne Populeux și Grand-Pré. Dumouriez se deplasă pînă acolo, puse să se strice drumul, să se taie copacii și îl însărcină pe un colonel să apere acest drum cu două escadroane și două batalioane.

Din clipa aceea planul era îndeplinit ; rîul Argonne, ca și Termopilele, era păzit. Parisul avea înaintea lui o fortificație pe care însuși cel ce o ridicase o socotea de netrecut.

Ducele de Orléans își ținea între timp cuvîntul. Zi de zi Dumouriez era informat despre masacrele din închisori ; toate acele hidoase asasinate — ale doamnei de Lamballe, ale copiilor la Bicêtre, ale femeilor la Salpétrière — îi produceau silă ; sub o aparentă nepăsare își nota totul în carnețel și surîzînd făcea legămînt să răzbune, dacă va ajunge vreodată la putere, toate abuzurile.

Însuși ducele de Orléans nu fusese lăsat în pace în timpul masacrelor. I se adusese sub ferestre capul doamnei de Lamballe, sub pretext că o prietenă a reginei trebuia să fie o dușmană a ducelui de Orléans ; atît pe el cît și pe doamna de Buffon îi siliseră totuși să salute acest cap ; doamna de Buffon se ridicase de la masă și palidă, aproape lividă, pe jumătate moartă, apăruse în balcon.

Ducele de Orléans, care îi servea Doamnei de Lamballe un venit la partea ei de avere, îi scria lui Dumouriez :

„Averea mea, cu ocazia acestei morți, a crescut cu o rentă de 300.000 de franci, dar capul meu nu se ține decît într-un fir. Vă trimit pe cei doi fii mai mari, salvați-i.“

Din clipa aceea nu mai putea să șovăie, trebuia să-i primească. În ziua de 10, ducele de Chartres veni din Flandra franceză cu regimentul său în care fratele lui, ducele de Montpensier, slujea ca locotenent.

La acea epocă ducele de Chartres era un tînăr frumos și curajos, în vîrstă de numai douăzeci de ani ; crescut de doamna de Genlis în spiritul învățăturilor lui Jean-Jacques, era foarte instruit, cu toate că avea o cultură mai mult generală decît aprofundată și temeinică. În cele cîteva lupte la care luase parte, dăduse dovadă de un rar curaj.

Fratele lui nu era încă decît un copil, dar un copil încîntător, ca cel pe care l-am cunoscut și purta același nume cu el.

Dumouriez îi primi bucuros și din acea zi îi încolți în minte o idee.

De Ludovic al XVI-lea nu mai putea fi vorba ; prea multele greșeli și chiar sperjurul îl făcuseră odios națiunii. Republica era iminentă ; dar va dura oare ? Dumouriez nu credea. Contele de Provence și Contele d'Artois exilîndu-se, renunțaseră la tronul Franței. Nu trebuia decît să popularizeze numele ducelui de Chartre, prin două sau trei victorii la care ar lua parte și, la un moment dat, să-l prezinte Franței ca pe o alternativă între republică și regalitate.

Acesta era visul pe care îl nutrea Dumouriez.

Împreună cu ducele de Chartre și fratele acestuia, i se alăturaseră din nou trupele pe care Dumouriez le comandase în Flandra ; erau oameni curajoși, călîți în lupte, foarte devotați. Dacă mai exista vreo îndoială în privința lui Dumouriez, aceasta se risipise în urma celor povestite de noii-veniți despre generalul lor.

Apoi Dumouriez, cu inteligența lui superioară, își dădea seama că în primul rînd trebuia susținut moralul soldaților.

Ordonă să cînte muzica de trei ori pe zi. Dădu baluri în aer liber cu iluminații prin pomi, baluri la care atrase toate fetele frumoase din Cernay, din Melzicourt, din

Vienne-le-Chateau, din Chalade, din Saint-Tomas, din Vienne-la-Ville şi din Islettes. Cei doi prinţi îşi făcură debutul popularităţii dansînd cu ţărăncile. Cei doi tineri husari îi ajutau cît puteau. De două sau de trei ori Dumouriez invită la aceste baluri pe ofiţerii prusaci şi austrieci din Stenay, din Dun-sur-Meuse, din Charny şi din Verdun ; dacă ar fi venit, avea de gînd să-i ducă să viziteze liniile de apărare. Dar ofiţerii nu veniră şi astfel Dumouriez nu putu să se laude cu ce avea el.

Suferinţele erau totuşi aproape aceleaşi pentru soldaţii noştri ca şi pentru inamic ; ploua cinci zile din şase ; erau obligaţi să acopere cu pietriş de rîu locul unde se dansa ; vin prost, bere proastă, dar în aer plutea cuvîntul şefului, flacăra din Mîdi ; dacă-l vedeau vesel pe general, soldaţii cîntau ; dacă-l vedeau că mănîncă pîine neagră şi rîde, soldaţii mîncau pîine neagră şi strigau : *Trăiască Naţiunea !*

La un moment dat se petrecu un lucru grav şi care dovedi de la un capăt la celălalt spiritul întregii armate pe care se sprijinea salvarea Franţei.

În fiecare zi soseau detaşamente de voluntari, care erau încorporate în regimente. Châlons, ca şi celelalte oraşe, îşi trimisese contigentul lui ; dar Châlons se descotorosise, în folosul Revoluţiei, de tot ce avusese mai rău ; trimisese o ceată veselă, printre care se găseau vreo cincizeci de bărbaţi care, în baza circularei lui Marat, — luaseră parte la masacrele deţinuţilor politici din septembrie. Începură să răcnească *„Trăiască Marat ! Capul lui Dumouriez ! Capul aristocratului ! Capul trădătorului !"*

Credeau că îşi vor alătura trei sferturi din armată, dar se pomeniră singuri. Însă, în timp ce aceştia se străduiau să semene discordie printre patrioţi, Dumouriez împreună cu husarii lui încălecă. Rebelii văzură că se aşezau într-o parte patru tunuri în baterie, iar în cealaltă parte un escadron se pregătea de atac. Dumouriez ordonă tunarilor să aprindă fitilele, husarilor să scoată săbiile din teacă ; şi respectînd exact tactica răzvrătiţilor, se apropie de ei la o distanţă de vreo treizeci de paşi şi le spuse răspicat :

— Armata lui Dumouriez nu primeşte în rîndurile ei decît buni patrioţi şi oameni cinstiţi. Armata îi dispreţu-

ieşte pe maratişti şi are aversiune faţă de asasini. În mijlocul vostru sînt mizerabili care vă împing la crimă. Alungaţi-i singuri dintre voi ! dacă nu, dau ordin artileriştilor să tragă şi eu cu husarii mei voi trece prin sabie pe toţi cei care vor mai rămîne în picioare. Trebuie să înţelegeţi : în rîndurile noastre, fără maratişti, fără asasini, fără călăi. Izgoniţi-i ! Deveniţi buni, bravi şi mari, ca acei printre care aveţi cinstea şi onoarea să fiţi admişi !

Cincizeci sau şaizeci de oameni fură izgoniţi ; se făcură nevăzuţi de parcă ar fi intrat în pămînt. Restul se întoarseră în rînduri şi se conformară spiritului armatei, cu totul curăţat de abuzurile de pînă atunci.

Regele Prusiei rămase la Verdun pînă la 10 septembrie, repetînd celor care vroiau să-l asculte că el se afla acolo ca să înapoieze regelui regalitatea, preoţilor bisericile, proprietarilor bunurile lor.

Aceste cuvinte, am mai spus-o, îl făcuse pe ţăran să ciulească urechea. Dacă n-ar fi fost vorba decît să înapoieze preoţilor biserica, spiritul francez, care este profund religios, le-ar fi deschis el însuşi porţile ; dar înapoind preoţilor bisericile, se înapoiau clerului toate averile.

Or, de la mănăstiri şi de la ordinele religioase fuseseră confiscate bunuri de patru miliarde, iar prin vînzările acestor confiscări, ca urmare firească, proprietăţile trecuseră din mîna inactivă în cea vie, de la leneşi la harnici, de la preoţii uşuratici, de la canonicii burduhănoşi, de la episcopii pompoşi, la plugarii cinstiţi ; în opt luni Franţa îmbrăcase o haină nouă.

În ziua de 10 totuşi prusacii începură să se agite ; sondară toate avanposturile franceze şi încercară scurte ciocniri de-a lungul detaşamentelor noastre.

În mai multe puncte soldaţii noştri erau atît de nerăbdători să ajungă la o acţiune decisivă, încît escaladară liniile fortificate şi atacară la baionetă.

În aceeaşi seară se dădu raportul la general. Jacques Mérey, care nu avea nici o funcţie precisă, luase asupra lui inspectarea tuturor posturilor. Tocmai se întorsese din inspecţie spunînd că trecerea de la Croix-aux-Bois nu era destul de bine păzită.

Din păcate, nu se înţelesese asupra acestui punct cu colonelul comandant. Trecerea de la Croix-aux-Bois era

singurul loc pe unde prusacii nu tatonaseră o pătrundere. Colonelul pretinse că locul le era necunoscut şi socotise nu numai că avea oameni destui pentru a-şi apăra această poziţie, dar că putea chiar să ia de acolo două sau trei sute de oameni şi să-i trimită în tabăra Grand-Pré.

Jacques Mérey insistă pe lîngă Dumouriez ; dar colonelul, care ţinea să-i demonstreze că avea dreptate, trimise la Chalade un batalion şi un escadron.

Noaptea următoare, frămîntat de presentimente, Jacques Mérey încălecă şi se îndreptă spre trecătoarea Croix-aux-Bois.

Dar pe măsură ce înainta, alte gînduri decît cele care-i determinaseră plecarea le luară locul în mintea sa, şi începu să viseze la Eva, cum visa cînd era singur.

Se gîndea la Eva.

La viaţa lui atît de goală de cînd părea şi chiar era atît de agitată.

Desigur, Jacques Mérey era un foarte mare patriot ; da, Franţa avea în inima lui locul pe care trebuia să-i aibe, dar nimic din atotputernicia ei nu făcuse să dispară amintirea Evei.

Unde era ea ? ce făcea ? nu-i fusese smulsă oare înainte de a fi fost desăvîrşită creaţia, nu a trupului, ci a creierului ei ?

O să rămînă frumoasă, putea să pună prinsoare că se va face şi mai frumoasă ; dar oare judecata ei va putea fi susţinută de educaţia pe care de abia apucase să i-o dea ? va putea gîndi oare liber pentru a-şi păstra o linie de conduită conformă propriilor ei simţăminte ? Memoria ei va putea fi atît de tenace pentru a reuşi să închidă în inima ei amintirea celui care, după Dumnezeu, o făcuse ceea ce era ?

„Oh ! murmură Jacques. În mintea ei se făcuse lumină, dar în suflet îi mai stăruia încă tulburarea..." Şi vedea imaginea ei pierzîndu-se puţin cîte puţin în acel suflet — ca să spunem aşa — nedesăvîrşit, pînă cînd se contopea în acea noapte a trecutului în care plutesc visele fără noimă.

Jacques Mérey zvîrlise hăţul pe gîtul calului... Nu mai mergea pe la marginea pădurii Argonne, nu mai urma malurile rîului Aisne, nu se mai ducea să supravegheze

trecătoarea amenințată de la Croix-aux-Bois Se afla la Argenton, în casa misterioasă, sub arborele științei ; o conducea pe Eva spre grota în care pentru prima oară îi spusese că îl iubea și unde parcă i-o spunea încă. Retrăia în sfîrșit viața lui fericită, — cînd, deodată i se păru că aude pocnete de armă, schimb de focuri, urmate de un strigăt de alarmă.

Dintr-o singură mișcare se ridică în scări și calul necheză.

Toată nălucirea trecutului dispăru ca prin farmec. Asemenea unui somnoros care luat și purtat de vise într-o grădină minunată, sub un soare luminos, se pomenește într-un deșert, în plină noapte, în fundul prăpastiilor, se trezi și Jacques Mérey pe un drum plin de noroi, într-o pădure întunecată, ud de ploaia măruntă și înghețată, în toiul fulgerelor artileriei și al schimbului de focuri ce licăreau în desimea pădurii.

Îndemnă calul și o porni la galop, dar ajungînd în poiana Longwée, se găsi în mijlocul fugarilor.

Își dădu pe dată seama ce se întîmplase ; Croix-aux-Bois fusese atacată, cum prevăzuse, iar poziția forțată de austrieci și de emigrații comandați de prințul de Ligne.

Chiar în marginea micii cîmpii se formase un fel de batalion în careu. Jacques Mérey alergă în partea unde se mai opunea încă rezistență. Dar pe măsură ce se apropia, vedea cum trei sau patru sute de cavaleri îl înconjurau pe colonelul francez aflat în mijlocul celor cîtorva sute de oameni cu care încerca să-și sprijine retragerea.

Jacques Mérey se aruncă în această învălmășeală.

Colonelul lupta corp la corp cu doi dintre cavaleri care, printr-o șarjă în plin și strigînd „Trăiască regele", rupseseră careul.

Cu două focuri de pistol Jacques îi prăvăli de pe cai, dar în același moment se trezi înconjurat ; luă sabia, apoi în plin întuneric pară și dădu cîteva lovituri. Era o noapte foarte întunecoasă, nu se vedea decît la lumina focurilor de pistol. În licărirea a două-trei focuri de armă i se păru că recunoaște, în uniforma verde-cenușie a emigranților, pe seniorul de Chazelay. Scoase un strigăt ca de fiară și-și repezi calul spre el ; dar tot atunci simți că-i slăbește calul ; un glonț îl atinsese la cap exact cînd se arcuise să

treacă un obstacol. Se prăbuşi între picioarele animalului, rămase o clipă nemişcat, adăpostindu-se după el ; apoi se ridică şi strecurîndu-se printr-un luminiş ajunse la adăpostul pădurii, în împărăţia întunericului.

Nu putea face nimic în această crîncenă încăierare în urma căreia inamicul cucerea una dintre trecători ; dar va însemna foarte mult dacă-l va preveni la timp de această catastrofă pe Dumouriez. Se rezemă de trunchiul unui stejar, se pipăi să-şi dea seama dacă fusese rănit, apoi orientîndu-se, îşi aminti că o potecă ducea de la Longwe la Grand-Pré iar de aici mergea de-a lungul unuia din izvoarele rîului Aisne ; îşi încordă auzul şi desluşi susurul apei, coborî un taluz şi ajunse la izvor. Din clipa aceea se linişti ; cum găsise izvorul, găsi şi poteca, aflată doar la o leghe şi jumătate de Grand-Pré. Într-adevăr, în trei sferturi de oră ajunse acolo.

Era ora două dimineaţa în momentul cînd, ud de ploaie şi de sudoare, acoperit de noroi şi de sînge, bătea la uşa generalului.

XXVI

PRINŢUL DE LIGNE

Jacques Mérey avea un simţ prea dezvoltat al situaţiilor critice de război, ca să comunice întîmplarea altcuiva decît generalului comandant.

În asemenea situaţii numai sîngele rece, hotărîrea rapidă şi mai ales calmul generalului puteau salva armata.

Ştia unde e camera lui Dumouriez şi tocmai se gîndea să-l trezească prin plantonul din anticameră, cînd văzu că pe sub uşă se strecura o dîră de lumină.

Bătu. Vocea sigură şi clară a generalului răspunse :

— Intră.

Dumouriez nu se culcase încă. Lucra la *Memoriile* lui, unde avea obiceiul să însemneze zilnic tot ceea ce i se întîmpla.

Fiind cu cîteva zile în întîrziere, încerca să le pună din nou la punct.

— Ah, ia te uită, spuse el văzîndu-l pe Mérey plin de noroi și de sînge. Pariez că-mi aduci o veste proastă!

— Da, generale. Trecătoarea de la Croix-aux-Bois a fost străpunsă de austrieci.

— Presimțeam. Și colonelul?

— Ucis.

— Era singura lui salvare.

Dumouriez se îndreptă cu toată graba către o hartă mare a pădurii Argonne atîrnată în perete.

— Ah, spuse resemnat, fiecare om trebuie să-și aibe defectele și calitățile lui. Plin de elan pentru a concepe, îmi lipsește deseori răbdarea în executare. Ar fi trebuit să examinez cu propriii mei ochi fiecare trecătoare. N-am făcut-o, și ca un imbecil ce sînt, am scris Adunării că Argonne va fi Termopilele Franței! Uite Termopilele mele cotropite, și tu nu ești mort, Leonidas?

— Din fericire, spuse Jacques Mérey, după Termopile — Salaminele!

— Îți vine ușor să spui asta, făcu Dumouriez cu cel mai mare calm. Dar dacă Clerfayt nu-și pierde timpul, așa cum îi e obiceiul, dacă ocolește poziția Grand-Pré și cu cei treizeci de mii de austrieci ocupă trecătoarea de la Aisne, în timp ce prusacii mă vor ataca din față cu șaptezeci și cinci de mii de oameni, — închis cum mă aflu, cu cei douăzeci și cinci de mii de soldați ai mei, între două cursuri de apă și pădure, — nu-mi mai rămîne decît să mă predau sau să-mi las oamenii uciși, de la primul pînă la ultimul. Singura armată pe care se bizuia Franța, e nimicită și domnii aliați pot lua nestingheriți drumul spre Capitală.

— Trebuie, fără să pierdem nici o clipă, să-i scoatem din poziție, generale.

— Este tocmai ce vreau să fac. Trezește-l pe Thévenot din camera de alături.

Jacques Mérey deschise ușa și-l chemă pe Thévenot. Acesta dormea totdeauna iepurește; sări din pat, își trase pantalonii și veni în grabă.

— Croix-aux-Bois e cucerită, îi spuse Dumouriez; scoală-l pe Charot, să plece cu şase mii de oameni şi, oricît-ar fi, să ia îndărăt poziţia.

Thévenot nu zăbovi decît ca să se îmbrace, se avîntă spre cartierul generalului Charot, îl trezi şi îi transmise ordinul generalului comandant.

Între timp, Jacques Mérey îi dădu lui Dumouriez toate amănuntele asupra celor ce se petrecuseră sub ochii lui la Croix-aux-Bois.

Cînd Dumouriez îl auzi că se întorsese în tabăra Grand-Pré prin poteci care traversau pădurea, îl întrebă dacă ar putea călăuzi prin aceleaşi locuri o coloană care să atace prin flanc, în timp ce Charot va ataca din faţă.

Jacques Mérey acceptă să însoţească această coloană, care să fie formată numai din infanterie; în ce privea cavaleria, socotea că era cu neputinţă să treacă prin asemenea hăţişuri.

Oricîtă osteneală îşi dăduseră, se luminase bine de ziuă cînd coloana era gata de plecare. Dar Dumouriez se gîndi că un atac de zi atrăgea după el multe şi felurite perspective, în timp ce, atacînd noaptea, dintr-o parte de unde nu putea să aştepte inamicul şi obligat totodată să se apere în faţă, avea destule motive să nădăjduiască.

Trei ore îi trebuiau generalului Charot ca să străbată cele trei leghe pe şoseaua care îl obliga la un dublu ocol. Lui Jacques Mérey nu-i trebuia decît o oră şi jumătate ca să-şi ducă coloana pînă la înălţimea de la Longwée.

Se stabili deci ca generalul Charot să plece la ora cinci ca să ajungă pe înserat la intrarea defileului, şi Jacques Mérey să o pornească la şase şi jumătate. Primele lovituri de tun ale lui Charot — care aducea cu el două tunuri de cîmp — trebuiau să servească drept semnal de atac lui Mérey.

Mérey avu deci timp să-şi schimbe hainele şi să facă o baie înainte de a porni iar la drum şi la şase şi jumătate, cu costumul lui de reprezentant şi cu puşca soldăţească în mînă, o porni în capul coloanei.

Ducele de Chartres ceruse să facă parte din expediţie. Dar Dumouriez îi spusese rîzînd:

— Răbdare, răbdare, excelență ; așteptați o bătălie la lumina zilei, luptele de noapte nu se potrivesc prinților de sînge.

Apoi adăugase cu voce scăzută :

— Mai ales cînd sînt apți să urmeze la tron !

La ora opt Mérey cu cei cinci sute de oameni ai lui zări la un sfert de leghe printre arbori focurile de bivuac care tăiau pădurea pe toată linia defileului, dar care se grupau mai numeroase în jurul satului Longwée unde se afla cartierul general al prințului de Ligne.

Fiecare soldat își scoase raniță, se așeză pe ea, mîncă o bucată de pîine, sorbi o înghițitură de rachiu și plin de nerăbdare aștepta.

Spre ora zece se auziră primele focuri de pușcă schimbate între avanposturile austriece și avangarda franceză.

După vreo zece minute, bubuitul tunului anunță că artileria lua parte la atac.

De la primele focuri de armă coloana destul de mică a lui Jacques Mérey observă o mare tulburare pe tot întinsul defileului ; la lumina focurilor se vedeau soldații apucînd armele și alergînd spre locul unde se dădea atacul.

Jacques Mérey se străduia să-și stăpînească oamenii, — instrucțiunile erau precise : să nu treacă la asalt înainte de a fi auzit prima lovitură de tun.

In sfîrșit, acea bubuitură de tun atît de mult așteptată se auzi. Soldații își luară puștile și cu Jacques Mérey în frunte se avîntară.

— La baionetă ! strigă Jacques Mérey. Nu trageți decît în ultima clipă !

Și toți se repeziră la strigătul magic „Trăiască Națiunea !“ care repetat de ecoul pădurii ar fi putut să-i facă pe austrieci și pe emigrați să creadă că era scos din zeci de mii de piepturi.

Dar ca să lupte împotriva Franței, emigrații nu se dovedeau mai puțin curajoși. Strigătul „Trăiască regele !“ răspunse celui de „Trăiască Națiunea“. Și asemenea unui vîrtej, o șarjă de cavalerie condusă de un bărbat cam de treizeci-treizeci și cinci de ani, purtînd uniforma de colonel austriac, — veston alb, pantalon roșu, centură de aur, — coborî din înălțimea colinei unde se întindea satul.

— Foc la douăzeci de paşi, şi primiţi-i pe supravieţuitori în baionete !

Apoi, cu voce care se făcu auzită de toţi, strigă :

— Ofiţerul e al meu !

Şi aşezîndu-se în mijlocul drumului, în fruntea coloanei, Jacques Mérey aşteptă ca primii cavaleri să se apropie la douăzeci de paşi, apoi ochi ofiţerul şi trase.

Cinci sute de focuri de armă însoţiră focul lui.

Fiecare se postase cît mai bine cu putinţă ca să tragă, fiecare ochise la lumina focurilor de bivuac. Şoseaua nu îngăduia cavaleriei să atace decît în front de opt oameni ; dar gloanţele încrucişîndu-se se înfigeau din amîndouă taberele printre rînduri ; căzură mai mult de o sută de cai şi de două ori pe atîţia oameni.

Cît despre ofiţer, ucis pe loc de un glonţ primit chiar în mijlocul pieptului, se rostogolise lîngă Jacques Mérey, tîrît pînă aici de galopul calului.

Şoseaua era într-atîta acoperită de cadavre de oameni şi de cai, încît ultimele rînduri nu mai putură să treacă peste această baricadă însîngerată care se ridicase între ei şi patrioţi.

Unii dintre supravieţuitorii scăpaţi de la masacru se aruncară în baionete, şi fură ucişi sau luaţi prizonieri.

— Încărcaţi ! strigă Mérey. Foc de voie !

Patrioţii îşi reîncărcară puştile şi avîntîndu-se pe sub crengile copacilor de pe ambele laturi ale şoselei, ceea ce călăreţii nu puteau face, urmăriră inamicul trăgînd în plin. Cît despre cei care descălecaseră, erau lăsaţi în seama baionetei ; toţi se apărau cu îndîrjire, mai întîi fiindcă erau curajoşi, apoi fiindcă ştiau că orice emigrat luat prizonier era împuşcat.

De aceea preferau să termine pe cîmpul de luptă decît în şanţurile vreunei fortăreţe sau lîngă un zid vechi.

În rest, se auzea tunul lui Charot care se apropia, dovadă sigură deci că austriecii băteau în retragere ; ei comiseseră aceeaşi greşeală ; după ce cuceriseră Croix-aux-Bois, nu puseseră o pază serioasă la trecătoare.

Fugarii ajunseră în spatele coloanei austriece, anunţînd că armata era străpunsă, că emigraţii erau pe trei sferturi exterminaţi, iar şeful lor, prinţul de Ligne, căzuse răpus de primul foc de armă care fusese tras.

Dezordinea își făcu loc în rîndurile austriecilor și ale emigraților ; fiecare se ascundea în pădure și trăgea. Rezistența ceda puțin cîte puțin ; trei sau patru sute de austrieci fură uciși, tot atîția prinși ; două sute cincizeci de emigrați rămaseră pe cîmpul de luptă.

Cîțiva dintre ei, după o rezistență îndîrjită, fură conduși la generalul Dumouriez.

Cît despre Jacques Mérey, imediat ce lupta încetase, se gîndi la răniți. Ambulanțele erau încă prost organizate la acea epocă sau mai bine zis erau ca și inexistente. Temîndu-se de vreo revenire în ofensivă a inamicului, puse să fie adunați toți caii fără stăpîn care puteau fi găsiți și printre ei și cel al prințului de Ligne, pe care îl recunoscură după pîsla de sub șea și după broderiile cu fir de aur de pe oblînc, și cu ajutorul lor să transporte răniții la Vouziers unde stabili cartierul general al bolnavilor săi, lăsînd altuia mai ambițios grija de a duce generalului comandant vestea victoriei.

Jacques Mérey ordonă ca austriecii să fie aduși cu aceeași grijă ca și răniții francezi ; să fie culcați în aceleași camere și să primească aceleași îngrijiri.

Dar abia fusese instalată ambulanța, abia se făcuseră primele pansamente, că tunul se auzi din nou și de astă dată apropiindu-se de Vouziers, ceea ce însemna că generalul Charot bătea, la rîndul lui, în retragere.

Într-adevăr, după două ore, cîțiva dintre acei oameni, care au parcă aripi la picioare cînd e vorba să vie să-ți vestească o catastrofă, sosiră la Vouziers spunînd că generalul Charot, urmat de corpul de armată, bătea în retragere.

Clerfayt, înțelegînd importanța poziției de la Croix-aux-Bois și auzind bubuiturile tunului, alergase cu cei treizeci de mii de oameni care îi rămăseseră și cu ei răsturnase tot ce întîlnise în cale.

Cineva îl anunță pe Jacques Mérey că unul dintre soldații care luptase sub comanda lui avea să-i încredințeze diverse obiecte prețioase pe care nu vroia să le dea altcuiva. Îl chemă la el ; era un caporal. Acesta scotocise prin buzunarele șefului emigraților și găsise o pungă în care erau o sută de ludovici de aur, un portofel în care

era o scrisoare începută pentru soția lui, un ceas împodobit cu diamante și mai multe inele de preț.

I le aducea pe toate doctorului, întrucît el era cel care-l doborîse pe prinț și, după legile strict militare, el trebuia să-l moștenească.

— Prietene, îi spuse Jacques Mérey, nu am nici un drept la toate aceste obiecte, dar pentru că sînt în mîinile mele, iată, după părerea mea, ce trebuie să facem cu ele : trebuie chemați medicii din Méziers, de la Sedan, de la Rethel, Reims și Sainte-Menehould să rămînă devotați celor bogați, dar pentru îngrijirile pe care le vor da celor săraci să fie plătiți din cei o sută douăzeci de ludovici ai prințului de Ligne. Ești de acord cu mine ?

— Bineînțeles, cetățene reprezetant.

— Cum prințul de Ligne nu este un emigrat, ci prinț din Hainaut, district al imperiului german împărțit între Belgia și Franța — iar bunurile lui nu sînt confiscate, eu mai sînt de părere că portofelul, ceasul și bijuteriile găsite asupra lui să le înmînăm generalului Dumouriez ; el le va transmite soției prințului, care, orice-ai spune, are mai multe drepturi la moștenire decît mine.

— Și asta e drept, spuse caporalul.

— În sfîrșit, continuă Jacques, cum nu trebuie să scad în fața camarazilor tăi meritul frumoasei tale fapte, tu vei fi acela care vei duce generalului comandant, o dată cu o scrisoare din partea mea, și portofelul, ceasul și bijuteriile. Apoi, cît mai repede cu putință, îmi vei aduce aici răspunsul generalului, și, cum acest răspuns trebuie să-l am foarte urgent, vei lua calul prințului, pe care îl consider de acum încolo al meu, și vei spune generalului că îl rog, din dragoste pentru mine, să-l treacă în grajdurile sale.

După patru ore caporalul se întorcea călare pe un cal pe care Dumouriez i-l trimitea lui Jacques Mérey în schimbul celuilalt.

Îi aduse o scrisoare din partea lui Dumouriez, în care îi spunea doar atît :

„Vino repede ; am nevoie de dumneata. Dumouriez“.

— Ei, se adresă soldatului, pari mulțumit, viteazul meu.

— Cred şi eu, răspunse acesta ; generalul m-a făcut sergent şi mi-a dăruit ceasul lui.

Şi-i arătă lui Jacques Mérey ceasul pe care i-l dăduse Dumouriez.

— Bravo, spuse Jacques Mérey rîzînd, e de argint.

— Da, răspunse soldatul, dar galoanele sînt de aur !

XXVII

KELLERMANN

Jacques Mérey îl găsi pe Dumouriez calm, cu toate că situaţia era aproape disperată.

Charot, în loc să se retragă spre Grand-Pré, anticipase şi se retrăsese spre Vouziers.

Dumouriez, cu cei cincisprezece mii de oameni ai lui, se văzuse deci izolat de Charot, care era, cum am spus, la Vouziers şi de Dubouquet care era la Chêne Populeux, prin cei treizeci de mii de oameni ai lui Clerfayt.

Generalul-comandant scria.

Îi dădea ordin lui Beurnonville să grăbească marşul spre Rethel, unde nu ajunsese şi unde ar fi trebuit să fie încă din ziua de 13 ; lui Charot şi lui Dubouquet să facă joncţiunea şi să mărşăluiască spre Sainte-Menehould.

În sfîrşit, scrise ultima scrisoare lui Kellermann, în care îl ruga, ca orice zvonuri ar auzi şi oricît de dezastruoase ar fi aceste zvonuri să nu se oprească nici o clipă şi să continue marşul spre Sainte-Menehould.

Primele două scrisori le încredinţă celor doi tineri husari care, cunoscînd regiunea şi călărind bine, puteau, în patru sau cinci ore, să ajungă la Alligny printr-un ocol; le dădu ordin să meargă pe două drumuri diferite, ca pînă la urmă, dacă unul din ei ar fi oprit în drum, celălalt să îndeplinească misiunea.

Amîndoi husarii plecară.

Apoi, luîndu-l deoparte pe Jacques Mérey, generalul îi spuse :

— Cetățene Jacques Mérey, de două zile ne-ai dat atîtea dovezi de patriotism și de curaj, iar la rîndul dumitale m-ai văzut acționînd atît de sincer, încît între noi nu mai pot fi nici îndoieli, nici bănuieli.

Jacques Mérey îi întinse mîna generalului.

— În fața cui aveți nevoie să răspund de dumneavoastră, așa cum aș răspunde de mine însumi ? îl întrebă.

— Nu de asta este vorba. Vei lua cel mai bun cal și te vei duce în întîmpinarea lui Kellermann ; nu îi vei vorbi în numele meu — bătrînul alsacian este jignit că a fost pus sub ordinele unui general mai tînăr decît el, iată de ce nu se prea grăbește să-mi dea ascultare ; dar îi vei vorbi în numele Franței, mama noastră a tuturor ; îi vei spune că Franța, cu mîinile împreunate, îl imploră să facă joncțiune cu trupele mele ; o dată făcută joncțiunea, îi voi lăsa lui comanda, dacă asta dorește, și voi servi sub ordinele lui, ca general, ca aghiotant, ca soldat. Foarte viteaz, Kellermann este în același timp prudent pînă la șovăială ; el nu poate fi decît la cîteva leghe de aici. Cu cei douăzeci de mii de oameni ai lui va învinge oriunde, găsește-l, adu-l. În planul meu îi rezerv înălțimile de la Gizaucourt ; dar să-și amplaseze oamenii unde va dori, numai să putem să ne dăm mîna. Iată planul meu : într-o oră ridic tabăra ; în spate mă sprijin de Dillon, pe care-l las la Islettes. Mă grupez cu Beurnonville și cu bătrînii mei soldați din tabăra de la Maulde, — asta înseamnă douăzeci și cinci de mii de oameni ; cu cei șase mii ai lui Charot și cu cei patru mii ai lui Dubouquet înseamnă treizeci și cinci de mii de oameni ; cu douăzeci de mii ai lui Kellermann, — iată cincizeci și cinci de mii. Cu cincizeci și cinci de mii de soldați veseli, sprinteni, perfect sănătoși, voi ține piept dacă trebuie chiar la optzeci de mii. Dar îmi trebuie Kellermann. Fără Kellermann sînt pierdut și Franța e pierdută. Pleacă deci și geniul națiunii să te călăuzească !

După o oră într-adevăr Dumouriez primea un parlamentar prusac, pe care îl plimbă prin toată tabăra Grand-Pré ; dar parlamentarul abia se întoarse la Chevières, că

Dumouriez şi puse să se ridice tabăra şi să se pornească în marş liniştit, ordonînd ca toate focurile să fie lăsate aprinse.

Armata nu aflase că defileul de la Croix-aux-Bois fusese străpuns. Oamenii nu cunoşteau adevăratul motiv al acestui marş, ei credeau că fac o simplă schimbare de poziţie. A doua zi, la opt dimineaţa, trecuseră peste riul Aisne şi se opreau pe înălţimile de la Autry.

La 17 septembrie, după ce în două rînduri izbucnise acea panică inexplicabilă, care împrăştie o armată ca un vîrtej de frunze uscate, şi în timp ce fugarii alergau să anunţe la Paris că Dumouriez trecuse la inamic, că armata fusese vîndută, — Dumouriez, însoţit de Dubouquet, Charot şi Beurnonville intra în Saint-Menehould cu armata sa în stare excelentă, şi scria Adunării Naţionale :

Am fost obligat să părăsesc tabăra Grand-Pré, pentru că o spaimă absolut neîntemeiată intrase în rîndurile armatei ; zece mii de oameni au fugit din faţa a o mie cinci sute de husari prusaci. Pierderea nu se ridică la mai mult de cincizeci de oameni şi cîteva bagaje.

Totul este reparat. Răspund pentru tot !

In acest timp Jacques Mérey alerga după Kellermann. Nu reuşise să-l ajungă decît în ziua de 17, pe la ora cinci dimineaţa, la Saint-Dizier. Aflînd în aceeaşi zi de evacuarea defileurilor, începuse şi el să se retragă.

Ceea ce prevăzuse Dumouriez s-ar fi întîmplat, dacă nu ar fi avut ideea de a-l trimite pe Jacques Mérey la Kellermann.

Jacques Mérey îi explică situaţia întocmai cum ar fi făcut-o cel mai desăvîrşit strateg. Îi povesti tot ce se întîmplase, îl făcu să înţeleagă resursele infinite ale geniului lui Dumouriez ; îi spuse cîtă glorie ar fi pentru el să ia parte la salvarea Franţei şi îi spuse totul în nemţeşte, în această limbă aspră care are atîta putere de convingere pentru cei care au deprins-o de mici copii.

Convins, Kellermann dădu ordinul de retragere şi a doua zi ordonă să se pornească în marş spre Gizaucourt.

In ziua de 19, pe seară, Jacques Mérey intra în galop în oraşul Sainte-Menehould şi dădea buzna la Dumouriez strigînd :

— Kellermann !

Dumouriez ridică ochii spre cer și respiră ușurat.

Toată ziua îi urmărise pe prusaci venind prin defileul Grand-Pré, ocupînd colinele de dincolo de Sainte-Menehould și punctul cel mai înalt al drumului.

Regele Prusiei se instalase într-un han de mîna a doua, numit *Hanul lunii*, ceea ce făcu să i se zică taberei sau mai bine zis bivuacului său *Tabăra lunii*, nume pe care această înălțime îl poartă și astăzi.

Situație ciudată! armata prusacă se afla mai aproape de Paris decît armata franceză, iar armata franceză mai aproape de Germania decît armata germană.

La 20 ale lunii, spre dimineață, Dumouriez ieși din Sainte-Menehould să-și ia în primire poziția de luptă și rămase surprins cînd văzu înălțimile de la Gizaucourt goale, iar cele de la Valmy ocupate.

Era o încurcătură, sau Kellermann, obligat să asculte, ținuse totuși să ia măcar o poziție la alegerea lui.

Din nenorocire, poziția nu era potrivită pentru retragere. Pentru luptă, adevărat, era bună. Numai că trebuia să învingă cu orice preț.

Înfrînt, Kellermann ar fi fost obligat să-și treacă armata pe un singur pod, iar în dreapta și în stînga mlaștinilor s-ar fi afundat pînă-n gît dacă ar fi încercat să se replieze.

Dar, repetăm, pentru luptă poziția se prezenta bună și îndrăzneață.

Dimineața, de la fereastra *Hanului Lunii* regele Prusiei privi cu luneta pozițiile celor doi generali.

După ce examină totul cu atenție, îi trecu binoclul lui Brunswick.

La rîndul lui, Brunswick se uită și el.

— Ce crezi? îl întrebă regele Prusiei.

— Pe cuvînt, sire, spuse Brunswick dînd din cap, cred că avem în fața noastră niște oameni care vor să învingă sau să moară.

— Dar într-adevăr, spuse regele arătînd spre Valmy, nu mi se pare a arăta, cum ne-a informat domnul de Colonne, ca o armată de *vagabonzi*, de *croitori* și de *cizmari cîrpaci*.

— Hotărît lucru, spuse Brunswick înapoindu-i regelui luneta, încep să cred că Revoluția franceză este un lucru serios.

În momentul acela începu să plutească o ceață care încet-încet se răspîndi peste cîmpie, ascunzînd una de alta fiecare din cele trei armate.

Dar puținul timp cît cerul fusese senin îi ajunsese lui Dumouriez să cîntărească poziția lui Kellermann.

Dacă austriecii și Clerfayt ar pune stăpînire pe muntele Yron situat în spatele Valmy-ului, ar trage de acolo cu tunul în Kellermann care, avîndu-i pe prusaci în față și pe austrieci în spate, nu putea să primească din partea lui nici un ajutor. Îl trimise deci pe generalul Steingel cu patru mii de oameni să ocupe muntele Yron, care nu era apărat decît de cîteva sute de oameni care nu puteau rezista.

Apoi îi ordonă lui Beurnonville să-l sprijine pe Steingel cu șaisprezece batalioane.

În sfîrșit, îl expedie în grabă pe Charot cu nouă batalioane și opt escadroane, ca să ocupe poziția Gizaucourt.

Însă Charot se rătăci în ceață și se lovi de Kellermann căruia îi ceru noi ordine, iar acesta, înghesuit pe promontoriul lui de la Valmy de cei douăzeci de mii de oameni ai lui Charot, îl trimise înapoi la Dumouriez.

Dumouriez îl trimise din nou la Gizaucourt ; dar Brunswick, care-și dăduse seama de greșeala făcută cînd nu ocupaseră mai întîi satul ce oferea o poziție tot atît de avantajoasă ca și Muntele Lunei, îl ocupase el.

Către ora unsprezece ceața se risipi. Dumouriez cu statul său major atît de sprinten și de elegant străbătu cîmpia de la Dammartin-la-Planchette spre Valmy, se duse la Kellermann, îi strînse mîna, omagiu pe care îl aducea decanului său de vîrstă, — și motivînd că dorește să comunice permanent cu el, îi lăsă ca om de legătură, cu titlu de aghiotant, pe tînărul duce de Chartres.

Apoi îi spuse încet contelui :

— Aici va fi pericolul ; aici trebuie să fiți. Aranjați-vă astfel încît să vă faceți remarcat.

Tînărul prinț zîmbi, strînse mîna lui Dumouriez. Nu avea nevoie de această recomandație.

Cu puțin înainte de a se ridica ceața, prusacii, care aveau o baterie de șaizeci de tunuri îndreptate spre Valmy, știind că francezii nu puteau să se miște de acolo, deschiseră focul.

Deodată tinerii noștri soldați auziră o explozie de tunet și în același timp se abătu peste ei un uragan de fier.

Își începeau disciplina militară cu cel mai greu lucru : să primească focul inamicului fără să miște.

Artileriștii noștri răspundeau, e adevărat ; dar aveau oare vreun efect ghiulelele lor ? De altfel, aveau să vadă asta în curînd, cînd ceața se va ridica încet și se va risipi puțin cîte puțin.

Cînd ceața dispăruse complet, prusacii văzură armata franceză la postul ei, — nici un om nu se clintise.

Cînd soarele reapăru ca pentru a vedea această mare luptă de care atîrna destinul Franței, obuzele explodară ; se produse o oarecare tulburare. Kellermann porni într-acolo în galop ca să aprecieze personal importanța accidentului. O ghiulea lovi calul în piept, la cîțiva centimetri de genunchiul generalului ; om și animal se rostogoliră în praf. O clipă îi crezură pe amîndoi uciși, dar Kellermann se ridică sprinten și încălecă un alt cal care i se aduse, refuzîndu-l pe ducele de Chartres care descălecase și i-l oferise pe al său. Cînd ajunse la locul catastrofei, calmul se și restabilise.

Văzînd că împotriva tuturor așteptărilor această pretinsă armată de vagabonzi, de croitori și de cizmari cîrpaci întîmpina ploaia de plumbi cu calmul soldaților călîți, Brunswick se gîndi că trebuie să termine rapid, și ordonă să pornească atacul. Între orele unsprezece și amiază, formă trei coloane care primiră ordin să cucerească podișul Valmy.

Kellermann vede coloanele pornind, dă același ordin dar adaugă :

— Să nu se tragă ; așteptăm prusacii la baionetă !

De la *Tabăra Lunei* la Valmy sînt aproape doi kilometri ; pe un sfert de kilometru terenul coboară în pantă ușoară ; după aproape trei sferturi de kilometru, tăind de-a curmezișul o mică vale, se ajunge la o ridicătură

bruscă de teren, și apoi, la capătul a două sute de pași, apare urcușul, destul de abrupt, spre Valmy.

Fusese un moment de liniște, în timpul căruia se auzise numai tamburul prusac bătînd de atac ; trompetele cavaleriei care-i însoțeau, pentru a-i susține, tăceau. Regele Prusiei și Brunswick, rezemați de zidul hanului, cu luneta în mînă, nu pierdeau nici un detaliu.

În acest răstimp de acalmie, cele trei coloane prusace coborîseră și începuseră să treacă prin spațiul intermediar.

Brunswick și regele Prusiei nu pierdeau din ochi podișul Valmy ; văzură cei douăzeci de mii de oameni ai lui Kellermann, cei șase mii de oameni ai lui Steingel și cei treizeci de mii de oameni ai lui Dumouriez punîndu-și chipiurile în vîrful puștilor și făcînd să răsune valea de strigătul tunător, într-un singur glas, *Trăiască Națiunea !*

Apoi începu să bubuie tunurile. Șase tunuri grele din partea lui Kellermann, treizeci de tunuri de cîmp din partea lui Dumouriez ; Kellermann îi împingea pe prusaci din față. Dumouriez îi zdrobea în flanc.

Și în fiecare interval dintre detunăturile artileriei, chipiurile se agitau în vîrfurile baionetelor și valea răsuna de strigătul *Trăiască Națiunea !*

Brunswick se înfurie și lăsă luneta.

— Ce crezi ? întrebă regele Prusiei.

— Nu e nimic de făcut împotriva unor asemenea oameni, spuse Brunswick ; sînt niște fanatici.

Prusacii urcau mereu, neșovăitori și întunecați ; fiecare zburătură de ghiulea dinspre Kellermann pătrundea în adîncime și secera brazde adînci în rîndurile lor ; fiecare zburătură de ghiulea dinspre Dumouriez tăia rîndurile, lăsînd goluri imense ; liniile se vălureau o clipă, se regrupau din nou și mișcarea de înaintare continua.

Ajunși însă la ridicătura de teren despre care am vorbit, adică la o treime de bătaie de tun de la Valmy, părea că se înălțase o barieră de fier și de foc peste care nimeni nu putea trece ; bătrînii soldați ai lui Frederic se înghesuiau în grămezi ; dar ca valurilor, Dumnezeu le striga parcă :

— Nu veți merge mai departe !

Și ei nu merseră mai departe ; nu avură cinstea să se ciocnească de tinerii noștri soldați. Brunswick, tremurînd, ordonă să fie oprit acest masacru inutil : la ora patru puse să sune retragerea. Bătălia era cîștigată.

Inamicul făcuse primul său pas înapoi ; Franța era salvată.

Tînărul duce de Chartres nu făcuse nimic deosebit și nu avusese prilejul să fie remarcat. Rămăsese doar curajos în mijlocul focului. Era tot ceea ce îi cerea Dumouriez, și atît era de ajuns pentru ca numele lui să poată fi trecut în buletinul bătăliei.

*

Să nu vă mirați că cel care scrie aceste rînduri se desfășoară cu o atît de profundă veneratie asupra tuturor detaliilor marei, sfintei și nemuritoarei noastre Revoluții ; avînd de ales între vechea Franță căreia îi aparțineau strămoșii lui, și Franța nouă, căreia îi aparținea tatăl lui, el a optat pentru Franța cea nouă ; și, ca toate religiile sprijinite pe rațiune, a lui este plină de încredere și speranță.

Am colindat această lungă linie care se întinde de la *Tabăra Lumei* la acea ridicătură pe care prusacii n-au putut să o treacă. Am urcat cu greu colina de la Valmy, o adevărată *Sicala Sancta* a Revoluției, pe care orice patriot ar trebui să o urce în genunchi. Am sărutat acest pămînt pe care în timpul uneia din acele zile ce hotărăsc destinele omenirii au bătut atîtea inimi viteze și unde bătrînul Kellermann, unul dintre cei doi salvatori ai patriei, a dorit ca inima lui să fie înmormîntată.

Apoi m-am ridicat spunînd cu mîndrie :

— Prin aceste locuri a trecut și tatăl meu, venind cu Beurnonville din tabăra de la Maulde, ca simplu brigadier.

După un an era general de brigadă.

După alt an era general-comandant

XXVIII

OAMENII CONVENȚIEI

În ziua următoare evenimentelor despre care am vorbit se deschise sala de spectacole de la Tuileries pentru a-i primi pe membrii Convenției.

Cunoaștem cu toții acest teatru de curte, în care abia încăpeau cinci sute de persoane și care urma să primească șapte sute patruzeci și cinci de membri ai Convenției.

În general, cu cît arena e mai neîncăpătoare, cu atît lupta este mai înverșunată.

Apropierea care cimentează prietenia face ura mai puternică.

Atunci cînd doi dușmani se ating, ei nu se mai amenință, se lovesc.

Ce trebuia să fie Convenția?

Un sinod politic în care Franța, scriindu-și noua dogmă, urma să-și asigure unitatea.

Din nefericire, înainte să fie unită, ea și fusese învrăjbită.

Și totuși, unde se afla centrul unității vitale? Unde anume în Convenție bătea inima Franței?

Puternică, așa cum era, Franța putea să lupte împotriva întregii omeniri.

Dar împotriva ei înseși putea oare să lupte?

Aici era întrebarea.

Va reuși să triumfe, avînd în sînul ei dezbinarea dintre partidele Montagne și Gironde?

Va triumfa ea oare ducînd un război civil în Vendée?

Franța nu se temea de regalitate. În ziua în care regele minți se, abdicase.

UN REGE NU MINTE.

Franța se temea însă de războiul civil din Apus, preoțimea ei înarmînd poporul împotriva poporului.

De ce se temuse, nu scăpase.

Treptat, în sală intrau acei oameni — toți fii ai lui 10 august, toți inspirați de spiritul care îi călăuzise spre marea zi, acei oameni care se împărțeau în două tabere : regaliști și septembriști.

Ei veneau să lupte pentru Franța, și în loc să lupte pentru Franța, luptară unii împotriva celorlalți.

Se loviră fără să se cunoască.

Girondinii nu erau regaliști, dar ei erau cei desemnați sub acest titlu.

Un discurs al lui Vergniaud făurise sărbătoarea lui 10 august. „Noi am văzut — spusese el arătînd cu degetul Tuileriile — am văzut de douăzeci de ori teroarea ieșind din acest castel. Dacă o singură dată se întoarce, totul s-a sfîrșit !"

Montagnarzii [1] nu aveau nimic comun cu Septembrie[2]. Se știa că însuși Danton, care își luase răspunderea ca sîngele vărsat să nu păteze Franța, nu avusese nici un amestec în Septembrie.

Se știa că Marat și Robespierre erau cei care înfăptuiseră toată această treabă, cu ajutorul unui agent secundar, pe nume Panis.

Deci, cele două acuzații erau neîntemeiate.

Aproape toți girondinii [3] acuzați a fi regaliști votară moartea regelui.

Aproape toți montagnarzii dezgropară faptele din *Septembrie*.

Dar nu consimțiră ca actul din Septembrie să fie pedepsit. Cînd Franța avea nevoie de toți fiii ei, nu era momentul să fie judecați, pedepsiți și eliminați unii dintre cei mai înflăcărați patrioți.

---

[1] *Montagnarzi* (cei de la munte) — nume dat grupului care ocupa băncile cele mai de sus din Convenție și care votau măsurile cele mai violente.

[2] 2, 3, 4 și 5 septembrie 1792 — masacrul prizonierilor politici din închisorile din Paris, mai ales Abaye, Force, Carme și Chatelet.

[3] *Girondinii* — făceau parte din partidul politic Gironde și ocupau partea dreaptă a Convenției. *Montagnarzii* — băncile de sus din stînga. *La Plaine* sau *le Marais*, partid politic în care se adunaseră nehotărîții și neutrii.

De altfel s-a calculat că din cei şapte sute patruzeci şi cinci de membri care la deschidere luaseră loc pe băncile Convenţiei, cinci sute nu erau nici girondini, nici montagnarzi ; toţi aceşti noi sosiţi din provincie, comercianţi, avocaţi, burghezi, profesori, jurnalişti, veniseră ca prieteni ai binelui, ai umanităţii, ai Franţei. Toţi vroiau prosperitatea naţiunii ; dar ei nu erau, repetăm, nici girondini, nici montagnarzi.

Montagnarzii vroiau să-i atragă de partea lor prin teroare.

Girondinii vroiau să şi-i alăture partidului lor prin elocinţă.

Şi totuşi, s-a putut vedea la numirea preşedintelui şi a secretarilor în ce măsură *aversiunea* pentru Septembrie domina *invidia* ce o inspira Gironde.

Pétion fusese numit preşedinte.

Doi din cei şase secretari — Camus şi Rebaud-Saint-Etienne — erau constituanţi.

Ceilalţi patru — Brissot, Vergniaud, Lasource — girondini.

Condorcet, un prieten al Girondei care avea să moară o dată cu acest partid, şi corect cum era, avea să-l dezvinovăţească — atît prin moartea cît şi prin viaţa sa — în faţa istoriei.

Nici un om de la Montagne, totul tindea spre dreapta. Majoritatea este deci pentru dreapta.

Astfel, chiar de la intrarea sa în sală, gloata, această veşnică victimă a erorii, era ea însăşi în eroare. Instinctele lor vulgare, temerile lor personale, îngustimea judecăţii burgheze — îi făceau să nu poată privi în faţă puternica legiune a montagnarzilor în care trebuiau să vadă salvarea naţională.

Este adevărat că în fruntea acestui aspru şi auster partid al montagnarzilor se afla figura rece şi bizară a lui Robespierre, piele de pergament lipită pe un craniu de inchizitor, sfinx straniu pozînd tot timpul într-o veşnică enigmă fără dezlegare ; .Danton, mască înspăimîntătoare de osîndit, cu gura lui strîmbă, cu obrazul ciupit de vărsat, cu vocea de dictator, cu atitudinea de tiran ; — şi în fine Marat, acest rege al batracienilor care, ca şi Philippe-Egalité, părea să fi renunţat la regalitate — a reptilelor

— pentru a se numi pur și simplu Marat ; Marat — după tată din Sardinia, după mamă elvețian, nedeschizînd gura decît ca să ceară *capete*, nedezlipindu-și buzele galbene decît ca să ceară *sînge*.

Danton îl disprețuia. Robespierre îl ura, dar amîndoi îl admiteau.

Marat provoca teamă fizică și morală.

În opoziție cu gloata republicanilor nesociabili, formată încă și acum din dublul club al Jacobinilor și al Cordelierilor, se văzură cei douăzeci și nouă de girondini, în jurul cărora se grupă partidul Gironde, toți oameni bine intenționați, asupra cărora înseși calomnia nu avea putere, cărora nu li se puteau reproșa decît greșeli obișnuite în această epocă de moravuri ușoare, — mulți tineri și frumoși, aproape toți plini de talent, Brissot, Roland Condorcet, Vergniaud, Louvet, Gensonné, Duperret, Lassource, Fonfrède, Ducos, Garat, Fauchet, Pétion, Barbaroux, Guadet, Buzot, Salles, Sillery.

De bună seamă, într-aci înclina simpatia.

Fiecare își ocupă zgomotos locul.

Apoi se făcu apelul nominal.

Cînd se ajunse la numele lui Jacques Mércy, Danton răspunse în locul lui :

— În misiune pe lîngă Dumouriez.

Odată terminat apelul nominal, aleși președintele și secretarii, constituită în sfîrșit Convenția, primul care luă cuvîntul în mijlocul unei tăceri solemne fu ologul Couthon, apostolul lui Robespierre.

Se ridică și vorbi de la locul lui, spunînd cîteva cuvinte care avură un mare răsunet :

— Propun să deschidem noua sesiune jurînd ură regalității, ură dictaturii, ură oricărei puteri individuale.

Cu toate că propunerea venea din partea montagnarzilor, fu primită cu un „bravo" unanim, urmat de formidabilul strigăt *Trăiască Națiunea !*

Sala răsuna ca un ecou al strigătului scos cu o zi înainte pe cîmpul de luptă de la Valmy.

Dar se ridică Danton.

Se făcu liniște.

— Înainte de a-mi exprima părerea asupra primului act pe care trebuie să-l facă Adunarea Națională, spuse

el, să-mi fie îngăduit de a renunța de bună voie în mijlocul Adunării la funcțiunile cu care am fost împuternicit de către Adunarea Legislativă. Le-am primit în bubuitul tunului ; ieri am aflat cu toții că s-a efectuat jonc-țiunea armatelor ; astăzi se operează jonc-țiunea repre-zentanților. Eu nu mai sînt decît un mandatar al poporului, și în această calitate voi vorbi. Nu poate exista o altă constituție decît aceea care va fi acceptată întocmai, cuvînt cu cuvînt, de către majoritatea adunărilor simple. Să împrăștiem acele fantome fără rost care vor să înfricoșeze lumea ; să spunem că nu există altă constituție decît aceea care este acceptată de către popor. Pînă acum poporul a fost agitat, trebuia trezit împotriva tiranilor. Acum însă, că legile sînt la fel de violente pentru cei care le-ar viola, ca și pentru poporul însuși care a combătut vehement tirania și care a pedepsit pe toți vinovații, să ne lepădăm de toate exagerările și să declarăm că *va fi pentru totdeauna menținută întreaga proprietate teritorială și industrială.*

Această declarație răspundea atît de minunat cuvintelor spuse la Verdun de către regele Prusiei și temerilor Franței, încît fu acoperită de aplauze, cu toate că venea din partea celui pe care îl socoteau drept șeful septembriștilor.

Și, într-adevăr, teama generală nu era masacrul. Fiecare știa bine că în acest caz era ușor să se organizeze apărarea. Nu, teama generală era să nu li se ia înapoi bunurile emigraților și să nu fie anulate vînzările și cumpărările pe credit.

Poporul francez înțelesese foarte bine sensul cuvîntului *revoluție*. Îl cîntărise și știa ce vrea să însemne : proprietate lesne de obținut, la îndemîna tuturor, un acoperiș pentru săraci, un adăpost pentru omul bătrîn și un cuib pentru fiecare familie.

În toiul aplauzelor stîrnite de această făgăduială a Astrului elocinței, două voci protestară :

— Mi-ar fi plăcut mai mult, începu Cambon, ca Danton să se fi limitat la prima lui propunere, adică să stabilească numai dreptul pe care îl are poporul de a-și vota constituția. Dar Danton e în opoziție cu el însuși.

Cînd patria e în pericol — a spus el — totul aparţine patriei. Atunci ce mai contează că există proprietatea, dacă omul piere ?!

Din grupul girondinilor se auzi o altă voce, aceea a lui Lassource :

— Danton, strigă el, cerînd să se consfinţească proprietatea, o compromite. A o atinge, chiar pentru a o întări, înseamnă a o zdruncina. Proprietatea este anterioară legii !

Convenţia trecu la vot şi cele două propuneri ale lui Danton se rezumară astfel :

1) Nu poate să existe constituţie decît dacă e acceptată de popor.

2) Garanţia persoanelor şi a proprietăţilor este la adăpostul naţiunii.

Abia atunci se ridică Manuel şi, întinzînd mîna cu acel gest care impune atenţia şi liniştea, spuse :

— Cetăţeni, nu asta este totul ! Voi aţi consfinţit suveranitatea adevăratului suveran — *poporul ;* trebuie să-l eliberaţi de falsul lui suveran — *regele.*

La aceste cuvinte o voce din dreapta strigă :

— Poporul singur trebuie să hotărască.

Dar atunci se ridică Grégoire, episcopul de Bloix.

Grégoire, episcopul, avusese o mare autoritate în prima Adunare, unde ocupase un scaun. Se pomenise numit şeful clerului popular. Odată îndeplinită fuziunea ordinelor clericale, fusese ales aproape în unanimitate secretar, împreună cu Mounier, Sieyès, Lally-Tollendal, Clermont-Tonnerre şi Chapelier. În *Declaraţia Drepturilor Omului* el pusese să fie înserate obligaţiile lui şi numele lui Dumnezeu ; el fusese primul care aderase la constituţia civilă a clerului.

Membrii Constituantei nu puteau fi reluaţi în Adunarea Legislativă. Atunci Grégoire se stabilise la eparhia lui şi-şi publicase scrierile pastorale ; pînă la urmă, aproape în unanimitate fusese ales în Convenţie.

Erau nerăbdători să audă cuvintele pe care le va spune în această problemă gravă.

— Zadarnic să aşteptăm, spuse Grégoire ; desigur, nimeni nu va propune vreodată să se păstreze în Franţa rasa funestă a regilor. Noi ştim prea bine că regii n-au fost niciodată decît specii nesătule care s-au hrănit cu sînge omenesc. Dar trebuie să liniştim cu desăvîrşire pe prietenii libertăţii ; trebuie să distrugem acest talisman a cărui forţă magică este în stare să uluiască încă mulţi oameni. Cer deci ca, printr-o lege solemnă, să consacraţi abolirea regalităţii.

În aplauzele şi strigătele frenetice ale întregii Adunări, de acord în principiu asupra acestui punct, montagnardul Bascle se ridică şi spuse :

— Cer să nu fie luate hotăriri pripite şi să aşteptăm hotărîrea poporului.

Dar Grégoire care se şi aşezase, se ridică auzind aceste cuvinte şi scoţînd parcă din fundul sufletului această grozavă frază o aruncă în obrazul adversarului :

— Regele este, din punct de vedere moral, exact ce este monstrul din punct de vedere fizic !

Şi în aceeaşi clipă, cu un elan unanim, întreaga sală strigă :

— Regalitatea e abolită !

Tocmai atunci un bărbat a cărui paloare trăda oboseala, cu hainele ca după o lungă călătorie, haine de reprezentant al poporului sub arme, intră brusc în sală ţinînd în braţe trei drapele, două austriece şi unul prusac.

— Cetăţeni, strigă el cu ochii strălucitori de entuziasm, inamicul este înfrînt, Franţa este salvată ! Dumouriez şi Kellermann, învingători, vă trimit aceste drapele luate de la învinşi. Ajung la timp ca să aud marele glas al Convenţiei proclamînd abolirea regalităţii. Făceţi-mi loc printre voi, cetăţeni, eu sînt dintr-ai voştri !

Şi, fără să dea atenţie semnelor pe care i le făcea Danton, să vină să ia loc lîngă el, la montagnarzi, se îndreptă într-alt colţ, agitîndu-şi glorios pălăria cu pene tricolore plină încă de fumul bătăliilor.

— Trăiască Republica ! strigă el şi ziua ei de naştere să rămînă 21 septembrie 1792 !

În aceeași clipă se auzi tunul bubuind. Jacques Mérey crezu că se trăgea numai pentru victoria de la Valmy, dar tunul anunța totodată abolirea regalității și proclamarea Republicii.

*

Și așa cum încheind capitolul anterior ne-am înclinat în fața acelor oameni care au salvat vitejește Franța, să ne înclinăm și în fața acestor bărbați a căror misiune era tot atît de periculoasă și, pentru ei, în aceeași măsură mortală.

O singură dată am fost chemat să asist la un spectacol dat în sala teatrului Tuileries, unde se ținuse acea formidabilă ședință pe care am povestit-o, și încă multe altele care fuseseră urmarea și consecința ei.

Se juca *Mizantropul* și *Pourceaugnac*.

Se aplauda această dublă capodoperă a lui Molière, care ne făcea cunoscute cele două chipuri ale autorului lor — risul și plînsul.

Doi regi, două regine și o mulțime de prinți stăteau pe scenă și aplaudau.

Și m-am întrebat cum îndrăzneau regii să intre într-o sală unde regalitatea fusese abolită, unde republica fusese proclamată, unde atîtea fantome însîngerate își scuturau giulgiul, fără să le fie teamă că acest dom care auzise aplauzele lui 21 septembrie nu se va prăbuși peste ei.

Da, desigur, noi datorăm mult lui Molière, lui Corneille, lui Racine — care au făcut atîtea pentru gloria Franței căreia i-au dăruit geniul lor.

Dar cît nu datorăm încă acelor oameni care nu și-au cruțat viața pentru libertate?

Primii au întemeiat principiile artei.

Ceilalți au consfințit principiile dreptului.

Fără primii am fi rămas poate inculți; fără ceilalți, cu siguranță am fi încă sclavi.

Și ceea ce a fost nemaipomenit cu acești bărbați din 1792, este că toți și-au spălat greșelile și crimele cu propriul lor sînge.

Nu mai vorbim de Marat, care nu făcea parte din nici un partid şi căruia cuţitul lui Charlotte Corday i-a făcut dreptate.

Girondinii care au provocat moartea regelui au fost pedepsiţi de călugării franciscani.

Călugării franciscani au fost pedepsiţi pentru moartea girondinilor de către montagnarzi.

Montagnarzii au fost pedepsiţi pentru moartea girondinilor de oamenii lui termidor.

În sfîrşit, ultimii s-au măcinat între ei.

Cei care au pricinuit răul, l-au dus cu ei în mormintele lor însîngerate.

Tot ce au făcut bun, a rămas.

Şi toţi, în ciuda greşelilor lor, a păcatelor şi chiar a crimelor lor, au fost mari cetăţeni, prieteni înflăcăraţi ai patriei ; dragostea lor geloasă pentru Franţa îi orbise, dragostea aceasta frenetică a făcut din ei nişte Orosmani şi Othelo politici : ei au duşmănit şi au ucis pentru că au iubit.

Dar printre toţi aceşti şapte sute patruzeci şi cinci de bărbaţi, nici un trădător, nici un delapidator. Nimic laş în ei. Fondatori ai Republicii, ei o purtau în inimă. Republica era credinţa lor, speranţa lor, zeiţa lor. Republica se urca lîngă ei în carul condamnaţilor, ea îi susţinea în durerosul drum de la Conciergerie în piaţa Revoluţiei. Ea era cea care îi făcea să surîdă pînă sub cuţitul ghilotinei.

La zece termidor [1] Republica nu mai vru să coboare de pe eşafod şi fu ghilotinată între Saint-Just şi Robespierre.

Iată la ce mă gîndeam, iată ce vedeam ca prin ceaţă în acea sală a Tuileriilor unde regi şi regine, neînţelegînd trecutul şi nepăsători faţă de viitor, aplaudau pe cele două excelente actriţe de comedie care se numeau domnişoara Mars şi doamna Monrose.

Povestirea noastră ar fi incompletă dacă în ziua următoare celei pe care tocmai am făcut-o să apară strălucind din depărtarea istoriei noastre, nu l-am urmări pe Jacques

[1] Termidor — luna a 11-a a anului, după calendarul revoluţionar francez.

Mérey pe drumul lui de întoarcere lîngă Dumouriez căruia îi va duce instrucțiuni secrete de la Danton.

Jacques Mérey lipsise trei zile; la întoarcerea sa la Sainte-Menehould găsi totul neschimbat: francezii tot cu fața către Franța — părînd că sînt gata să o invadeze; prusacii cu spatele — părînd că sînt gata să o apere.

Instrucțiunile lui Danton erau precise:

Să se facă totul pentru ca prusacii să părăsească Franța și, renunțînd efectiv la Franța, să-l abandoneze astfel total pe rege.

Pe scurt, bătălia de la Valmy nu era decît o înfrîngere; nu se putea numi de fapt o bătălie, ci doar o canonadă; cum am spus, prusacii pierduseră aci o mie două sute sau o mie cinci sute de oameni, iar noi șapte sau opt sute.

Prusacii nu erau deloc păgubiți din punct de vedere material, ci numai demoralizați.

Cele două armate însumau un efectiv aproape egal de combatanți, șaptezeci pînă la șaptezeci și cinci de mii de oameni; dar cea a coalizației se găsea într-o stare jalnică.

Încăierările de pe frontul armatei nu ajungeau la nici un rezultat și se stabilise de comun acord să li se pună capăt; Dumouriez detașase toată cavaleria prin împrejurimi, o trimisese la vînătoarea de merinde din care soldații noștri își făcuseră o adevărată bucurie, și care aducea în tabăra noastră abundența, iar în tabăra prusacilor foametea.

Armata coalizată pierdeă zilnic două sau trei sute de oameni bolnavi de dizenterie.

Și totuși, majestatea-sa Frederic Wilhelm rezistase timp de douăsprezece zile.

Dar, în întreaga armată nu era alt om mai tulburat ca însuși regele Prusiei. În tabără dezordine, în cort război civil, și în inimă luptă.

Regele avea o iubită pe care o adora. Femeilor nu le place războiul; contesa de Lichtenau era în fruntea partidului pacifiștilor; se deplasase pînă la Spa, dar nu se încumetase să meargă mai departe.

Se temea pentru viața amantului ei regal, dar mai mult pentru viața ei; sărbătorile care se dăduseră pentru el la Verdun, acele fecioare voalate care-l întîmpinaseră cu flori și cu prăjituri nu erau pentru ea cîtuși de puțin liniști-

toare, fețele necinstite se ascund adesea, dar mai ales cele frumoase. Îi trimitea regelui scrisori disperate.

În schimb știrea înfrîngerii de la Valmy fusese primită de către partidul pacifiștilor cu tot atîta bucurie cîtă spaimă provocase trădarea de la Verdun. Brunswick care împlinea șaizeci și opt de ani, văzînd că expediția din Franța nu însemna, așa cum crezuse el, o simplă plimbare militară, se gîndea la odihnă și la ducatul lui, fără să-i treacă prin minte că ilustrul lui manifest avea să-l facă să le piardă pe amîndouă. Regele, după părerea lui Brunswick și a pacifiștilor, nu mai era reținut aci decît de un respect uman. La toate sugestiile celor din jur și chiar ale iubitei sale, regele răspundea :

— Dar cauza regilor, dar libertatea lui Ludovic al XVI-lea ! Sînt probleme de onoare pe care un rege nu le poate abandona fără o supremă rușine !

Apoi, trebuie să spunem, veștile soseau dezastruoase pentru coaliție. La 21 septembrie abolirea regalității și proclamarea Republicii ; la 24 Chmbéry [1] își deschide porțile ; la 29 Nisa [2] ; Republica, întocmai ca Nilul, începea să se reverse peste lume, ca să o fertilizeze.

Spre sfîrșitul lui septembrie neliniștea devine de nesuportat în armata coalizaților. Regele Frederic-Wilhelm, pe care împăratul Austriei și împărăteasa Caterina a Rusiei îl așteptau la ospățul teribil unde să-și împartă lumea, nu avea ce mînca în tabăra sa.

Dumouriez îi trimise douăsprezece livre de cafea, singura rezervă de care dispunea.

Cele douăsprezece livre de cafea au fost pretextul acuzațiilor ridicate împotriva lui Dumouriez și trebuie spus, de asemenea, că au reprezentat singura dovadă.

La propunerile aduse de primii soli ai coaliției, Dumouriez răspunsese în numele Adunării :

— Francezii nu vor trata cu inamicul decît cînd acesta va fi ieșit din Franța.

[1] Chambéry — capitala Savoiei, la 550 km depărtare de Paris.

[2] Nisa — veche provincie a regatului Sardinia (Alpii maritimi), alipită în parte Franței în 1860.

Dar instrucțiunile secrete cu care se întorcea Jacques Mércy erau departe de a avea această intransigență tipic romană :

Să se obțină fără lupte o victorie mai puțin glorioasă, dar tot atît de importantă ca aceea de la Valmy ;

Inamicul să nu fie împins într-o situație disperată asemănătoare celei pe care ne-au adus-o Crécy și Poitiers ;

Armata prusacă să fie însoțită cu toate onorurile de război pînă la frontieră, dar numai pînă la frontieră.

Să se constate în mod public că nemailuptînd pentru cauza lui Ludovic al XVI-lea, Frederic-Wilhelm părăsea însăși cauza regilor : în loc să se pună piedici retragerii prusacilor, să li se facă toate înlesnirile pentru ca acest lucru să fie adus la îndeplinire.

În sfîrșit, la 1 octombrie, nemaiputînd să reziste epidemiei și foametei, coalizații începură să-și ridice taberele.

Mărșăluiră o leghe în prima zi, altă leghe în ziua următoare, dar pînă la urmă se îndepărtaseră cu două leghe.

La 30 septembrie avu loc o întrevedere între Kellermann și Brunswick.

Brunswick intuise planul lui Dumouriez, dar Kellermann, spirit mai puțin pătrunzător, nu îl înțelesese.

Kellermann ținea neapărat să pună bazele unei înțelegeri.

Brunswick le evita ; găsea că se scrisese destul.

Prea mult, poate.

— Dar, insistă Kellermann, cum se va termina totul ?

— Nimic mai simplu, răspunse Brunswick ; ne vom întoarce fiecare la casele noastre, ca oamenii de la nuntă.

— De acord, spuse Kellermann. Dar cine va plăti cheltuielile nunții ? Mi se pare că împăratul, care a atacat primul, ne datorează Țările-de-Jos pentru a despăgubi Franța.

— Cît despre asta, nu ne privește pe noi ; e treaba plenipotențiarilor.

Și, cum am mai spus, retragerea începu a doua zi.

Ea prilejui un schimb de amabilități. Numai Dillon, care nu era de acord cu acest fel de a se face război, vrînd să ție prea din scurt inamicul, fusese dojenit în două sau trei rînduri.

Inamicului, mîngîiat și răsfățat i se dădu pîine cu vin ca să prindă puteri să ajungă cît mai degrabă la frontieră.

Verdun a fost abandonat în ziua de 14, iar Longwy în 22.

În sfîrșit, la 26 octombrie ultimul prusac în viață trecea frontiera dincolo.

Armata coalizată lăsa treizeci și cinci de mii de morți ca să îngrașe cîmpiile din Champagne.

XXIX

O SERATĂ LA TALMA

La 25 octombrie în același an, la Teatrul de Varietăți al palatului regal avea loc o dublă sărbătoare, unde Monvel angajase pe cei mai buni artiști — oarecum înspăimîntați de primele evenimente ale revoluției.

Domnișoara Amélie-Julie Candeille, iubita lui Vergniaud, dădea prima reprezentație a piesei sale *Frumoasa fermieră* în care juca rolul principal, iar Doumouriez, învingătorul de la Valmy, trebuia să vină la spectacol.

În sfîrșit, după reprezentație, artiști de dramă, de comedie, autori și oameni politici urmau să se întîlnească la Talma, în căsuța din strada Chantereine pe care acesta și-o cumpărase de curînd și unde dădea una din seratele sale, jumătate bal — jumătate serată literară, și unde se dansa și se spuneau versuri.

Dumouriez sosise la Paris de patru zile împreună cu Jacques Mérey, în care își găsise omul potrivit din toate punctele de vedere.

Privirea deschisă și profundă a doctorului îl neliniștea din cînd în cînd, pătrunzîndu-i pînă în inimă, într-un fel de parcă n-ar fi fost pe deplin convins de devotamentul lui Dumouriez pentru cauza Republicii ; dar în această privință avea de-a face cu un alt adversar de temut ; de altfel, faptele dezmințeau bănuielile.

Dumouriez era acuzat că ar fi fost puțin prea curtenitor față de prusaci în retragere ; dar Jacques Mérey știa de unde venise ordinul, întrucît el însuși îl transmisese.

Sub pretextul de a prezenta ministrului planul său preferat elaborat pentru invazia Belgiei, Dumouriez se întorsese la Paris ca să studieze situația cu ochiul său ager. Abolirea regalității și proclamarea Republicii însemnau o piedică în calea planului lui secret : acela de a face din ducele de Chartres un rege al Franței ; dar el știa cît de ușor Franța se lăsa prinsă ca o fată bună, sedusă de înflăcărările ei spontane.

Se gîndea deci că nu orice speranță era pierdută, dar trebuia ca timpul să rezolve totul.

Prima dată cînd s-a întîlnit cu doamna Roland, Dumouriez care nu schimbase încă cizmele roșii de la Versailles cu cizmele de la Valmy, o tratase puțin prea fără reticență pe sobra și vîrstnica femeie, care spunea despre ea însăși : „Nimeni n-a cunoscut voluptatea mai puțin decît mine". Doamna Roland, care era de fapt adevăratul ministru și care simțea superioritatea lui Dumouriez față de Roland, fiindu-i în primul rînd teamă de ridicol pentru bărbatul ei, îi purtase pică generalului mai mult pentru felul lui liber de a se comporta față de ea, decît dacă soțul ei ar cădea de la minister. În orice caz, guvernul girondinilor fusese nemaipomenit pentru Dumouriez. În măsura puterii lui, îl susținuse fizic și în măsura popularității îl susținuse moral. Iar acum că se întorcea învingător la Paris, era de datoria lui Dumouriez să recunoască măsura în care fusese ajutat la victorie de către dușmanii lui și să determine, dacă era posibil, o apropiere între Montagne și Gironde. Lucrul părea cu atît mai ușor, cu cît se și produsese o apropiere între Dumouriez și Danton.

Primul spectacol cu *Frumoasa fermieră* trebuia să completeze această împăcare.

Sosind la Paris, Dumouriez se prezentase la ministerul de interne ; apoi, trecînd din cabinetul ministrului în salonul doamnei Roland, îi oferise un splendid buchet de flori. Doamna Roland primise surizînd acest simbol al lucrurilor frivole și trecătoare ; și, la întrebarea lui Dumouriez :

— Ce gîndiți despre mine ?

Ea îi răspunsese :

— Vă cred oarecum regalist.

Apoi cu simțul ei politic adusese vorba despre proiectele soțului și ale colegilor lui ; recunoscuse marea inteligență a lui Dumouriez ; dar cu cît această inteligență era mai mare, cu atît trebuia să te ferești de ea.

— Cu cît aveți mai mult talent, spuse ea, cu atît sînteți mai periculos, iar Republica va trebui să se ferească să vă mai dea de aci înainte în subordine pe ceilalți generali.

Dumouriez ridică din umeri :

— Neîncrederea este meteahna republicilor ; cu neîncrederea ele omoară geniul ; neîncrederea creează acele permanente stări de panică ; acele strigăte de trădare scoase la întîmplare iau omului de care te folosești toată forța morală, și îl trimit neputincios și dezarmat în fața inamicului. Dacă ceilalți generali nu mi-ar fi fost subordonați, n-aș fi putut să adun laolaltă forțele mele cu ale lui Beurnonville și nu l-aș fi putut scoate pe Kellermann din Metz, ca să-l conduc la timp spre Valmy, iar la ora aceasta prusacii ar fi la Paris, iar eu aș fi prizonier la Berlin.

Din salonul doamnei Roland, Dumouriez plecă direct la Convenție unde era așteptat.

Avusese loc o schimbare de guvern și trebuia depus un nou jurămînt.

Dar Dumouriez ascultase vorbele curtenitoare ale lui Pétion, înaintase la bară și răspunsese :

— Nu voi mai face noi jurăminte. Mă voi arăta demn să comand fiilor libertății și să susțin legile pe care poporul suveran și le va face prin mijlocirea dumneavoastră.

Seara se prezentă la jacobini. Ultima oară nu ezitase și își pusese boneta roșie ; de astă dată veni doar cu chipiul de general ; cu toate că era chipiul purtat la Valmy, lumea îl primi foarte rece.

Comedianul Callot-d'Herbois urcă după el la tribună. îi mulțumi pentru deosebitul serviciu adus patriei, dar îl învinui că-l expulzase pe regele Prusiei *cu prea multă politețe*.

Danton îi urmă la tribună şi după ce explică amănunţit cauzele acestei purtări curtenitoare, i se adresă :

— Adu-ne victorii împotriva Austriei, să nu ne pomenim aici cu despotul Prusiei.

După cum se vede, în cupa din care Dumouriez venea încrezător să bea vinul îmbătător al victoriei, nerecunoştinţa îşi şi amestecase fierea.

Doi din cei mai mari generali ai Revoluţiei, doi dintre oamenii cărora Republica le datora primele şi cele mai răsunătoare victorii ale ei trebuiau să bea pe rînd din cupa amărăciunii.

Abia golită de Dumouriez, avea să se umple din nou pentru Pichegru.

În sfîrşit, cum am spus, această ilustră serată avea menirea să împace totul, iar ramura de măslin era opera nevinovată a domnişoarei Candeille.

Roland îşi pusese loja la dispoziţia lui Dumouriez.

Doamna Roland era aşteptată şi ea ; după ce îşi va termina treburile de la minister, va veni şi Roland.

Danton reţinuse loja alăturată pentru el, soţia şi mama sa. Fie că greşise, fie că o făcuse intenţionat, Danton şi soţia sa intrară împreună cu Dumouriez în loja lui Roland şi se aşezară pe scaune. Doamna Roland şi doamna Danton nu se cunoşteau. Doamna Roland avea un spirit generos, doamna Danton avea la rîndul ei o inimă generoasă. Cele două femei trebuiau pînă la urmă să se placă, iar dacă s-ar fi împrietenit ar fi creat o apropiere între soţii lor.

Efectul ar fi fost teribil pentru public.

Să fie văzuţi în aceeaşi lojă — Dumouriez şi doamna Roland, Danton şi Vergniaud ! Căci şi Vergniaud promisese să vină.

Dar stîngăcia unei plasatoare făcu să nu izbutească acest plan grandios.

Cînd doamna Roland apăru la braţul lui Vergniaud şi încercă să intre în lojă, plasatoarea o opri :

— Nu vă supăraţi, doamnă, îi spuse, loja este ocupată.

Doamna Roland vru să ştie cine îşi îngăduie să ocupe o lojă reţinută în numele soţului ei...

— Deschideţi totuşi...

Femeia deschise.

Doamna Roland aruncă o privire scurtă în lojă, îl recunoscu pe Dumouriez şi îl văzu pe Danton cu o femeie stînd pe locul pe care trebuia să stea ea. Îl ştia pe Danton mai puţin preocupat de onorabilitatea femeilor cu care se afişa în lume ; o luă deci pe doamna Danton drept o femeie alături de care ea nu ar fi putut sta.

— Mulţumesc, spuse plasatoarei.

Şi împinse uşa care se închise singură.

Înainte ca Danton să apuce să o deschidă, doamna Roland şi ajunsese pe scară.

De altfel, refuzul ei de a intra într-o lojă în care era doamna Danton însemna o insultă. Danton îşi adora soţia, cu atît mai mult acuma cînd ea avea inima zdrobită de evenimentele din septembrie. Doamna Danton făcu imediat o criză de inimă şi leşină. Era de mult suferindă de o boală în urma căreia de altfel şi-a aflat moartea.

Danton mai avea o ultimă speranţă, să-l întîlnească pe Roland la Talma ; cît despre soţia lui, era sigur că nu va accepta să-l însoţească.

Danton rămase la spectacol în aceeaşi lojă cu Dumouriez care a fost aplaudat puternic, dar cu mult mai puţin decît dacă ar fi apărut în public între doamna Roland şi Vergniaud.

Numai el ştia cîte capete costase aplombul cu care doamna Roland închisese uşa lojii sale.

Piesa domnişoarei Candeille, cu toate că făcea parte din literatura lîncedă şi insipidă specifică epocii, a avut un mare succes şi a rămas în repertoriu. După patruzeci de ani de la acea primă reprezentaţie, am văzut-o debutînd în rolul principal pe domnişoara Mante.

După ce se termină spectacolul şi autorul a fost chemat la rampă în aplauze, Danton îl căută în zadar pe prietenul său Jacques Mérey pentru a i-o încredinţa pe soţia lui, a cărei sănătate începu să-l îngrijoreze ; Jacques Mérey, care trebuia să prindă spectacolul, nu apăruse.

Cei doi bărbaţi o conduseră pe doamna Danton acasă, o lăsară în Pasajul Comerţului şi se întoarseră în strada Chantereine, la Talma.

Serata era dintre cele mai strălucitoare. Talma ajunsese la acea epocă la apogeul carierii sale artistice. Cu

toate că prin felul lui de a gîndi aparţinea clubului jacobinilor, cu toate că era în relaţii strînse cu David, prietenul lui Marat, el aparţinea spiritual, artistic şi literar celui mai elegant dintre toate partidele, partidului Gironde. Aşa se făcea că la această serată reunise oameni de stat, poeţi, artişti, pictori, generali, oameni de toate opiniile şi din toate partidele.

Cînd Dumouriez şi Danton îşi făcură apariţia, domnişoara Candeille, care avusese timp să-şi schimbe costumul, tocmai venea să primească felicitările prietenilor ei.

Felicitările erau cu atît mai sincere, cu cît, ca poetă avea un talent care nu punea pe nimeni în umbră.

Noii sosiţi o felicitară şi ei, iar domnişoara Candeille, căreia tocmai i se oferise o coroană de lauri, îl rugă pe Dumouriez să o primească din partea ei.

Dumouriez luă coroana şi o aşeză pe un bust al lui Talma unde o şi uită.

Talma îi prezentă lui Dumouriez pe toţi acei care aveau pe atunci nume celebre sau pe cale de a deveni celebri. Toate aceste nume îi erau cunoscute lui Dumouriez, unul din generalii cei mai cultivaţi din armată ; dar prin cariera lui, departe de societatea pariziană, îi ştia numai din auzite.

În salonul lui Talma se aflau Legouvé, Chénier, Arnaud, Lemercier, Ducis, David, Girodet, Prud'hon, Lethière, Gros, Louvet de Couvrai, Pigault-Lebrun, Camille Desmoulins, Lucile, domnişoara de Keralio, domnişoara Cabarrus, Cabanis, Condorcet, Vergniaud, Guadet, Gensonné, Garat, domnişoara Raucourt, Rouget de l'Isle, Méhul, Larive, Monvel, — toată arta, toată politica vremii.

Acolo, aplaudat de toţi, Dumouriez avea să guste în sfîrşit acea bucurie în triumful căreia nu se amesteca vocea sclavului.

Cel puţin credea el că aşa se vor petrece lucrurile.

Deodată o rumoare surdă trecu prin saloane ; o vagă îngrijorare părea că pune stăpînire pe toată lumea, şi numele lui Marat, repetat de zeci de ori, căzu peste invitaţii marelui artist nu ca flăcările focului, ci ca picăturile de ulei încins.

— Marat ! se miră Talma. Ce caută aici ? Chemați-mi doi servitori și dați-mi-l afară !

David se opuse.

— Întîi să văd ce vrea. spuse, apoi vei lua o hotărîre.

Talma făcu un semn că e de acord.

David se duse în vestibul.

— Ce dorești ? îl întrebă pe Marat.

— Vreau să vorbesc cu cetățeanul Dumouriez, răspunse Marat.

— N-ai putea să alegi alt moment decît acesta al sărbătoririi lui ?

— Pentru ce e sărbătorit un trădător ?

— Un trădător care a salvat patria.

— Un trădător ! un trădător ! un trădător ! Am spus !

— Dar, în sfîrșit, ce anume vii să ceri ?

— Am venit să-i cer capul.

— Cu cîte altele lîngă el ? întrebă Danton care tocmai apăruse în ușă.

— Cu al tău, spuse Marat, și cu cele ale tuturor care au pactizat cu regele Prusiei. Da, adăugă arătînd pumnul, se știe că ați primit fiecare dintre voi cîte două milioane !

— Lăsați nebunul să intre ca să-i iau sînge ! Vede roșu ! spuse Cabanis.

Marat intră.

Dar mulți dintre invitați dispăruseră sau se strecuraseră în camerele celelalte.

Dugazon luase o lopățică și o băgase în foc să se înroșească.

Marat intrase însoțit de doi jacobini slabi și deșirați, cu un cap mai înalți decît el.

Venise aici să-i ceară socoteală lui Dumouriez de alungarea voluntarilor de la Châlons, printre care se numărau maratiștii și toți cei care cereau sînge.

Gazetărașul Marat, plin de fiere și venin, credea că îl va înspăimînta pe generalul învingător, cum îi înspăimîntase pe toți gură-cască din Paris.

Dumouriez îl așteptă calm, rezemat de garda sabiei.

— Cine ești dumneata ? îl întrebă.

— Eu sînt Marat, răspunse acesta strîmbîndu-și gura băloasă.

— Nu am de-a face nici cu dumneata, nici cu cei de seama dumitale.

Şi cu un profund dispreţ îi întoarse spatele.

Toţi cei care îl înconjurau pe general şi mai ales militarii, izbucniră în rîs.

— Ah ! făcu Marat, astă-seară vă fac să rîdeţi, dar mîine am să vă fac să plîngeţi !

Şi ieşi arătînd pumnul şi ameninţînd.

Abia ieşise că Dugazon scoase lopăţica înroşită din foc, luă o mînă de zahăr pudră şi, fără un cuvînt, arse zahăr peste tot pe unde trecuse Marat.

Acest episod grotesc restabili buna dispoziţie.

Atît în loja Teatrului de Varietăţi a palatului regal cît şi în salonul lui Talma din strada Chantereine ţelul reunirii Girondei cu Montagne nu fusese atins.

Cînd se întoarse acasă, Danton îl găsi pe Jacques Mérey aşteptîndu-l nerăbdător.

Doctorul veni spre el şi fără să-i dea timp să-l întrebe ceva, îi spuse :

— Prietene, nu vreau — după cîteva zile de la intrarea mea în Convenţie — să cer concediu, dar pentru o chestiune de cea mai mare importanţă trebuie să-mi obţii o misiune care să-mi lase cincisprezece zile de libertate deplină, pe care să le folosesc pentru treburile mele personale.

— Drace ! făcu Danton. Cui vrei tu să cer asta ? Nu mă am bine cu Servan şi Clavier. Ceea ce s-a întîmplat astă-seară, nu m-a pus mai bine cu Roland. Domnişoara Manon Philippon, adăugă cu un accent de dispreţ, îi va fi povestit întîmplarea în felul ei. Rămîne deci numai Garat, ministrul Justiţiei.

— Şi cu ăsta în ce relaţii eşti ?

— Oh ! nu-mi refuză nimic.

— Nu Garat este cel care la 9 octombrie anul trecut a propus pedeapsa cu moartea şi executarea imediată a tuturor emigraţilor prinşi cu arme asupra lor ?

— Da, el este.

— Ei bine, să mă însărcineze să cercetez identitatea seniorului de Chazelay, prins la Mayence la 21 şi împuşcat la 22. Se înţelege că misiunea e onorifică, toate cercetările urmînd să le întreprind pe cheltuiala mea.

— Merită atîta importanţă cîtă îi dai ?
— Este în joc fericirea mea.
— Bine, mîine vei primi misiunea.

Jacques Mérey citise ştirea chiar în seara aceea în *Moniteur :*

Şeful unei mici bande de emigraţi, după ce luptase cu oamenii lui în Champagne, văzînd că nu mai e nimic de făcut prin părţile acelea, a venit în primele zile ale lui octombrie să se ascundă în oraşul Mayence.

Dar oraşul Mayence predîndu-se la 21 octombrie trecut, şi nefiind stipulată de către guvernator nici o condiţie în favoarea emigraţilor, d-l de Chazelay a fost prins cu armă asupra lui şi, în baza legii din 9 octombrie, a fost împuşcat în douăzeci şi patru de ore.

Se spune că seniorul de Chazelay poseda multe bunuri în departamentul Creuse, în împrejurimile oraşului Argenton.

Încă o moştenire frumoasă pentru Republică !

A doua zi, Jacques Mérey îşi avea misiunea semnată de Garat, pentru care i se acordase un termen de la 26 octombrie pînă la 10 noiembrie inclusiv.

Astfel, fără să piardă timp, plecă din nou la Mayence cu o scrisoare de recomandare a generalului Dumouriez pentru generalul Custine.

În ajunul plecării, la propunerea lui Garnier (de Sainte) Convenţia dăduse un decret prin care îi expulza pe viaţă pe toţi emigraţii şi, fără deosebire de vîrstă şi de sex, îi pedepsea cu moartea pe toţi cei care se întorceau în Franţa.

XXX

O SCRISOARE DE LA EVA

Jacques Mérey nu pierduse nici o clipă ; la ora zece dimineaţa caii de poştă aşteptau înhămaţi la o caleaşcă solidă de călătorie ; iar el, echipat de drum, aştepta hîrtiile.

La ora unsprezece Danton îi înmînă ordinul semnat de Garat, cei doi prieteni se îmbrățișară și la unsprezece și cinci minute, după ce doctorul îi recomandă lui Danton să vegheze asupra sănătății soției sale, strigă vizitiului:

— Drumul spre Germania!

Era exact drumul pe care-l făcuse la întoarcere împreună cu Dumouriez.

Revăzu Châteauu-Thiery, Châlons. Salută în trecere cîmpul de luptă de la Valmy, plin încă de ridicăturile mormintelor. Găsi Verdunul preocupat poate cu o exagerată severitate pentru ca să se facă uitată prea marea lui slăbiciune; începuseră represaliile; bietele fete care deschiseseră regelui Prusiei porțile orașului, aproape fără să înțeleagă importanța acestei crime, erau acum arestate și procesul lor — în curs de instrucție. Se știe că ceva mai tîrziu au fost executate.

Intră în Palatinat prin Kaiserslautern și ajunse la Mayence după trei zile de drum; străbătuse două sute de leghe în șaizeci de ore. Dar generalul Custine își continuase marșul și se și afla la Frankfurt pe Main.

Jacques Mérey întrebă pe ofițerii rămași în garnizoană la Mayence dacă nu cumva aveau cunoștință de faptul că emigrații prinși cu arme asupra lor ar fi fost împușcați.

Faptul era adevărat și întîmplarea făcuse chiar mare vîlvă în oraș; decretul, dat în 9 ale lunii, fusese pentru prima oară aplicat.

Se procedase cu toată severitatea. Nici unul din cei șapte acuzați nu scăpase de pedeapsa capitală.

Se interesă de numele acelor nefericiți, dar nimeni nu și le mai amintea.

În sfîrșit, i se spuse că unul dintre ofițerii care făcuse parte din consiliul de război era încă la Mayence, și i se dădu numele și adresa lui.

Jacques Mérey plecă să-l caute.

Ofițerul, un căpitan, își aducea perfect de bine aminte că șeful celor șase cavaleri emigrați declarase că se numește Charles-Louis-Ferdinand de Chazelay; dar în orice caz, îi spuse că dosarul se afla în mîinile raportorului, unul din cei mai tineri membri ai Consiliului, aghiotant pe lîngă casa militară a generalului Custine.

Cum am spus, generalul era la Frankfurt.

Jacques Mérey aflase numele tînărului ofițer, se numea Charles André.

A doua zi în zori, se prezentă la general ; acesta tocmai se sculase și se pregătea să-și treacă în revistă corpul de armată.

La început, titlul de reprezentant al poporului îl sperie puțin. Ca și Dumouriez, Custine aparținea, prin antecedentele lui, partidului regalist și dacă brațul luptase cinstit, simțămintele lui nu fuseseră poate întotdeauna de acord cu mișcările brațului.

Scrisoarea lui Dumouriez îl liniști. Și răsuflînd ușurat, îl chemă pe aghiotantul Charles André și îi ordonă să pună la dispoziția lui Jacques Mérey toate documentele ce le avea referitoare la seniorul de Chazelay.

Tînărul ofițer îi promise să fie la Hôtel d'Angleterre într-o jumătate de oră, cu dosarul mortului și cu hîrtiile care, găsite asupra lui, îi stabileau identitatea.

Tînărul se ținu de cuvînt.

Dosarul conținea interogatoriul, procesul-verbal de execuție și trei scrisori primite de la sora lui, fostă călugăriță la Bourges.

Interogatoriul era conceput în următorii termeni :

La 21 octombrie, la ora opt seara, a compărut în fața Consiliului de război stabilit în orașul Mayence pentru a judeca emigrații prinși cu arme asupra lor, fostul senior de Chazelay care a răspuns în felul următor la întrebările ce i s-au pus :

Întrebare : Numele dumneavoastră, prenumele și calitățile ?

Răspuns : Charles-Louis-Ferdinand, senior de Chazelay.

Întrebare : Vîrsta ?

Răspuns : Patruzeci și cinci de ani.

Întrebare : Locul nașterii ?

Răspuns : Castelul de Chazelay, lîngă Argenton.

Întrebare : Pentru ce ați părăsit Franța ?

Răspuns : Ca să nu fiu complice la crimele care se comiteau.

Întrebare : Unde v-ați dus cînd ați părăsit Franța ?

Răspuns : Să mă alătur corpului de emigrați care servea în Champagne, sub conducerea prințului de Ligne.

Întrebare : Cînd ați părăsit Champagne ?

Răspuns : La opt zile după bătălia de la Valmy, cînd am aflat chiar din gura d-lui de Colonne că retragerea fusese hotărîtă.

Întrebare : Pentru ce părăseați Champagne ?

Răspuns : Pentru că nu mai era nimic de făcut.

Întrebare : Și ați venit la Mayence, pentru a îndrepta din nou arma împotriva Franței ?

Răspuns : Nu împotriva Franței, ci împotriva guvernului care o dezonorează.

Întrebare : Cunoașteți decretul Convenției din 9 octombrie, care condamnă la pedeapsa cu moartea pe oricare emigrat prins cu arme asupra lui ?

Răspuns : Îl cunosc, dar nu îl recunosc.

Întrebare : Nu aveți nimic de spus în apărarea dumneavoastră ?

Răspuns : Născut regalist și catolic, mor regalist și catolic, adică în credința strămoșilor mei.

Prevenitul, scos din sală, consiliul a deliberat, dar cum Charles-Louis-Ferdinand, fost senior de Chazelay, nu are nimic de spus în sprijinul apărării sale, și cum dimpotrivă, el, ca să spunem astfel, înfruntă pedeapsa pe care o merita, a fost condamnat în unanimitate la pedeapsa cu moartea.

Condamnatul, rechemat în fața consiliului, a ascultat liniștit citirea sentinței dată împotriva lui și la întrebarea care i s-a pus dacă nu ar avea ceva de adăugat sau de revendicat, a răspuns doar atît : „Trăiască regele !"

A doua zi, în zori, a fost împușcat și îngropat în șanțul fortăreței.

Jacques Mérey rămase cîtva timp absorbit de această lectură.

Purtarea seniorului de Chazelay în fața tribunalului care îl judeca fusese aceea a unui rău patriot, e adevărat, însă a unui gentilom curajos și leal care, legat prin jurămînt față de rege, își respectase pînă la moarte jurămîntul.

Cum putuse să existe atîta credință politică în omul care față de Jacques Mérey nu avusese nici cea mai elementară delicatețe ?

De cele mai multe ori, la om conştiinţa nu e decît o problemă de educaţie ; educaţia nobilimii în general îi impunea omului îndatoriri pentru ceea ce era mai presus decît ea, dar îi lăsa cea mai mare libertate pentru ceea ce era mai prejos.

Or, în mintea seniorului de Chazelay, un medic de provincie era într-atît inferior lui, încît conştiinţa, care-l determinase să înfrunte atît de curajos moartea pentru un principiu politic, nu îi inspirase nimic în favoarea marelui principiu moral pe care îl violase.

Dreptul divin nu exista doar pentru regi, el exista şi pentru nobilime, şi aşa cum regele domnea în baza dreptului divin peste nobilime, nobilimea, în baza aceluiaşi drept divin, domnea peste ceea ce numea ea popor.

— Iartă-mă, locotenente, spuse doctorul, după ce-şi răscolise gîndurile şi trăsese concluziile pe care le-am tras şi noi, parcă spuneaţi că la dosarul d-lui de Chazelay sînt anexate şi trei scrisori ?

— Desigur, iată-le, îi răspunse tînărul ofiţer.

— Aş comite o indiscreţie dacă aş lua cunoştinţă de conţinutul lor ?

— Cîtuşi de puţin ; am ordin să vi le pun la dispoziţie şi chiar să vă las să luaţi copii de pe ele.

— Spuneaţi că aceste scrisori le primise de la domnişoara de Chazelay, fostă călugăriţă la Augustines din Bourges ?

— Îmi permiteţi să vi le înmînez în ordinea datelor ?

Jacques Mérey făcu un semn afirmativ.

Prima purta data de 16 august :

Foarte drag şi foarte onorat frate,

Am revenit la Bourges cu preţioasa comoară pe care mi-aţi încredinţat-o.

Dar pînă în prezent nu pot, într-adevăr, să o apreciez decît dinspre partea fizică ; cît despre partea spirituală, nu am primit de la voi decît o făptură frumoasă, fără iniţiativă şi fără voinţă, care nu răspunde la numele de Hélène, şi nedînd semn de înţelegere decît la cel de Eva.

La numele de Eva într-adevăr, ochii ei strălucesc o clipă, îşi opresc privirea asupra persoanei care l-a pro-

nunțat; dar îndată ce își dă seama că persoana nu este aceea pe care o caută, ochii i se închid înlăuntrul lor, și ea recade în somnolența obișnuită.

Vă cer deci voie ca și de aci înainte să-i spun Eva, pentru că e singurul nume la care răspunde.

Îmi spuneți în scrisoarea voastră primită azi-dimineață că sînteți hotărît să părăsiți Franța, să luați serviciu în străinătate — și vreți să aveți în privința acestei mari hotărîri părerea unei sărmane servitoare a Domnului.

Părerea mea este că un Chazelay, ai cărui strămoși au participat la două cruciade și care poartă crucea de Malta de argint emailat cu floarea de crin în aur, nu trebuie să participe nici măcar prin prezența lui la actele care se petrec în ziua de azi.

Plecați, deci, și cînd veți găsi potrivit să venim să vă găsim, scrieți-mi; ordinele voastre vor fi cu strictețe executate.

Sora ascultătoare și care vă iubește,
Marie DE CHAZELAY
În călugărie SORA ROSALIE

Această scrisoare se dovedea de cea mai mare importanță pentru Jacques Mérey. El știa cît de mult suferise Eva cînd se despărțiseră. Dragostea este egoistă pînă la cruzime. Durerea Evei însemna acum un balsam pentru durerea lui.

Tînărul ofițer îi înmînă a doua scrisoare.

Cu multă bucurie am aflat că ați ajuns la Verdun, unde cel puțin sînteți în siguranță. Am fost încîntată de primirea ce v-a făcut M. S. Regele Prusiei, și nu pot decît să aplaud hotărîrea luată, de a intra printre voluntarii prințului de Ligne; este un nobil, senior de viță veche, un adevărat prinț al sfîntului imperiu; după vîrsta și descrierea voastră, trebuie să fie fiul lui Charles-Joseph, era unul dintre cei mai curajoși și cei mai spirituali gentilomi care au existat. Un Chazelay poate să servească un l'Amoral, fără a-și pierde noblețea.

Hélène se simte ceva mai bine, cu toate că se îndrăgește să nu răspundă la acest nume, pe care se pare că nu

îl cunoaște. De altfel, din ziua în care am luat-o din castelul de Chazelay nu a scos nici un cuvînt. A început să guste cîteva linguri de supă, care împreună cu unul sau două pahare de sirop ce le înghite zilnic ajung să o susțină. Ieri, în loc să o duc la fereastra dinspre curte, am condus-o la cea dinspre grădină. Cînd a văzut iarba și pîrîiașul care o udă, a scos un strigăt slab, s-a ridicat din fotoliu și a căzut din nou, spunînd cu o voce disperată : „Nu ! nu ! nu !" Nu știu ce vroia să spună, dar cel puțin a vorbit.

Cum cred că este multă reavoință în mutismul ei, în încăpățînarea și în această stare de prostrație, — alaltăieri, auzind zgomot în camera fetei voastre, după ce Jeanne o așezase în pat, mi-am pregătit de cu seară, cu ajutorul unei găuri în lambriuri, posibilitatea de a vedea ce face după ce Jeanne iese din camera ei.

S-a sculat și sprijinindu-se de mobile, s-a dus și a îngenunchiat pe scăunelul de rugăciune de sub crucifixul care se află între cele două ferestre, și acolo, nu știu dacă a fost din gură sau din inimă, căci nu am auzit nimic precis, a făcut sau părea că face o lungă rugăciune.

Presupun că omul acela lîngă care spre nenorocirea ei a stat prea mult timp — nu era lipsit de sentimente creștinești, deoarece sărmana copilă caută un refugiu în Dumnezeu, și se roagă.

Asta e tot ce am să vă spun pentru moment. Sper că scrisoarea de față pe care v-o adresez la Verdun cu dispoziția de a vă urma, vă va parveni.

Marie DE CHAZELAY
In călugărie SORA ROSALIE

Jacques Mérey întinse mîna nerăbdător să ia cea de a treia scrisoare. Iată ce conținea :

Foarte iubit și onorat frate,

După cele ce îmi spuneți despre victoria prusacilor la Grand-Pré și despre deruta armatei franceze, nu vom fi noi cele care vom merge să vă întîlnim în Germania, ci voi cei care în cîteva zile veți fi la Paris..

Din păcate! veți ajunge prea tîrziu pentru a împiedeca abominabilele crime care au fost comise, dar cel puțin la timp pentru a le răzbuna.

Sărmanul nostru rege și familia regală sînt, după cum știți, prizonieri la Temple. Se vorbește că-l vor judeca pe alesul Domnului; dar Domnul vă va grăbi marșul, pentru ca această crimă fără precedent, cea mai odioasă dintre cîte au existat, să nu fie adusă la îndeplinire.

Nu ar fi deloc de mirare ca în rîndurile republicanilor să fi fost chiar bărbatul acela pe care vi s-a părut că-l recunoașteți în iureșul focurilor de pistol. Cum știți, el a fost numit membru în Convenție și am citit într-un ziar că fusese plecat la armata din Est, cu o misiune pentru Dumouriez.

Hélène a încercat să pună o scrisoare la poștă; dar are atît de puțină judecată, încît i-a încredințat-o Jeannei fără să-i treacă prin minte că fata, în loc să o ducă la poștă, mi-o va da mie.

Jeanne, cinstită cum e, mi-a adus-o. Scrisoarea este rodul unei minți în delir. V-o trimit ca să vă puteți da seama personal de pasiunea nebună a acestei copile și de necesitatea de a o face să părăsească Franța cît mai degrabă, dacă, împotriva așteptărilor noastre, nu veți fi la Paris în cîteva zile.

Nu are rost să vă mai spun că i-am recomandat Jeannei să o asigure pe Hélène că scrisoarea ei a fost pusă la poștă; la fel va fi și cu cele pe care va continua să i le mai scrie.

Jacques Mérey scoase un strigăt ușor, recunoscuse scrisul Evei între cele două foi ale scrisorii domnișoarei de Chazelay.

Lăsă deoparte scrisoarea domnișoarei de Chazelay și citi pe nerăsuflate rîndurile următoare:

Prietenul meu, stăpînul meu, regele meu — aș spune Dumnezeul meu dacă ar trebui să îl țin deoparte ca să-l implor să te unească din nou cu mine.

Am dorit să mor cînd am înțeles că am fost despărțiți și cînd mi s-a spus că era pentru totdeauna.

Tatălui meu ori i-a fost frică de hotărîrea mea, ori obosise să mă tot audă lamentîndu-mă. La tot ce mi se spunea răspundeam cu numele tău adorat, sau prin cuvintele : îl iubesc !

A adus-o pe mătușa mea, călugărița de la Bourges, m-a încredințat ei ca să vegheze asupra mea.

Ei mă cred nebună. Nu-mi trebuie mult ca să și fiu, și ideile îmi sînt tulburi. Dacă n-ar fi să te văd fără încetare în fața ochilor și dacă n-aș ști că trăiești, m-aș considera moartă și chiar dusă în țara umbrelor, într-atît mi se pare totul cenușiu, șters, impalpabil. Așa trebuie să fie cînd inima este moartă și cînd ești închis într-un mormînt.

Cînd am părăsit castelul de Chazelay a fost pentru mine o nouă durere. Acolo nu eram decît la trei sau patru leghe departe de tine, iubitul meu, și în fiecare ușă care se deschidea credeam că vei apărea tu.

Urcîndu-mă în trăsură, sau mai curînd cînd am fost urcată în trăsură, am leșinat ; de atunci nu mi-am mai revenit niciodată complet.

A doua zi, după ce am sosit la Bourges, m-au așezat la fereastra dinspre grădină în loc să mă așeze la cea dinspre stradă. Acolo am dat un strigăt de bucurie și mi s-a părut că o rază de lumină mă inunda, și că mă găseam în fața Raiului nostru. Era acolo o peluză ca a noastră, fără bolta de tei, fără arborele științei, și mai ales fără Jacques Mérey.

O, iubitul meu, nu am decît un gînd, nu am decît o speranță, nu îi fac lui Dumnezeu decît o rugăciune : să te revăd !

Dacă nu te voi revedea, voi muri. Dar, fii liniștit, înainte de asta voi face totul în lume ca să fiu din nou cu tine.

Purced de la tine, mă îndrept spre tine, fără tine nu sînt eu.

Eva

— Oh ! domnule, exclamă Jacques Mérey, ați spus, nu-i așa, că pot să copiez actele care mi-ar trebui ?

— Eu cred că e mai bine, întrerupse tînărul care înțelesese dorința doctorului, să ne lăsați nouă o copie de pe

această scrisoare, pe care să o certificați pentru identitate, și dumneavoastră să păstrați originalul.

Jacques Mérey îl îmbrățișă pe tînărul ofițer, vru să-i răspundă ceva, să-i mulțumească, dar lacrimile îi sugrumară vocea.

Sărută de nenumărate ori scrisoarea Evei, apoi cu mîna tremurîndă începu să o copieze.

— Domnule, îi spuse tînărului ofițer, n-am să uit niciodată ce ați făcut acum pentru mine.

Ofițerul părea că ar vrea să-i spună ceva, dar șovăia.

Jacques îi văzu nehotărîrea și înțelese.

— Domnule, cred că nu mai e nevoie să vă spun că o iubesc pe fiica domnului de Chazelay și că la rîndul ei și ea mă iubește. Această scrisoare pe care datorită morții tatălui ei ajunge la mine, într-un mod atît de bizar, mie îmi era adresată, cum dovedește de altfel numele meu de două ori repetat în ea. Mă voi întoarce în Franța și voi face totul pe lume să o revăd pe biata copilă, care fără mine este pierdută. Mai știți ceva pe lîngă cele ce mi-ați spus ?

— Domnule, răspunse tînărul ofițer, îmi calc cuvîntul mărturisindu-vă toate acestea ; dar sînt sigur că veți păstra secretul. Eu sînt acela care am comandat foc în dimineața execuției și chiar acolo unde urma să aibă loc execuția, domnul de Chazelay mi-a înmînat o scrisoare pentru sora sa, rugîndu-mă să i-o trimit ca ultima sa dorință. I-am făgăduit să pun scrisoarea la poștă, și m-am ținut de cuvînt.

— Și, întrebă Jacques Mérey, după ce i-ați făgăduit, el n-a spus nimic ?

— A murmurat doar atît : „Poate va ajunge la timp".

Jacques Mérey strînse la piept scrisoarea Evei, o puse în buzunar, îl îmbrățișă pe tînărul ofițer, comandă să se înhame caii la trăsură, trecu pe la cartierul general pentru a-i mulțumi și a-i strînge mîna generalului Custine și apoi, la fel cum în urmă cu trei zile spusese vizitiului *drumul spre Germania*, acum strigă : *Drumul spre Franța !*

Și trăsura o porni în goana mare.

XXXI

CĂUTĂRI ZADARNICE

La întoarcere Jacques Mérey străbătu Franța cu aceeași viteză ca și la plecare. Numai că, la Kaiserslautern, în loc să ia drumul spre Champagne prin Saint-Menehould, — îl luă pe cel de Lorena prin Nancy.

Se duse direct la Bourges.

Ajungînd la poștă se informă dacă era cunoscută în Bourges o domnișoară de Chazelay, fostă călugăriță.

La această întrebare, șeful poștei se apropie.

— Cetățene, îi spuse (în ziua de 10 a aceluiași octombrie de al cărui sfîrșit ne apropiem apăruse un decret prin care cuvintele *domnule* și *doamnă* se înlocuiau cu *cetățean* și *cetățeană*), noi cunoaștem perfect de bine persoana despre care vă informați, atît doar că ea nu mai locuiește la Bourges.

— De cînd ? întrebă Jacques Mérey.

— Țineți să cunoașteți chiar data exactă ?

— În mod riguros exact. Am făcut mai mult de patru sute de leghe ca să o găsesc.

— Vă voi spune după registrul meu.

Consultă registrul și strigă :

— A plecat pe 23, la ora patru după-amiază.

— Singură sau însoțită ?

— Însoțită de jupîneasa și de nepoata sa, despre care se spunea că era foarte bolnavă.

— Sînteți sigur că erau trei ?

— Bineînțeles, le-am spus chiar eu că puteau să nu înhame decît doi cai la trăsură și să plătească pentru al treilea jumătate, dar călugărița a răspuns : Puneți trei, puneți patru, dacă trebuie ! sîntem grăbite ! Atunci le-am pus trei cai și au plecat.

— Încotro au pornit ?

— Pe cuvînt, habar n-am !

— Trebuie să știți !

— Cum așa ?

— Presupun că nu ați riscat să vă dați caii fără să vi se fi prezentat pașapoartele.

— Oh, da, aveau unul, dar pentru care țară, — dracu să mă ia dacă-mi aduc aminte.

— Ar fi neplăcut, prietene, spuse grav Jacques Mérey, dacă ați uitat cumva.

— În orice caz, dacă țineți neapărat, puteți să aflați la prefectură, de unde a fost eliberat.

— Ai dreptate, spuse Jacques Mérey.

Și cum nu avea timp de pierdut, strigă :

— La prefectură !

Surugiul o porni în susul străzii în galop și cu aceeași iuțeală intră în curtea prefecturii.

Jacques Mérey sări iute din trăsură ; dar amintindu-și că trebuia să aibe altă atitudine față de prefect decît aceea avută față de șeful de poștă, se înarmă cu scrisoarea lui Garat prin care îl însărcina să cerceteze identitatea seniorului de Chazelay și, cu scrisoarea în mînă, intră în cabinetul prefectului.

— Cetățene prefect, spuse el, sînt însărcinat de către ministerul Justiției, al cărui ordin vi-l prezint, să constat identitatea seniorului de Chazelay, împușcat la 20 ale lunii acesteia la Mayence. Vin de la Mayence, unde această identitate a fost constatată, dar misiunea mea nu se limita la el ; misiunea mea se extinde și asupra celorlalți membri ai familiei, la sora și la fiica lui, care locuiesc în Bourges.

— Dar unde nu mai locuiesc, domnule. Au plecat la 24 ale lunii.

— Și unde s-au dus ?

— Chiar precis n-aș putea să vă spun ; dar pașaportul lor a fost eliberat pentru Germania.

— Cine era medicul care o îngrijea pe fată ?

— Un medic excelent, un bun patriot, domnul Dupin.

— Ați fi atît de bun să-mi spuneți unde locuiește domnul Dupin ?

— Foarte aproape de aici, în strada Episcopatului.

Jacques Mérey îi salută pe prefect şi se îndreptă grăbit spre doctorul Dupin.

Acolo începu acelaşi interogatoriu şi era cît pe ce să primească aceleaşi răspunsuri ; hărţuit de întrebări doctorul binevoi însă să-şi aducă aminte că le-ar fi prescris apele de Baden sau de Wiesbaden, dar nu-şi mai amintea pentru care din ele optase.

Jacques Mérey se gîndi că ar fi fost mai bine ca din capul locului să se fi dus acasă la ele, unde poate mai rămăsese cineva care să-l poată da vreo ştire.

Vizitiul îi atrase însă atenţia că dacă-l mai ţinea aşa încă o oră, va ajunge să-şi dubleze orele de serviciu, ceea ce nu îngăduia regulamentul administraţiei.

Jacques Mérey îşi dădu seama că avea dreptate şi-i porunci să-l ducă înapoi la clădirea poştei.

Ajuns aci se informă de adresa domnişoarei Chazelay. Locuise în casa cu numărul 23 din strada Prieuré.

Luă un băieţel, comisionar la poştă, şi îl rugă să-l conducă.

In strada Prieuré casa cu numărul 23 era închisă.

Puştiul bătu la toate uşile şi la toate ferestrele ; ferestrele şi uşile rămaseră închise.

O vecină ieşi şi repetă ceea ce pentru Jacques Mérey nu însemna o noutate, că doamnele plecaseră în ziua de 23, către ora patru după-amiază.

Închiseseră tot, luaseră toate cheile, — iar cînd o întrebaseră pe călugăriţă cînd o să vină înapoi acasă, le răspunsese că se ducea să-şi întîlnească fratele undeva în Germania şi că nu ştia dacă se va mai întoarce vreodată.

La data plecării era evident că ele nu aflaseră încă de moartea domnului de Chazelay.

Ce se întîmplase cu scrisoarea pe care seniorul de Chazelay i-o scrisese în ultimele clipe ale vieţii ?

Întîmplător tocmai trecea pe stradă factorul poştal.

Jacques Mérey îl strigă :

— Prietene, îl întrebă, domnişoara de Chazelay a spus cumva la plecare unde ar urma să îi fie trimise scrisorile ?

— Nu, domnule, răspunse factorul.

— A primit totuşi un plic după plecarea sa.

— Nu l-a primit, domnule, spuse factorul, pentru că nu era acasă.

— Îţi mulţumesc că m-ai făcut să observ cît sînt de zăpăcit, prietene. Dar ce ai făcut cu scrisoarea aceea?

— Păi, cum scrisoarea era timbrată, am băgat-o pe sub uşă ; cînd doamnele or să se întoarcă, or s-o găsească.

Jacques Mérey schiţă un gest de nerăbdare ; factorul îl remarcă :

— De ce oare îşi mai timbrează oamenii scrisorile? Din moment ce sînt timbrate, poşta nu mai are treabă, nu se mai ocupă de ele.

Şi factorul îşi văzu de drum, încîntat că a lăsat în urma lui această maximă întru proslăvirea administraţiei poştei.

Tînărul comisionar îşi apropie obrazul de pervaz şi privi pe sub uşă.

— Ia uitaţi, spuse, se vede scrisoarea. Nimic mai simplu, domnule, decît să o scot cu un beţişor.

— Prietene, spuse Jacques Mérey după ce se gîndi o clipă, scrisoarea asta nu e a mea, scrisoarea asta nu e pentru mine, deci nu am dreptul să o citesc.

Îi dădu şase franci, mulţumindu-i pentru osteneală.

Apoi se întoarse la hotel unde i se servi cina.

Dar în timp ce mînca îi veni o idee.

Cum micul comisionar crezuse că pentru cei şase franci pe care îi primise trebuie să rămînă toată ziua în serviciul călătorului, şi cum stătea lîngă uşa sălii de mîncare cu pălăria în mînă, Jacques îl întrebă :

— Cum te cheamă?

— Francis, domnule, cu ce să vă servesc? făcu băieţelul.

— Du-te şi caută-mi-l pe vizitiul care în ziua de 23 a condus-o pe domnişoara de Chazelay.

— Îl cunosc, spuse puştiul, e Pierrot.

— Eşti sigur?

— Cum să nu fiu sigur! mi-a ars una cu biciul că am luat de pe jos o prună care căzuse din coşul cu provizii al domnişoarei Jeanne.

Jacques își aminti că într-una din scrisorile adresate fratelui ei domnișoara Chazelay într-adevăr vorbea despre o jupîneasă cu numele de Jeanne.

— Bravo ! adu-mi-l pe Pierrot, băiete, spuse Jacques comisionarului.

Pierrot veni în fuga mare, fără zăbavă. Se vedea bine că Francis îi vorbise despre generozitatea călătorului.

Vizitiul avea fața surîzătoare.

— Tu ai condus trăsura domnișoarei de Chazelay la 23 octombrie, la ora trei după-amiază ? îl întrebă Jacques.

— Domnișoara de Chazelay ? Stați puțin, spuse Pierrot. O bătrînă cu înfățișare de călugăriță, cu o jupîneasă și o fată tînără care părea bolnavă, nu-i așa ?

— Asta este, se bucură Jacques Mérey.

— Doar știi bine, Pierrot, că m-ai atins cu biciul !

— Nu-mi mai aduc aminte, spuse Pierrot.

— Ah, dar eu îmi amintesc, sări Francis.

— Trebuie că eram eu, da, eu trebuie să fi fost, spuse vizitiul ștergîndu-și gura cu mîneca de la haină, gest familiar celor din Berri.

— Atunci îți amintești că au luat drumul spre Dijon ?

— Oh, nu ! nu tocmai !

— Atunci cel spre Auxerre ?

— Nici acela, spuse Pierrot dînd din cap. Nu, n-ați nimerit-o.

— Cum n-am nimerit-o ?

— N-aș vrea să vă supăr, dar dumneavoastră îmi cereți adevărul, nu-i așa ? atunci adevărul trebuie să vi-l spun.

— Nu mă superi, prietene ; dimpotrivă, îmi vei face un serviciu indicîndu-mi adevăratul drum pe care au plecat. Trebuie să le întîlnesc, mă înțelegi ? pentru o chestiune de cea mai mare importanță.

— Ah, bine ! dacă vreți să le găsiți, nu trebuie să alergați nici pe drumul spre Dijon, nici pe drumul spre Auxerre.

— Dar atunci pe care ?

— Este tocmai cel opus, pe drumul ce duce spre Chateauroux.

O lumină trecu prin mintea lui Jacques.

— Ah ! spuse, s-au dus la castelul de Chazelay. Caii la trăsura mea, prietene, caii numaidecît !

— Bine, făcu Pierrot, e tocmai rîndul meu să conduc.

Și se repezi în curte. Francis dispăru o dată cu el.

După un sfert de oră caii erau la trăsură și Pierrot la datorie.

Jacques Mérey își plăti drumul, îl căută din ochi pe micul comisionar ca să-i dea restul de bani pe care i-l dăduse șeful poștei, dar nu-l mai văzu nicăieri.

Trăsura porni în goana mare, ceea ce dovedea din nou că Francis nu păstrase secretul bacșișului.

Dar, ieșind din oraș, Jacques Mérey îl văzu pe micul comisionar așezat în mijlocul drumului.

La semnele lui repetate din care se înțelegea că avea ceva de spus, Pierrot opri trăsura.

Puștiul sări sprinten pe treapta trăsurii.

— Ce mai e ? întrebă Jacques Mérey.

— Păi, uite ce m-am gîndit, răspunse Francis, dumneavoastră tot vă duceți după domnișoara de Chazelay, și atunci mi-am zis că ar fi bine să-i duceți și scrisoarea, decît să o lăsați sub ușa de la intrare. E mai sigur că așa o să-i ajungă...

— Ce spui ! făcu Jacques Mérey.

— Sigur, uite-o, făcu Francis și aruncă scrisoarea în trăsură ; sări apoi de pe treaptă și-i strigă lui Pierrot : „Dă bice, surugiu !"

Jacques Mérey se gîndi că ceea ce-i spusese copilul era plin de logică ; scrisoarea pe care i-o dăduse chiar atunci Francis conținea — după toate probabilitățile — ultimele dorințe ale tatălui Evei ; dacă ar fi rămas unde o lăsase poștașul, vîntul și ploaia ar fi făcut-o foarte curînd de necitit ; era deci mult mai bine să o păstreze intactă ca un depozitar credincios, pînă în momentul în care o va putea încredința uneia din cele două persoane care aveau dreptul să o deschidă — Evei sau domnișoarei de Chazelay.

O puse deci în buzunarul secret al portofelului său.

XXXII

CASA GOALĂ

Jacques Mérey nu se înşelase, domnişoara de Chazelay chiar sosise la Argenton şi, cum era cu neputinţă să se ducă la castel cu trăsura, închiriase trei cai de la singurul han al oraşului şi fuseseră conduse călare la Chazelay de către oameni care le duseseră animalele la pas.

Cele trei femei petrecuseră acolo o noapte, iar a doua zi se întorseseră.

Apoi caii de poştă fuseseră din nou înhămaţi la trăsură şi de astă dată plecaseră spre Chatre, Saint-Amand, Autun, Bourgogne şi celelalte.

Or, cum domnişoara de Chazelay avea cinci zile de drum înaintea lui Jacques Mérey ; cum neparvenindu-i ultima scrisoare a fratelui ei în care îi anunţa executarea lui, ea nu făcuse decît să-i asculte sfaturile din penultima scrisoarea în care o chema să vină şi să se regăsească; cum apele de la Baden-Baden sau de la Wiesbaden nu erau decît un mijloc de a deschide celor trei fugare porţile Germaniei, Jacques Mérey, zdrobit de oboseală, după ce făcuse mai mult de şase sute de leghe pe drumuri desfundate, se gîndi că nu mai avea nici un rost să continue călătoria în ritmul acesta ; şi se opri la poarta casei sale, atît de mult timp numită *casa misterioasă* şi care nu mai era decît *casa goală.*

Se împlineau ceva mai mult de două luni de cînd o părăsise.

La zgomotul trăsurii care oprise în faţa porţii, bătrîna Martha veni în grabă şi scoase un strigăt.

Crezuse că nu-şi va mai revedea niciodată stăpînul.

Cînd Jacques Mérey intră în casă şi închise uşa, se opri jos, lîngă scară neştiind încotro s-o apuce mai întîi, atras din toate părţile de amintiri.

Memoria lui reunea într-o singură îmbrăţişare cei şapte ani care, astăzi, după ce trecuseră, păreau să nu fi durat decît o singură zi.

Şi-o amintea pe Eva din clipa în care o adusese şi o lăsase pe covor sub privirile Marthei, obiect fără formă, fiinţă neterminată, — o revedea pînă în clipa cînd fusese smulsă din braţele lui de un om pe care moartea îl smulsese dintr-o dată vieţii cu aceeaşi cruzime, cu aceeaşi răceală nemiloasă.

Şi deşi ea nu mai era în casă, făptura ei plutea peste locurile pe unde trecuse, întocmai cum ar pluti o umbră nevăzută şi totuşi perceptibilă.

Totul era neschimbat. Se urcă mai întîi în camera ei de copil, şi regăsi leagănul în care stătuse de la şapte pînă la zece ani, adică la acea epocă vegetativă a vieţii, şi în care timp germenele dragostei, frumuseţea şi inteligenţa se luptaseră împotriva urîţeniei şi a neantului.

Se duse apoi în camera ei de domnişoară, unde începuse să-şi despletească şi să-şi înnoade singură părul lung în faţa oglinzii magice, arcuindu-şi talia ca o trestie.

De aci se îndreptă spre atelier, unde orga rămăsese deschisă şi mută ; îşi aminti ziua în care, în urma unui şoc electric care o înfăşurase parcă într-un fluid însufleţitor, se dusese ca vrăjită spre pian şi, spre marea lui mirare, cîntase măsurile neprecise, dar de recunoscut ale ariei ascultate de ea cu o zi înainte... Aci erau cărţile în care ochii ei descifraseră primul cuvînt, şi cînd se apropie fără să-l vadă, cotoiul neîmblînzit zvîcni de pe dulapul unde stătea tolănit, pe fereastra prin care avea obiceiul să fugă.

Aci, unele peste altele, pe scaune, văzu cărţile din care învăţase ea chimia, astronomia, botanica ; ultima pe care o citise rămăsese deschisă la pagina unde-şi întrerupsese lectura.

Nu cunosc un colţ sub vasta boltă cerească unde să coboare din trecut o stare de visare mai plăcută ca într-o cameră rămasă goală printr-o lungă absenţă sau prin moarte, după ce a fost locuită, însufleţită, animată de o frumoasă făptură de cincisprezece ani ; ardoarea tinereţii a trecut în tot ; respiraţia, emanaţia care pluteşte în jurul întregii sale fiinţe creează o atmosferă deosebită care te face să iubeşti înainte chiar de a şti ce e dragostea.

Şi ce este apoi, după ce ştii ?

Cu braţele întinse, căci i se împăienjeniseră ochii, nemaivăzînd-o în mijlocul acestui abur care părea că as-

cunde ca și norul lui Virgiliu o zeiță, Jacques Mérey se îndreptă ca în transă spre orgă lăsîndu-și la întîmplare amîndouă mîinile pe clape.

Un freamăt sonor se împrăștie din dumnezeiescul instrument; timp de zece minute, sugrumat de plîns nu scoase decît armonii.

După un timp, acel vaiet melodios deveni neîndestulător și începu să o cheme; dar abia îi pronunță numele că nu mai putu să suporte și izbucni în plîns.

Se repezi afară din cameră fără să se fi uitat la nici unul din vechile lui instrumente de chimie; vasele pline de mercur pentru reacțiile chimice, retortele neputincioase și uitate, matrița roșie de cinabru pe marginile căreia se închegase o spumă de argint aurit, vas în care carbonul pur începuse să se transforme în diamant; uită totul. Numele Evei era ecoul trist care îngropa toate visele științei, nutrite de el parcă în altă viață.

Din două salturi coborî scara și se pomeni în grădină.

Acolo amintirile nu se dovediră mai puțin apăsătoare, mai puțin vii, mai puțin duioase, și ca atare mai puțin dureroase.

Acolo curgea pîrîul în care pentru prima oară Eva se oglindise cînd băuse; acolo se afla bolta unde ascultase trilul privighetoarei pînă spre ziuă; pomul unde, ridicîndu-se pe vîrfuri ca să culeagă un măr copt, își dăduse seama pentru prima oară că era goală și cuprinsă de sfială roșise.

Și Jacques Mérey merse de la pîrîu pînă la boltă, de la boltă la pomul științei, spunîndu-și că speranța lui era absurdă, că nu va reuși s-o mai vadă apărînd în marginea vreunui tufiș, sau la colțul vreunei alei.

Dar mai ales cînd se apropie de grotă, inima începu să-i zvîcnească; aci, în murmurul izvorului, rezemați amîndoi de stînca acoperită de mușchi, Eva îi mărturisise pentru prima oară că îl iubește.

Acest cuvînt scump, acea inflexiune melodioasă care pătrunde pînă în adîncul inimii, acest cuvînt pentru care toate graiurile pămîntului au ales vocalele cele mai unduioase și consoanele cele mai plăcute la auz nu-l va mai auzi?

Pentru el nu va mai exista oare primăvară, soare, dragoste ?

În ce mare greşeală căzuse atunci cînd, aruncat în acele dezbateri solemne ale tribunei care făcea şi desfăcea monarhii, în acele grele lupte ale războiului, care goneau spaima dintr-o tabără în cealaltă şi care trimiteau furtuna din Franţa să cadă asupra Germaniei, — în ce greşeală nemaipomenită fusese cînd sperase să ofere toate acestea drept hrană inimii sale în locul dragostei ?

Fără îndoială, după plecarea din Argenton, dragostea îi rămăsese temeiul tuturor lucrurilor ; nici o zi, nici un ceas, nici o clipă nu încetase să se gîndească la ea, şi iată că de cînd se întorsese în această casă, nici o secundă nu se gîndise la marile catastrofe în vîrtejul cărora el jucase şi urma încă să mai joace un rol.

Iată că îi uitase de parcă nici n-ar fi existat vreodată pe Danton, pe Dumouriez, Kellermann, Valmy, pe regele Prusiei, pe Brunswick, Montagne, Gironde, pe elocventul Vergniaud, pe sfînta doamnă Roland, o uitase pe martira doamnă Danton, pe josnicul Marat, lăsînd în urma lui la Talma o dîră dezgustătoare, îl uitase şi pe slabul rege, prizonier la Temple, cu o soţie vinovată, doi copii nevinovaţi şi o soră blîndă ca un înger.

Unde s-o afle pe Eva ? Să trăiască toate zilele care îi mai rămăseseră de trăit fără să mai audă de prinţi sau de regi, fără să mai vadă vreodată lucind în soare aurul unui epolet sau lama unei săbii, fără să ştie dacă mai exista lume în afara acestei case şi a acestei grădini care rămăseseră singurul lui univers, — iată singura fericire ce şi-o dorea.

V-am povestit halucinaţiile din timpul zilei, nu vom încerca să le înfăţişăm pe cele din timpul nopţii.

Primul zgomot pe care Jacques Mérey îl auzi în casă a fost cel al lui Antoine deschizînd uşa, bătînd cu piciorul în podea şi strigînd :

— *Cerc al justiţiei ! Centrul adevărului !*

Îi făcu plăcere să revadă pe omul căruia îi dăduse o fărîmă de judecată.

În urma lui Antoine urca Basile pe care îl recunoscu după zgomotul pe care îl făcea piciorul lui de lemn lovind fiecare treaptă a scării.

Dacă Antoine îi datora puțina minte ce o avea, celălalt îi datora o parte a trupului său.

Erau cei doi oameni cărora Jacques Mérey putea să le spună : „Muriți pentru mine“ — și ei ar fi murit fără să întrebe pentru care motiv anume le cerea viața.

De altminteri tot orașul Argenton se adunase în fața porții casei misterioase. Numai că, așa cum îl știau doborît de tristețe, își înăbușiseră toată bucuria primirii pe care vroiau să i-o facă.

Erau alegătorii veniți să mulțumească mandatarului lor pentru felul demn în care își făcuse datoria. Într-adevăr, la Argenton se aflase de comportarea ce o avusese Jacques Mérey la Verdun. Știau că luptase cu înflăcărare la Grand-Pré și că el fusese cel care adusese Convenției cele trei drapele cucerite în lupte.

Oamenii din Argenton aflaseră din ziare despre moartea seniorului de Chazelay ; nimeni nu-l plînsese ; cunoșteau toată durerea ce i-o pricinuise doctorului Jacques Mérey. Și cu toate astea, pentru că știau cît de mult o iubea pe fiica lui, toată această mulțime de oameni, cît erau ei de simpli, — care îl așteptaseră pe Jacques Mérey să îi mulțumească pentru tot ce făcuse pînă acum și să-l roage să continue și pe viitor să fie la fel, — avură delicatețea de a nu pomeni un cuvînt despre seniorul de Chazelay, sau despre fiica acestuia.

Se întrebaseră cui îi va vorbi, cui va spune un cuvînt, cu cine va da mîna sau cui îi va adresa o urare de fericire. După ei, doctorul Jacques Mérey ar fi trebuit să calce numai pe flori și frunze presărate în calea lui pînă la trăsură.

Caii traseră la scară ; la zgomotul zurgălăilor oamenii se dădură la o parte.

Cînd să se urce în trăsură, Jacques Mérey făcu semn că vrea să le vorbească.

De îndată se așternu o liniște desăvîrșită.

— Prieteni, spuse doctorul, vom intra într-un șir de lupte înspăimîntătoare. Poate îmi voi lăsa viața pe acolo, dar vă asigur că nu-mi voi lăsa onoarea și vă promit că veți fi mereu nu numai mulțumiți, ci și mîndri de omul ales de voi. Dacă voi muri în lupte, vă rog să-i iubiți pe bătrîna Martha și pe cei doi buni prieteni ai mei, Antoine și Basile, este tot ce rămîne în urma mea pe acest pămînt.

Apoi, cum trăsura o pornise uşor, nu se mai putu abţine şi-i scăpă din inimă acest strigăt :

— Dacă se va întoarce, îmi veţi da de ştire, nu-i aşa ?

Şi din toate gurile care păreau să aştepte această confidenţă ca să vorbească, din toate aceste inimi care păreau să aştepte acest strigăt ca să se deschidă scăpă o promisiune unanimă.

— Oh, da ! da ! da !

Nimeni nu pronunţase numele Evei, dar toţi ştiau că ea era aceea despre care vorbeau.

XXXIII

UNDE JACQUES MEREY LE PIERDE URMA

Plecînd din Argenton, trăsura urmă drumul spre Saint-Amand. Acelaşi vizitiu care o condusese pe domnişoara de Chazelay îl conducea acum pe Jacques Mérey.

La prima haltă, adică la La Châtre, luă noi informaţii şi din şef de poştă în şef de poştă, avu încă o certitudine.

La Saint-Amand începu să fie mai greu de obţinut lămuriri ; trebui să consulte registrele poştei, foarte riguros ţinute la acea epocă din pricina legilor împotriva emigraţilor.

La Autun le pierdu urma. Probabil călătoarele trecuseră în timpul nopţii şi şeful poştei nu socotise necesar să se scoale şi să înscrie caii în registrul său.

La Dijon, cum se spune în termeni vînătoreşti, adulmecă ceva, apoi continuă, după indicii mai mult sau mai puţin sigure, drumul la Strasburg.

La Strasburg se află iar în nesiguranţă. Cele trei doamne locuiseră la Hôtel du Corbeau. Numele domnişoarei de Chazelay, însoţită de jupîneasă, îl găsi înscris în registre, iar şeful personalului îi vizase paşaportul la comitet, care trimisese pe unul dintre membrii săi, însoţit

de un medic, pentru a se asigura dacă într-adevăr una din doamne era bolnavă și avea nevoie de o cură de ape.

Medicul o găsise pe cea mai tînără dintre călătoare atît de slabă, atît de palidă și atît de suferindă, încît nu le făcuse nici o greutate ca să le lase să-și continue călătoria.

Domnișoara de Chazelay trecuse Rinul la Kehl și se oprise la Baden, la Hôtel des Ruines.

Aci spusese că va rămîne o lună de zile, timp în care nepoata sa va urma cura de ape ; se tocmise asupra prețului ; apoi dintr-o dată, după ce citise un ziar, cea mai vîrstnică dintre călătoare făcuse o criză de nervi și anunțase că trebuia să plece de îndată la Mayence.

Dar cea tînără era într-atît de slăbită, încît medicul stațiunii care îi și făcuse o vizită, declarase că pacienta nu va putea suporta călătoria cu trăsura.

Atunci, așa cum se obișnuia pe vremea aceea, doamna în vîrstă închiriase o barcă frumoasă și confortabilă și o porniseră pe Rin.

Din toate acestea reieșea fără nici o îndoială pentru Jacques Mérey că într-adevăr cele trei doamne veniseră la Baden-Baden cu intenția de a urma cura de ape, dar domnișoara de Chazelay citise într-un ziar căzut din întîmplare în mînă știrea executării fratelui ei.

Așa se explica deci criza de nervi și hotărîrea de a pleca pe dată la Mayence.

Jacques Mérey știa dinainte că în ceea ce privea execuția fratelui ei domnișoara de Chazelay nu va obține decît informațiile vagi pe care le-ar fi obținut și el dacă nu ar fi fost înarmat cu o delegație specială în acest sens.

Călătoarele vor fi deci nevoite să se ducă pînă la Frankfurt. Iar la Frankfurt nu li se va arăta nici un act în afară poate de o copie de pe interogatoriul și procesul-verbal al execuției, ca să le poată servi drept act de deces.

Custine o mai fi oare și acum tot la Frankfurt ?

În vremurile tulburi de cuceriri rapide nu erai sigur niciodată unde pot fi găsiți generalii.

Va lua informațiile necesare cînd va trece prin Mayence.

Întîmplarea îl servi de minune ; cu o zi înainte generalul Custine își stabilise cartierul său general la Ma-

yence, lăsînd garnizoana la Frankfurt, care la acea vreme era încă fortificat.

Cîştiga astfel cel puţin o zi de drum, pentru că, aşa cum ştim, doctorul nu avea decît cincisprezece zile de concediu.

Ajunse la Mayence în ziua de 2 noiembrie.

Se duse să strîngă mîna generalului care părea foarte abătut. Se zvonea că se va judeca procesul lui Ludovic al XVI-lea.

Va fi judecat de Convenţie. În asemenea condiţii, Ludovic al XVI-lea se putea socoti de pe acum mort.

Domnul de Custine, care făcea parte din vechile familii, putea oare să rămînă în serviciul unui guvern care îi condamna regele ?

Nu-şi mărturisise toate gîndurile, dar ele se puteau ghici şi de aceea Jacques Mérey îl întrebă dacă l-ar permite să stea de vorbă cu tînărul lui prieten Charles André.

Generalul sună.

— Vedeţi, spuse el, dacă cetăţeanul Charles André este prin birouri !

Apoi, întorcîndu-se spre doctor îi spuse :

— Fiindcă veni vorba, nu uitaţi să-i cereţi o scrisoare sosită pentru dumneavoastră la numai o zi sau două după ce aţi plecat. Charles André, neştiind unde să v-o trimită, cred că a păstrat-o.

Cei doi oameni se despărţiră politicos, fără păreri de rău. Erau două firi prea opuse, ca să se poată apropia una de cealaltă.

Ce diferenţă între generalul Custine şi Charles André ! Cei doi tineri nu avuseseră nevoie decît de o privire pentru ca să-şi citească unul altuia în suflete ; de aceea se întîmpinară cu braţele deschise.

Jacques Mérey îi explică pe scurt motivul întoarcerii sale.

— Le-am văzut, îi spuse Charles André ; chiar mie mi s-au adresat.

— Eva era bolnavă rău ? întrebă Jacques.

— Foarte bolnavă, dar cu atît mai frumoasă.

Jacques şovăi o clipă ; avea timidităţile primei dragoste.

— I-aţi vorbit ? întrebă nehotărît.

— Da, am avut norocul să rămîn singur cu ea ; părea a fi mută sau prea slăbită ca să vorbească. M-am apropiat de ea şi i-am spus : „Domnişoară, l-am văzut".

Ea a sărit în picioare.

— L-aţi văzut pe Jacques Mérey ? m-a întrebat.

Ghicise că despre dumneavoastră vroiam să-i vorbesc.

— L-am văzut pe Jacques Mérey, am reluat eu : l-am văzut pe omul care vă iubeşte mai mult decît însăşi viaţa lui.

A scos un suspin şi m-a îmbrăţişat.

— Sînteţi prietenul meu pentru totdeauna, mi-a spus. Oh, şi eu îl iubesc. Îl iubesc ! Îl iubesc !

Şi a închis ochii, de parcă ar fi fost gata să moară.

— Domnişoară, i-am spus, mătuşa dumneavoastră se poate întoarce dintr-o clipă în alta ; lăsaţi-mă să vă vorbesc.

— Da, spuneţi, spuneţi.

— O scrisoare pe care dumneavoastră i-aţi scris-o a fost găsită între hîrtiile tatălui dumneavoastră.

— Cum asta ?

— Nu ştiu. Dar umblîndu-i în hîrtii, v-a recunoscut scrisul şi m-a rugat să-l las să o copieze.

— Oh, dragul meu Jacques !

— Apoi, după ce a copiat-o, am luat eu copia şi i-am lăsat lui originalul.

— Aţi făcut dumneavoastră asta ? a exclamat frumoasa copilă, nebună de fericire.

— Da, am greşit ?

— Cum vă numiţi, domnule ?

— Charles André.

— Numele dumneavoastră rămîne aici ! a spus ea punîndu-şi mîna pe inimă.

M-am înclinat.

— Ah, domnişoară, i-am spus, prea multă recunoştinţă.

— Dumneavoastră nu ştiţi tot ce îi datorez eu acestui om, acestui geniu, acestui înger al cerului ! Eram o biată făptură sfîrşită, părăsită ; necunoscînd altceva la şapte ani decît un cîine pe care-l chema Scipion ; era singurul meu prieten. Nu vorbeam, nu vedeam, nu gîndeam. El mi-a dat glas ; el mi-a insuflat judecata timp de şapte ani, ca un sculptor florentin aplecat asupra porţilor baptisteriului de la Notre-Dame-des-Fleurs. El mi-a cizelat

corpul, inima și mintea; tot ce știu, lui îi datorez; sînt cu totul a lui. De ce sînt indiferentă în fața morții tatălui meu? pentru că pe tatăl meu nu l-am cunoscut decît atunci cînd ne-a despărțit. Eu nu plînsesem niciodată, nu știusem ce erau lacrimile; tatăl meu a apărut și atunci era să mă sfîrșesc de durere.

Tocmai atunci a intrat în cameră mătușa ei.

— Dacă-l mai vedeți vreodată, mi-a spus fata strîngîndu-mi mîna, spuneți-i că îl iubesc...

Domnișoara de Chazelay a auzit ultimele cuvinte și a întrebat-o sever:

— Pe cine iubești atît de mult?

— Pe Jacques Mérey, doamnă, i-a răspuns tînăra.

— Ești nebună! i-a spus domnișoara de Chazelay.

— Poate voi înnebuni într-o zi, a răspuns tînăra; dar cine m-a înnebunit? Dumneavoastră știți.

— În orice caz, începînd de astăzi, spune-i adio pentru totdeauna; nu ne vom mai întoarce niciodată în Franța. Să mergem.

Tînăra domnișoară de Chazelay și-a urmat mătușa, și nu le-am mai revăzut.

— Îți mulțumesc, prietene, îți mulțumesc, spuse Jacques Mérey în culmea fericirii. Am aflat tot ce nădăjduiam să știu. Trebuie că s-au dus ori la Viena, ori la Berlin. Emigrează.

Oftă.

— Nu le pot urma în străinătate, și de altfel generalul mi-a spus că ați avea să-mi dați o scrisoare oficială.

— Ah! Aveți dreptate, spuse Charles André.

Și scoase dintr-un portofel o scrisoare cu marele sigiliu al Republicii și ștampila ministrului de interne.

Jacques Mérey desfăcu scrisoarea și citi.

După ce o parcurse, îi întinse mîna tînărului ofițer.

— Adio, îi spuse, plec.

— Plecați chiar acum?

— În ce zi a lunii sîntem? De opt sau zece zile de cînd sînt tot pe drum, m-am certat cu calendarul.

— Sîntem în 2 noiembrie, răspunse tînărul ofițer.

Jacques socoti în minte:

— Voi fi deci în cursul zilei de 5 lîngă Dumouriez.

— Lîngă Dumouriez? întrebă mirat Charles André.

— Convenţia m-a ataşat pe lîngă el în campania din Belgia, tot aşa cum am fost ataşat pe lîngă el în campania din Champagne.

— Dumneavoastră aveţi încredere în acest om ? întrebă tînărul ofiţer.

— În geniul lui, da ; în moralitatea lui, nu. Dar oricare ar fi intenţiile lui, are nevoie de o mare victorie. Aşteptaţi-vă la un al doilea Valmy.

— Pe unde veţi merge ca să vă întîlniţi cu el ?

— Drumul meu este gata hotărît : Hambourg, Trèves, Mézières. La Mézières voi şti unde-l voi putea ajunge pe Dumouriez.

Cei doi tineri îşi luară rămas bun şi cum Jacques Mérey pusese să-i schimbe caii de poştă în timpul vizitei lui la general, nu făcu decît să se urce în trăsură şi să-i strige vizitiului :

— Drumul spre Franţa, prin Hambourg şi Mézières !

XXXIV

ÎN AJUN DE JEMMAPES

Dumouriez, am spus, se întorsese la Paris pentru a pune la cale cu guvernul planul său de invadare a Belgiei.

Îşi luase toate măsurile pentru a avea un prieten influent în fiecare partid puternic.

Îl avea pe Santerre la Comună ;

Pe Danton la Montagne ;

Gesonné la Gironde.

Mai întîi îl puse în mişcare pe Santerre, omul cartierelor periferice.

Prin el obţinu înlăturarea ideii de a se face tabără sub zidurile Parisului ;

Toate grupările de trupe, oameni, toate resursele de artilerie, muniţie, campament să fie duse din nou în Flandra, pentru a servi armatei lui Dumouriez care n-avea

de niciunele ; urma să se adauge la acestea haine militare, încălțăminte și șase milioane în monezi de argint cu care să se poată plăti solda soldaților pînă la intrarea lor în Țările de Jos. Odată ajunși acolo, războiul va fi acela care va hrăni războiul.

Dumouriez era un strateg. Cu toate că el fusese primul care dăduse exemplul victoriilor repurtate de mase, sistem adoptat apoi și de Napoleon cu tot atîta succes — vedea totuși mai departe ; el pregătea o bătălie, cu aceeași iscusință cu care un mare jucător își pregătește șahul la regină și la rege.

Astfel, planul său cuprindea toată frontiera — de la Mediterană pînă la Moselle.

Montesquiou [1] avea să rămînă de-a lungul Alpilor, ca să cucerească Nisa și să păstreze neutralitatea elvețiană ; Biron, căruia i se vor trimite întăriri, va păzi Rinul de la Bâle pînă la Landau. Douăsprezece mii de oameni sub ordinele generalului Meunier îl vor sprijini pe Custine, care înaintase ca un nebun pînă la Frankfurt pe Main ; Kellermann își va părăsi taberele, va trece între Luxemburg și Tréves și, făcînd ce ar fi trebuit să facă generalul Custin, va mărșălui spre Coblentz ; cît despre Dumouriez, el va trece la ofensivă cu optzeci de mii de oameni, și va duce războiul în Belgia pe care o va încorpora teritoriului francez ; va ataca prin frontiera deschisă a Belgiei în punctul unde, cum spunea însuși acest temerar aventurier, nu se va putea apăra decît cîștigînd bătălii.

Plecînd de la Paris, Dumouriez declarase în ședința Convenției :

— Voi fi în 15 la Bruxelles și în 30 la Lièges.

„Dar generalul s-a înșelat — scrie istoricul Michelet ; *el a ajuns la Bruxelles în 4 și la Liège în 28.“*

Armata pe care o comanda Dumouriez era o armată de voluntari ; ici-colo cîțiva soldați bătrîni, așa cum după tăierea unei păduri mai rămîn în picioare cîțiva stejari falnici.

Ea începu printr-o înfrîngere. Acest lucru putea descuraja o armată experimentată care pînă atunci nu cunos-

[1] Marchizul de Montesquiou Fezensac, general francez (1739—1798).

cuse decît legile disciplinei. Dar, călăuzită de entuziasm ea simțea mîna Franței care o împingea înainte și nu ținu seama de eșec.

Refugiații belgieni fuseseră așezați în avangardă ; războiul acesta se făcea pentru a le înapoia lor o patrie ; era mai mult decît legitim ca ei să fie cei dintîi care să pună piciorul pe pămîntul patriei.

Abia ajunși însă la frontieră, nimic nu-i mai putuse opri ; se avîntară atacînd avanposturile. Avanposturile dădură înapoi. Belgienii se și crezuseră victorioși, și urmărindu-i pe austrieci, coboriseră de pe înălțimi în cîmpie. Dumouriez își dădu seama de greșeala pe care o săvîrșeau și le trimise în ajutor cîteva sute de husari sub comanda celor două surori Fernig.

Fusese absolut un noroc. Cavaleria imperială îi atacase și era pe cale să-i încercuiască ; fără husari și cele două tinere curajoase care îi comandau, pămîntul natal s-ar fi deschis și s-ar fi închis peste ei.

Beurnonville și Dumouriez, cu lunetele la ochi, urmăreau încăierarea.

Beurnonville vroia să se replieze și să regrupeze toată trupa împrăștiată în dezordine. Dar Dumouriez strigă :

— Înainte !

Și cum Beurnonville îl privea mirat, spuse :

— Trebuie să rămînem cu orice preț în ofensivă ; în ziua cînd în fața trupelor imperiale vom face un pas înapoi, vom fi pierduți !

Temerile lui Beurnonville nu erau lipsite de temei ; inamicul ceda atît de ușor, părăsea cu atîta indiferență cele mai bune poziții, încît era evident că avea intenția să ne atragă pe un teren cunoscut de el ca să poată manevra în voie.

— Vor să ne atragă și să ne aibă la îndemînă, îi spuse Beurnonville.

— Știu foarte bine...

— Și-au pregătit cîmpul de bătălie.

— Îl cunosc dinainte, îi răspunse Dumouriez.

— Părerea dumneavoastră este că vor o mare bătălie ?

— Dar părerea dumitale care e ?

— Cred că asta vor.

— Ei bine ! o vor avea, iar bătălia aceasta se va numi Jemmapes.

Şi într-adevăr, austriecii considerau că Jemmapes era o poziţie de necucerit. Tot aşa crezuse şi generalul Clerfayt, unul din bărbaţii cei mai distinşi ai armatei imperiale. Beaulieu, care îşi va face mai tîrziu în Italia o reputaţie serioasă, vroia dimpotrivă să ia douăzeci şi opti sau treizeci de mii dintre vechii soldaţi, să cadă în timpul nopţi prin surprindere peste întreaga noastră armată de recruţi, să o zdrobească şi să o împrăştie. Dar asemenea lovituri nu se obişnuiau în vechea strategie austriacă ; ducele de Saxa-Teschen, şeful comandant al armatei, preferase să aştepte armata franceză la Jemmapes şi să lupte acolo la adăpostul fortificaţiilor.

Europa îşi îndreptase ochii asupra Franţei şi privea uimită cum armatele franceze ieşeau ca din pămînt, nu numai pentru a-şi apăra frontierele ameninţate, dar şi pentru a invada frontierele inamice.

Se tot aştepta o mare victorie din partea coaliza ţilor ; dar în loc de asta, se auzise tunul de la Valmy şi se văzuse retragerea prusacilor ; Custine invadase Palatinatul şi împinsese un vîrf de atac îndrăzneţ pînă la Frankfurt pe Main ; şi iată că acum Dumouriez împingea în faţa lui toată această experimentată armată imperială care nu cunoscuse pînă atunci rivali decît pe acei grenadieri ai lui Frederic, armată căreia niciodată inamicul nu-i văzuse spatele — cum spunea Voltaire — dar care acum, pentru prima oară, într-o retragere de unsprezece zile, ne arătase în sfîrşit cartuşierele.

Ca şi austriecii, Dumouriez vroia o mare bătălie. De cincizeci de ani francezii aveau reputaţia a fi cei mai buni soldaţi din lume, dar numai într-o singură ofensivă. De cincizeci de ani, într-adevăr, ei nu cîştigaseră nici o mare bătălie purtată între două armate aşezate faţă-n faţă. Valmy deschidea seria acestor victorii ; dar Valmy — se spunea — nu fusese decît o simplă canonadă, o luptă cîştigată de francezi cu arma la mînă.

La data de 5, spre seară, Dumouriez se găsea la Valenciennes. Dar pînă în această zi nu primise nimic din tot ce i se promisese. Servan, ministrul de război, împovărat de

treburi, plecase să-şi restabilească sănătatea în tabăra Pirineilor ; îi ţinea acum locul Pache, om muncitor, cu vederi largi şi simplu ca un spartan. Dimineaţa pleca de acasă cu o bucată de pîine in buzunar, lucra toată ziua şi nu ieşea din minister nici măcar pentru masă.

La 2 noiembrie, Dumouriez îi scrisese că-i trebuiau neîntîrziat treizeci de mii de perechi de încălţăminte, douăzeci şi cinci de mii de pături, echipament de tabără pentru patruzeci de mii de oameni şi mai ales două milioane de franci în monezi de argint, ca să poată plăti solda armatei, într-o ţară în care banii de hîrtie nu erau cunoscuţi şi unde fiecare om trebuia să plătească tot ce consuma.

Pache dăduse ordin ca Dumouriez să primească tot ce avea nevoie ; dar tot aşteptînd, ziua de 5 sosise, se găseau în ajunul bătăliei, şi soldaţii noştri nu aveau nici bocanci, nici îmbrăcăminte de iarnă, nici pîine, nici rachiu.

Soldaţii încercaseră să murmure ceva, tocmai cînd Domouriez pe la orele trei după-amiază trecu printre rînduri ; la primele lor mormăieli, generalul puse un deget la gură şi arătînd muntele de la Jemmapes unde erau cantonaţi austriecii le spuse :

— Tăcere, copii ! Vă aude inamicul.

Şi atunci, ca să-i liniştească, chemă la ordin ofiţerii şi le citi scrisoarea ministrului de război prin care îi înştiinţa că vor primi fără întîrziere tot ce le lipsea.

Aplaudînd, soldaţii făgăduiră să aştepte.

Şi totuşi, de pe locul unde stăteau, puteau să vadă formidabila poziţie pe care trebuiau s-o cucerească a doua zi. Cînd soseşti în acest loc din Franţa, se vede, începînd de la moara din Boussu [1], acel amfiteatru de coline în mijlocul cărora, între Jemmapes şi Cuesmes trece drumul care duce pînă la Mons. Amfiteatrul acesta începe de fapt din oraş şi se termină în satul numit mai sus. Jemmapes este spre stînga. Cuesmes spre dreapta. Jemmapes este clădit în coasta muntelui, acoperindu-l în parte. Cuesmes, aşezat la poale, în loc să ofere posibilităţi de apărare, cere să fie apărat ; cei doi munţi erau presăraţi cu redute, drumul care îi tăia trecea de-a curmezişul unei păduri. Era străjuit de garduri de uluci şi acoperit cu grămezi de copaci

[1] Boussu, localitate în Belgia.

tăiați. În spatele ultimelor grămezi și ale ultimelor redute, în afară de redute și copaci — care trebuiau mai întîi cucerite și apoi curățate de soldați — se găsea o armată întreagă, adică nouăsprezece mii de soldați austrieci. Armata lui Dumouriez era mai numeroasă decît cea a inamicului ; dar nu avea importanță, din moment ce puteau desfășura și trebuia neapărat să atace pe coloane.

Or totul depindea acum de aceste capete de coloane ; vor cuceri casele cu creneluri ? vor trece peste liniile de apărare ? vor putea merge să ia tunuri chiar din bateriile dușmane ? armata asta care nu dăduse încă bătălia va putea susține vitejește, corp la corp, lupta în care nu o dată au șovăit chiar veteranii ?

Dumouriez își mutase cartierul general în satul Rasme. Era apărat din față de micul riu care poartă același nume ; din dreapta de o pădure ; din stînga de liniile de apărare de la Boussu, ridicate de austrieci și care, așa cum am spus, căzuseră în mîinile noastre.

Generalul tocmai se așezase la masă și înghițea cu poftă o supă de varză pe care i-o făcuse gazda, trăgînd cu coada ochiului la un pui care se tot învîrtea într-o frigare, — cînd deodată o trăsură se opri în fața porții și un bărbat strigă :

— Astă-seară vreau un loc la masă ! Mîine unul în bătălie !

Era Jacques Mérey care, așa cum spusese, îl ajunsese din urmă pe Dumouriez în ziua de 5.

Dumouriez scoase un strigăt de bucurie și îi întinse amîndouă mîinile.

— Pe cuvîntul meu, spuse, nu te mai așteptam decît pe dumneata ca să fiu sigur de victorie ; dumneata îmi porți noroc ; dumneata vei duce Convenției drapelele de la Jemmapes, tot așa cum le-ai adus și pe cele de la Valmy.

Jacques Mérey se așează la masă ; tot statul-major mîncă supă de varză, pui și brînză, apoi fiecare se înfășură în manta și așteptă zorile.

Cu o oră înainte de răsăritul soarelui, Dumouriez era gata ; știa ce noapte petrecuseră soldații lui și știa că o dată cu zorile aveau nevoie să fie îmbărbătați.

Pe scurt, armata franceză petrecuse toată noaptea cu arma la picior, în fundul unei cîmpii umede unde fusese

cu neputință să aprindă foc de bivuac. Beaulieu propusese de altfel pentru a doua oară ca în timpul nopții să cadă peste soldații francezi și, slăbiți și uzi cum erau, să-i nimicească.

Dar ca și prima oară, generalul comandant inamic refuzase propunerea.

Chiar pentru ostașii bătrîni, obișnuiți și călîți în taberele în aer liber și în bivuacurile de sub bolta cerului, noaptea aceasta fusese într-adevăr o noapte îngrozitoare. Cînd Dumouriez văzu smîrcurile și terenul sub care pașii șovăiau, și armata care se agita în mijlocul ceții se sperie el însuși de starea de descurajare în care credea că îi va găsi pe toți.

De aceea rămase foarte mirat cînd îi auzi rîzînd și cîntînd.

Ridică ochii spre cer. Jacques Mérey îi puse mîna pe umăr.

— Forța nemărginită a conștiinței și a sentimentului dreptății a făcut acest miracol, spuse el.

Și cînd ajunse în mijlocul lor, văzu că soldații noștri cîntau și dîrdîiau ; frigul dimineții făcea să le clănțăne dinții și celor mai viguroși, dar ce îi îngheța mai tare era faptul că o dată cu venirea zorilor îi zăriseră așezați în trepte pe coama muntelui pe husarii imperiali înfășurați în șube calde, pe grenadierii unguri înveliți în blănuri și pe cavaleriștii austrieci în mantăile lor albe.

— Toate astea sînt ale voastre ! le spuse Dumouriez. Nu vă rămîne decît să le luați.

— Ah ! făcu un voluntar din Paris, nu ar fi greu dacă am fi mîncat și noi ceva.

— Bine ! spuse Dumouriez ; veți prînzi după bătălie ; o să aveți mai multă poftă ; pînă atunci, se va distribui fiecăruia cîte un strop de rachiu.

— Fie măcar și un strop de rachiu ! răspunseră voluntarii.

Oh ! preafericită epocă în care soldații se încălzeau din înflăcărarea lor, oțeliți de fanatism și îmbrăcați în credință !

Istoria nu va uita niciodată că în anul întîi al Republicii soldații noștri au pornit cu picioarele goale să cucerească lumea !

XXXV

JEMMAPES

Aşa cum, dacă îţi arunci ochii pe hartă, nimic nu pare mai uşor decît să-ţi închipui bătălia de la Valmy, tot astfel, cu puţină imaginaţie, nimic nu va fi mai simplu decît să-ţi dai seama de bătălia de la Jemmapes.

Am spus că armata austriacă se rînduise în amfiteatru pe colinele care se întindeau de la Jemmapes pînă la Cuesmes.

Dumouriez adoptă aceeaşi ordine de luptă.

Generalul Darville, care ocupa extrema dreaptă spre Frameries, fu însărcinat să plece înainte de a se lumina de ziuă şi să ocupe înălţimile din spatele oraşului Mons, singura retragere a austriecilor.

Beurnonville, care în ordinea noastră de luptă venea după Darville, trebuia să meargă drept asupra oraşului Cuesmes şi să-l atace din faţă. Ducelui de Chartres, căruia în planul lui de a-l vedea pe tron, Dumouriez îi destinase onorurile zilei, îi dăduse comanda centrului şi totodată gradul de general. Misiunea lui era să atace Jemmapes din faţă, încercînd să-şi împingă o parte din oameni în deschizătura pe care o forma şoseaua spre Mons între Jemmapes şi Cuesmes. În sfîrşit, generalul Féraud, care comanda stînga, trebuia să traverseze satul Quaregnon şi să se îndrepte spre Jemmapes în flanc pentru a sprijini atacul prinţului.

Peste tot cavaleria aştepta gata să susţină infanteria, iar artileria noastră, gata să lovească fiecare redută în flanc pentru a nimici gurile de foc.

O rezervă considerabilă de infanterie şi de cavalerie stătea gata să treacă prin spatele micului pîrîu Vasme.

Tunul începu atacul din amîndouă părţile; apoi, cum ordinul fusese dat, Féraud şi Beurnonville se despărţiră, unul pornind să atace Jemmapes prin dreapta, celălalt atacînd Cuesmes din faţă.

Dar nici unul din cele două atacuri nu reuşiră.

Se făcuse ora unsprezece ; se luptau de trei ore, în plină ceață și ceața ridicîndu-se arătă puținul progres pe care îl făcuserăm. Ca să ia cu asalt poziția de la Jemmapes, era nevoie de unul dintre acei oameni căruia să i se spună : „Du-te acolo și lasă-te omorît !"

Dumouriez avea acest om la îndemînă : era Thévenot.

Thévenot străbătu Quaregnon, făcu să înceteze canonada, luă cu el tot corpul de armată al lui Féraud și, cu bărbia în piept, cu muzica în frunte și baioneta la armă, îi atacă pe austrieci.

Din vale, din cauza ceții care se risipea greu, înaintarea soldaților noștri nu se putea vedea, dar se ghicea după muzică, a cărei armonie maiestuoasă părea că merge chiar în fruntea Franței. Din cînd în cînd, bubuitul tunurilor acopereau orice alt zgomot ; dar, în intervalele dintre detunături străbăteau neobosite notele strașnice ale *Marseillezei,* la auzul căreia trebuia să se deschidă porțile tuturor capitalelor Europei.

După cum se tot îndepărta muzica, Dumouriez înțelese că venise timpul să-l arunce în luptă pe tînărul duce de Chartres. Prințul se așeză în fruntea unei coloane și găsi o brigadă care, la apariția cavaleriei austriece ieșită la loc deschis pe drumul de la Mons, manifesta o oarecare ezitare.

Dar în acel moment servitorul lui Dumouriez văzînd că generalul dădea înapoi cu oamenii lui, aleargă spre el în plin foc, îl amenință că-i ia locul cu livreaua lui, acesta se rușinează și o pornește înainte. Atunci sosește ducele de Chartres : regrupînd în jurul lui pe toți fugarii și formînd un batalion căruia îi dădu numele de *batalionul de la Jemmapes,* coborî de pe calul care nu putea urca panta destul de abruptă și în fruntea acestor eroi improvizați pătrunse în vîrtejul focului unei artilerii care schimba muntele într-o văpaie, pînă la satul Jemmapes de unde îi fugări pe austrieci și la marginea căruia făcu joncțiunea cu Thévenot.

Dumouriez, îngrijorat de ceea ce se petrecea în stînga lui, luă vreo sută de cavaleriști și se avîntă cu ei pe drumul spre Jemmapes ; dar abia ajunse la treimea muntelui, că îl întîlni pe ducele de Montpensier trimis de către fratele lui să-l anunțe că Jemmapes era în mîinile francezilor.

Din punctul unde ajunsese văzu ezitarea trupelor care atacau Cuesmes ; un triplu şir de redute îl împiedecau pe Beurnonville şi totuşi, în momentul în care sosea Dumouriez, Dampierre se avîntase singur înainte şi regimentul de flanc îl urmase ; apoi se repeziseră voluntarii noştri şi cuceriseră primul etaj al triplei redute.

Dar acolo trebuiau să primească focul celorlalte două. O clipă voluntarii parizieni se crezură adunaţi şi masaţi sub focul inamic, pe punctul de a fi nimiciţi. Cînd sosi, Dumouriez îi găsi tulburaţi şi morocănoşi şi din vorbele lor şoptite desprinse cuvîntul trădare. Ceea ce susţineau aceste două batalioane de jacobini era să vadă dacă batalionul de girondini din strada Lombards înfruntă ca şi ei aceeaşi ploaie de foc. Apoi ei erau sub ochii bătrînilor soldaţi ai lui Dumouriez, care încercau să vadă cum se vor comporta aceşti recruţi pe cîmpul de bătaie.

În acel moment Dumouriez, asigurat pe flancul stîng, socoti important să facă un suprem efort spre dreapta şi se avîntă în mijlocul lor.

Ca şi cum ar fi aşteptat acest moment, greaua masă a dragonilor imperiali se puse în mişcare şi începu atacul împotriva infanteriei pariziene ; dar Dumouriez se aşează în fruntea acestei infanterii cu sabia în mînă.

— Foc doar la douăzeci de paşi ! strigă generalul. Cel care va trage înainte, e un fricos !

Toţi auziră ordinul, toţi îl executară ; lăsară cavaleria să se apropie, apoi la douăzeci de paşi cele trei batalioane deschiseră focul.

Două sute de cai doboriţi, trei sute de oameni omoriţi se transformară într-un zid de apărare ; apoi, nelăsînd timp cavaleriei grele să se replieze, aruncară împotriva lor cavaleria uşoară care urmări cavaleria inamică pînă la Mons.

Dumouriez se aşează în fruntea batalioanelor şi începu să cînte *Marseilleza*.

A fost un impuls general ; toţi aceşti oameni o porniră la baionetă cîntînd imnul libertăţii. Toţi simţeau că la acea oră întreaga omenire avea ochii aţintiţi asupra lor şi fiecare din ei se socotea un erou.

În cîteva minute fură cucerite celelalte două redute, tunarii măcelăriți lîngă tunurile lor și grenadierii unguri înjunghiați în front.

Dumouriez nu se opri decît pe înălțimile de la Cuesmes, la fel cum Thévenot și ducele de Chartres nu se opriseră decît pe înălțimile de la Jemmapes.

Din păcate însă Darville înțelesese greșit ordinul de a păzi colinele pe unde austriecii urmau să se retragă ; el se oprise la Berthatmont și-și pierduse vremea trăgînd prosteşte în redute.

Fără să fi avut vreo însărcinare specială, Jacques Mérey fusese văzut peste tot : cu Thévenot în flancul stîng cînd atacase Jemmapes ; cu ducele de Chartres cînd străpunsese centrul inamicului ; cu Dumouriez cînd escaladase redutele.

A doua zi numele lui putea fi văzut în rapoartele celor trei șefi.

Cînd se procedă la numărătoarea morților, constatară că de o parte și de alta pierderile erau aproape egale ; patru sau cinci mii de morți.

Dar bătălia de la Jemmapes avea un rezultat mai serios decît calculul aritmetic. Bătălia de la Jemmapes semnifica însăși cauza întregii omeniri, cîștigată în primă instanță la Valmy și în apel la Jemmapes.

Bătălia de la Jemmapes nu însemna victoria unei armate, așa cum fusese cea de la Valmy.

Însemna victoria unui popor.

De la Jemmapes datează epoca infanteriei franceze.

Sub Carol Quintul infanteria spaniolă fusese prima infanterie din lume.

Sub Frederic cel Mare fusese infanteria prusacă.

După Jemmapes e infanteria franceză.

Începînd cu Jemmapes, două cîntece patriotice au înlocuit vinul și rachiul, băuturile care se dădeau de obicei ostașilor.

Cu *Marseilleza* s-au cîștigat bătăliile de la șes. Cu *Ça ira* s-au cucerit redutele.

Goi și flămînzi, după o noapte de noiembrie petrecută în mlaștini, soldații noștri, în loc să prînzească, o porniseră cîntînd și învinseseră.

La ora două bătălia era cîştigată în toate punctele ; încetară să cînte, îşi dădură seama că erau obosiţi şi că îi dobora foamea.

S-au aşezat pe jos şi au cerut pîine.

Li s-a dat pîine şi bere atît cît să nu moară de foame.

Dar la orizont se zăreau frumoasele cîmpii ale Belgiei şi dincolo de ele — lumea.

Am vizitat cîmpul de luptă de la Jemmapes, aşa cum am trecut şi prin cîmpul de luptă de la Valmy.

La Valmy, nici un alt monument decît inima lui Kellermann care din victorie şi-a făcut mormînt.

La Jemmapes nimic.

Că Franţa nu a fost recunoscătoare faţă de soldaţii ei, este de înţeles ; copiii au două mame : aceea care i-a născut ca oameni, şi aceea care i-a născut ca popoare.

Mamei care le-a dat naştere ca oameni îi datorează dragostea lor.

Mamei care le-a dat naştere ca popoare îi datorează mai mult decît dragostea lor, îi datorează sîngele lor.

Dar Belgia, căreia noi nu îi datoram nimic şi căreia îi redam libertatea, Belgia nu datora ea oare o piatră măcar soldaţilor noştri ?

Din această piatră ea a pus să fie sculptat un leu şi leul a fost aşezat pe cîmpul de bătălie de la Waterloo. Acest leu ameninţă Franţa !

Orgoliu de pigmeu, nerecunoştinţă de gigant !

XXXVI

JUDECATA

Dumouriez îl însărcină pe Jacques Mérey să plece la Paris ca să-l prezinte Convenţiei pe tînărul Baptiste Renard, cel care regrupase o brigadă în momentul în care ea dădea înapoi.

Plecă în ziua de 6, la orele trei ; goni poștalionul toată noaptea și sosi în ziua de 7, la timp ca să se prezinte la Convenție și să le anunțe vestea așteptată dar nesperată.

— Cetățeni reprezentanți, spuse, eu, mesagerul de la Valmy, vin să vă anunț victoria de la Jemmapes ; în patru ore bravii noștri soldați au cucerit poziții care păreau de nestrăpuns.

— Cum au reușit ? întrebă președintele.

— Cîntînd, le răspunse Jacques Mérey.

— Și ce ne cere generalul pentru viteaza lui armată ?

— Pîine și încălțăminte.

Pentru un moment se stîrni un entuziasm de nedescris ; tunurile de la Invalizi păreau că trag singure ; vestea zbură în toate casele și se năpusti în Paris.

Marele oraș, liniștit într-o oarecare măsură datorită victoriei de la Valmy care îl scăpase de prusaci, explodă de bucurie.

Casele se luminară singure și se goliră de oameni ; străzile se umplură, clopotele sunară, mulțimea se îndreptă spre Tuileries.

Marie-Joseph Chénier compuse pe loc în Convenție prima strofă a imnului său :

Cîntînd, victoria ne deschide bariera...

Méhul îi făcu muzica.

Jacques Mérey le abătu atenția de la el și o îndreptă spre tînărul Baptiste Renard. Le povesti tot ce făcuse, așa cum știa el să povestească, le arătă sufletul soldatului ascuns sub livreaua de servitor, și le arătă cum totul se înălța în Franța, chiar și inimile mercenarilor.

Convenția înțelese că trebuia să-l glorifice pe cel care se ridicase ; votă și îi dădu pe loc epoleții de căpitan.

Apoi reluă ședința întreruptă.

În ziua în care s-a aflat despre victoria de la Valmy, a fost proclamată Republica ; în ziua în care s-a aflat despre victoria de la Jemmapes, regele a fost trimis în judecată.

Apoi lucrurile s-au precipitat.

Generalul Dumouriez ocupă Bruxelles.

Convenția votă un decret prin care făgăduia sprijin și asistență tuturor popoarelor care ar dori să-și răstoarne guvernele.

Să mi se îngăduie să deschid aici o paranteză pe care nu aș deschide-o în alt roman decît acesta, nici în alt jurnal decît în *Siècle*.

Trebuie că s-a observat măcar de către cei ce ne-au citit cu atenție măsura în care ne-am luat obligația de a introduce în cărțile noastre istoria națională, și de a pune în serviciul educației publice popularitatea care ni s-a făcut.

Michelet, maestrul meu, omul pe care îl admir ca istoric, și pot spune, ca poet, mai presus de orice, — îmi spunea într-o zi : „Dumneata ai învățat poporul mai multă istorie decît ar fi învățat de la toți istoricii la un loc".

Și în acea zi am tresărit de bucurie pînă în adîncul sufletului ; în acea zi am fost mîndru de opera mea.

Să servești poporului lecții de istorie înseamnă să-i dai cunoștințe de noblețe, cunoștințe de măreție inatacabile și împotriva cărora nu va mai exista nici o noapte de 4 august.

Înseamnă să-l faci să înțeleagă că el, — fie că și-ar fi avut de totdeauna rădăcinile în Convenție, fie că ar fi activat de totdeauna ca Parlament, sau Comună, sau ca una din aceste trei, — nu există cu adevărat decît în ziua căderii Bastiliei.

Noblețea poporului datează de la 14 iulie.

Nu există popor fără libertate.

Dar noi care uităm uneori această sfîntă maximă de care ne amintim numai la soroace date e bine să vedem, în ciuda slăbiciunilor noastre, în ce măsură am semănat principiul revoluționar în Europa ; și să spunem, comparînd durata vieții popoarelor cu viața omului, cît de repede s-a făcut lumină !

Am spus că la 19 noiembrie, treisprezece zile după bătălia de la Jemmapes, Convenția, înțelegîndu-și puterea și măsurîndu-și legalitatea, a promis protecție și ajutor tuturor popoarelor care ar dori să-și răstoarne guvernul.

De ce nu avem timp să spunem cine erau, unul după altul, regii care reprezentau aceste guverne ?

Anglia : George al III-lea — un nătîng ; Rusia : Caterina — un vampir ; Austria : Francisc al II-lea — un Tiberiu ; Spania : Carol al IV-lea — un rîndaș de cai ; Pru-

sia : Frederic-Wilhelm — un manechin ale cărui metreso trăgeau sforile din umbră.

Dar popoarele nu merg decît unele în urma celorlalte pe drumul spre Damasc [1] şi le trebuie ani de tiranie ca să-şi deschidă ochii.

Apelul către popoare fusese proclamat în 1792 ; numai Brabantul răspunsese. Revoluţia din Brabant fusese înăbuşită.

Revoluţia din 1830 se apropia ; guvernul provizoriu chemă popoarele la libertate. Trei popoare răspunseră : Italia, Polonia, Belgia.

Două popoare se înecară în propriul lor sînge : Italia şi Polonia. Belgia îşi cîştigă libertatea şi o constituţie.

Apoi veni revoluţia din 1848 care chema toate popoarele să se elibereze şi să-şi proclame ţara republică.

Şi atunci nu numai trei popoare strigară însetate după libertate şi o constituţie ; veniră Austria, Prusia, Veneţia, Florenţa, Roma, Sicilia, — veniră provinciile danubiene, adică ce era luminat în sfîrşit de soarele civilizaţiei care proclamase republica.

Italia îşi cîştigă unitatea ; Austria, Prusia şi provinciile de la Dunăre cîştigară constituţii.

Et nunc intelligite, reges ! [2]

Să reluăm firul evenimentelor.

La 27 un decret realipeşte Savoia la Franţa.

La 30 fortăreaţa Anvers e cucerită de către generalul Bourdonnaye.

Să ne oprim încă un moment aici şi să aruncăm o privire asupra Angliei, pe care o numeam sora noastră mai mare şi pe care o socotim prietena noastră.

Anglia, ţara cea mai pricepută în ştiinţele mecanice, cea mai nepregătită în ceea ce priveşte forţa morală, din 1789 ne privise cum ne zbatem, fără să ne ajute în vreun fel ; ridicase din umeri în faţa entuziasmului nostru şi luase în derîdere frenezia voluntarilor noştri ; la prima lovitură de tun prusac sau austriac, crezuse că-i va vedea

[1] Drumul spre Damasc — expresie ce caracterizează iluminarea care transformă deodată ideile sau părerile noastre.

[2] Şi acum, regi, înţelegeţi !

pe voluntarii noştri zburînd înapoi spre Paris, ca un stol de păsări.

Pitt, acest mare politician duşmănos, care nu fusese niciodată decît un înalt funcţionar de stat, Pitt care era secondat de cei din Grenville, vedea Franţa invadată de prusaci şi devenind o a doua Prusie.

Deodată însă ea vede cum se luminează partea dinspre Belgia. Ce putea fi ?

Franţa este la Rin ; Franţa este la Alpi ; Anvers este cucerit !

Baioneta Franţei este chiar în gîtul Angliei.

Atunci insula cu patru mări este cuprinsă de una din acele temeri care îi sînt specifice, cum i s-a mai întîmplat după aceea în 1805 cînd l-a văzut pe Napoleon cu un picior pe vapoarele lui grele şi altul la Boulogne ; şi încă o dată, în 1842, cînd trei milioane de adepţi ai Chartei au înconjurat parlamentul.

Unei delegaţii de englezi venind special ca să felicite Convenţia, preşedintele Grégoire le spune, spre marea lor spaimă :

— Stimabili *republicani*, regalitatea moare pe ruinele feudale ; un foc mistuitor le va face să dispară ; acest foc se numeşte *Declaraţia drepturilor omului.*

Vă închipuiţi ce efect ar face *Declaraţia drepturilor omului* într-o ţară în care ţăranul nu are dreptul să omoare nici vulpea care îi mănîncă găinile, nici corbul care îi scutură nucile ?

În acest timp procesul regelui se dezbătea şi nevoia de a face să dispară tot ce sta în calea Revoluţiei devenea imperioasă.

Franţa nu era grăbită să cucerească lumea ; dar să se cucerească pe ea însăşi îi era necesar.

Franţa avea împotriva ei trei elemente duşmănoase.

Biserica ;

Nobilimea ;

Regalitatea.

Biserica, aşa cum ştim, prin războiul din Vendée care fusese cu totul în mîinile preoţilor.

Nobilimea, cum ştim, prin cei şase mii de emigraţi ai lui Condé, care luaseră armele împotriva Franţei.

Regalitatea! Regalitatea care era vinovată, cum înşişi regaliştii o dovediseră în 1815 cînd fiecare din ei ceruse recompense pentru servicii care nu erau altceva decît trădări şi care totuşi prin falsa ei educaţie, prin ignoranţa ei de neînvins, prin greşeala dreptului divin putea să se creadă nevinovată.

Franţa scăpase de biserică decretînd punerea în vînzare a bunurilor mănăstireşti.

De nobilime scăpase prin emigrarea nobililor.

Rămăsese deci regalitatea.

Era ultimul obstacol; de aci ura înverşunată spre distrugerea ei.

Maxima favorită a lui Ludovic al XVI-lea — spusă de chiar apărătorul lui domnul de Malesherbes şi derivînd direct din celebrul dicton al lui Ludovic al XIV-lea *Statul sînt eu* — era următoarea:

Legea supremă este salvarea Statului.

Numai că întrebarea este: Statul aparţine regalităţii sau naţiunii?

Problema este recunoscută astăzi, şi chiar cei care domnesc declară urcînd pe tron că ei nu sînt decît mandatarii naţiunii.

E adevărat că o dată ajunşi pe tron, uită asta numaidecît.

Dar a uita un principiu nu înseamnă a-l distruge, înseamnă doar să îi sileşti pe ceilalţi să şi-l amintească, atîta tot.

Eroarea spunea: „Legea supremă este salvarea Statului".

Iar Adevărul spune: „Legea supremă este salvarea naţiunii".

Or, regele conspirase împotriva salvării naţiunii:

Încercînd să iasă din regat;

Continuînd relaţiile cu fraţii săi;

Protestînd împotriva Revoluţiei în scrisoarea oficială trimisă regelui Prusiei;

Cerînd cumnatului său, sau îndemnînd-o pe regină să ceară — ceea ce însemna acelaşi lucru — ajutorul trupelor austriece.

Convenția nu cunoștea toate aceste fapte, pentru că ele nu fuseseră dezvăluite decît la Restaurație ; dar înțelegea din instinct că moartea regelui era necesară.

Ce ar fi făcut ei cu regele dacă l-ar fi lăsat în viață ?

Prizonier, el ar fi conspirat fără încetare, ca să iasă din închisoare.

Exilat, ar fi conspirat fără încetare ca să revină în Franța.

Se va spune că viața regelui era inviolabilă,

Dar viața Franței era oare mai puțin violabilă decît aceea a regelui ?

A ucide un om este o crimă.

A ucide o națiune — este o nelegiuire.

Și totuși, toți acei oameni șovăiau să-l lovească nu pe rege, ci omul în sine.

Aproape toți, fie în discursurile, fie în articolele lor, se pronunțaseră împotriva pedepsei capitale.

Acești oameni, care uciseseră atîta, aveau aproape toți ca principiu această primă condiție a umanității : tot ce e mai sacru este viața omului.

Duport spusese : „Să redăm omului demnitatea".

Robespierre spusese : „Pentru a condamna, trebuie cel puțin unanimitatea juraților".

De aceea, pentru a-i da lui Ludovic al XVI-lea ultima lovitură se alesese un om a cărui intrare la Cameră însemna însăși violarea justiției : nu avea decît douăzeci și patru de ani, Saint-Just.

Ciudată măsură de precauțiune a Providenței.

Toți îl cunoaștem pe Saint-Just. Îl știm din portrete cum arată : grav, subțire, rigid, cu gîtul pierdut în cravata de batist, tenul mat, ochii albaștri de faianță, cu privire aspră, sprîncenele arcuite ca o bară trasă deasupra ochilor, frunte joasă și părul coborînd pînă spre sprîncene.

Saint-Just se urcă la tribună :

— Pentru a-l judeca pe Cezar, spuse el, n-a fost nevoie de altă formalitate decît de douăzeci și două de lovituri de pumnal.

Trebuie omorît, nu mai există legi după care să-l judecăm. El însuși le-a distrus.

Trebuie omorît ca dușman, judecata există numai pentru un cetățean ; ca să judeci un tiran ar trebui mai întîi să-l faci să existe ca cetățean.

Trebuie omorît ca vinovat, prins în flagrant delict cu mîna însîngerată. Regalitatea este de altfel o crimă eternă, un rege este în afara naturii ; de la popor la rege — nici un raport firesc...

Să citim această pagină pe care o reproducem din Michelet, ca să ne facem o idee precisă despre efectul produs de discursul lui Saint-Just.

„Atrocitatea discursului a avut un succes uluitor. Cu toate reminiscențele clasice ale școlarului („Ludovic este un Catilina" etc. etc.), nimănui nu-i venea să rîdă. Declarația nu era vulgară ; ea vădea în acel tînăr un adevărat fanatism. Cuvintele lui domoale, măsurate cădeau cu o greutate ciudată și toți s-au simțit zguduiți ca în fața greului cuțit al ghilotinei. Printr-un contrast izbitor cuvintele zvîcneau nemilos de reci dintr-o gură care părea de femeie. Fără ochii aceia albaștri și duri, și sprîncenele puternic arcuite, Saint-Just ar fi putut trece drept femeie. Era oare fecioara din Taurida? Nu, nici ochii, nici pielea, — cu toate că era albă și fină, nu-ți inspirau un sentiment de puritate. Această piele, foarte aristocratică, cu o strălucire stranie și transparentă, arăta prea frumoasă și te făcea să te îndoiești dacă el era atît de sănătos.

Cravata enormă, pe care numai el o purta astfel pe atunci, îi făcuse pe dușmanii săi să murmure — poate fără motiv — că ascundea scrofule. Gîtul era suprimat de cravată, de gulerul țeapăn și înalt ; efect cu atît mai bizar cu cît talia lungă nu te făcea să te aștepți deloc la scurtarea aceia a gîtului. Avea fruntea foarte joasă, abătută, în așa fel încît părul, fără să fie lung, aproape îi atingea ochii. Dar cel mai straniu lucru era ținuta lui, de o rigiditate automată pe care n-o întîlneai decît la el. Rigiditatea lui Robespierre nu însemna nimic pe lîngă a lui Saint-Just. Făcea oare parte integrantă din el, venea din vreun defect fizic, din orgoliul lui excesiv, dintr-o demnitate calculată? Nu are importanță. Ținuta lui mai mult intimida decît părea ridicolă. Se simțea că un om ca el

trebuia să aibe inima tot atît de neînduplecată. Astfel, cînd în discursul lui, trecînd de la rege la Gironde, şi lăsîndu-l parcă acolo pe Ludovic al XVI-lea, se întorsese cu totul spre dreapta, aţintindu-şi o dată cu vorba toată privirea dură şi ucigătoare, nu a existat om care să nu se fi simţit atins parcă de răceala oţelului.“

Ludovic al XVI-lea a fost condamnat la moarte, fără amînare, cu o majoritate de treizeci şi patru de voturi.

Jacques Mérey îşi motivă astfel votul său :

— Ca medic sînt duşman al morţii, dar neputînd să nu recunosc vinovăţia lui Ludovic al XVI-lea, votez pentru închisoare pe viaţă.

Pronunţase două sentinţe dintr-o dată : cea a lui Ludovic al XVI-lea şi pe a sa.

XXXVII

EXECUŢIA

Din tot ce am povestit trebuie să rămînă clar pentru cititori că Ludovic al XVI-lea a fost condamnat pentru că *era un pericol naţional.*

Franţa trebuia să moară ca regat cu el şi prin el, iar prin moartea lui ea trebuia nu numai să trăiască şi să prospere, dar să trezească spiritul revoluţionar şi la celelalte popoare.

Ceea ce se urmărea îndeosebi era ca, o dată cu regele, să se nimicească *apropierea unui popor de un om.*

Bretonul Lanjuinais a spus : *Există conspiraţii sfinte.*

Conspiraţiile sfinte *înseamnă întoarcerea dreptăţii, înapoierea în casă a adevăratului stăpîn şi expulzarea intrusului.*

Adevăraţii regicizi nu sînt Thraséas şi complicii săi care l-au omorît pe Caligula, ci linguşitorii care l-au convins pe Caligula că era zeu.

Regele ascultă cu mult calm sentința pe care ministrul justiției se dusese să i-o citească la Temple.

O împrejurare neobișnuită, aproape salvatoare, îl pusese de multă vreme pe rege în fața propriei sale morți.

Domnul de Richelieu, linguşitor prin excelență, cumpărase cu bani grei frumosul portret al lui Carol I, pictat de Van Dyck, pentru a-l dărui doamnei Du Barry.

Ce legătură era între doamna du Barry, Carol I regele Angliei și pictorul flamand ?

Trebuia un curtean vechi și rafinat ca să o afle.

Tînărul paj care ținea calul regelui pozase și el. Era pajul favorit al lui Carol I. Se numea Bary.

Urma s-o convingă pe doamna du Barry că pajul era unul din strămoșii soțului ei.

N-a fost o treabă grea ; naiva doamnă credea tot ce i se spunea.

Apartamentul ei se afla în mansardele de la Versailles. Așezase tabloul în picioare, sprijinit de perete. Ajungea pînă în plafon.

Domnul de Richelieu îi povestise doamnei du Barry ce i se întîmplase lui Carol I.

Și cînd Ludovic al XV-lea venea să o vadă, ea îl poftea să stea pe canapea chiar în fața tabloului și îi spunea :

— Vezi, maiestate, acesta a fost un rege căruia i s-a tăiat capul pentru că nu s-a încumetat să reziste parlamentului său.

Ludovic al XV-lea murise. Doamna du Barry fusese exilată. Capodopera lui Van Dyck rămăsese în mansardele de la Versailles.

Veniseră apoi zilele de 5 și 6 octombrie. Ludovic al XVI-lea și familia regală fuseseră readuși la Paris.

Tuileries, nelocuit de multă vreme, era golit de mobilier. Se adunaseră la întîmplare mobile și tablouri din apartamentele nelocuite de la Versailles.

Apartamentele fostelor favorite își dădură aportul lor.

Ludovic al XVI-lea intrînd în camera sa de culcare, se pomenise în fața portretului lui Carol I.

Luase această întîmplare ca pe un avertisment al Providenței, și din ziua aceea se gîndi la moarte.

În ajunul execuției dormi adînc, se trezi înainte de revărsatul zorilor, ascultă liturghia în genunchi și de teamă să nu se înduioșeze, refuză să o vadă pe regină, căreia în ajun îi făgăduise să-i spună adio.

În sfîrșit, la ora opt, ieși din cabinetul lui și intră în camera de dormit, unde îl aștepta trupa.

Toată lumea avea pălăria pe cap.

— Pălăria mea ? întrebă Ludovic al XVI-lea.

Clery îi dădu pălăria și regele și-o puse singur pe cap. Apoi adăugă :

— Clery, iată inelul meu de căsătorie ; îl veți înmîna soției mele și îi veți spune că mă despart cu greu de ea.

Scoase apoi din buzunar sigiliul și continuă :

— Acesta pentru fiul meu.

Pe sigiliu era gravată stema Franței.

Conform tradițiilor regatului, prin el îi transmitea tronul.

Se apropie apoi de un om al Comunei, un anume Jacques Roux, și îl întrebă :

— Vreți să-mi primiți testamentul ?

Omul ezită.

— Nu sînt aici, spuse, decît să vă conduc la eșafod.

— Dați-l încoa, spuse un alt municipal, am eu grijă.

— Vă puneți redingota, sire ? întrebă Clery.

Regele făcu semn că nu.

Purta haină de culoare închisă, pantalon negru, ciorapi albi, jiletcă de molton alb.

În fundul trăsurii îl aștepta confesorul lui, irlandezul Edgèworth, elev al jezuiților din Toulouse, preot care nu depusese jurămîntul.

Ludovic se urcă în trăsură și se așeză alături de el. Doi jándarmi urcară în urma lui și se așezară pe bancheta din față.

Regele ținea în mînă o carte de rugăciuni ; începu să citească psalmi.

Se afla într-una din trăsurile lui.

Străzile erau aproape goale, ușile și ferestrele închise ; nimeni nu apărea nici chiar pe după perdele.

Părea un mare cimitir.

Pulsul Parisului nu mai bătea decît în piața Revoluției.

Ceasul arăta ora zece fără zece minute, cînd trăsura se opri în fața podului turnant.

Comisarii Comunei stăteau pe sub coloanele unei clădiri ; aveau misiunea să fie de față la executarea condamnatului și să încheie procesul-verbal de rigoare ; în jurul eșafodului o baterie de tunuri pe trei rînduri amenința spectatorii din trei părți, lăsînd între afeturile lor și platformă un mare spațiu gol ; peste tot se vedeau trupe, întrucît se auzise de un complot pentru răpirea prizonierului.

Datorită celor patru șiruri de soldați care înconjurau eșafodul din toate părțile, și care se trăseseră la o parte pentru a face loc condamnatului să treacă, spectatorii din preajmă se găseau la mai mult de treizeci de pași de eșafod.

Militarii erau comunarzi, aleși dintre cei mai exaltați.

Douăzeci de tamburi, cu tobele pregătite, stăteau înșiruiți pe latura din față a eșafodului, chiar lîngă lucarnă, cu spatele deci spre podul Ludovic al XV-lea.

Trăsura se opri la cîțiva pași de treptele care urcau spre platformă.

Regele găsi cîteva cuvinte trufașe, ca să-l prezinte pe confesor celor doi jandarmi.

Apoi, cu bărbăție, coborî primul din trăsură ; confesorul îl urmă.

Ajutoarele călăului își și făcură aparițiia pentru a-l dezbrăca, dar regele se dădu un pas înapoi și-și azvîrli pe jos haina, jiletca și cravata.

Atunci, jos, lîngă trepte, avu loc o scurtă luptă între oamenii eșafodului și rege.

Aceștia țineau neapărat să-i lege mîinile cu o frînghie. Dar tot atunci înaintă Sanson. Așa cum îi mărturisise lui Jacques Mérey, era un vechi servitor al regalității.

Lacrimi mari i se prelingeau pe obraji.

Văzînd că regele nu vroia să-și lase mîinile legate cu frînghia, Sanson scoase din buzunar o batistă fină și cu umilința unui servitor îi spuse :

— Cu o batistă, sire...

Cuvîntul *sire*, pe care Ludovic al XVI-lea nu-l mai auzise de atîta vreme decît din gura apărătorului său Malesherbes, care, cu toate că pledase în fața Convenției, nu-i

spusese niciodată altfel, îl impresionă profund. Întinse amîndouă mîinile și se lăsă legat cu batista.

Între timp abatele Edgeworth se apropie de rege și-i spuse :

— Îndurați acest ultragiu, ca o ultimă asemănare cu Dumnezeu, ea va fi răsplata dumneavoastră.

Dar regele își și întinsese mîinile.

— Voi bea cupa amărăciunii pînă la fund, îi răspunse.

Ludovic al XVI-lea se sprijini de preot ca să suie treptele eșafodului, prea pieptișe ca să le poată urca fără sprijin ; dar la ultima, îl apucă un fel de amețeală ; se repezi în marginea platformei și strigă :

— Francezi, mor nevinovat de crima ce mi se impută. Iert...

Dar, la un semn al lui Henriot, cei douăzeci de toboșari începură toți deodată să bată tobele, acoperind astfel vocea regelui cu duruitul lor asurzitor.

Regele se făcu roșu de minie, bătu din picior și strigă cu glas puternic :

— Liniște !

Numai că toboșarii continuau neobosiți să duruie.

— Sînt pierdut, gemu regele, sînt pierdut !

Și se lăsă în mîna călăilor.

În timp ce îl legau în chingi, striga într-una :

— Mor nevinovat, o iert dușmanilor mei. Doresc ca sîngele meu să domolească mînia lui Dumnezeu.

Toboșarii continuară să bată și să-i acopere vocea pînă cînd capul regelui căzu.

Ajutorul călăului îl luă în mînă și îl arătă mulțimii.

Sanson, rezemat de ghilotină, sta gata să leșine.

În puținele clipe, cît arătase mulțimii capul regelui, pictorul Greuze care se afla printre curioși și care de altfel avusese deseori ocazia să-l vadă de aproape pe rege, schiță un teribil portret al capului despărțit de trup.

Corpul, așezat într-un coș a fost transportat la cimitirul Madeleine și azvîrlit în var nestins.

În acest timp comunarzii rupseră rîndurile ca să-și înmoaie baionetele în sînge. Mulțimea se repezi la rîndul ei ; reuși să-i împrăștie, și, fie din ură, fie de necaz, fiecare vru să aibe un strop din sîngele decapitatului, unii

își muiară batistele, alții mînecile cămășilor sau pur și simplu bucăți de hîrtie.

Se auziră cîteva strigăte de recunoștință.

Dar pentru mulți, senzația pe care o produsese această decapitare fusese îngrozitoare, pentru unii mortală.

Un peruchier își tăie beregata cu briciul, o femeie se aruncă în Sena, un vechi ofițer muri de emoție, un librar înnebuni.

Agitația produsă la Paris de execuția regelui fusese cu atît mai mare, cu cît în ajun avusese loc un asasinat și se iscase teama de altele.

Nu fără motiv se vorbise de un complot pus la cale pentru răpirea regelui. Cinci sute de regaliști se angajaseră să o facă, dar nu se regrupaseră decît douăzeci și cinci, astfel încît tentativa eșuase.

Dar unul din ei vru, atît cît îi stătea în puteri, să-l răzbune pe rege pe contul lui.

El se numea Pâris și făcuse parte din garda personală a regelui.

Se ascundea prin oraș, dînd tîrcoale palatului regal, cu scopul de a-l ucide pe ducele de Orléans.

Pâris era iubitul unei tinere care vindea parfumuri într-o prăvălioară din galeria de lemn.

După vot și după ce a citit numele celor care votaseră, Pâris s-a dus să mănînce într-una din ospătăriile subterane care mai dăinuiau la Palatul regal.

Localul purta firma „Februarie" și se bucura de o oarecare faimă.

Înăuntru, vede la o masă pe unul de la Convenție care își achita consumația și aude pe cineva spunînd în trecere :

— Ia te uită, ăsta e Saint-Fargeau !

Pâris își aduce aminte că tocmai citise că Saint-Fargeau a votat pentru moartea regelui.

Se apropie de masa lui și-l întrebă :

— Dumneavoastră sînteți Saint-Fargeau ?

— Da, îi răspunse omul.

— Aveți aerul unui om de treabă, îi spuse guardul cu voce tristă.

— Chiar sînt, răspunse Saint-Fargeau.

— Ei, dacă ați fi fost, nu ați fi votat pentru moartea regelui.

— Am ascultat ce mi-a dictat conștiința...

— Ține! făcu guardul. Și eu ascult de a mea!

Și-l străpunse cu sabia.

Din întîmplare Jacques Mérey mînca la o masă alăturată. Se repezi, însă, tocmai la timp pentru a primi victima în brațe.

Îl transportă într-o cameră a stăpînilor localului, dar de cum îl așezară pe pat își și dădu sufletul.

— Fericită moarte! exclamă Danton aflînd întîmplarea. Ah! dacă s-ar putea să mor și eu astfel!

S-a văzut că în capitolul despre moartea regelui, rectific o greșeală și dau o explicație. Greșeala pe care o rectific este aceea de a reabilita memoria lui Santerre în ceea ce privește faimosul duruit de tobe.

Santerre se dusese cu Comuna de la 10 August. Henriot venise cu Comuna revoluționară.

Datorez această rectificare însuși fiului lui Santerre care a venit să mă caute cu dovada în mînă.

Cît despre explicație, ea se referă la incidentul care a avut loc lîngă treptele eșafodului între rege și călăi.

Regele nu s-a luptat cu disperare prostească, în dorința de a-și prelungi cumva viața. El s-a opus să nu i se lege mîinile cu o frînghie.

Nu a făcut greutăți, cînd a fost vorba să i le lege cu o batistă.

Îi datorez acest neobișnuit amănunt chiar domnului Sanson, penultimul călău cu acest nume.

XXXVIII

ACASĂ LA DANTON

Chiar în seara morții regelui, doi oameni stăteau de veghe la căpătîiul unei femei, dacă nu muribundă, cel puțin grav bolnavă.

Unul în picioare, gînditor, palpînd și numărînd bătăile pulsului, calm și rece ca însăși știința al cărei reprezentant era.

Celălalt, cu mîinile înfipte în păr, își strîngea capul ca într-o menghine ; obrajii îi erau scăldați în lacrimi ; din cînd în cînd izbucnea într-un hohot de plîns surd, mai mult gîtuit de furie decît de durere.

Cei doi oameni erau Jacques Mérey și Georges Danton.

Muribunda era doamna Danton.

Întorcîndu-se acasă, Danton își găsise soția într-o stare atît de jalnică, încît trimisese de îndată să-l caute pe Jacques Mérey ; apoi, în timp ce-l aștepta, omul îmbrățișărilor pătimașe vrusese să-și strîngă la piept scumpa lui bolnavă, dar ea îl îndepărtase cu blîndețe.

Gestul abia schițat al mîinii unei muribunde îi zdrobise inima acestui om pe care lumea îl credea de piatră.

Această mișcare, cît de vlăguită fusese, însemnase despărțirea pentru totdeauna a două suflete.

Danton, într-un moment de slăbiciune, îi făgăduise soției lui să nu voteze moartea regelui.

El însă nu numai că votase fără suspendarea sau reducerea pedepsei, dar votase pentru moarte violentă.

La ora zece și jumătate dimineața regele fusese executat.

Ieșind de la Convenție, se întorsese acasă, își găsise soția mai bolnavă, încercase să o sărute și ea îl respinsese.

Nu mai căuta nici să citească în ochii medicului verdictul morții sau al vieții.

Chiar viața, pentru el tot moarte însemna.

Această femeie pe care o iubea cu toată pasiunea de care inima lui era în stare, această femeie care răspunsese mîngîierilor lui chiar cînd nu i le ceruse, această femeie îl respinsese.

Mama celor doi copii ai lui nu-l mai vroia.

Ceva murise în inima ei înaintea morții trupului : dragostea pentru el.

— Prietene, spuse Jacques Mérey după o clipă de tăcere, vrei să mă lași singur cu soția ta ?

Danton ieși împleticindu-se ; intră în camera alăturată, dar cu toate că ușa era închisă, de acolo se auzi un hohot de plîns înăbușit într-un blestem.

Bolnava rămase tăcută, dar tresări.

Jacques Mérey se așeză lîngă ea, continuînd să-i țină mîna.

— Doamnă Danton, o întrebă, ați avut astăzi vreo emoție violentă ?

— Nu astăzi de dimineață la ora zece și jumătate a fost executat regele ? întrebă.

— Da, doamnă.

— Cînd am auzit proclamîndu-se *moartea*, am început să vărs sînge.

— E cu putință, doamnă, se miră Jacques Mérey, ca acest fapt care vă este atît de străin, cum e moartea regelui, să fi avut un astfel de efect asupra dumneavoastră, soția lui Danton ?

— Tocmai pentru că sînt soția lui Danton, moartea regelui nu mi-ar putea fi străină. Nu sînt eu soția omului care a votat moartea fără suspendare, fără întîrziere, fără apel ?

— Trei sute nouăzeci de reprezentanți au votat la fel cu el, doamnă, insistă Jacques Mérey.

— Dumneata nu ai votat-o ! izbucni ea cu profundă durere în glas.

— Nu pentru că regele nu merita n-am votat-o, ci pentru că situația mea de medic și puțina mea credință într-o altă viață mă obliga să lupt împotriva morții oriunde aș întîlni-o.

Se lăsă un moment de tăcere.

— Cît credeți că mai am de trăit ? întrebă deodată doamna Danton.

Doctorul tresări și o privi.

— Dar, îi răspunse încurcat, încă nu poate fi vorba de așa ceva.

— Ascultați, îi spuse doamna Danton strîngîndu-i mîna ușor, am primit trei lovituri dintre care numai una ar fi fost de ajuns să mă doboare, și fiecare din ele a pătruns în mine tot mai adînc : la 10 august, 2 septembrie și 21 ianuarie. Cînd am intrat în palatul întunecat și auster al ministerului de justiție, mi s-a părut că mă așez în propriul meu mormînt și i-am spus lui Georges cu destulă tristețe : „Vie nu am să mai ies de aici". Nu m-am înșelat întru totul, domnule Mérey, am ieșit de acolo muribundă.

— Dar de ce vă înfricoşa atîta palatul ministerului, doamnă ?

Bolnava ridică uşor din umeri.

— Bărbaţii sînt făcuţi pentru revoluţii, spuse ea. Natura zămislindu-i puternici, i-a îndemnat : „Luptaţi şi războiţi-vă !“ Femeile sînt făcute însă pentru cămin şi pentru dragoste ; create slabe, natura le-a spus : „Fiţi soţii, fiţi mame“. Fată săracă a unui vînzător de limonadă în colţul podului Neuf, toată ambiţia mea se limita să am, întocmai ca tatăl meu, o căsuţă la Fontenay sau la Vincennes. M-am măritat cu el, sărac şi obscur ; credeam în geniul lui de avocat şi nu în furtunoasa soartă a omului politic ; stejarul a crescut însă prea repede şi prea viguros, şi e omorît plăpînda iederă.

Cînd spuse aceste cuvinte uşa se deschise şi răcnind de durere, Danton se prăvăli în genunchi lîngă patul soţiei lui sărutîndu-i picioarele.

— Nu ! strigă el. Nu ! nu vei muri. Nu-i aşa că poate fi salvată ? Ah, Doamne ! ce mă fac dacă tu mori ? ce se va întîmpla cu bieţii noştri copii ?

— În numele bieţilor copii de la Temple îţi cerusem să nu votezi moartea sărmanului nostru rege.

— Oh, exclamă Danton, femeile nu vor înţelege niciodată nimic ! Sînt eu stăpîn pe ceea ce fac ? nu mai mult decît e barcagiul pe barcă în timpul furtunii ; un val mă ridică, celălalt mă scufundă. Femeia care m-ar iubi, care m-ar iubi cu adevărat nu ar trebui să mă judece, ci să se mulţumească să mă plîngă şi să-mi oblojească eternele răni. Bărbaţii care, ca şi mine, sînt plini de viaţă, oratorii care hrănesc popoarele cu vorbele lor, cu suflul lor, cu sîngele inimii lor, au nevoie de cămin şi înlăuntrul căminului de mîini blajine care să le refacă inima ; au nevoie de respiraţia liniştită care să le primească sîngele ; dacă la ei acasă găsesc încordare, certuri, lacrimi, ei bine, atunci sînt pierduţi. Nu ! tu nu ai dreptul să fii bolnavă ! Nu, nu ai dreptul să mori. Bolnavă între două leagăne ! Muribundă şi vrînd chiar să mori ! asta e şi mai dureros şi de fiecare dată cînd mă întorc acasă sfîşiat de mai multe răni decît Regulus în carul lui de luptă, ei bine, de fiecare dată cînd las la uşă armura omului politic şi masca de oţel, găsesc aici această rană din ce în ce mai adîncă,

această rană deschisă din ce în ce mai groaznică și mai sîngerîndă ; liniștea dată de însăși femeia pe care o iubesc, — n-am să spun că o iubesc mai mult decît Franța, pentru că Franței i-o sacrific, ci o iubesc mai mult decît propria mea viață pentru că eu însumi într-o lună, într-o jumătate de lună, în opt zile poate, voi fi sfîșiat, tăiat în două, ghilotinat ; spune-mi, Jacques, tu cunoști vreun om mai nefericit decît mine ?

Se îndreptă, ridică pumnii spre cer și amenință violent.

— Prietene, Georges al meu, spuse doamna Danton, ești nedrept. Eu nu vreau nimic ! Eu nu pot nimic ! Mă sînt alunecînd pe o pantă, asta e tot, pe panta morții. În fiecare zi sînt mai puțin femeie, din ce în ce mai mult o umbră. Mă topesc, fug de tine, îți scap de fiecare dată cînd brațele tale încearcă să mă strîngă la piept. Oh, Doamne ! și eu aș vrea să trăiesc, strigă ea. Am fost atît de fericită !

Și adăugă încet :

— ...Altă dată !

— Vezi tu, cel mai greu din toate, zise Danton adresîndu-se lui Jacques Mérey, căci îmi dau seama că ăsta-l adevărul, este că nu-mi va fi dat să o văd, să stau lîngă ea pînă la capăt ; că nu voi avea mîngîierea să-i aud cuvintele de rămas bun ; că va trebui să părăsesc acest pat al suferinței.

— De ce ? de ce ? izbucni sărmana femeie care nu prevăzuse și această supremă durere și care visase să moară măcar în brațele bărbatului iubit.

— Pentru că situația mea contradictorie va face explozie ; pentru că, odată regele mort, îmi va fi poate imposibil să-l pun pe Danton de acord cu Danton ; pentru că Franța, pentru că lumea a stat cu ochii ațintiți pe mine în acest fatal proces. Sînt acuzat că am votat moartea. Și eu sînt totuși singurul care am riscat unicul mijloc de a-l salva pe rege. Eu am spus — vrînd să mă apropii de Gironde care nu a avut iscusința să-mi întindă mîna și prin asta să constituie o majoritate cu Comuna și călugării franciscani, — eu sînt acela care am spus de două ori : *Pedeapsa, oricare ar fi ea, va fi oare amînată după terminarea războiului ?* Dacă Gironde ar fi spus *da*, pro-

punerea mea ar fi fost votată. Era o punte pe care o întindeam peste o prăpastie. Girondinii trebuiau să treacă primii, să dea exemplul Centrului, care i-ar fi urmat. Montagnarzii au rămas încremeniți de mirare. Robespierre m-a privit strălucind de bucurie. „Se pierde! exprimau ochii lui. Se pierde. Se duce spre Gironde, adică spre prăpastie." Vergniaud a crezut că e un șiretlic : ca și cum eu, Danton, mi-aș fi dat silința să umblu cu șiretlicuri! În loc să vină spre mine, Gironde s-a îndreptat spre Montagne ; nu vroia decît moartea regalității și în majoritate ei au votat moartea regelui. Din momentul cînd dreapta era divizată, era anulată. Era ușor de presupus că centrul, slab și șovăielnic se va îndrepta spre stînga. Ei bine! ce puteam face mai mult ? La 15 decembrie, cînd s-a votat culpabilitatea, eu mă găseam aici, lîngă soția mea. Le-am spus că sînt îngrijorat de starea sănătății ei și mi-am riscat capul. Actul meu de acuzare va începe cu această întrebare: „Unde te aflai în ziua de 15?" Cînd m-am întors, în ziua de 16, nu mai era Comuna, nu mai era Gironde, nu mai era decît Montagne, tunînd și fulgerînd. Dar Montagne nu e partid liber, el reprezintă gîndirea jacobină, este presiunea jacobină, este poliția, este închiziția, este tirania. Revoluția a devenit exclusiv jacobină, ea va pierde ceea ce are măreț, generos, umanitar. Am văzut că dreapta era pierdută și împreună cu dreapta Convenția. M-am văzut pe mine, Danton, cu forța și geniul meu, dominat de mediocritatea jacobină. Nu-mi rămînea decît sau să-mi creez o nouă forță, sau să mă las devorat de falca puternică a lui Robespierre. Pentru asta am revenit, tunător și violent, hotărît să reiau conducerea Revoluției. Nu eu fusesem cel mai puternic din Comună ? Membrii Comunei nu sînt niște franciscani prea încîntați să mă urmeze ? Trebuie să fiu iarăși eu și am redevenit Danton al furiei, al judecății și al morții. Ei au vrut-o ; pînă atunci fusesem Danton din 92 ; cu începere de la 16 decembrie sînt Danton din 93. Ascultă aici, mult iubita mea soție, nevasta mea scumpă, spuse Danton coborînd din înălțimile spre care parcă se ridicase. Eu înțeleg sacrificiul, înțeleg devotamentul dacă te arunci în vîltoare cum s-a aruncat Curtius, ești sigur că virtejul se va închide deasupra ta și că patria va fi salvată. Dar astăzi

nu numai Franța trebuie salvată, ci întreaga omenire. A pieri, ce înseamnă a pieri ? Un om care piere, e o unitate mai puțin, deseori un zero ; dar Franța ! Franța este astăzi apostolul, depozitarul drepturilor și libertății neamului omenesc. Ea poartă prin furtuni corabia sfîntă a legilor eterne, ea poartă această lumină atît de mult așteptată, aprinsă de geniu după atîtea secole. Nu poți lăsa corabia să se scufunde, nu poți lăsa lumina să se stingă înainte să fi luminat Franța, înainte să fi luminat omenirea. Vor veni poate vremuri grele, cînd lumina va pîlpîi, cînd va dispare chiar, cum dispar vulcanii ; dar atunci, dacă nu vor mai ști unde s-o găsească, va trebui căutată în mormintele noastre. Flacăra unei torțe nu strălucește mai puțin dacă s-a aprins de la candela unui mormînt !

Doamna Danton suspină și întinzînd mîna bărbatului ei, îi spuse :

— Ai dreptate ; fii tot ce vrei, dar rămîi Danton.

XXXIX

GIRONDE ȘI MONTAGNE

Danton spusese : femeia era obstacolul Revoluției.

Ceea ce se întîmpla la el acasă, se repeta la tot pasul și în tot locul.

De la Palatul Regal unde peste tot găseai case de desfrîu și tripouri, pînă la stepele Bretaniei unde doar din leghe în leghe întîlneai cîte o căsuță, tot femeia era aceea care îl incita pe bărbat.

Dacă se puteau număra pe degete cele cîteva femei înflăcărate și curajoase, ca Olympe de Gouges și Théroigne de Méricourt, cele cîteva nobile respectabile patriote, ca doamna Roland și doamna de Condorcet, cele cîteva amante devotate ca doamna de Keralio și Lucile, numărul celor care subminau era incalculabil.

Emoțiile politice prea puternice, alternativele vieții și ale morții împingeau bărbatul spre plăcerile lumești.

Îl acuzau pe Danton de conspirație.

— Parcă am timp ! răspundea el. Ziua îmi apăr capul sau cer capul altora ; noaptea mă înverșunez în dragoste.

Temîndu-se de moarte, socoteau dragostea ca o distracție.

Plictisiți de viață, socoteau plăcerea ca o sinucidere.

Pe măsură ce un partid politic slăbea, departe de a-și recruta alți adepți, departe de a se apăra, nu se mai gîndea decît să se încoroneze cu lauri și să moară, întocmai ca acei senatori de Capua care se otrăviseră la sfîrșitul unei mese.

Astfel moare constituționalul Mirabeau ; astfel va muri girondinul Vergniaud ; astfel va muri franciscanul Danton ; și cine știe dacă dragostea spartanului Robespierre pentru spartana Cornelia nu a slăbit ultimele momente ale șefului jacobinilor.

Existau plăceri pentru toate temperamentele.

Era palatul regal, orbitor de aur și lux, unde curtezanele experte te ademeneau și te rugau să te facă fericit.

Erau saloanele doamnei de Staël și ale doamnei de Buffon, unde ți se îngăduia să fii fericit.

Femeile ușoare erau în general pentru vechiul regim, marii seniori plătind desigur mai bine decît toți acei noi veniți de prin provincii ca să aranjeze treburile Franței.

Cele două saloane mai sus-amintite, fără să vrem și fără să admitem vreo comparație, se aflau la cealaltă extremitate a treptei sociale, dar ca și etajele inferioare, ele aveau tendința să reacționeze.

Să presupunem că toate treptele intermediare ar fi ocupate de burghezia care de la 2 septembrie era paralizată de frică.

Și va rezulta inerția instaurată dintre cele două forțe care se atrăgeau.

În vîrtejul acestor două forțe de atracție, acționînd la treapta de sus și la cea de jos a societății, oamenii politici se agitau.

În mediul inactiv se resemnau.

Un om politic resemnat este un om pierdut.

Toți acei oameni care, plini de entuziasm, încrezători în unitate, egalitate și fraternitate, vedeau de la început neînțelegerile violente din sînul unei Adunări care trebuia să dăinuie trei sau patru ani, făceau bineînțeles un salt brusc înapoi ; atunci se lăsau atrași într-unul din mediile de care am vorbit și încetul cu încetul pierdeau acolo nu forța de a muri, ci forța de a învinge.

Doamna de Staël nu fusese niciodată cu adevărat republicană. Dar din clipa cînd trebuise să-l apere pe tatăl său, trecuse într-o înflăcărată opoziție. La început, fidelă învățăturilor lui Rousseau, după fuga tatălui ei, devenise discipolul lui Montesquieu. Ambițioasă, neputînd juca un rol prin ea însești, sau prin soțul ei, — un om cinstit și sobru — încercase printr-unul din amanții ei. Într-o zi se îndrăgosti de un nătărău fermecător, domnul de Narbonne despre a cărui obîrșie circulau zvonurile cele mai bizare. Domnul de Narbonne fusese ales ministru de război ; doamna de Staël îi puse în mînă spada Revoluției. Mîna era prea slabă pentru a o duce, și trecu în cea a lui Dumouriez.

Toți, chiar și Robespierre, o crezuseră în termenii cei mai buni cu Gironde ; dar, din nefericire, toți acei oameni cinstiți erau compromiși nu fiindcă și-ar fi schimbat opiniile, ci pentru că li se alăturau moderații. Girondinii nu deveneau regaliști, dar numeroși regaliști treceau la Gironde.

Salonul doamnei de Buffon nu era considerat un salon mai puțin reacționar, cu toate că dăinuia sub culorile *prințului Egalité* și nu fără temei avea această reputație ; Laclos, Sillery și chiar Saint-Georges se străduiau în zadar să facă pe democrații ; dacă ultimul din ei nu era chiar un mare senior, era cel puțin bastardul unui mare senior.

Înșelat de însăși denumirea Gironde, începi să cauți în sînul acestui nefericit partid oameni din Bordeaux sau măcar din departamentul Gironde, dar rămîi foarte mirat să nu găsești decît trei, ceilalți fiind marsiliezi, provensali, parizieni, normanzi, lionezi și chiar genevezi.

Această diferență de origine nu avea oare nici o vină în descompunerea partidului ? Oamenii din aceeași re-

giune au întotdeauna puncte comune care îi leagă unii de alții. Ce legătură firească vreți să existe între marsiliezul Barbaroux, picardezul Condorcet și parizianul Louvet? Prima cauză a acestui dezacord teritorial a fost ușurătatea.

A existat un moment în care Montagne a avut doi șefi: în loc să îi lase să se învrăjbească prin această dualitate, girondinii se crezuseră îndeajuns de puternici ca să-i doboare pe amîndoi, unul după altul.

Cînd Danton își dăduse demisia de la ministerul justiției, girondinii îi ceruseră socotelile; socoteli lui Danton, care se înapoia în tristul și întunecosul lui apartament de călugăr franciscan tot atît de sărac cum plecase.

Aceste socoteli trebuiau totuși date. Atîta timp cît nu le prezenta, era considerat vinovat. Se adăposti sub drapelul partidului Montagne; Robespierre ținea frînele acestui partid, deci Danton la rîndul lui trebuia să-l atace pe Robespierre.

Robespierre avansase fără prea mari eforturi; nu el era cel care înainta, ci însuși pămîntul pe care călca; distrugîndu-se între ei, adversarii nu îi deschideau cale liberă ca să meargă în întîmpinarea evenimentelor, ci deschideau evenimentelor cale liberă ca să vină spre el.

Vergniaud nu vroia ca Danton să fie atacat, întrucît îl socotea ca fiind însuși geniul partidului Montagne.

Brissot nu vroia să fie atacat Robespierre, întrucît nu erau siguri că îl pot dobori.

Dar doamna Roland îi ura și pe Danton și pe Robespierre; era dușmănoasă cum sînt sufletele austere, cum erau janseniștii; închisă într-un fel de templu, avea Comunitatea ei, credincioșii ei, devotații ei; i se supuneau cum s-ar fi supus virtuții și libertății la un loc.

Aceste omagii aproape divine o viciaseră; făcuse doi pași serioși spre Robespierre, dar fiind din tabăra lui Duplay nu avusese nici o influență asupra lui.

În 91 îi scrise, pentru a-l atrage în partidul care mai tîrziu se numi Gironde. Robespierre se mulțumi să fie politicos și o refuză.

Îi scrise din nou în 92.

El nu-i răspunse.

Între ei se declară război.

Am văzut cum îi fusese declarat lui Danton. Hotărî să fie atacat Robespierre.

Dar în loc să fie atacat de un om cum era Condorcet sau Roland, Rabaut-Saint-Etienne — în sfîrşit, un invulnerabil, puseseră să fie atacat de un tînăr înflăcărat, plin de avînt, ce e drept, dar care nu putea avea nici o putere în faţa unui om sobru ca Scipion şi incoruptibil ca Cincinatus.

Fusese atacat de Louvet de Couvrai, de autorul unui roman — dacă nu obscen, în orice caz imoral.

Fusese atacat de Faublas, faţă palidă, figură austeră, suflet integru, de acest tînăr blond, surîzător şi delicat, ce părea a avea cu zece ani mai puţin decît în realitate, gazetar de scandal care făcuse destule afaceri necinstite şi care pretindea el însuşi că era eroul romanului său.

Cînd se urcă la tribună să atace, din sală se auzi :

— Ia uite — Faublas !

Acuzarea dădu greş.

Din acel moment se produse ruptura totală între Robespierre şi Roland, între Montagne şi Gironde.

Să revenim la ceea ce spuneam la începutul acestui capitol : că, de la Palatul Regal — unde întîlneai la tot pasul case de jocuri de noroc şi case de desfriu — pînă la stepele Bretaniei unde doar din leghe în leghe dădeai peste o colibă, femeia era aceea care îl incita pe bărbat.

Generoasă împotriva ei înseşi printr-unul din primele ei decrete, Revoluţia abolise dijma.

A aboli dijma însemna întoarcerea preotului în familie, el care pînă nu de mult fusese privit ca un duşman.

Să faci să se întoarcă preotul în familie, însemna că-i pregăteşti Revoluţiei cel mai periculos duşman : femeia.

Cine făcuse sîngeroasa contrarevoluţie din Vendée ? Ţăranca, doamna, preotul.

Femeia îngenuncheată la biserică şi care bate într-una mătănii, ce face ? Se roagă ? Nu, conspiră.

Femeia care stă la poartă cu furca în şold şi cu fusul în mînă, ce face ? Toarce ? Nu, conspiră.

Ţăranca aceea care duce un coş cu ouă pe braţ, un ulcior cu lapte pe cap, unde se duce ? La tîrg ? Nu, conspiră.

Doamna de pe cal, care ocolește drumurile umblate și potecile știute, strecurîndu-se prin stepele pustii și drumurile abia cunoscute, ce face ? Conspiră.

Sora de caritate care pare atît de grăbită să ajungă undeva, care umblă pe partea cealaltă a drumului numărîndu-și mătăniile, ce face ? Se duce la spitalul vecin ? Nu, conspiră.

Iată ce îi înfuria pe bărbații Revoluției care s-au scăldat în sînge ; iată ce îi determina să lovească pe dibuite, omorînd la întîmplare. Pentru că se simțeau învăluiți de tripla conspirație, — a țărăncii, a doamnei și a preotului, și pentru că nu le vedeau.

Ei bine ! totul pornea din biserică, din acel întunecat dulap de stejar căruia i se spune confesional.

Citiți scrisoarea din dulapul de fier, scrisoarea preoților refractari întruniți la Angers în ziua de 9 februarie 1792. Care este strigătul preotului ? Nu se plîng că au fost despărțiți de Dumnezeu, ci că au fost despărțiți de oile lor. *Îndrăzniseră să rupă acele legături* pe care biserica nu numai că le îngăduie dar le și autorizează.

Unde credeți că este inima preotului ? În pieptul lui ? Nu, inima lui nu se află acolo unde bate, ea este unde iubește ; inima preotului este la confesional.

Și dacă ne este îngăduit să comparăm lucrurile profane cu cele sfinte, vă vom dezvălui secretul actorului sau actriței. Sublimi în sentimente, în poezie, în pasiune, — pentru cine joacă actorii atît de înflăcărat, pentru cine încearcă ei să atingă perfecțiunea ? Pentru o ființă ideală pe care și-o plăzmuiesc și care este în sală, care îi privește, care îi aplaudă.

Tot așa este și preotul, chiar presupunîndu-l neprihănit ; el are printre penitentele lui o tînără fată, mai curînd o tînără femeie, — cu tînăra femeie cîmpul investigațiilor este mai vast și mai complet — a cărei față, văzută prin grilajul de lemn, îl luminează pînă la amețeală, a cărei voce, cum o aude, pune stăpînire pe toate simțurile lui și-i pătrunde pînă-n inimă.

Lipsindu-l pe preot de căsătoria trupească, i-a fost lăsată căsătoria spirituală, singura în care n-ar fi trebuit să se aibe încredere.

În ochii bisericii însăşi, nu sfîntul Iosif este adevăratul bărbat al fecioarei, ci sfîntul spirit.

Ei bine, în aceşti nemaipomeniţi ani 92, 93, 94 — orice bărbat a cărui nevastă se spovedise, avusese în casă un sfînt spirit neştiut. O sută de mii de confesionale trimiteau reacţiunea în căminul familiilor, insuflînd mila pentru preotul refractar, aţîţînd ura împotriva naţiunii, ca şi cum naţiunea n-ar fi fost însuşi bărbatul, femeia, copiii ! Insuflînd îndoiala împotriva bunurilor naţionale, cu alte cuvinte împotriva prosperităţii, bunăstării, fericirii, viitorului.

Toate acestea pentru provincie, pentru Bretania şi Vendée mai ales. Parisul avea şi el legenda lui de la Temple.

Se vorbea că regele şi familia lui erau înfometaţi sau cam aşa ceva.

Regele avea la Temple trei servitori şi treisprezece persoane care îl asistau în timpul mesei.

Ceea ce i se servea la masă se compunea din patru feluri de aperitive, două feluri de fripturi de cîte trei bucăţi fiecare, patru sortimente de prăjituri, trei de compot, trei farfurii cu diferite fructe, o sticlă mică de Bordeaux, una de Malvoisie, una de Madera.

În timpul celor patru luni cît fusese la Temple, cheltuiala pentru mîncarea lui costase 40 000 de franci ; 10 000 de franci pe lună, adică 333 franci pe zi.

Se ştie că regele era mare mîncău ; pentru că la Adunare, în timp ce erau exterminaţi apărătorii castelului pe care abia îl părăsise, *el mînca*. Dar, în fine, cu 333 de franci pe zi, nu se putea spune că mor de foame cinci persoane.

Oamenii găsiţi la Bastilia nebuni sau buimaci, care nu-şi mai aduceau aminte nici cum îi chema, trebuie că fuseseră mult mai prost hrăniţi decît familia regală.

Toată plimbarea regelui se rezuma la terenurile uscate şi goale, brazdele de iarbă veştejită şi cîţiva pomi arşi de soarele verii sau desfrunziţi de vîntul toamnei. Se plimba pe acolo împreună cu sora, soţia şi copiii lui.

Dar pentru Latude, care zăcuse treizeci de ani în carcerele Bastiliei, o asemenea plimbare ar fi însemnat mare favoare măcar o dată la opt zile.

Dar Pellisson, care în aceleași carcere nu avusese ca distracție decît un păianjen — pe care gardianul i-l omorîse, — Pellisson căruia i se luase cerneala și hîrtia și care totuși scrisese cu ramele ochelarilor pe marginea cărților sale, — Pelltsson pe care marele rege îl ținuse cinci ani în închisoare, — nu avusese parte nici de masa, nici de plimbările lui Ludovic al XVI-lea.

Dar Silvio Pellico, ars de gloanțe și devorat de țînțarii din Veneția? Dar acel Andryane care își lăsase cangrenat în lanțurile celulei unul din picioare? Avusese vreunul din ei o masă cu trei feluri de mîncare și un pătrat de pămînt unde să se poată plimba?

Bineînțeles. toți aceștia nu erau regi, dar erau oameni; astăzi, cînd toată lumea știe că un rege nu este decît un om, cer aceeași dreptate pentru ei, aceeași ură pentru călăii lor, ca și cum ei înșiși ar fi fost regi.

Am folosit acest capitol pentru a descrie munca tăinuită ce se desfășura nu numai în toată Franța, ci și la Paris, cu scopul de a despărți îndurătorul partid Gironde de neînduplecatul Montagne.

Numai că reacțiunea în loc să aducă îndurarea, a adus teroarea.

Vreți să știți unde ajunsese reacțiunea? Să citim cîteva rînduri din cronicarul Michelet, poate ele vor reuși să dea întregii Franțe ideea de a citi și restul paginilor:

„Crăciunul lui 92 a fost un spectacol uimitor la Saint-Etienne-du-Mont; s-a adunat atîta mulțime, încît mai bine de o mie de persoane au rămas la poartă și nu au putut intra.

E un lucru trist că din toată strădania Revoluției am ajuns să vedem cum se înghesuie lumea la biserici. Pustii în 88 ele sînt pline în 92, pline de o lume care se roagă împotriva Revoluției adică împotriva victoriei poporului".

Acesta a fost motivul care îl determinase pe Danton să facă o ultimă tentativă de a apropia Montagne de Gironde.

XL

SAINT—FARGEAU

Iată ce vrusese să evite Danton.

Acea epilepsie fanatică a mulțimii care, la vederea sîngelui lui Ludovic al XVI-lea avea să întemeieze în fața altarului patriei cultul regelui martir.

Iată pentru ce pusese el această întrebare :

Pedeapsa, oricare ar fi ea, va fi amînată pînă după terminarea războiului ?

Dacă ar fi obținut această amînare, mai întîi de toate războiul nu s-ar fi terminat decît patru ani mai tîrziu, adică în 1797, la pacea de la Campo-Formio.

În timpul acestor patru ani, mila, îndurarea, generozitatea, — virtuți specifice franceze, și-ar fi împlinit scopul.

Ludovic al XVI-lea era judecat și condamnat, ceea ce însemna un mare și solemn exemplu. Dar nu era încă executat, ceea ce era un exemplu mai mare și mai solemn.

Fonfrède nu înțelese, se despărți de Danton, vorbi în numele girondinilor și reduse cele trei întrebări la această înspăimîntătoare simplicitate :

Este vinovat Ludovic ?

Va fi ratificată hotărîrea noastră ?

Ce pedeapsă ?

Și obținură cele trei răspunsuri, și mai laconice încă decît întrebările :

Este vinovat ? — DA.

Va fi ratificată hotărîrea noastră ? — NU.

Ce pedeapsă ? — MOARTEA.

Acum salvarea Franței consta în unitatea ei.

Prin cine și cu ce prilej să se propovăduiască această unitate ?

Se găsise și prilejul : la funeraliile lui Le Pelletier Saint-Fargeau.

Rămînea doar să fie ales oratorul.

Pentru aceasta trebuia un om al cărui trecut să nu aibă nici o urmă a vreunei idei potrivnice unității.

Or, exista un asemenea om care nu apăruse decît de două ori în Cameră — şi atunci pentru a anunţa două victorii, şi care de fiecare dată fusese primit cu ropote de aplauze.

A treia oară se urcase la tribună ca să-şi aducă votul, iar votul şi-l spusese cu o voce atît de neşovăitoare, încît chiar dacă fusese un vot de clemenţă, toţi îl ascultaseră fără murmur.

El spusese atunci :

„Votez pentru închisoarea pe viaţă, fiindcă profesiunea mea de medic îmi porunceşte să combat moartea sub orice aspect s-ar prezenta ea".

Cîţiva din sală chiar aplaudaseră.

Acest om ocupa aceleaşi bănci cu Gironde.

Se pusese întrebarea cine putea fi, şi se aflase că era un medic, pe nume Jacques Mérey, trimis de oraşul Châteauroux.

In urma discuţiei care avusese loc lîngă patul de suferinţă al soţiei sale, Danton hotărîse ca omul care va lua moartea lui Saint-Fargeau ca pretext pentru obţinerea unităţii să fie Jacques Mérey.

Jacques Mérey acceptă rolul activ pe care îl jucase pînă atunci în Revoluţie. Nu i se îngăduise încă să-şi desfăşoare talentul de orator.

Dar era el orator ? Nu ştia nici el. Va trebui să se convingă singur.

Era merituos să ştii să aduci laude. Pentru a ajunge la această viaţă unitară din care Republica avea atît de mare nevoie, el elaborase un plan de educaţie şi de viaţă comună a copiilor, care era de ajuns reputaţiei sale.

Saint-Fargeau avea o fată : Franţa o adoptase în mod solemn şi-i dăduse numele sfînt de fiică a Republicii ; ea fusese aceea care, îndoliată, împreună cu alţi doisprezece copii însoţise cortegiul funebru.

Şi, pe drept cuvînt, copiii erau aceia care trebuiau să conducă la locul de veci pe omul care-şi închinase viaţa marii idei ; de a da o educaţie neobosită unei copilării fericite.

Corpul lui era expus în mijlocul pieţii Vendôme, în locul unde astăzi este coloana. Pieptul mortului fusese lă-

sat dezgolit, aşa fel ca toată lumea să poată vedea rana ; iar alături, arma plină încă de sîngele lui.

Întreaga Convenţie înconjura catafalcul ; în sunetele muzicii funebre preşedintele sălta capul mortului şi îi puse o coroană de frunze de stejar şi flori.

Atunci Jacques Mérey ieşi din rînduri, îşi dădu spre spate frumosul păr negru, urcă două trepte, puse un picior pe cea de a treia, se înclină în faţa mortului şi cu o voce care se făcu auzită nu numai de toţi cei care umpleau piaţa, dar şi de cei care stăteau înghesuiţi pe la ferestre, spuse următoarele :

„— Cetăţeni reprezentanţi,

Întîi de toate îngăduiţi-mi să vă felicit pentru unanimitatea arătată lumii întregi care avea privirile îndreptate asupra voastră în ajunul morţii lui Capet. Un rege egoist a putut spune cu insolenţă : *Statul sînt eu.* Convenţia, devotată marelui principiu al unităţii, a putut spune încă de acum opt zile : *Franţa este în mine.*

Toate măsurile importante pe care le-aţi luat au fost luate în unanimitate.

În unanimitate aţi votat la 21 ianuarie, adresa prin care se aducea la cunoştinţă departamentelor moartea tiranului ; redactată de către Convenţie, această adresă ia şi dă fiecăruia dintre noi partea lui de contribuţie care a redat Franţei libertatea.

Unanimitate în vot pentru emiterea celor 900 de milioane de hîrtie-monedă ; unanimitate pentru înrolarea a 300 de mii de oameni ; unanimitate cînd s-a declarat război orgolioasei Anglii care a îndrăznit să ne înlăture ambasadorul.

Acum Franţa a înţeles grandoarea misiunii ei. Nu-i rămîne să se apere numai împotriva coaliţiei regilor, îi rămîne să întemeieze unitatea patriei, indivizibilitatea Republicii. Nu există viaţă fără unire ; dezbinarea înseamnă pieire !"

Ceea ce spunea Jacques Mérey răspundea într-atît opiniei generale, încît fu întrerupt de aplauze unanime.

„Prea mult timp a suferit Franţa din cauza dezbinărilor, sub pretinsa unitate regală, pentru a crede în unitatea unei monarhii, — şi de aceea a votat abolirea regalităţii, fondarea Republicii, moartea tiranului.

Franța nu poate admite ca aplicabile în cîrmuirea ei nici unitatea federativă a Statelor Unite, nici unitatea federativă a Olandei, nici unitatea federativă a Elveției.

S-ar fi putut cu o Franță împărțită în provincii ; acest lucru a devenit însă imposibil cu o Franță împărțită în departamente.

Regalism și federalism — sînt două cuvinte profanatoare. Numai un ucigaș al umanității le poate pronunța. Și luați bine seama că niciodată această problemă a unității nu a fost pusă în fața unui mare imperiu ; anul 89 nici nu se gîndea la așa ceva ; noi sîntem aceia care îi vom răspunde în 93.

Sfinxul este acolo, în piața Revoluției.

Alege — sau mori !

Unitate ! am răspuns noi, azvîrlindu-i la picioare capul unui rege.

Și cu toate acestea, nimic nu ne călăuzea, decît geniul Franței.

Rousseau, lumină neîndestulătoare ! *Contractul social* al lui spune : *unitate pentru un stat mic..*

El spune mai departe în *Guvernămîntul Poloniei :* federalism pentru un stat mare.

Ce era vechea Franță ? o regalitate federativă ; și numai Ludovic al XI-lea a început unitatea.

Dacă Ludovic al XI-lea ar fi trăit în zilele noastre, ar fi fost republican și membru al Convenției.

Cine a proclamat cel dintîi unitatea indivizibilă a Franței, la 9 august 91 ?

Ilustrul nostru coleg Rabaut-Saint-Etienne. Să ne înclinăm în fața precursorului.

Gironde, căreia am onoarea să-i aparțin, în 92 vroia să părăsească Parisul amenințat de prusaci ; o slăbiciune era îngăduită în zilele acelea de doliu ; Gironde întrunise aproape întreaga opinie a Adunării. Corabia Franței, garanția libertății ei urmau să caute un refugiu în bogatele și credincioasele provincii din centru, care adăpostiseră regalitatea lui Carol al VII-lea împotriva englezilor.

Un om, unul singur a spus nu. Trebuie să recunoaștem că acest om este un gigant.

În fața acelui NU al lui Danton, Parisul s-a liniștit și nimeni nu s-a clintit de la locul său.

Tunul de la Valmy a făcut restul.

Însăși religia creștină, care dispunea de mijloacele atît de puternice ale unității, nu a ajuns decît să întemeieze *dualitatea*.

A realizat un popor de regi, de prinți, de aristocrați, de bogătași, de privilegiați, de savanți, de literați, de poeți, — lumea lui Ludovic al XV-lea, a lui Racine, a lui Boileau, a lui Corneille, a lui Molière, a lui Voltaire, — și dedesubtul lor — oamenii de jos, poporul sclavilor, al iobagilor, al necăjiților, poporul sărac, părăsit, fără cultură, care nu știa nici să citească, nici să scrie, poporul fără o limbă, poporul cu dialecte, care nu înțelegea nici chiar graiul în care îi cerea lui Dumnezeu pîinea cea de toate zilele.

Eu știu prea bine că un văl umbrește încă această mare problemă a unității ; noi mergem spre ideal, dar înainte de a ajunge acolo, avem de străbătut, ca atîția alții, o pădure întunecoasă, apărată de toți monștrii ignoranței, o regiune necunoscută, pe care nu o va putea lumina decît educația repartizată egal tuturor.

Noi nu am ridicat decît un colț al vălului, și ceea ce vedem este o civilizație plutind la suprafață, o lumină care nu pătrunde pînă la straturile inferioare ale societății noastre. Noi am inventat teatrul popular, noi am decretat sărbătorile naționale, dar cel care a murit asasinat în mod laș urma să ne dea învățămîntul public, prima tentativă de educație a vieții în comun.

Oare geniul lui, inima lui îi revelaseră acest mare secret al viitorului ?

Nu voi șovăi să spun că inima lui era cea care l-a ridicat deasupra lui însuși, prin bunătatea firii lui ; asasinul regalist a intuit că inima lui era cea mai generoasă pentru fericirea poporului lui. L-a lovit în inimă. Dar era prea tîrziu, proiectul lui nu va muri o dată cu el. El ni l-a lăsat moștenire. Noi vom face cinste încrederii ce a avut-o în noi.

Și observați, cetățeni, proiectul lui Saint-Fargeau nu este numai o teorie, ci este un proiect pozitiv care poate

fi pus în aplicare de mîine, de astăzi sau din clipa aceasta.

Nu va exista niciodată o adevărată egalitate şi fraternitate decît acolo unde societatea va fonda o educaţie comună şi naţională ; statul este cel care trebuie să dea această educaţie, începînd cu mediul rural, pentru ca tatăl şi mama să poată supraveghea fără să scape din vedere copilul.

Cel care este culcat aici, şi care nu aude, — presupunînd că spiritul nostru dăinuie după moarte — omul de inimă, a văzut acest trist spectacol al copilului sărac dîrdîind de frig şi înfometat, căruia poarta şcolii îi era închisă şi căruia pîinea spiritului îi era refuzată pentru că nu avea cu ce să-şi plătească hrana trupului lui necăjit.

Mai mult decît toţi, tu ai nevoie de instruire, îi striga tirania, pentru că tu eşti mai sărac decît toţi ; tu ceri educaţia pentru a deveni om cinstit şi de folos ; culege de pe jos cuţitul şi fă-te bandit !

Nu, dacă copilul este sărac, el va fi hrănit, îmbrăcat, instruit prin şcoală ; mizeria pe pămînt noi o ştim : e destinul omului. Omul are greşeli de ispăşit. Omului îi e rezervată nenorocirea, dar copilul trebuie ferit de nenorocire prin nevinovăţia lui !

Grecii aveau două cuvinte pentru a reda aceeaşi idee : patria pentru oameni, mama pentru copil.

Educaţia în Evul Mediu se numea *castoiment*, adică pedeapsă. La noi educaţia se va numi maternitate.

Să binecuvîntăm omul bun şi cinstit, care a făcut Revoluţia să coboare pînă în mîinile copiilor, care le ajută să sugă dreptatea o dată cu laptele, care le asigură bunăstarea."

Discursul lui Jacques Mérey, total umanitar şi atît de puţin în armonie cu cele care se ţineau pe atunci, produse un puternic efect. Danton îl îmbrăţişă ; Vergniaud veni să-i strîngă mîna, Robespierre îi surîse.

Convoiul imens, care se întindea de la un capăt la celălalt al străzii Saint-Honoré, stîrnea peste tot o atmosferă de doliu.

Şi în adevăr, dacă se gîndeau cît de puţin la viitor, toţi acei oameni ştiau bine că umanitatea elogiată de Jacques

Mérey nu era decît o unitate de moment. Vergniaud spusese : *Revoluţia este un fel de Saturn ; îşi va înghiţi toţi copiii.* Şi toţi *girondinii*, aşteptînd să fie cei dintîi devoraţi, aveau presimţirea morţii lor apropiate. Acest doliu, aceste funeralii erau funeraliile lor, erau propriul lor doliu ; pămîntul acesta pe care îl vor stropi cu sîngele lor, va fi sterp sau roditor ?

Pe bună dreptate îşi puneau această întrebare, plini de îngrijorare, pentru că şi după şaptezeci şi cinci de ani de cînd a curs acel sînge, încă ne-o punem şi astăzi cu disperare.

Saint-Fargeau fusese dus la Panteon. Pe trepte, fratele mortului pronunţă ca un ultim omagiu cuvîntul „Adio !"

Şi pe corpul martirului, pe rana încă deschisă, pe arma care lovise, montagnarzii şi girondinii făcură legămînt să uite ura lor şi jurară în numele unităţii patriei unire şi fraternitate.

XLI

TRĂDAREA

Trecuse o lună, în timpul căreia şi de o parte şi de alta cetăţenii îşi ţinură jurămîntul făcut lîngă sicriul lui Saint-Fargeau. Gironde deţinea încă majoritatea morală. Cu toate că Robespierre avea influenţa revoluţionară, Danton şi franciscanii lui deţineau majoritatea numerică, în funcţie de oscilaţia către dreapta sau către Montagne.

Dar peste acest calm înşelător străluceau uneori un fulger, sau se auzea din senin bubuitul tunetului. Trăsnetul nu lovise încă, dar îl simţeau suspendat ameninţător deasupra Franţei.

După şase zile de la execuţia regelui veni ştirea că Basville, ambasadorul nostru la Roma, fusese asasinat într-o

răzmeriță pe care papa nu încercase în nici un fel să o înăbușe.

Un peruchier îl tăiase cu briciul.

Faptul se petrecuse tocmai cînd fiicele regelui Ludovic al XV-lea, deci mătușile regelui decapitat, ajunseseră la Roma.

Papa Pius al VI-lea se spălase pe mîini ca Pilat de sîngele lui Basville, iar crima rămăsese nepedepsită.

De multă vreme Franța avea a se plînge de acest pontif care făcea pe frumosul și care se pudra cu sulimanuri, cum făceau pe atunci curtezanele din Roma ; își cîrlionța părul ca băieții tineri, uitînd că îi albise fostul lui păr blond ; mare admirator al propriei lui frumuseți, — care în scandaloasa lui tinerețe nu-l împiedecase să avanseze — vrusese o dată ajuns pe tronul pontifical să ia numele de Formose, dar renunțase la această idee din cauza proastei reputații lăsată de primul pontif care purtase acest nume și căruia Ștefan al VI-lea îi dezgropase cadavrul ca să-l judece ; Pius al VI-lea, papă ciudat, mai iute la mînie chiar decît Iuliu al II-lea, își ciomăgea cardinalii sau își pălmuia croitorul dacă pantalonul îi făcea vreo cută.

Încurajîndu-l pe Ludovic al XVI-lea să reziste, spunîndu-i că prin refuz își împlinea o datorie, Pius al VI-lea contribuise din plin la moartea lui și în ziua cînd murise la Valence, pe pămîntul francez pe care îl însîngerase, Pius al VI-lea avea să răspundă de jumătatea de milion de vieți omenești, cît costase războiul din Vendée.

Uciderea lui Basville stîrnise mare vîlvă în Convenție. Kellermann, strălucind încă de gloria de la Valmy, fu trimis în Italia ; în ropot de aplauze și luîndu-și rămas bun de la Convenție, spuse :

— Plec la Roma !

Apoi, spre sfîrșitul lui februarie, din cauza emiterii unui nou miliard de monedă-hîrtie, Parisul era în mare fierbere.

Moneda-hîrtie se devaloriza de la o zi la alta, prețurile mărfurilor se urcau, muncitorul primea tot atît sau mai puțin, dar brutarul și băcanul tot de la o zi la alta pretindeau mai mult.

Parisul cerea în zadar prețuri *maximale;* la 23 februarie însă Marat tipări următoarele :

Prădarea magazinelor, iar la ușa lor să fie spînzurați speculanții; numai astfel se va pune capăt delapidărilor.

A doua zi magazinele erau jefuite și fără intervenția comunarzilor din Brest comercianții ar fi fost spînzurați.

După o ședință destul de furtunoasă, Gironde obținu ca autorii și instigatorii prădăciunilor să fie urmăriți de tribunale.

Dar loviturile nemaipomenite au venit concomitent : insurecția din Vendée și trădarea lui Dumouriez.

La răsărit sabia austriacă, la vest pumnalul din Vendée, la nord Anglia, la sud Spania.

Plecînd de la Paris, Dumouriez spusese :

— Voi fi la 15 la Bruxelles, la 30 la Liège.

Se înșelase. La 14 era la Bruxelles și la 28 la Liège.

Instrucțiunile lui Dumouriez sunau astfel : *Belgia să fie invadată și alipită Franței.*

Dar în felul acesta Revoluția mergea prea repede și problema ar fi fost mult prea simplificată.

Belgienii simțeau atît de bine că sînt în mîna Franței, și că această mînă era a unui prieten, încît oferiră lui Dumouriez cheile orașului Bruxelles.

— Păstrați-le, le-a răspuns Dumouriez, și la voi acasă să nu mai toleraţi străini.

Cuvintele cu dublu înțeles, spuse direct la adresa austriecilor, puteau, trebuiau să fie și chiar fuseseră interpretate împotriva Franței.

Francezii, cît de eliberatori ar fi ei, nu tot *străini* erau pentru belgieni ?

Aici începea trădarea lui Dumouriez.

Cincisprezece zile mai tîrziu Convenția primea o adresă cu treizeci de mii de semnături prin care se cerea MENȚINEREA PRIVILEGIILOR. Noi am avut întotdeauna inegalitate, o vrem și de aici încolo.

Lectura acestei petiții produse în Cameră prima furtună serioasă de la moartea regelui.

Girondinii sprijiniră petiția belgienilor, invocînd respectul principiului suveranității popoarelor !

Danton se ridică, făcu semn că vroia să vorbească. Din trei paşi se sui la tribună, apoi capul lui puternic, zeflemitor, apăru zburlit şi ameninţător :

— O, Gironde, Gironde ! începu el, vei fi oare totdeauna sclava principiilor înguste care nu au nimic comun cu epoca noastră ? Tu nu vezi că Revoluţia înaintează cu paşi de gigant ? Că anul 93 l-a lăsat mult în urma lui pe 92 ? Că 91 abia de se mai zăreşte în ceţurile trecutului ? Că 90 se pierde în noapte şi că 89 este o antichitate ? Uiţi că cele patru sau cinci mii de legi cîte s-au tot scos în această perioadă au fost făcute din punctul de vedere al regalităţii constituţionale, şi nu din punct de vedere republican ? Noi sîntem republicani de trei luni, sîntem liberi de şase săptămîni, — este timpul să intrăm într-o nouă perioadă şi să fim revoluţionari.

Principiul suveranităţii popoarelor, spui tu, o cinstită dar oarbă Gironde ! Sînt belgienii un popor ? Belgia ca regat independent este o invenţie englezească. Anglia nu vrea independenţa Belgiei, Angliei îi este frică de Franţa la Anvers şi pe Escaut. Niciodată nu a existat vreo Belgie şi nu are să fie niciodată una ; a existat şi vor exista întotdeauna Ţările-de-Jos. Poporul belgian nu este suveran, independent şi liber ? Şi tu ceri pentru el libertatea, Gironde ! Aceasta este libertatea sinuciderii.

Poporul belgian ! continuă Danton, dar după ce veţi recunoaşte că acolo este un popor ? După un confuz ansamblu de oraşe ? Dar oraşele nu au putut niciodată să se grupeze în mod serios în provincie.

Nu vedeţi de unde porneşte lovitura ?

De la acest veşnic duşman pe care religia îl va afla fără încetare în faţa ei, de la preoţime.

Preoţimea în Vendée, preoţimea în Belgia, preoţimea la Paris, contrarevoluţia peste tot.

Clerul din Ţările-de-Jos, îndrumat de Van Cupen şi Vaudernot, care a înarmat poporul împotriva lui Iosef al II-lea, care mai belgian decît belgienii a vrut să-i descotorosească pe belgieni de călugării lor.

Ce urmărea Iosef al II-lea ? Să deschidă fluviul Escaut. Europa, în frunte cu Anglia, s-a împotrivit ; atunci el a încercat să facă din Ostende şi Anvers două mari porturi ; dar nu ţinuse seamă de geloziile municipale ale oraşelor

Brabant, Malins, Bruxelles. Dezbinați, belgienii au vrut să rămînă împărțiți. Tot așa a pierit Italia : din gelozie, ură și dezbinare.

De altfel, ce înseamnă treizeci de mii de semnături pentru trei milioane de oameni ? Nu recunoașteți deloc în această petiție credo-ul iezuiților ? Auziți-l pe iezuitul Feller care nu numai că strigă, dar și tipărește : *„Mai curînd o mie de morți decît să se depună acest execrabil jurămînt : Egalitate, libertate, suveranitate a poporului ! Egalitate — condamnată de Dumnezeu, contrară autorității legitime ; libertate — adică necuviință, libertinaj, monstru al dezordinii : suveranitate a poporului — invenție seducătoare a diavolului"*.

Și fanatica populație care în octombrie se înghesuia la Sainte-Gudule, urcînd în genunchi drumul Saint-Sacrement și cerînd nimicirea casei de Austria, este aceeași fanatică populație care urlă astăzi împotriva Franței.

O, belgieni ! vai de voi, vai de cei care v-au înșelat ; strigătele strănepoților voștri vor blestema într-o zi memoria voastră.

Ei bine ! eu v-o spun, toate aceste false aprecieri ale dreptului nostru revoluționar ne vor duce la pieire. Să dăm mîna popoarelor care sînt sătule de tiranie și Franța e salvată, și omenirea e liberă ; comisarii voștri, plini de energie, să plece chiar în seara asta ; să spună clasei exploatate : „Poporul n-are decît sînge, îl risipește ; voi, mizerabili, risipiți bogățiile". Iată, noi avem drept pîrghie o națiune ca Franța, drept punct de sprijin rațiunea noastră și nu am zdruncinat încă lumea.

Personal, vă vorbesc fără venin și asta nu din virtute, ci numai pentru că așa e temperamentul meu. (Și privirea lui scînteietoare, retezînd ca un fulger, se întoarse aproape fără voia lui către Robespierre.) Ura este străină caracterului meu : nu am nevoie de ea. Forța mea este în afara urii. Eu nu am pasiune decît pentru binele omenirii. Mă înverșunez numai împotriva dușmanului. Să învingem deci dușmanul.

Ați devenit obositori cu neînțelegerile voastre. Vă reneg ca trădători. Numiți-mă băutor de sînge, nu are nici o importanță. Înainte de toate să cucerim libertatea, dar nu numai pentru noi, ci pentru toți. Cîte legi, luate în

afară de ordinea socială, îi înspăimîntă pe rebeli ! Poporul vrea măsuri strașnice — să fim deci la înălțime, ca să-l împiedecăm să acționeze din orbire. Organizați de îndată tribunalul revoluționar ; mîine comisarii voștri să fie plecați ; să se ridice Franța, să alerge la arme ; Olanda să fie invadată ; Belgia să devină liberă împotriva voinței ei dacă așa trebuie ; comerțul cu Anglia să fie desființat ; omenirea să fie răzbunată !

Vergniaud se pregătea să-i răspundă și să discute problema în drept. Dar îndată se reașeză pe bancă, strivit de aplauzele care izbucneau nu numai din toate părțile sălii, ci și din tribune.

Văzu că Danton mai avea ceva de spus.

Rămăsese rezemat cu amîndouă mîinile de bară, cu bărbia sprijinită în piept, cu vastul lui torace săltat de suspine.

Își înălță capul ; expresia feței i se schimbase complet. O adîncă descurajare pusese parcă stăpînire pe ființa lui.

— Cetățeni reprezentanți, spuse, nu vă mirați de tristețea mea : tristețea mea nu vine de la patrie ; patria va fi salvată, chiar dacă va trebui să pierim cu toții. Dar în timp ce eu vin să vă cer viața unui popor, moartea e stăpînă la mine acasă, moartea neînduplecată, nemiloasă, care înseamnă cu degetul pe pendulă orele cîte îi mai rămîn de trăit ființei pe care am iubit-o cel mai mult în lume. Niciunuia dintre voi, într-un asemenea moment, nu aș îndrăzni să-i spun : „Pleacă de lîngă patul în care agonizează soția ta și du-te unde te cheamă patria, sigur fiind că la întoarcere nu o vei mai găsi".

Lacrimi mari, lacrimi adevărate i se rostogoleau din ochi.

— Ei bine ! continuă cu vocea răgușită și schimbată din cauza plînsului, trimiteți-mă în Belgia, sînt gata să plec : numai eu pot avea înrîurire asupra omului care ne trădează și asupra poporului pe care el îl înșală.

Din toate colțurile sălii răsunară aceste strigăte :

— Pleacă ! Pedepsește-l pe Dumouriez, salvează Belgia !

Danton îi făcu semn lui Jacques Mérey și ieși din sală.

Jacques Mérey îl întîlni pe coridor. Danton îl duse în cabinetul unuia dintre secretari.

Erau singuri.

Danton se aruncă în brațele prietenului său. Față de el nu încerca să-și ascundă durerea.

— Ah ! îi spuse, pe tine ar fi trebuit să te trimit în Belgia, dar egoist cum sînt, am nevoie de tine aici.

— Sărmanul meu prieten ! spuse Mérey, strîngîndu-i mîinile.

— Ai văzut-o pe soția mea ieri ? întrebă Danton.

— Da.

— Cum îi mai e ?

Mérey dădu din umeri.

— Slăbește mereu.

— Nu mai ai nici o speranță să o salvezi ?

Jacques Mérey șovăi.

— Vorbește-mi ca unui bărbat, îl rugă Danton.

— Nu, nu mai e nici o speranță, îi spuse Jacques.

Danton suspină din adîncul sufletului.

— Cîte zile crezi că ar putea să mai trăiască ?

— Opt zile, poate douăsprezece ; dar o hemoragie o poate răpune pe neașteptate.

— Dragul meu, îi spuse Danton, ai auzit tot. Eu plec. Voi încerca să salvez Belgia pe care o plîng, și pe Dumouriez pe care îl iubesc fără voia mea. Pune te rog în practică toate resursele științei ; dacă nu o poți salva, prelungește-i măcar viața. Să nu-mi scrii : a murit sau are să moară ; nu, nimic, lasă-mă să nu știu — îndoiala este totuși o speranță.

Jacques Mérey îi făcu semn că a înțeles.

— Dacă va muri, spuse Danton cu vocea sugrumată, îmbălsămeaz-o, pune-o într-un sicriu de stejar pe care să-l pot deschide cu o cheie ; apoi depune provizoriu sicriul într-un cavou. La întoarcerea mea îi voi cumpăra un loc de veci ; dar înainte de a o înapoia pentru totdeauna pămîntului, vreau... vreau s-o revăd.

Jacques îi strînse mîna și întoarse capul ; la rîndul lui plîngea.

— Făgăduiești să faci tot ce îți cer ? întrebă Danton.

— Îți jur, îi răspunse Jacques.

— Mai stai puțin, îl rugă Danton.

Mérey făcu semn că-l ascultă.

— Noi sîntem bărbați, spuse. Hrăniți cu laptele viguros al rațiunii, noi am cumpănit prejudecățile politice și religioase combătîndu-le, și am învins ; dar ea e femeie ; ea a rămas umilă și credincioasă ; nu trebuie nici s-o disprețuiești și nici să te superi pe ea ; eu sînt cel care am omorît-o cu acțiunile mele violente.

Danton șovăi.

— Vorbește, îl îndemnă Jacques.

— Îți va cere fără îndoială un preot ; dacă nu va cere, înseamnă poate că nu va îndrăzni. Propune-i tu unul ; las-o să-și aleagă ori un preot cu jurămîntul depus, ori unul fără. În orice caz, dacă vei putea să-l ocrotești, ocrotește-l. De altfel, în toate aceste treburi pioase, o are pe mama, căreia îi va încredința toate tainele și care o va ajuta. Cît despre cei doi copii, sînt prea mici ca să înțeleagă ceva din nenorocirea care se abate asupra lor ; lasă-i pe lîngă ea pînă în ultima clipă, dacă boala nu are nimic contagios.

— Vei fi ascultat cu sfințenie.

— Și eu îți voi fi veșnic recunoscător.

— Vrei să te însoțesc ?

— Nu, o părăsesc pentru totdeauna ! vreau s-o văd numai eu singur ; vreau să-mi iau rămas bun...

Apoi, uitîndu-se la Jacques, continuă :

— Și tu ai o profundă amărăciune, dragul meu...

Jacques suîrse trist.

— Mai e vreo speranță ?

— Prea puțină, spuse Jacques.

— Ei bine ! la întoarcerea mea ai să-mi povestești tot, și nemîngîiatul va încerca să te mîngîie.

— La revedere !... Păcat ! Ei va trebui să-i spun adio.

Cei doi bărbați se îmbrățișară.

Apoi Danton ieși deznădăjduit.

Cu o adîncă tristețe Jacques Mérey îl privi cum se depărtează ; cînd ușa se închise în urma lui, spuse :

— Fericiți cei fără știință și cei săraci cu duhul ; ei cred în ceva de dincolo de lumea asta, pe cînd noi, ceilalți...

Și ieși privind cerul mai deznădăjduit decît fusese Danton care ieșise uitîndu-se în pămînt.

XLII

ÎMPĂRTĂŞANIA PĂMÎNTULUI

Liège nu urmase exemplul celor din Bruxelles ; se dăruise Revoluţiei cu tot elanul. Dintr-o sută de mii de votanţi, numai patruzeci refuzaseră să treacă de partea Franţei, şi din toată regiunea Liège care reunea douăzeci de mii de votanţi nu fuseseră decît nouăzeci şi două de voci împotriva realipirii.

Acum trei sau patru ani, locuind pentru moment la Liège, am avut neinspirata idee să scriu : *„Liège este o mică Franţă, rătăcită în Belgia"*.

Fraza aceasta, rămasă în istorie, a stîrnit un val de blesteme împotriva mea.

Dar, din păcate, nenorocirea Liège-ului stătea tocmai în faptul că era prea francez ; după ce crezuse în cuvîntul monarhiei sub Ludovic al XI-lea, crezuse în cuvîntul Republicii sub Convenţie ; de două ori fusese pierdut datorită prea marii simpatii pentru noi. Locuitorii din Liège aveau să mă învinuiască pe mine de nerecunoştinţa Franţei. Ei negară devotamentul Liège-ului.

Din nenorocire însă ei nu ştiau cine era acel om cu două feţe căruia i se spunea Dumouriez. Nu ştiau cît de greu îi venea să ţină fără şovăială sabia cinstită de soldat, cînd înainte ţinuse în mînă pana echivocă a diplomaţiilor secrete ale lui Ludovic al XV-lea ; Liège nu văzuse în el decît pe apărătorul din Argonne, decît pe învingătorul de la Jemmapes, decît pe omul care avusese nevoie întîi de toate să-şi facă o situaţie pentru ca apoi să aibe ce vinde. Liège nu ştia că pe acest om nimic nu-l va putea împiedica să scrie, să se aşeze în frunte, să se impună ; că după Valmy, îi scrisese regelui Prusiei, după Jemmapes lui Metternich ; că înainte de a intra în Olanda îi scria domnului de Talleyrand la Londra.

Dumouriez aştepta toate aceste răspunsuri care nu mai veneau ; cînd iată, sosi Danton pe care nu-l aştepta.

Îl găsise între Aix-la-Chapelle şi Liège, dincolo de un mic rîu, Roër, care nu putea servi în apărare.

Trebuie că a avut loc între cei doi oameni o întrevedere neobișnuită.

Materialist în toate problemele, Danton avea incontestabil o dragoste imensă pentru patrie.

Tot atît de materialist, dar mai ipocrit, Dumouriez avea o voință de nezdruncinat și ambiției sale el îi sacrifica totul, chiar și Franța.

Destul de tulburat de prezența lui Danton, își reveni pe dată.

— Ah, spuse, dumneata ești ?

— Da, răspunse Danton.

— Și vii pentru mine ?

— Da.

— Din partea dumitale sau din partea Convenției ?

— Din partea amîndurora. Eu am propus să fie trimis cineva și tot eu sînt cel care le-am propus să mă trimită pe mine.

— Și de ce trebuia să vii ?

— Să mă conving dacă trădezi, cum se vorbește.

Dumouriez ridică din umeri :

— Convenția vede trădători la tot pasul...

— Nu are dreptate, zise Danton, nu există chiar atîția trădători cîți crede ea, — și apoi, nu cine vrea poate fi trădător.

— Ce vrei să spui ?

— Că dumneata ești prea scump pentru a putea fi cumpărat, Dumouriez ; iată pentru ce nu te-ai vîndut încă.

— Danton ! strigă Dumouriez ridicîndu-se.

— Să nu ne pierdem firea, spuse Danton, și lasă-mă, pe cît pot, să fac din dumneata omul care am crezut că erai, sau omul care poți să fii.

— Înainte de toate, acolo unde va fi Danton, va mai rămîne un loc care să-i poată conveni lui Dumouriez ?

— Dacă un altul decît Danton ar putea să-i țină locul lui Danton, te asigur că i l-aș ceda bucuros. Dar nu sînt decît eu, care să fiu în stare cu o mînă să-l pot pălmui pe acel mizerabil care se numește Marat, și cu cealaltă să zmulg, la momentul potrivit, masca ipocritului care se numește Robespierre. Viitorul meu este lupta împotriva calomniei, împotriva urii, împotriva neîncrederii, împotriva prostiei. Cum am mai făcut-o nu o dată, și cum am fă-

cut-o de curînd în ultima ședință a Convenției ; voi fi obligat să stau lîngă oamenii pe care îi disprețuiesc sau îi urăsc și voi fi obligat să fiu împotriva oamenilor pe care îi stimez și îi iubesc. Crezi că nu îl stimez mai mult pe Condorcet decît pe Robespierre, și că nu îl iubesc mai mult pe Vergniaud decît pe Saint-Just ? Ei bine ! dacă Gironde continuă să meargă pe acest drum greșit, voi fi constrîns să o zdrobesc. Cu toate că Gironde nu este nici falsă, nici trădătoare ; este oarbă prosteşte. Crezi că pentru mine nu va fi tristă ziua cînd voi cere la tribună moartea sau exilul unor oameni ca Roland, Brissot, Guadet, Barbaroux, Valazé, Pétion ?... Dar, ce să-i faci, Dumouriez, toți acești oameni nu sînt decît republicani.

— Bine, dar atunci ce îți trebuie ? .

— Îmi trebuie revoluționari.

Dumouriez dădu din cap.

— În cazul acesta, nu eu sînt omul pe care îl cauți, spuse Dumouriez, pentru că nu sînt nici revoluționar, nici republican.

Danton ridică din umeri.

— Ce-mi pasă ! Ești ambițios !

— Și, în ce fel ambițios, după părerea dumitale ?

— Din nenorocire, nici ca Temistocle, nici ca Washington : ești ambițios ca Monck. Dumneata cauți să-ți faci un renume în viitor, procedînd întocmai ca el — cînd a reîntronat pe Carol al II-lea.

— Temistocle nu mai este al zilelor noastre.

— Eu am spus : sau un Washington...

— Ai accepta deci un Washington ?

— Da, cînd va fi revoluție în toată omenirea.

— Revoluția Franței nu îți ajunge ?

— Adevăratele furtuni nu sînt cele care ridică numai un val de ocean, adevăratele furtuni sînt cele care frămîntă lumea de la un pol la altul, și iată unde ai greșit în misiunea pe care ai avut-o dumneata, Dumouriez. În loc să stîrnești furtuna în Belgia, — și vîntului zilelor noastre măreț nu-i trebuia decît să bată de la Atlantic la Marea Nordului — ai așternut liniștea ; în loc să alipești Belgia la Franța, ai lăsat-o stăpînă ei însăși.

— Și ce trebuia să fac ?

— Trebuia să pui bine mîna pe Belgia şi să te serveşti de ea ca să liberezi Germania ; pentru dumneata Belgia trebuia să fie un instrument de război, atît şi nu altceva. Trebuia să împingi tot înainte curajoasa populaţie a regiunii valone, care nu cerea mai mult, şi să faci din ea sabia Franţei împotriva Austriei. În tot acest timp ai fi organizat Brabantul şi Flandra ; ai fi decretat peste tot revoluţia ; ai fi pus mîna pe bunurile preoţilor, ale emigraţilor, ale protejaţilor Austriei ; ai fi făcut cu ele ipoteca şi în acelaşi timp garanţia milionului de asignaţii [1] care tocmai au fost emise. Trebuia, în sfîrşit, să nu mai ceri nimic Franţei, — nici pîine, nici soldă, nici haine, nici furaje. Belgia ar fi trebuit să furnizeze toate astea.

— Şi cu ce drept aş fi dispus eu de bunurile belgienilor ?

— Mă întrebi chiar serios ? Ei bine, cu dreptul sîngelui care abia s-a vărsat pentru ei la Jemmapes, — cu dreptul rîului Escaut, pentru care vom plăti cu un război crîncen, nesfîrşit şi ruinător împotriva Angliei. Cînd vom porni pentru Belgia şi pentru omenire o luptă care va înghiţi poate un milion de francezi ; cînd Franţa va vărsa atîta sînge cît să facă să se reverse Rinul şi Meuse, Belgia va şovăi să dea în schimb zece, douăzeci, treizeci, patruzeci de milioane ! Nu e cu putinţă ! Cînd Franţa s-a ridicat în 89 a spus : *Orice privilegiu al celor puţini la număr este o uzurpare. Anulez şi casez printr-un act conform voinţei mele, tot ce a fost făcut sub despotism.* Ei bine, din moment ce Franţa s-a călăuzit de acest principiu, nu trebuie să mai renunţe la el. Pretutindeni unde intră ea trebuie să declare pe faţă *putere revoluţionară* şi să sune clopotul de alarmă. Dacă nu o face, dacă se rezumă la vorbe şi nu la fapte, popoarele, lăsate de capul lor, nu vor avea tăria să-şi rupă lanţurile. Generalii noştri trebuie să ofere siguranţa oamenilor, proprietăţilor, iar bunurile statului, ale prinţilor, ale uneltitorilor şi ale acoliţilor lor, ale comunităţilor laice sau bisericeşti să fie garanţia cheltuielilor de război. Trebuie să liniştiţi popoarele asuprite, dîndu-le o declaraţie solemnă că niciodată nu veţi trata cu tiranii lor. Dacă se vor găsi printre generalii noştri şi unii atît de

[1] Asignaţii — hîrtie-monedă emisă în 1789.

laşi încît să pactizeze cu tirania, Franţa le va spune : „De aci încolo sînteţi inamicii mei“ şi îi va trata bineînţeles ca pe inamici. Oh, în revoluţie cînd sapi, trebuie săpat adînc, altfel îţi sapi propria groapă.

— Bine, dar vreţi ca belgienii să ajungă necăjiţi şi săraci ca noi ? întrebă Dumouriez care îl ascultase cu multă atenţie.

— Întocmai, spuse Danton ; trebuie să ajungă săraci ca noi, nevoiaşi ca noi ; atunci se vor îndrepta degrabă către noi şi noi îi vom primi.

— Şi după aceea ?

— Vom proceda tot aşa cu Olanda.

— Şi apoi ?

— Tot aşa, mai departe, mereu mai departe, pînă cînd vom face tot pămîntul după asemănarea noastră.

Dumouriez se sculă de pe scaun.

— Eşti nebun, îi spuse.

Şi se duse să-şi rezeme fruntea de un geam ; simţea că îi arde capul.

— Dumneata eşti nebun, îi răspunse liniştit Danton, fiindcă dumneata simţi nevoia să-ţi răcoreşti capul.

Apoi, după o clipă de tăcere :

— Deci ai uitat ce i-ai spus lui Cambon cînd te-am numit general al armatei pe care o trimiteam în Belgia ?

— Am spus multe lucruri, răspunse Dumouriez cu tonul omului care nu se crede obligat să-şi amintească tot ce a spus.

— Ai spus : „Trimiteţi-mă acolo şi-mi iau angajamentul că voi face să circule asignaţiile“.

— Asiguraţi-le valoarea, şi atunci eu le voi face să circule, spuse Dumouriez.

— Eşti grozav ! spuse Danton. Dar este datoria voastră a generalilor Revoluţiei să cuceriţi destul pămînt pentru ca asignaţiile să nu piardă ; Revoluţia franceză nu este numai o revoluţie a ideilor, este o revoluţie de interese, înseamnă fărămiţarea proprietăţii al cărei indiciu este asignatul. Dumneata nu ai decît un asignat de douăzeci de franci, omule, — fie, noi îţi vom da pămînt pentru douăzeci de franci ; cînd vei avea pămînt de douăzeci de franci, ai să vrei de patruzeci, — toţi sînt însetaţi după proprietate. Asta e cu ţăranii noştri şi chiar şi cu cei din

Vendée, cu țăranii belgieni și cu țăranii din lumea întreagă, care au fost săraci, care au cunoscut iobăgia, corvoada, sclavia și care au făcut să rodească pămîntul pentru alții ; este o religie cu totul altfel înrădăcinată decît religia catolică, apostolică și romană, este o religie naturală, religia pămîntului ; chemați toți indigenii la această împărtășanie și asignatul să fie anafura lor ! Și atunci veți putea spune tuturor regilor lumii : „Oh, regi ai lumii, noi sîntem mai bogați decît voi toți".

— Și atunci, spuse rîzînd Dumouriez, îmi veți îngădui să fiu Washington ?

— Atunci poți să fii ce vrei, căci Franța va fi destul de puternică pentru a nu se mai teme nici chiar de Cezar.

— Dar pînă atunci...

— Pînă atunci, dacă ai de gînd să trădezi, să întronezi un rege, sau să devii dictator, îți declarăm război pe viață și pe moarte !

— Oh ! cît despre mine, făcu Dumouriez, capul îmi stă încă bine pe umeri ; e susținut de douăzeci și cinci de mii de soldați.

— Și al meu, îi răspunse Danton, de douăzeci și cinci de milioane de francezi.

Și cu aceste cuvinte, cei doi oameni se despărțiră, fiecare începînd să cumpănească la rîndul lui momentul cînd se vor încăiera.

XLIII

LIÈGE

După două ore, Danton se afla la Liège, cercetînd personal starea de spirit a populației.

Vestea sosirii celebrului tribun a fost primită în diverse feluri de către populația din Liège, dar trebuie spus că în general domina sentimentul de teamă.

De cînd își luase răspunderea acelor groaznice întîmplări de la 2 septembrie — de care Marat, Robespierre și Panis se lepădaseră din laşitate cu toate că erau opera lor, Danton apărea ca o fantomă a teroarei în ochii oamenilor care nu-i cunoșteau sacrificiul. Privindu-i fața ciupită de vărsat, răvășită de pasiuni, ascultîndu-i vocea tunătoare care avea ceva din răgetul leului, primul sentiment care te cuprindea era spaima. Numai cei care îi văzuseră fața înspăimîntătoare îmblînzindu-se în fața durerii, ochii furtunoși scăldîndu-se în lacrimi de milă, — cei care simțiseră cum le pătrunde în inimă acea voce ale cărei corzi vibrau de un freamăt duios, — numai aceia știau cîtă dragoste exista în sufletul lui pentru Franța și cîtă fraternitate pentru neamul omenesc.

Abia sosit, Danton se întreptă spre Comună, și aci, în sunetul clopotului, ca în ziua marilor adunări naționale, convocă toate notabilitățile și populația.

Se urcă la tribună și făcu o expunere a planului Franței ; își dezvălui inima, o arătă plină de dragoste pentru popoarele oprimate. Le povesti cum se petrecuseră lucrurile la Valmy și la Jemmapes, le explică de ce trebuise să moară regele. Condamnă faptul că Franța făcuse proces unui singur individ și nu întregii clase din care acesta făcea parte. Le spuse că fuseseră citați pe rînd la bara Convenției, acuzați și judecați în lipsă, unul după altul, Friederich-Wilhelm cu amantale lui, Gustav al Suediei cu toată pleiada lui de tineri, Caterina a Rusiei cu amanții ei ; Leopold, sfîrșit la patruzeci de ani din cauza afrodisiacelor cu care încerca să își mențină bărbăția ; Ferdinand, un alt Claudius în mîinile unei alte Mesaline ; în sfîrșit, Carol al IV-lea al Spaniei, care sta și-și țesăla caii, în timp ce favoritul lui, Manuel Godoy, și soția lui Marie-Louise, duceau regatul spre războiul civil și foamete. Procesul nu fusese intentat atunci numai regelui Franței, ci regalității în sine, iar revoluția începea cucerirea lumii.

Apoi, glorificînd devotamentul orașului Liège, și arătînd de cît curaj și patriotism dăduse dovadă, Danton împărți populația Belgiei în belgieni adevărați și belgieni falși.

El arătă că adevărații belgieni erau aceia care vroiau ca țara lor să trăiască, adică să respire prin Escaut și prin

Ostende aerul plin de viață, aerul mării care se numește comerț.

Le arătă că adevărații belgieni erau aceia care vroiau s-o elibereze din mîinile neproductive și egoiste ale călugărilor, pentru a o reda marilor artiști Rubens, Van Dyck, Paul Potter, Ruisdaël și Hobbema.

Le arătă în sfîrșit că adevărații belgieni erau aceia care renegau vechea tiranie a Țărilor de Jos, care se împotriveau supremației orașului asupra satului, care vroiau ca libertatea și egalitatea să fie în aceeași măsură a țăranilor și burghezilor, cei care luptau deschis împotriva belgienilor vînduți confreriilor religioase și corporațiilor, vrînd să mențină Belgia sufocată și captivă.

La toate acestea se gîndise și majoritatea locuitorilor din Liège, dar nimeni nu-și dăduse gîndurile în vileag. Se știe bine cum se transfigura Danton în momentele lui de grandoare. Om straniu, plin de entuziasm, dar fără pic de credință.

Deodată un val de îngrijorare cuprinse auditoriul; cîțiva oameni intrară și ieșiră speriați, iar alții se auziră spunînd:

— Francezii se retrag spre Liège... Într-o oră austriecii vor fi aici!

— Un cal și douăzeci și cinci de oameni de credință, ca să mergem în recunoaștere! strigă Danton.

Cei douăzeci și cinci de oameni se prezentară; în zece minute erau călări la poarta primăriei.

După cinci minute i se aducea și lui Danton un cal gata înșeuat.

Sări în șa ca un bun călăreț, alergă pînă la dugheana unui armurier, cumpără o pereche de pistoale, le încărcă, le înfipse în oblincul șeii, rugă să i se dea o sabie cu mîner potrivit pentru mîna lui puternică, plăti în aur și punînd în vîrful săbiei pălăria cu pene strigă: „Voluntarii la mine!“ Îi adună, și o pornesc cu toții pe drumul spre Maestricht.

În urmă cu cincisprezece zile cînd după spusele lui Dumouriez orașul Maestricht urma să se predea după prima bombă, Miranda îl atacase, dar aruncase asupra lui în zadar cinci mii de bombe.

Înainte să fi ajuns la marginea Liègeului, Danton mai întîlni fugari. Făceau parte din corpul de armată al lui Miaczinsky care, după o luptă distrugătoare împotriva austriecilor comandați de prințul de Cobourg, — luptă în care apărase una după alta casele din Aix-la-Chapelle — fusese obligat să facă retragerea spre Liège.

Atunci Danton schimbă drumul și în loc să o ia spre Maestricht, își îndreptă recunoașterea înspre Aix-la-Chapelle.

Interogă fugarii întîlniți și află că în afară de prințul de Cobourg și austriecii pe care îi avea înaintea lui, prințul Charles împingea cu îndrăzneală trupele imperiale dincolo de Meuze și ajungea la Tongres. Dar nu se mulțumi cu atît ; vru să vadă singur situația. Înaintă pînă la Soumagne și de acolo văzu capetele coloanelor austriece în cîmp deschis.

Nu-i mai rămînea nimic de făcut, decît să protejeze populația din Liège în retragere. Se întoarse în oraș. Nădăjduia să-l găsească acolo pe Miranda, renumit pentru calmul și curajul lui ; nu îi găsi decît pe Valence, Dampierre și Miaczinsky, care socotindu-se prea slabi pentru a risca o bătălie, vroiau să se retragă de îndată spre Saint-Trond, unde să facă joncțiunea cu Miranda și unde urmau să aștepte pe Dumouriez. Din clipa aceea Danton își dădu seama că nu mai avea timp de pierdut. În sunetul clopotelor, adună din nou locuitorii din Liège la palatul comunal. Le arată adevărata situație, fără să le ascundă nimic, le oferi ospitalitatea în numele Franței ; nu îi va părăsi pînă nu vor fi în afară de orice pericol și le mărturisi că trebuiau să se exileze de urgență, altfel situația lor devenea tragică.

Era ora cinci după-amiază ; ningea atît de abundent, încît austriecii se gîndiseră că nu trebuia să se expună pe așa vreme pentru a parcurge cele trei leghe care le mai rămîneau de făcut pînă să ajungă la Liège. Răgaz binevenit pentru oraș. Dacă și-ar fi continuat marșul, populația ar fi fost surprinsă înainte să fi apucat să se evacueze. Atunci, în fața acestei situații extreme, Danton dădu dovada minunatelor sale calități cu care era înzestrat de la natură. Strînse de la cei bogați cele de trebuință pentru săraci, rechiziționă toți caii, toate trăsurile, toate căruțele, trimise

să se comande pîine la Landen și la Louvain, anunță despre emigrare pe cei din Bruxelles ; echipă căruțele cu paie și fîn și înghesui în ele femeile și copiii ; dădu dispoziții ca bolnavii să fie așezați în trăsurile cu arcuri ; formă un corp de cavalerie cu cei patru sute de cai găsiți în oraș, un corp de infanterie cu toți bărbații valizi ; îi ceda primarului calul său, iar el o porni în urma lor pe jos, cu pușca pe umăr.

În noaptea de 4 martie, pe un timp înfiorător, mai rece decît în toiul iernii, pe o grindină de neînchipuit care tăia obrazul, — jalnica procesiune se așternu la drum ca vechile populații fugărite de barbari și care, fără să știe unde se vor opri, se duceau în căutarea unei noi patrii.

De la Liège la Landen aveau de străbătut opt leghe. Plînsetele copiilor, gemetele femeilor, vaietele bolnavilor și ale răniților făceau ca această retragere să fie și mai dramatică. Danton simțea că i se sfîșie inima.

Adăugați la această durere adîncă și felul cum plecase din Paris : soția lui iubită se stingea în mohorîta casă din pasajul Comerțului, pe care fără îndoială o va găsi pustie la întoarcerea sa.

Se arătase un păstor nepriceput, dar nici o clipă nu se gîndise să părăsească turma îndurerată pe care o însoțea. Datoria lui era acolo, legîndu-l de trista bejenie cu mai multă tărie decît un lanț.

Spre ora opt primele trăsuri ajunseră la Landen. Atunci Danton trecu din ariergardă în fruntea coloanei ; puse să se deschidă toate porțile, să se facă foc în fața tuturor caselor și cu căruțele goale să fie baricadată strada din Maestricht.

Sentinele călări au fost postate pe șosea. Dacă era vorba să se teamă de un atac al inamicului, atunci acest atac nu putea veni decît dinspre Saint-Trond, pe care trupele noastre îl părăsiseră în timpul nopții.

Către prînz sentinelele se retraseră ; se auzea tropot de cai.

Danton plasă în primele două case vreo douăzeci de cavaleriști cu archebuze, iar în spatele căruțelor care baricadau strada vreo alți șaizeci, îl sfătui pe fiecare să oricească oamenii și să cruțe caii de care aveau nevoie

pentru bolnavi şi pentru noile căruţe pe care le-ar putea găsi la Landen.

Zgomotul auzit era al unui escadron de ulani porniţi în cercetare.

Ninsoarea cădea într-una, nu se zărea nici la cincizeci de paşi ; fără să bănuiască nimic, cavalerişti austrieci se apropiară de baricada lui Danton. Deodată izbucni o salvă neaşteptată de foc şi mai bine de şaizeci de oameni căzură de pe cai, iar aceştia speriaţi o porniră în toate direcţiile.

Ulanii rămaşi în dezordine se retraseră la un sfert de leghe pentru a se regrupa, apoi se întoarseră în galop asupra baricadei ; dar, ajungind la punctul unde lăsaseră morţii, îi întîmpină a doua grindină de gloanţe care le seceră vreo alţi treizeci de oameni.

De astă dată făcură de-a binelea calea-ntoarsă.

Fiecare alergă după caii fără stăpîn, în timp ce alţi voluntari veniţi degrabă începură să dezbrace ulanii de şubele şi căciulile lor de blană, ca să devină blănuri pentru copiii şi femeile lor.

Toate casele din strada Saint-Trond au fost deschise ca să-i primească pe refugiaţii din Liège şi focuri mari au fost aprinse în vetre. Găsiră aci pîine şi bere din belşug. Danton plăti totul în bonuri de trezorerie.

La ora două o porniră din nou la drum. Nu erau de mers decît şase leghe de la Landen pînă la Louvin. Caii, şubele şi căciulile ulanilor însemnară pentru ei o mare uşurare în această retragere, cu atît mai mult cu cît nu aveau nici morţi, nici răniţi.

Ajunseră la Louvin spre ora nouă seara. Tot oraşul era luminat, pentru a uşura cantonamentul pe străzi ; femeile şi copiii se adăpostiră prin case, iar bărbaţii rămaseră afară.

Danton refuză locuinţele şi paturile care i se ofereau, se trinti pe o grămadă de paie şi adormi.

Pe la miezul nopţii se trezi abătut şi dîrdîind de frig. O visase pe soţia lui. Avea convingerea că atunci murise şi că îi apăruse în vis tocmai ca să-şi ia rămas bun de la el.

Era în noaptea de 6 spre 7 martie.

A doua zi vru să se despartă de nefericiţii refugiaţi ; nu mai aveau motive să se teamă de inamic. Liniile fran-

ceze se regrupaseră în spatele oraşului Saint-Trond. Întreg corpul de armată al lui Miranda era cantonat între Landen şi Louvin.

Dar bieţilor oameni li se părea că Danton, acest tribun atît de temut, acest om de suflet le era singura pavăză. Femeile căzură în genunchi în calea lui şi-i puseră pe copii să-şi împreune mîinile a rugă.

Danton se gîndi la copiii şi la soţia lui, oftă... şi rămase cu ei.

XLIV

AGONIA

În acest timp, Jacques Mérey, credincios făgăduielii pe care i-o făcuse prietenului său, lupta împotriva bolii cu toate mijloacele ştiinţei.

Despărţindu-se de Danton în cabinetul unuia dintre secretarii Convenţiei, îi lăsase un răgaz de două ore pentru a-şi lua rămas bun de la soţia lui ; dar extraordinarul titan nu se despărţise de ea ca de o muribundă.

Jacques o găsi pe doamna Danton surîzătoare şi sfîrşită de puteri.

În vremea aceea, cînd experienţele chimice din secolul al nouăsprezecelea nu fuseseră încă făcute şi nu se ştiau compoziţia şi elementele sîngelui, boala de care suferea d-na Danton nu era cunoscută sub numele de anemie, ci sub acela de anevrism cu care era confundată.

Orice stimulare peste măsură şi de durată a sistemului nervos poate duce la anemie, cu alte cuvinte la sărăcirea sîngelui ; dar cu deosebire supărările şi tristeţea prelungite duc la acest rezultat fatal ; atunci globulele roşii scad în proporţii înspăimîntătoare şi se produc hemoragii.

Temperamentul doamnei Danton fiind al unei femei liniştite, blînde şi evlavioase, se înţelege, foarte uşor că evenimentele la care luase parte soţul ei, dar mai ales cele

al căror erou fusese, au produs asupra sănătății ei acea teribilă schimbare.

Jacques Mérey o și examinase cu cea mai mare atenție ; însă doctorul, la curent cu știința, depășind-o uneori prin munca și geniul lui, nu putea vedea în starea sănătății doamnei Danton altceva decît ar fi văzut cel mai priceput medic.

Bolnava era întinsă într-un fotoliu ; avea fața și buzele livide, obrajii fără viață. Îi cercetă brațele și pieptul care aveau aceeași culoare ca și fața. Limba și toate mucoasele, la fel.

Îi luă încheietura mîinii ; pulsul slab, imperceptibil, intermitent ; uneori temperatura pielii scădea brusc.

Doamna Danton îl privi tristă.

— Vreți să-mi spuneți ce simțiți ? o întrebă.

— Simt o mare greutate, răspunse bolnava. Mi se taie respirația la cea mai mică mișcare.

— Palpitații ?

— Da, leșinuri scurte, sufocări, amețeli, vîjîieli în urechi.

— Cînd ați mai pierdut sînge ?

— Azi dimineață, aproape un pahar.

— Pe gură sau pe nas ?

— Pe nas.

— L-ați pus deoparte ?

— Da, soacra mea trebuie că l-a pus bine.

Jacques o chemă pe bătrîna doamnă Danton ; îi aduse sîngele pe care îl păstrase într-o farfurie adîncă.

Fibrina era aproape absentă, totul se transformase în serozități.

Jacques luă o hîrtie și o pană.

Îi prescrise un decoct de chinină și un amestec de fier, un fel de opiat care se prepara cu pilitură de fier și miere.

Trebuia să ia în fiecare zi trei pahare mici de Bordeaux cu chinină și din oră în oră cîte o lingură din preparatul de miere cu pilitură de fier.

De cîte ori îi era sete, trebuia să bea o infuzie amară.

Jacques își luă rămas bun.

Doamna Danton îl petrecu din ochi, iar cînd ajunse la ușă, Jacques se întoarse și privirile lor se întîlniră.

— Vreți să-mi cereți ceva ? întrebă Jacques amintindu-și de destăinuirile pe care i le făcuse Danton cu privire la înclinările religioase ale soției sale.

— Da, spuse ea.

Jacques se apropie de ea.

Doamna Danton îi luă mîna și îl privi.

— Sînt femeie, îi spuse, și statornică în credința strămoșilor noștri ; nu aș vrea să mor în afara bisericii. Promite-mi că îmi vei spune cînd va fi timpul să chem un preot.

— Nu e nici o grabă, doamnă, îi răspunse Jacques.

— Nu trebuie ca de teamă să nu mă impresioneze, continuă doamna Danton, să fiu pusă în situația de a nu-mi îndeplini datoriile religioase. Aș vrea un sfîrșit creștinesc. Și de altfel, adăugă, îmi trebuie ceva timp ca să pot găsi un preot.

— Vreți unul care nu a depus jurămîntul ?[1] întrebă doctorul.

— Da, spuse lăsînd ochii în jos.

— Fiți atentă, oamenii aceia sînt niște fanatici care nu înțeleg cuvîntul lui Dumnezeu. Vor fi neîndurători...

— Pentru mine nu are importanță ; am fost întotdeauna mamă bună și soție credincioasă.

— Nu, e vorba de soțul dumneavoastră.

Rămase o clipă pe gînduri.

— Vreau totuși să încerc mai întîi cu un preot care nu a depus jurămîntul, spuse ea ; dacă va fi prea sever, îmi vei căuta un altul, la alegerea dumitale.

Jacques se înclină.

— Vă frămîntă gîndul spovedaniei ? întrebă Jacques.

— Da, vă mărturisesc că da.

— Ei bine ! cînd va fi timpul, o voi preveni pe soacra dumneavoastră și vă va aduce un preot.

Doamna Danton surîse, lăsă să-i cadă capul pe rezemătoarea fotoliului și scoase un suspin de ușurare.

Timp de două zile leacurile doctorului produseră o oarecare îmbunătățire în starea bolnavei. Dar a treia zi simptomele supărătoare învinseră. Vederea i se tulbură, lu-

[1] În 1790 parte din preoții, parohii și episcopii francezi au depus jurămînt guvernului și Constituției Civile a Clerului.

crurile din jur le zărea ca prin ceață, sensibilitatea nervoasă ajunse la paroxism. Jacques constată toate acestea, prescrise tonicele cele mai puternice și eficace pe care le putea găsi, dar părăsind-o pe doamna Danton îi spuse soacrei acesteia :

— Mîine să-i aduceți un preot.

A doua zi doctorul socoti că era mai bine să nu se ducă să-și vadă bolnava decît după ce va ieși de la ședință, pentru ca să îi lase destul timp să-și îndeplinească îndatoririle religioase ; dar către ora două după-amiază Camille Desmoulins veni la el în fugă și îl înștiință că doamna Danton se simțea foarte rău.

Îl rugă pe Jacques să lase totul și să o ajute.

Doctorul se miră ; cunoștea accidentele obișnuite ale bolii și nu credea că va muri mai curînd de patru-cinci zile.

Îl iscodi pe Camille, dar nu știa altceva decît că soacra doamnei Danton alergase la el să-i spună că nora ei se simțea foarte rău.

Jacques luă o trăsură și se opri în pasajul Comerțului ; copiii și soacra plîngeau. Doamna Danton se ruga cu ochii închiși și mîinile împreunate.

Dintre pleoapele închise îi curgeau lacrimi.

O întrebă ce se întîmplase.

Soacra dădu din cap.

— I-a refuzat spovedania ? întrebă Jacques.

— A blestemat-o.

— Pentru ce i-ați spus la cine se află ? Numele muribundului nu este un păcat, iar preotul nu are nevoie să-l cunoască.

— Oh ! nu i-am spus nimic, răspunse mama lui Danton ; am ținut seama de recomandarea dumneavoastră. Dar cum a intrat în casă a văzut portretul fiului meu pictat de David. L-a recunoscut și atunci pieptul i s-a umflat de furie, ochii i s-au injectat, a întins mîna spre tablou și a întrebat :

— Pentru ce țineți aici portretul acestui blestemat ?

Nici eu, nici fata nu i-am răspuns nimic.

— Atîta timp cît acest portret va sta aici, a continuat preotul întinzînd pumnul spre el, Dumnezeu nu va intra în casa asta !

Atunci Georges, cel mai mare dintre copii, s-a dus la preot și i-a spus : „De ce-i arătați pumnul tatii ?“

— Omul ăsta e tatăl tău ? a strigat preotul.

— Sigur, este tatăl meu, a răspuns copilul.

— Îndărăt, reptilă !

— Domnule ! a implorat nora mea întinzînd brațele spre copil.

— Ah ! Sînteți mama lui ? Deci sînteți nevasta acestui om ! Ați trăit cu această satană, cu acest blestemat, cu acest anticrist, și sperați în iertarea Domnului ?... Niciodată ! Niciodată ! Niciodată ! Muriți în nepocăința finală. Eu vă blestem, și blestemul meu să cadă asupra lui, asupra dumneavoastră și asupra copiilor dumneavoastră, pînă la a treia și a patra generație !

Și a plecat.

Copiii au plîns, fata mea a leșinat. Am alergat acasă la Camille și l-am trimis după dumneavoastră. Iată tot ce s-a întîmplat.

— Mizerabilul ! exclamă Jacques. Am prevăzut toate astea.

Apoi, întorcîndu-se spre doamna Danton care rămăsese mută și nemișcată îi spuse :

— Am să vă caut eu unul, care nu vă va blestema.

Ieși, se urcă din nou în trăsură, alergă la Convenție și se întoarse cu episcopul de Blois, onorabilul Grégoire.

Intră în casă cu surîsul pe buze și cu binecuvîntarea în inimă.

— Nu vă voi pune decît o întrebare, doamnă, îi spuse el.

Doamna Danton își deschise ochii plini de lacrimi și văzînd haina episcopală a vizitatorului, întrebă :

— Care, monseniore ?

— Vă iubiți soțul ?

— Îl ador, răspunse ea.

— Ei, bine, trebuie că ați suferit mai mult decît pentru toate păcatele pe care le-ați făptuit. Vă dezleg.

Se așeză apoi lîngă ea, îi vorbi de Dumnezeu, de nesfîrșita lui bunătate ; îi atinse cele mai ascunse corzi ale inimii ei de mamă și de soție, și cînd văzu că se liniștește, dar că tremură încă pentru mîntuirea soțului ei, i-l de-

scrise pe Dumnezeu cunoscător al viitorului creînd oameni pentru epocile în care trebuie să trăiască, şi îi arătă cum Dumnezeu nu precupeţea îndurarea lui pentru titanii Revoluţiei.

Cînd venise, episcopul o găsise în lacrimi şi răzvrătită împotriva morţii; o lăsă plină de speranţă şi întinzînd braţele morţii, marea mîngîiere a tuturor suferinţelor.

De atunci doctorului nu-i rămase decît să îi aline fizic, atît cît îi stătea în putere, trecerea implacabilă în eternitate.

A doua zi boala făcuse noi progrese şi simptomele erau mai evidente. Brusc, îşi pierduse vederea şi din ce în ce umflăturile picioarelor se întindeau spre corp; avea sincope în timpul cărora credeau că va muri; vorba îi devenise greoaie şi de neînţeles.

Astfel trecuse ziua de 4 spre 5.

Zilele de 5 şi 6 nu fuseseră decît o lungă agonie.

Din cînd în cînd bolnava deschidea ochii şi îi oprea pe portretul soţului ei pe care îl vedea ca prin ceaţă. Vroia să spună ceva, dar vorbele nu se legau, ieşea doar un fel de respiraţie şuierată în care parcă se deslușea numele soţului ei: Georges.

În sfîrşit, în ziua de 6, către seară, intră în comă: spre miezul nopţii avu cîteva mişcări convulsive; apoi între ora douăsprezece şi unu noaptea, pronunţă distinct cuvîntul „adio" şi îşi dădu sfîrşitul.

Jacques Mérey opri pendula la ora douăsprezece şi treizeci şi şapte de minute.

Era tocmai ora la care Danton afirmase că îi apăruse în vis.

Jacques urmă punct cu punct instrucţiunile prietenului lui. Cufundă cadavrul într-o soluţie concentrată de sublimat coroziv şi o aşeză într-un sicriu de stejar care se putea deschide şi a cărui cheie o păstră. În sfîrşit, după toate ceremoniile bisericeşti, după slujba mortuară, la care oficia episcopul de Blois, cadavrul nobilei făpturi a fost depus provizoriu într-un cavou din cimitirul Montparnasse.

Cel care o conduse spre cimitir nu bănuia că în aceeaşi ţară în care sub domnia fiului lui Philippe Egalité con-

tribuise şi luptase să distrugă regalitatea şi superstiţia, arhiepiscopul de Paris, Domnul de Quélen, va refuza o slujbă la căpătîiul lui şi va fi petrecut spre ultimul său lăcaş de douăzeci de mii de cetăţeni înrăiţi, fără rugăciuni şi fără preot.

XLV

ÎNTOARCEREA LUI DANTON

În timpul absenţei lui Danton o adevărată furtună se pornise împotriva Girondei.

Pe cît ne-a fost cu putinţă, am explicat pe scurt de unde se trăgea nepopularitatea acestui partid.

Girondinii nu deveniseră regalişti, cum se spunea, ci regaliştii se făcuseră măcar cu numele girondini.

Se ştie de cîtă popularitate se bucuraseră la început; la 20 iunie şi la 10 august girondinii fuseseră într-adevăr revoluţionari.

La rîndul lor, jacobinii se dedaseră la excese pe care pe drept sau pe nedrept le socotiseră necesare revoluţiei.

Ei înfăptuiseră zilele din septembrie.

Girondinii priveau acţiunile de la 2 şi 3 septembrie drept crime fioroase; ei ceruseră urmărirea acestor crime.

Cum am mai arătat, ei îl acuzaseră pe Robespierre de la tribună. Prin cine? Prin Roland care era integritatea însăşi? prin Condorcet care era ştiinţa? prin Brissot care era lealitatea? prin Vergniaud care era elocinţa? Nu. Prin Louvet, autorul lui *Faublas,* care în ochii tuturor era însăşi frivolitatea.

Robespierre răspunse cu două minciuni: prima — că el nu avusese niciodată relaţii cu Comitetul de supraveghere al Comunei, iar a doua — că înainte de începerea execuţiilor el încetase să se mai ducă la Comună.

Tot Robespierre se alese cu onorurile acestei ședințe. De atunci apăru primul nor care întuneca popularitatea Girondei.

Trebuia să fie ales un nou primar. Un fost cizmar din strada Mauconseil, pe nume Lhuillier, puse timp de trei zile la grea cumpănă candidatura girondinului Chambron, care pînă la urmă, cu mare greutate, fu totuși ales.

Indiciu serios și amenințător, majoritatea șovăia între girondini și jacobini.

Jacobinii și montagnarzii crezuseră indispensabilă moartea regelui, și într-un singur glas votaseră execuția lui fără apel și fără suspendare.

Girondinii, dimpotrivă, în momentul căderii regelui, făcuseră imprudența să-i scrie ; cînd venise însă momentul critic, votaseră cu toții — unii pentru moartea simplă, alții pentru pedeapsa cu moartea cu suspendare, iar restul pentru pedeapsa cu moartea cu drept de apel.

Deci, Girondinii erau împărțiți și le dăduseră prilej montagnarzilor și jacobinilor — care nu pierduseră nici o ocazie, să-i învinuiască în orice moment de slăbiciune politică.

Așa cum am mai spus, Danton făcuse un pas de apropiere spre Gironde. Dar Gironde se depărtase de el.

Guadet îl acuzase că era septembrist, cu alte cuvinte unul din cei care luase parte la masacrele deținuților politici din pușcării.

Danton se mulțumise să dea trist din cap.

— Guadet, îi spuse Danton, nu ai dreptate, tu nu știi să ierți, tu nu știi să-ți sacrifici convingerile pentru patrie ; ești înverșunat ; vei pieri !

Danton îi lăsase pe girondini la voia întîmplării.

Girondinii avuseseră un cabinet ministerial format chiar din sînul partidului și compus din Roland, Larivière și Servan.

Acest cabinet nu știuse să se mențină în funcție.

Ei avuseseră un general girondin : pe Dumouriez.

Dar, după ce cîștigase două bătălii, după ce salvase Franța la Valmy și la Jemmapes, el fusese acuzat că nu o salvase decît în folosul ducelui de Chartres. O călătorie la Paris și cîteva propuneri făcute de el întăriseră zvonurile pe care girondinii nu îndrăzneau să le dezmintă.

Numai că Dumouriez era omul potrivit și în consecință omul indispensabil.

Dar iată că în cîteva zile o mulțime de știri, una mai înspăimîntătoare decît cealaltă, se năpustiră asupra Parisului.

Prima știre — revolta de la Lyon.

Lyon, orașul cu casele lui înalte, cu cîte zece etaje, cu circiumile lui întunecoase unde se retrăgeau muncitorii mătăsari, Lyon — refugiul agenților de emigrare, al preoților refractari și al călugărițelor exaltate. Marii comercianți care nu mai investeau capital, vînzătorii care nu mai desfăceau marfă, pactizau cu nobilii. Deci, nobili, negustori, vînzători erau regaliști și își spuneau girondini; dar acești pretinși girondini înarmaseră un batalion de comunarzi care, făcînd pe oamenii de familie bună, îi insultau pe municipali, spărgeau statuia libertății și busturile lui Jean-Jacques.

Încă o acuzație confuză plana asupra girondinilor. Dar nu era totul. Ca și la Valmy, cuprinși de panică, o mie cinci sute de oameni se răspîndiseră fugind care încotro și anunțînd că armata fusese înfrîntă. Fugarii străbăteau Belgia — unii pe jos și alții călări — acuzîndu-l pe Dumouriez că trădase și vînduse Franța.

Dumouriez, omul girondinilor!

Dar Dumouriez comisese crime mult prea grave, ca să se lase înfrînt. La trecerea prin Bruges se dăduse un bal în onoarea lui.

Un tînăr mic de statură se prezentă lui Dumouriez după ce-și termină contradansul, spunîndu-i că era comisar al corpului executiv și că se află în drum spre Ostende și Nieuport, unde urma să pună în bătaie niște baterii de tunuri pentru apărarea celor două orașe.

Generalul îl privi peste umăr și-i răspunse:

— Limitați-vă la funcțiunile dumneavoastră civile, domnule, executați-le cu moderație și nu vă amestecați în sectorul militar care mă privește numai pe mine.

Un alt comisar, anume Lintaud, îi trimise o scrisoare în care îl tutuia și îi ordona să se ducă numaidecît în ajutorul lui Ruremonde.

Dumouriez trimise îndată scrisoarea ministrului de război cu următoarea apostilă:

„Această scrisoare ar fi trebuit expediată de la Charenton".

Un al treilea, pe nume Cochelet, îi scrisese generalului Miranda, aghiotantul lui Dumouriez, ordonîndu-i să cucerească Maestricht înainte de 20 februarie, altminteri — spunea el — îl va denunța ca trădător.

Se înțelege că toate aceste neînțelegeri ale lui Dumouriez cu agenții Convenției nu restabileau relațiile lui cu Jacobinii.

Zvonuri ajunse la Paris provocară o mare agitație nu numai printre oamenii de pe stradă, dar chiar și în sînul Convenției.

O mulțime de oameni se repeziră în sală, invadînd tribunele și strigînd cît puteau :

— Jos cu trădătorii ! Jos cu contrarevoluționarii !

În mijlocul unui tumult înspăimîntător, mai multe voci strigară deodată : „Danton ! Danton !" Și într-adevăr, Danton, căruia i se sfărîmase trăsura pe drum, și care făcuse ultimele treizeci de leghe călare pe deșelate, — năvăli în sala Adunării plin de praf și noroi.

La apariția lui toată lumea amuți.

Cu o voce tunătoare el spuse :

— Cetățeni reprezentanți, Ministerul de Război vă ascunde adevărul ; eu am sosit acuma din Belgia și am văzut totul ; vreți să vă dau amănunte ?

Șapte sute de voci îi răspunseră într-un glas :

— Vorbiți ! Vorbiți !

Atunci Danton, cu energia pe care i-o cunoaștem, povesti cele relatate de noi în capitolul precedent, le arată cum aliații noștri — toată acea populație curajoasă din Liège, bărbați, femei, bătrîni, copii — părăsindu-și casele, murind de foame, de frig, luaseră drumul refugiului spre Bruxelles, fără altă speranță decît Franța.

Întrebarea se punea cum va reuși Franța să facă față tuturor acestor speranțe ? Dumouriez este în plină retragere, iar o parte din armată se găsește în completă derută.

Apoi adăugă :

— Legea recrutării se va pune în aplicare prea încet; trebuie ca Parisul să se miște.

Atunci din toate tribunele și de pe toate băncile izbucni :.

— Dumouriez la bară ! Moarte lui Dumouriez ! Moarte trădătorilor !

Dar Danton strigă, dominîndu-i :

— Dumouriez nu este atît de vinovat cît credeți ! I s-au promis treizeci de mii de oameni ca întăriri, și nu i-au fost trimiși ; comisarii trebuie să străbată cele patruzeci și opt de secțiuni, să cheme cetățenii sub arme și să-i someze să-și țină jurămîntul ; trebuie adresată imediat o proclamație parizienilor ; dacă ei întîrzie, totul este pierdut ; Belgia este invadată ; să ne înarmăm, să ne apărăm, să ne salvăm nevestele și copiii ; să fie arborat la primărie marele drapel care dă de știre tuturor că patria e în pericol, iar drapelul negru să fluture pe turnurile de la Notre-Dame !

Apoi, în mijlocul aplauzelor, al aprobărilor, Danton, palid ca un mort, întunecat ca noaptea, coborî de sus de la Montagne spre locul unde Jacques Mérey, la fel de palid și nu mai puțin întunecat, îl aștepta.

Cei doi bărbați schimbară între ei doar cîteva cuvinte:

— A murit ?

— Da.

— Cheia ?

— Poftim !

Și Danton ieși de la Tuileries ca un nebun.

Sări într-una din trăsurile care staționau întotdeauna la poarta Tuileriilor cînd erau ședințe, puse în mîna birjarului un asignat de zece franci și-i spuse :

— În goana mare la Pasajul Comerțului !

Birjarul dădu bice cailor, care o porniră cît de repede puteau merge doi cai de trăsură.

La Pont-Neuf o îmbulzeală de vehicule opri birja ; Danton scoase capul prin portieră și strigă :

— Faceți loc !

O cabrioletă intrase cu roata sub o căruță.

Birjarul cabrioletei trăgea spre partea lui, căruțașul trăgea spre a lui.

— Loc !... e ușor de spus, făcu birjarul cabrioletei... Fă-ți loc singur, dacă poți.

Căruțașul trăgea cu încăpățînarea rău intenționată a celor cu căruțe mari care știu că cele mici nu se mai pot descurca fără ajutorul lor. Cu doi cai la ham, el continua să meargă, tîrînd cabrioleta cu cal cu tot.

Danton se uită la mutra prefăcută a căruțașului și-și dădu seama că n-avea rost să-i ceară lui ajutor. Deschise portiera, sări din trăsură, se apropie, puse umărul sub partea din spate a căruței și cu un efort puternic o dădu la o parte.

Apoi se sui din nou în trăsură și-i strigă birjarului :

— Acuma, treci repede !

După o asemenea dovadă de forță, Danton bănuia că nimeni nu i se va mai așeza în drum ; și chiar așa se întîmplă ; celelalte trăsuri se dădură într-o clipă la o parte și numai în cinci minute Danton se și afla la poarta tristei sale locuințe.

Ajunși aci, sări din trăsură, urcă repede cele două etaje, dar în fața ușii se opri tremurînd.

Nu îndrăznea să sune.

Trase totuși de cordon și soneria se auzi zbîrnîind.

Pași obosiți se apropiau de ușă.

„E mama", se gîndi Danton.

„Și într-adevăr, ușa se deschise și mama lui, îmbrăcată în negru, apăru în prag.

Cei doi copii, îndoliați la fel ca bătrîna, veniseră curioși să vadă cine sunase.

— Băiatul meu ! murmură tremurînd bătrîna.

— Tată ! se repeziră copiii.

Dar Danton păru că nu-i vede ; intră fără să spună o vorbă, deschise toate ușile, așteptînd parcă să apară din fiecare cameră ființa pe care o pierduse.

Deschise apoi ultima încăpere, se repezi ca nebun înăuntru, cuprinse în brațe pernele pe care ea își dăduse sufletul și izbucnind în lacrimi le sărută copleșit de durere.

Bătrîna profită de acest moment și îi îndemnă pe copii să-l sărute.

Danton îi luă, îi strînse la piept.

— Ah ! spuse, cît de greu trebuie că i-a fost să vă părăsească.

Apoi întinse mîinile spre maică-sa, o luă în brațe și sărutîndu-i obrajii veștejiți o rugă :

— Acum, aș vrea să mă lăsați singur.

— Cum singur ? se miră d-na Danton.

— Mamă, îi spuse, o trăsură așteaptă la poartă. Urcă-te în ea cu copiii, mergeți la Camille, rămîneți acolo cu Lucile și trimiteți-l aici pe Camille ; trebuie să-i vorbesc chiar acum ; uite încă un asignat de zece franci, să-l dai birjarului ca să rămînă în continuare la dispoziția mea.

După zece minute, Camille veni în fugă și se aruncă în brațele lui Danton.

— Trebuie, îi spuse acesta, să te duci de îndată la comisarul poliției de cartier, să mergeți împreună pînă la cimitirul Montparnasse. Corpul soției mele este depus provizoriu într-un cavou ; comisarul te va autoriza să pui sicriul în trăsură ; mi-l vei aduce aici ; vreau s-o mai văd o dată pe aceea pe care am iubit-o atît de mult.

Camille nu spuse nimic și-l ascultă întocmai.

Își spuse numele, ca și pe cel al lui Danton. Numele acestuia inspira o teamă atît de mare, încît comisarul nici nu încercă să discute ; se urcă în trăsură lîngă Camille Desmoulins, se duse la cimitirul Montparnasse, și îndreptîndu-se spre cavoul cu pricina puse doi gropari să ia sicriul și să-l ducă la trăsură.

Danton auzi uruitul cupeului care se oprea în fața ușii, coborî, sau mai bine zis se repezi pe scări, îi mulțumi lui Camille și comisarului care ținuse să se asigure că treaba asta ciudată se făcuse în numele lui Danton.

Camille vru să cheme doi comisionari care jucau cărți pe o bancă ; Danton însă îl opri, îi mulțumi comisarului, puse sicriul pe umeri și singur îl urcă la etajul al dolea.

O masă mare fusese pregătită în dormitorul d-nei Danton ; puse sicriul pe ea... Apoi, întorcîndu-se spre Camille, îi întinse mîna și-i spuse :

— Vreau să fiu singur !

— Și dacă eu n-aș vrea să te las singur ?

— Ți-aș repeta : *Vreau să fiu singur !*

Și cuvintele din urmă le pronunță cu atîta energie, încît Camille își dădu seama că nu era cazul să mai protesteze. Ieși.

Rămas singur în fața sicriului Danton scoase din buzunar cheia pe care i-o dăduse doctorul, o întoarse de două ori în broască, apoi, înainte de a îndrăzni să ridice capacul, se reculese o clipă.

Moarta era acoperită cu un giulgiu. Danton îndepărtă faldurile.

Se spune că o cuprinsese cu brațele, o smulsese din sicriu și ducînd-o pe patul în care murise, încercase să o readucă la viață printr-o funestă și nelegiuită îmbrățișare.

XLVI

SURGE, CARNIFEX

Astfel, după o luptă de șapte luni, după două mari bătălii cîștigate, Parisul se găsea în aceeași situație ca în august 1792.

Ca și în aprilie 1792, Danton făcu din nou un apel la patriotismul fiilor Parisului.

Ca și în 1792 Marat striga că trebuia doborîtă contrarevoluția, cerînd cu deosebire ca inamicul să nu rămînă în spate ; iar glasul lui găsi ecou în rîndurile montagnarzilor.

Parisul se dovedi nemaipomenit.

Cu atît mai mult cu cît nu mai acționau din entuziasm ; entuziasmul lor se înecase în sîngele din septembrie ; ei o făceau de astă dată numai din devotament.

Suburbia trimise o gardă la Convenție, și în două zile adună vreo patru mii de voluntari pe care apoi îi înarmă și îi echipă.

Halele se dovediră a fi la înălțime ; numai o singură secțiune, aceea a halei de grîu, dădu o mie de voluntari. Ei defilară la Adunare tăcuți, întunecați, cu capul repezit înainte, obișnuiți să care în spate sacii cu grîu. Părăsiseră totul — și meserie, și neveste, și copii, conside-

rîndu-se demni de titlul pe care singuri şi-l luaseră, acela de *Fortăreţe ale patriei.*

Spre seară se întinse în hale o masă ca la spartani; fiecare din ei aduseră cîte ceva; unii pîinea, alţii vinul, alţii carnea şi peştele; cei care veniseră cu mîinile goale, se aşezară la masă alături de ceilalţi şi se ospătară cu toţii la fel.

Se auzi un strigăt unanim *Trăiască Naţiunea;* apoi se despărţiră, fiecare dintre ei avînd pe cineva de la care să-şi ia rămas bun; plecau a doua zi.

Acum toate veştile care îi împovărau pe girondini — pentru că toate se trăgeau de la un ministru girondin, de la greşelile unui general girondin, plus revolta unui oraş girondin — dădeau apă la moară conducătorilor revoluţionari, cu alte cuvinte tuturor duşmanilor girondinilor la un loc: montagnarzii, Comuna, jacobinii, franciscanii şi suburbiile.

Girondinii, aproape toţi avocaţi, propovăduiau supunere în faţa legilor. Ei spuneau: „Să cădem, dar legal".

Uitau însă că legile, ale căror victime se vroiau, erau elaborate în 1791 şi 1792, adică pentru o epocă de monarhie constituţională şi nu pentru o epocă revoluţionară.

Legea pe care o invocau era pur şi simplu sinuciderea Republicii.

Rămînea o singură soluţie ca să poată preîntîmpina totul; aceea de a institui un tribunal din chiar sînul Convenţiei, tribunal în mîinile căruia să fie concentrată toată autoritatea şi căruia să i se spună *tribunalul revoluţionar.*

Pentru acest tribunal nu ar fi existat altă lege decît legea salvării publice.

Prin el, sprijinită pe *vechea lege,* influenţa girondinilor urma să fie neutralizată. Depindea de ea să se supună *legii celei noi.* Dacă ar vrea să reziste, ar fi zdrobită.

Şi Convenţia încă nu vroia acest lucru. Ea ştia foarte bine în ce măsură ar slăbi-o moartea unor oameni devotaţi Republicii, buni oratori, cinstiţi, care făceau parte dintr-un mare partid, şi a căror singură crimă era ezitarea de a călca în sînge.

Dar în toate partidele există dezbinări, există oameni care vor ca ideea lor să triumfe cu orice preţ; oamenii pierduţi ai Revoluţiei care se adunau la Episcopat şi cons-

tituiau o societate a lor, nerecunoscută însă de marea grupare a jacobinilor.

Această nouă asociație avea trei șefi : pe spaniolul Guzman, pe Tallien, vechi scrib al procurorului, și pe fostul actor de comedie Collot d'Herbois.

Ca șefi în subordine îi aveau pe tînărul Varlet, care era nerăbdător să ucidă ; Fournier din Auvergne, vechi plantator care nu cunoștea decît biciul și bîta, celebru în masacrele de la Avignon ; polonezul Lazoski, erou al lui 10 august, idolul cartierului Saint-Antoine.

Cei șase conjurați — unui asemenea proiect i se putea spune conjurație — se adunară la cafeneaua Corazza și hotărîră să profite de situația tulbure în care se afla Parisul, ca să pornească o răzmeriță. Era vorba doar ca în timpul răzmeriței o parte dintre ei să o pornească împotriva clubului jacobinilor și alta împotriva Comunei.

Cea din urmă, acuzînd Convenția că lasă să-i scape puterea din mîinile ei șubrede, ar forța Comuna să pună mîna pe putere.

Comuna, avînd puteri dictatoriale, ar epura Convenția ; girondinii ar fi atunci expulzați chiar de Adunare, sau dacă aceasta ar refuza, ar fi uciși cu toții în timpul tulburărilor.

Preocupat de moartea soției sale, Danton nu i-ar împiedeca ; Robespierre, care nu scăpase o ocazie să defăimeze partidul Gironde, cu siguranță că ar îngădui această treabă, iar girondinii furnizau chiar ei arme împotriva lor înșile.

În bunele lor intenții și ca să liniștească Parisul, ziarele, conduse de Gorsas și Flévée, anunțau populația că Liège fusese evacuat, că nici nu fusese cucerit, și că în orice caz inamicul n-ar îndrăzni să se aventureze în Belgia.

Dar, ca o dezmințire, în același timp locuitorii din Liège soseau aproape dezbrăcați, cu picioarele zdrobite de drum, tîrîndu-și nevestele și copiii ca pe o povară, morți de foame, invocînd lealitatea Franței sau răzbunarea lui Dumnezeu.

Noul primar al Comunei și raportorul său, prevăzînd ce avea să se petreacă și vrînd să preîntîmpine evenimentele, se prezentară la Adunare în dimineața zilei de 10.

Ei cerură ajutoare pentru familiile celor care plecau, dar mai ales un tribunal revoluționar, pentru a-i judeca pe cetățenii răzvrătiți. Apoi își făcură la rîndul lor apariția voluntarii, care vroiau să-și ia rămas bun de la Convenție.

— Părinți ai patriei, spuneau ei, nu uitați că vom muri și că vă lăsăm copiii noștri.

Cuvîntare scurtă și demnă de spartani.

Dar implicit, pentru salvarea acestor copii lăsați în grija ei, Convenția cerea un tribunal revoluționar.

Se ridică atunci Carnot, căruia i se spuse mai tîrziu organizatorul victoriei.

— Cetățeni, se adresă el voluntarilor, nu vă veți duce singuri la frontieră, vom merge cu voi, și împreună vom învinge sau vom muri.

Și Adunarea hotărî în unanimitate ca optzeci și doi dintre membrii Convenției să meargă cu armatele.

Unii deputați fuseseră însărcinați să viziteze secțiunile; la întoarcere anunțaseră că toate optau pentru înființarea unui tribunal revoluționar. Jean Bon Saint-André se ridică, sprijinind această cerere care părea să întrunească asentimentul tuturor.

În acest timp Levasseur începuse redactarea propunerii.

Acești doi oameni blînzi și cumsecade nu își dădeau seama ce instrument de moarte întocmeau.

Jean Bon Saint-André, pastor protestant care încropise o armată de marină, o lansase pe mare, din preot ce-era se făcuse marinar și ne lăsase drept moștenire, după nefasta luptă de la 1 iunie 1794, satisfăcătoarea legendă a „Răzbunătorului".

Levasseur, un doctor modest care, trimis la o armată în plină revoltă, făcuse cu o vorbă să înceteze revolta.

Tribunalul revoluționar fu votat în principiu, dar organizarea lui se amînă pentru mai tîrziu.

În acel moment, în mijlocul tumultului, apăru Danton, care de trei zile nu mai dăduse pe la Adunare.

Danton, sau mai bine zis Umbra lui Danton, cu genunchii tremurînd, obrajii scofîlciți, ochii injectați, părul albit pe la tîmple, livid încă de contactul cu moartea.

Urcă încet şi cu greu la tribună. S-ar fi spus că simţea apăsînd asupra lui, asupra durerii lui şi urmărilor ei, privirile întregii Adunări.

Privirile girondinilor mai cu seamă erau aţintite spre el.

Acest mare partid împreună cu toţi cei ce i se alăturaseră îşi dădeau seama că omul care urca la tribună, omul pe care-l defăimaseră, acuzîndu-l a fi septembrist, acest om căruia îi refuzaseră alianţa, ducea în el ori salvarea ori moartea lor.

— Aţi votat *în principiu*, începu el cu voce răguşită, existenţa viitoare a tribunalului revoluţionar, dar nu aţi hotărît organizarea lui. Cînd va fi organizat, cînd va funcţiona ? Şi cînd va fi dată poporului satisfacţia în ceea ce îi priveşte pe trădători ? Nimeni nu ştie nimic din toate astea, tocmai din cauza piedicilor pe care le întîlnim chiar în această Adunare.

Apoi, cu un surîs înspăimîntător, continuă :

— Să vorbim mai bine de altceva. Vă voi aminti că în septembrie au fost salvaţi deţinuţii închişi pentru datorii, deschizîndu-se porţile închisorilor în ajunul masacrului. Ei bine, eu nu spun că circumstanţele sînt aceleaşi, dar oricînd este momentul potrivit să înfăptuim o operă dreaptă. Este consacrat principiul că nici un om nu poate fi privat de libertate decît dacă a încălcat un jurămînt făcut societăţii : să nu mai existe oameni închişi pentru datorii ; să nu mai fie arestări ; să anulăm acele resturi ale vechilor legi romane, ale celor douăsprezece table şi ale şerbiei Evului Mediu ; să desfiinţăm odată tirania bogăţiei asupra sărăcimii ; proprietarii să stea liniştiţi, nu au de ce se teme : dacă respectă sărăcia, înseamnă că respectă îndestularea.

Adunarea începu să se agite. Omul lui 2 septembrie anunţa oare un 12 martie ?

În orice caz, Adunarea înţelese semnificaţia şi răsunetul noii legi care i se cerea ; se ridică şi se votă în unanimitate abolirea arestărilor.

— Nu e destul ! continuă Danton. Daţi ordin ca toţi cei arestaţi pentru datorii să fie eliberaţi de îndată !

Şi eliberarea imediată a fost votată.

Apoi Danton se așeză sau mai bine zis se prăbuși pe bancă, într-o totală muțenie.

În acel moment, un cetățean din băncile Girondei rupse o foaie din carnetul lui de note și scrise cele două cuvinte ale lui Mecena către Octavius : *„Surge, carnifex !"* (Ridică-te, călăule.)

Și se iscăli : *Jacques Mérey.*

Danton, căruia i se înmînase hîrtia, întoarse spre el o privire absentă.

Jacques Mérey se ridică și-i făcu semn să-l urmeze.

Acesta îl ascultă.

Jacques Mérey o porni pe coridor, deschise ușa secretarului Adunării și îl așteptă în același birou unde mai avusese o discuție cu Danton.

După o clipă, apăru și el.

— Închide ușa și intră, îi spuse Mérey.

Danton îl ascultă.

— În numele ultimului suspin al soției tale, unde vrei să ajungi, nefericitule ?

— Să vă salvez pe toți, îi răspunse Danton cu voce înăbușită, și asta chiar fără voia voastră, care vreți să vă pierdeți.

— Foarte curios fel de a proceda ! spuse Mérey ironic.

— Se vede că n-ai fost ministru de justiție, de aceea nu știi ce se petrece. Am să-ți spun eu în două cuvinte, și după aceea mă voi întoarce să depun un ultim efort pentru voi toți. Dați-vă osteneala să profitați.

— Vorbește ! zise Jacques Mérey.

— Să începem cu provincia, spuse Danton — cu asta nu te voi ține mult, fii liniștit — și să terminăm cu Parisul. Știi că locuitorii din Lyon s-au revoltat. Convenția nu avea o armată pe care să o trimită acolo. A făcut ce ar fi făcut Sparta : au trimis un cetățean eroic, cu o inimă viteză, un om pe care nu-l înspăimînta sîngele, pentru că de douăzeci de ani în fiecare zi își spală mîinile în sînge, măcelarul Legendre. Le-a vorbit ca și cînd ar fi avut o armată de o sută de mii de oameni în spatele lui. Cetățenii răzvrătiți i-au înmînat o petiție ; Legendre a rupt-o în bucăți și a aruncat-o în capul celor care i-o prezentau.

„— Dar dacă noi ţi-am face tot aşa cum ai făcut tu cu petiţia noastră ?“ a strigat unul din răzvrătiţi.

„— Faceţi ! le-a răspuns pe loc. Tăiaţi-mi trupul în optzeci şi patru de bucăţi şi trimiteţi-le celor optzeci şi patru de departamente ; fiecare din ele îmi va ridica un mormînt şi fiecare din ele va pune la stîlpul infamiei pe asasinii mei“.

Ce s-a întîmplat cu Legendre ? Nu ştim nimic ! Probobil a fost asasinat. Şi ştii tu sub ce nume şi sub ce stindard s-au revoltat lyonezii ? sub numele de *girondini* şi sub flamura *Girondei.* Batalionul fiilor de familie, toţi *girondini,* a pus mîna pe Arsenal, pe muniţie, pe tunuri ; poate la ora asta locuitorii din Sardinia ocupă a doua capitală a Franţei, iar drapelul alb flutură deasupra pieţii Terreaux !

Ştii ce se petrece în Bretagne şi în Vendée ? Sînt în plină revoltă ; în timp ce austriacul ne vîră în piept vîrful săbiei, Vendée ne bagă pumnalul în spate. Acolo cel puţin nu se dau drept girondini.

Iar generalul vostru girondin trădează în Belgia ; trebuie să ne temem nu numai de retragere, ci chiar de distrugerea armatei ; nu ne-ar mai fi rămas nici un singur om şi nici un singur oraş dacă, profitînd de enervarea belgienilor, Cobourg şi-ar fi aruncat husarii care ar fi căzut peste fugarii noştri şi i-ar fi nimicit. Şi cu toate astea, pe Dumouriez va trebui să-l păstrăm pînă cînd el ne va pierde, sau pînă cînd noi ne vom salva pierzîndu-l pe el.

Acum, iată ce se petrece la Paris. Membrii clubului Episcopatului au decretat moartea o douăzeci şi doi dintre voi. Aceşti douăzeci şi doi vor fi măcelăriţi pe băncile lor de la Cameră ; ce mai rămîne din partid urmează să fie întemniţaţi la Abbaye, şi apoi se va reveni la justiţia anonimă din septembrie.

Vrei să ştii ce a spus azi dimineaţă Marat, înainte de a veni la Adunare ? „Ni se spune băutori de sînge — a spus el —, ei bine, să fim demni de acest nume bînd sîngele duşmanului. Moartea tiranilor este ultima raţiune a sclavilor. Cezar a fost asasinat în plin senat ; să-i tratăm la fel pe reprezentanţii necredincioşi ai patriei şi să-i ucidem chiar pe locurile unde au comis crimele lor.“

Atunci Mamin, cel care s-a plimbat o zi întreagă cu capul prințesei de Lamballe în vîrful unei sulițe, a propus ca el, împreună cu patruzeci dintre ucigașii lui, să vă asasineze pe toți în noaptea asta, la casele voastre.

L-a sprijinit Herbert : „— Moartea fără zgomot, pe întuneric, a zis el, va răzbuna patria de trădători și va da dovada că mîna poporului e în orice clipă deasupra capetelor conspiratorilor".

Și iată ce s-a hotărît pînă în cele din urmă : asasinarea ziua, în plină Convenție, sau asasinatul pe la casele voastre, în timpul nopții, ca în noaptea Sfîntului Bartholomeu.

Acuma îți dai seama ce am urmărit, ce am vrut să fac pentru voi ? Propunînd eliberarea celor închiși pentru datorii, am vrut să vă fac să înțelegeți că moartea planează deasupra capetelor voastre, am vrut să vă dau un ultim sfat.

Ai interpretat greșit cuvintele mele. Cu atît mai bine. Mă silești să mă explic mai clar, și iată mă explic. Eu nu vă vreau moartea. Eu nu vă iubesc, dar iubesc talentul vostru, patriotismul vostru, oricît de greșit ar fi el înțeles; iubesc cinstea voastră, oricît de nepolitică ar fi ea. Întoarce-te în sală, așează-te lîngă prietenii tăi ; spune-le ca din partea ta sau ca din partea mea, dacă vrei, dar auzind de mine vor fi neîncrezători ; sfătuiește-i ori să fie toți la un loc, înarmați pentru a se apăra, ori să nu se culce pe la casele lor. Mîine, mîine va fi altceva ! Mîine va lua ființă tribunalul revoluționar și dacă într-adevăr sînteți trădători veți răspunde de trădarea voastră în fața unui tribunal.

Jacques Mérey îi întinse mîna.

— Nu trebuie să fii supărat pe mine, spuse, m-au înșelat aparențele.

— Să fiu supărat pe tine ? răspunse Danton ridicînd din umeri. Pentru ce ? E nevoie de ură ca să fii Robespierre sau Marat, dar nu e nevoie de ură să fii Danton. Asta e.

Ah ! spuse, îmbrățișîndu-l și strîngîndu-l la piept, ultasem ce ai făcut pentru mine, prietene ! nu știu ce se va întîmpla, dar tu ai locul tău în inima mea. Dacă vei fi

obligat să fugi, vino la mine, şi eu voi răspunde de viaţa ta, chiar dacă ar trebui să te ascund în cavoul unde stă ea zăvorîtă.

Şi sufocat de amintirea soţiei sale, ca un copil înecat de lacrimi, izbucni în plîns în braţele prietenului său.

XLVII

TRIBUNALUL REVOLUŢIONAR

Danton fusese bine informat. În timp ce îi dezvăluia prietenului său Jacques Mérey tainele complotului, complotul se desăvîrşea.

Acei oameni care aveau misiunea să fie în fruntea tuturor acţiunilor sîngeroase, a talazului tulbure, al cărui singur scop era să se reverse fără încetare, acei oameni care nu suportau nimic din ceea ce tindea să fixeze Revoluţia, sătui de denumirea de asasini pe care Vergniaud şi prietenii lui le-o aruncau de la înălţimea tribunei, se puseră în mişcare ; alergară la secţiunea Gravilliers. Aceasta era mai puţin numeroasă, iar cei prezenţi, zdrobiţi de oboseală, dormeau.

— Venim, le spuseră conspiratorii, în numele jacobinilor ; jacobinii vor o insurecţie, încît Comuna să pună mîna pe putere şi să epureze Convenţia.

Dar secţiunea Gravilliers era în mîna preotului Jacques Roux, care depusese jurămîntul, cel care fusese prezentat lui Ludovic al XVI-lea să-l însoţească spre eşafod şi pe care regele îl refuzase.

Jacques Roux presimţi o crimă dedesubtul acestei propuneri. Le răspunse că trebuia să se adreseze poporului, care era adunat în piaţă, în jurul unei mese cetăţeneşti.

Respinşi, ei se depărtară.

Se adresară apoi secţiunii Patru-Naţiuni, reunită la Abbaye, le îndrugară aceeaşi minciună, şi aci obţinură adeziunea cîtorva membri care li se alăturară.

Înarmați cu această adeziune, se îndreptară spre hale, la masa cetățenească întinsă de la primărie pînă în hale.

Propuseră tuturor mesenilor, gata încălziți de băutură, să vină și să fraternizeze cu jacobinii.

Propunerea fu acceptată.

În timp ce ei o porneau în marș, Jacques Mérey se întorcea în sală, lăsîndu-l pe Danton să se liniștească. Se așeză în stînga lui Vergniaud și îi șopti sfatul lui Danton, cu intenția vădită de a-i determina să părăsească sala.

Vergniaud comunică și celorlalți girondini. Nici unul nu se mișcă.

La rîndul lui, Danton se întoarse în sală cu aceeași față, răvășită ca de uragan. Fiecare tălmăci în felul lui descompunerea trăsăturilor, paloarea cadaverică, oftatul adînc ce părea că-i sparge pieptul.

Tocmai se dăduse citire scrisorii lui Dumouriez; Robespierre era la tribună și, împotriva oricărei așteptări, spunea:

— Eu nu răspund de el, dar încă mai am încredere în el.

Și cum lui nu-i ședea bine la tribună fără să acuze, adăugă că momentul cerea o putere unică, secretă, rapidă, o acțiune guvernamentală viguroasă. Apoi acuză ca de obicei partidul Gironde, revenind la veșnicul refren — că de trei luni Dumouriez cerea invadarea Olandei și că tot de trei luni girondinii îl împiedicau.

Danton stătea în picioare, lîngă ușă, cu ochii ațintiți spre băncile girondinilor, care, nepăsători față de sfatul ce li-l dăduse, rămăseseră pe loc să înfrunte moartea.

La această nouă acuzație a lui Robespierre, Danton tresări.

— Cer cuvîntul, după tine! îi strigă lui Robespierre.

— Numaidecît, răspunse acesta, eu am terminat!

Și în timp ce Robespierre cobora treptele tribunei pe o parte, Danton urca pe cealaltă parte. Îl urmări cu privirea pe Robespierre pînă cînd îl văzu că se așează pe locul lui dintre Cambon și Saint-Just.

— Tot ceea ce ai spus este adevărat, începu Danton; dar nu e vorba să examinăm cauzele dezastrelor, ci e vorba cum să le remediem. Cînd edificiul e în flăcări, eu

nu mă ocup de găinarii care se reped să fure mobilele, ci sting focul. Ca să putem salva Republica, nu mai avem nici o clipă de pierdut. Vrem să fim liberi ? Să acționăm. Dacă nu mai vrem, atunci să pierim. Căci toți am jurat. Dar aveți obligația să terminați ceea ce am început. Să mergem, deci ! Să cucerim Olanda, și Cartagina este distrusă ! Anglia nu va trăi decît pentru libertate ! Partidul libertății din Anglia nu a murit. Întindeți mîna tuturor acelora care chemă și cer dezrobirea ; patria este salvată și lumea este liberă. Trimiteți-vă comisarii : să plece în seara asta, să plece în noaptea asta ; să spună clasei înavuțite : „Trebuie ca aristocrația Europei să moară sub presiunea noastră, să ne plătească datoria sau să plătiți voi ; poporul nu are decît sînge și el și-l risipește cu dărnicie ; hai, bogătași ticăloși, aruncați-vă bogățiile !"

Aplauzele, printre care se amestecară fără voia lor și cele ale girondinilor, îl întrerupseră.

Danton liniști cu un gest de nerăbdare aplauzele care îl împiedecau să continue și ca un vizionar continuă extaziat :

— Cetățeni, priviți minunatul viitor care vă așteaptă ! Cînd aveți o națiune întreagă drept pîrghie și orizontul punct de sprijin, cum de nu ați răsturnat încă omenirea ?

Aplauzele îl întrerupseră din nou.

Dar Danton, nerăbdător, fără să le dea timp să termine aplauzele, continuă :

— Știu foarte bine că pentru asta trebuie caracter, și caracterul v-a lipsit tuturor. Eu înlătur toate pasiunile, ele îmi sînt total străine, în afară de aceea a binelui public. În împrejurări mai grele, cînd inamicul era la porțile Parisului, le-am spus celor care guvernau atunci : „Discuțiile voastre sînt demne de plîns ; nu mă interesează decît inamicul, deci pe inamic trebuie să-l înfrîngem. Voi mă obosiți cu certurile voastre personale, în loc să vă ocupați de salvarea națiunii. Vă reneg pe toți ca trădători de patrie : vă așez pe toți pe aceeași treaptă. Atacați-mă la rîndul vostru, calomniați-mă ! Ce-mi pasă de reputația mea și de numele meu batjocorit ? Franța să fie liberă !"

La acest apel al lui Danton, care îi dezvăluia toate simțămintele, care explica acel septembrie și povara sîn-

geroasă cu care se încărcase, din toată sala nu se auzi decît un strigăt unanim de admirație.

Acesta era talentul lui Danton — de a stîrni toate sentimentele extreme : ura, teama, entuziasmul.

Și totuși, Convenția mai șovăia încă. Dar un legist renumit, deputat de Montpellier, care ajunsese mai tîrziu raportor al Codului Civil, pe urmă Consul secund, și apoi arhicancelar al imperiului — blîndul și liniștitul Cambacérès, se ridică și, de la locul lui, spuse calm :

— Trebuie decretată pe loc organizarea unui tribunal revoluționar ; cetățeni reprezentanți, trebuie să vă fie încredințată toată puterea pe care să o și exercitați ; să nu mai existe nici o deosebire între cei care deliberează și cei care execută.

În acel moment veni un om și-i șopti lui Danton ceva la ureche ; și pentru că își dădu seama că mai mulți membri, găsind ședința prea lungă, vroiau să plece, urmînd deci să se amîne pentru noapte votul organizării tribunalului, de la tribuna unde rămăsese strigă cu voce tunătoare :

— Îi somez pe toți bunii cetățeni să nu-și părăsească locurile !

Toți se opriră la acest ton de comandă ; cei care făcuseră cîțiva pași se întoarseră la băncile lor, iar cei care numai se ridicaseră se reașezară din nou.

Danton își roti îndelung privirea peste Adunare, ca să se asigure că fiecare era la locul lui.

— Cum adică, cetățeni, reîncepu, erați gata să vă despărțiți fără să luați cele mai importante măsuri cerute de salvarea Republicii ? Încă nu vă dați seama cît de important este să luați hotărîri judiciare care să îi pedepsească pe contrarevoluționari ? Numai pentru ei este nevoie de tribunalul pe care îl cerem, căci el trebuie să țină locul tribunalului suprem al răzbunării, oarbe uneori, care poate lovi pe un nevinovat în locul celui vinovat, pe cel bun în locul celui rău ; întreaga omenire vă poruncește să fiți violenți, căci numai așa veți scuti poporul să fie crud. Să organizăm deci acest tribunal astăzi, fără întîrziere, în clipa aceasta, nu un tribunal perfect, așa ceva este cu neputință, dar unul cît mai puțin rău, pentru ca în locul pumnalului asasinilor, paloșul legii să stea deasupra capu-

lui dușmanilor ; și odată terminată această mare operă, urmează să vă aduceți aminte de arme, de comisarii pe care trebuie să-i trimiteți, de ministerele pe care trebuie să le organizați. A venit momentul să fim generoși cu oamenii și cu banii. Băgați de seamă, cetățeni, voi răspundeți în fața poporului de armatele noastre, de sîngele lui, de soarta lui.

Cer deci ca tribunalul să fie organizat pe loc ; cer Convenției să judece argumentele mele și să nu ia în seamă calificativele injurioase care încearcă să mi se atribuie ; fără întîrziere, în seara asta, organizarea tribunalului revoluționar, instituirea puterii executive, în seara asta plecarea comisarilor voștri ! Să se ridice întreaga Franță, armatele voastre să pornească împotriva inamicului; Olanda să fie invadată, Belgia să fie liberă ; comerțul englez să fie distrus ; armele noastre victorioase să aducă popoarelor eliberarea și fericirea pe care o așteaptă în zadar de trei mii de ani ; omenirea să fie răzbunată !

În timp ce vorbea, însăși inima Franței bătea în pieptul lui Danton. Cuvintele lui răsunau grăbite ca bătăile tobei ; era pasul în atac al libertății, avîntat să cucerească lumea.

Coborî de la tribună purtat pe brațe de prietenii lui ; apoi îl însărcină pe Cambacérès — cu care vorbea pentur prima oară, dar care i se alăturase pentru a-i da un atît de prețios concurs — să vegheze asupra executării măsurilor care fuseseră votate cu entuziasm.

Ieși apoi repede din sală ; datoria ce și-o impusese în această teribilă zi îl chema în altă parte.

Omul care venise să-i spună ceva la ureche îi șoptise :

— Chiar acuma li se propune jacobinilor măcelul Girondei.

I-am lăsat pe conspiratorii de la Episcopie, după ce li se alăturaseră cîțiva membri ai secțiunii Patru-Națiuni, propunînd comesenilor de la masa civică din hale să meargă și să fraternizeze cu jacobinii.

După ce aceștia au acceptat propunerea, au pornit-o de-a lungul străzii Saint-Honoré cîntînd imnuri patriotice și strigînd : „Să învingem sau să murim !“.

Astfel intraseră la jacobini, unii pe jumătate beți, alții cu sabia în mînă.

Un voluntar din Midi înaintă atunci spre mijlocul sălii și, într-un dialect greu de înțeles, spuse :

— Cetățeni, cer să votăm o moțiune. Patria nu poate fi salvată decît dacă îi exterminăm pe trădători. Trebuie de-data asta să facem curățenie ; să ucidem miniștrii perfizi, reprezentanții necredincioși.

Auzindu-l, o femeie din tribună coborî în grabă scara care ducea la ușa clubului ; cînd ajunse pe primele trepte care urcau din stradă, se lovi de un bărbat care se grăbea să intre în club.

— Danton ! se miră femeia.

— Lodoiska ! murmură Danton.

Danton însă nu se opri, nu-i mai spuse nimic altceva. La rîndul ei, femeia porni în fugă, mai înspăimîntată ca atunci cînd coborîse scara.

Danton înțelese de ce fugea femeia. Însemna că se hotărîse moartea girondinilor : Lodoiska ! iubita lui Louvet, fugea să-i anunțe acestuia și prietenilor lui complotul care se punea la cale împotriva lor și pe care, de altfel, Danton i-l dezvăluise lui Jacques.

Cînd îl văzuse, spaima bietei femei crescuse și mai mult ; ea îl credea pe Danton dușmanul Girondei.

Danton, care, dimpotrivă, făcea tot ce putea în aceste momente ca să se apropie de Gironde, venea aci tocmai ca să-i salveze pe girondini.

Intră în sală ca o furtună. Un strigăt de mirare izbucni din toate piepturile. Franciscanul Danton la jacobinul Robespierre ! Vînătorul intra în vizuina tigrului.

Dar el, atletul cu braț puternic și voce tunătoare, îndepărtă îndată pe cei care-i ședeau în cale și îi făcu să tacă pe cei care îl împiedecau să vorbească.

Odată ajuns la tribună, era stăpîn pe adunare.

Le explică tuturor că, vrînd să salveze patria, nu fac altceva decît s-o piardă ; că nu se puteau restabili liniștea și încrederea publică prin asasinate și măcel ; că nu trebuiau să facă martiri, ci să pedepsească pe vinovați ; îi înștiință că se votase un tribunal revoluționar ; că numai acestui tribunal îi va reveni de aci înainte dreptul de a fi

informat despre toate delictele politice. Apoi dibaciul orator, după cîteva laude aduse patriotismului lor, după ce îi provocă să se înroleze fără zăbavă în armată, după ce le jură că o dată plecați, el va veghea asupra Republicii, îi pofti să fraternizeze cu franciscanii, unde Camille Desmoulins îi și aștepta.

Mulțimea, schimbată dintr-o dată, strigă :

— Are dreptate ! Trăiască Națiunea !

Și o porniră la drum să fraternizeze cu franciscanii.

Dintr-un salt Danton se afla din nou la Convenție, din strada Saint-Honoré, la Tuileries.

Nimeni nu băgase de seamă lipsa lui. Nici un girondin nu se ridicase de pe bancă.

Se vota organizarea tribunalului revoluționar.

Iată ce se decreta, ce decretau înșiși girondinii, făurind astfel securea ce va tăia propriile lor capete :

Nouă judecători numiți de Convenție vor judeca pe cei ce vor fi trimiși în fața lor, prin decret al Convenției ; nici o instrucție în prealabil ; nici un jurat ; admise toate mijloacele pentru dovedirea culpabilității.

Se vor urmări nu numai cei care comit abuzuri în exercițiul funcțiunii, dar și cei care le părăsesc sau le neglijează ; cei care, prin purtarea lor, cuvintele lor sau scrierile lor, ar putea deruta poporul ; cei care, prin vechile lor posturi amintesc prerogativele asumate abuziv de despoți.

În sala tribunalului va fi în permanență un membru care să primească denunțurile.

Girondinii votaseră pentru tribunalul revoluționar, nu însă și pentru o asemenea redactare, la care Danton s-ar fi opus dacă ar fi fost în sală ; deoarece, ca și ei, chiar Danton avea să fie condamnat de acest tribunal.

Deci ei votară împotriva redactării. Majoritatea cîștigă.

— Asta înseamnă inchiziția ! strigă Vergniaud. Și e mai rea chiar decît cea de la Veneția !

Și se repezi afară din Convenție, urmat de toți prietenii lui care pentru prima oară începeau să întrevadă adîncul prăpastiei unde erau împinși.

XLVIII

LODOÏSKA

Louvet, pe care din neprevedere prietenii îl ridicaseră la tribună, locuia în strada Saint-Honoré, la cîţiva paşi numai de clubul jacobinilor. Îndrăzneala lui de a acuza pe omul cel mai popular, gazda tîmplarului Duplay, pe incoruptibilul Robespierre — cum i se mai spunea — atrase asupra lui ura oamenilor şi ştia că la prima revoltă el va fi prima victimă. De aceea viaţa pe care o ducea semăna de pe acum cu a unui proscris. Nu ieşea din casă, chiar cînd trebuia să se ducă la Convenţie, decît înarmat cu un pumnal şi două pistoale. Noaptea, se refugia la cîte un prieten şi nu se întorcea decît pe furiş la el acasă, unde o găsea pe tînăra şi frumoasa făptură care i se devotase.

Această femeie neliniştită, care veghea fără încetare, auzi trecînd acea delegaţie, care vociferînd şi răcnind cîntece patriotice, se îndrepta către jacobini ; în tumultul strigătelor, auzi : „Moarte girondinilor !“ Şi, fie din cauza grijii ei, fie că i se păruse numai că aude „Moarte lui Louvet“, coborî degrabă, se amestecă în gloată, pătrunse în sală, se urcă în tribune ca să se ascundă, şi acolo ascultă în întregime moţiunea de a fi ucişi *trădătorii, miniştrii perfizi şi reprezentanţii necredincioşi*.

Nu mai avea nici o îndoială ; ceea ce se cerea însemna moartea iubitului ei şi a întregului partid, printre ai cărui şefi era şi el.

Am văzut cum fugise din sală, cum îl întîlnise pe Danton în uşă şi cum, necunoscînd scopul venirii lui acolo, fugise şi mai speriată.

Încotro fugea Lodoïska ?

La început nici ea nu ştia. În ziua aceea nu avea întîlnire cu Louvet. Cui să-i ducă groaznica veste ? Lui Roland ? da, lui Roland, căci el era sufletul Girondei. Dar severa doamnă Roland, cea care îl ocrotea pe soţul ei, va consimţi oare, chiar fiind vorba de un pericol de

moarte, să o lase pe iubita autorului lui *Faublas* să ajungă pînă la el? Nu.

Atunci să se ducă la Vergniaud? Dar acesta nu era niciodată acasă. Toţi oamenii Revoluţiei, ştiind cît de puţin timp mai au de trăit, încercau să-şi dubleze existenţa prin dragoste. Vergniaud precis nu era la el acasă; îl va găsi la domnişoara Candeille, fermecătoarea actriţă care, în egoismul ei, nu şi-ar fi lăsat iubitul să iasă din casă, de teamă să nu i se întîmple vreo nenorocire.

Să meargă la Kervélagan? Dar fără îndoială, dacă nu plecase încă din Paris, se şi afla în mijlocul federaţilor bretoni în cartierul Saint-Marceau.

Din moment ce chiar Bretagne se răsculase, oare nu însemna să termini prin a-i pierde pe girondini căutîndu-le un refugiu tocmai în rîndul bretonilor?

Se oprise în colţul străzii, şovăind să continue sau nu drumul pe Pont Neuf, cînd pe lîngă ea trecu un om în care i se păru că recunoaşte pe unul din ai lor.

Mergea liniştit, cu nepăsarea celui care sau nu cunoaşte pericolul, sau îl disprețuieşte.

Se luă după el.

— Cetăţene, îi spuse, eu sînt Lodoïska, prietena lui Louvet; mi se pare că recunosc în dumneavoastră un girondin sau măcar un prieten de-al lor.

Cel căruia i se adresase o salută respectuos.

— Nu vă înşelaţi, doamnă, îi spuse. Fără să împărtăşesc toate opiniile Girondei, probabil că voi împărţi soarta lor. Azvîrlit în Paris de o mare dragoste şi o mare ură, am stat pe una din băncile prietenilor dumneavoastră, sperînd să duc alături de ei războiul împotriva nobilimii şi privilegiaţilor ei, a căror victimă eram; dar m-am înşelat. Republica, după cît se pare, este atît de puternică, încît fiii ei se dezbină, iar eu nu fac altceva decît să asist la cîrtelile partidului, la acuzaţii de slăbiciune şi de trădare. Vă puteţi încrede în mine, doamnă; numele meu este Jacques Mérey.

Lodoïska auzise de el cum că ar fi un medic savant, devotat Republicii. Îl prinse de braţ.

— Ajutați-mă să-i salvez, spuse ea, și salvați-vă și pe dumneavoastră.

Jacques Mérey dădu din cap.

— Eu cred, îi răspunse, că sîntem cu toții pierduți. Puțin îmi pasă, eu n-am ținut la viață decît pentru dragostea mea, vă pot spune asta dumneavoastră, care nu trăiți decît pentru dragostea dumneavoastră, doamnă; vă stau însă întru totul la dispoziție, dacă vă pot fi de folos cu ceva.

— Dar nu știți ce se petrece, izbucni Lodoïska.

— Ba știu, spuse Jacques, sînt la curent cu toate; acuma am ieșit de la Convenție.

— Dar nu ați ieșit ca mine de la jacobini, spuse Lodoïska. Nu știți că secțiunea Patru-Națiuni și voluntarii de la hale, în număr de vreo mie, au venit în cîntece frenetice și strigăte sălbatice să ceară moartea girondinilor. Uitați-vă, spuse arătîndu-i o nouă coloană de oameni care înainta spre strada Saint-Honoré, cei mai mulți dintre ei sînt înarmați cu săbii și cu sulițe; iată călăii!

Și, într-adevăr, trecînd pe lîngă Jacques Mérey și Lodoïska, oamenii blestemau furioși și amenințau cu moartea.

— Să mergem la Pétion, îi spuse Jacques Mérey; acolo și-au dat întîlnire toți prietenii noștri.

Pétion locuia în strada Montorgueil. Mérey și Lodoïska străbătură halele pline de larmă și strigăte; femeile, care credeau că înrolarea forțată a ultimilor voluntari se datora trădării ministrului de război Beurnonville, a generalului comandant Dumouriez și a girondinilor, se înarmaseră cu cuțite și le agitau, fără să numească pe cineva, dar cerînd moartea trădătorilor. Cîte unele aveau sulițe și cereau să meargă și ele la Convenție.

— Ah, murmură Lodoïska, și cînd te gîndești că oamenilor de la 20 iunie, de la 10 august, de la 21 septembrie li se aduc asemenea învinuiri — nu e cazul să fie dezgustați acești martiri ai poporului să moară pentru ei?

Traversară halele, unde pe masele pătate de vin rămăseseră paharele pe jumătate golite, și ajunseră la casa lui Pétion.

Într-adevăr, conform cuvîntului de ordine, toți girondinii erau adunați aici.

Intrînd în sală, Lodoïska îl zări pe Louvet, alergă la el și îi sări de gît strigînd :

— Te-am regăsit, nu te mai părăsesc !

Apoi îl trase într-un colț al sălii și-l lăsă pe Jacques Mérey să-i explice totul.

Jacques Mérey, fără să spună ceva despre discuția lui cu Danton, îi povesti tot ce știa de la Lodoïska și-i relată ce văzuse și auzise pe stradă.

De aceea majoritatea girondinilor hotărîră că nu avea rost să meargă la Convenție și să înfrunte moartea ; o ședință de noapte era și mai periculoasă decît o ședință de zi în împrejurările în care se găseau, întrucît, așa cum se văzuse, ședința de zi fusese mai mult decît pătimașă.

Fiecare apoi își căută un adăpost unde să-și petreacă noaptea. Vergniaud și Jacques Mérey declarară că pe ei nimic nu i-ar împiedeca să se ducă la Convenție. Cît despre Pétion, în loc să meargă să-și caute un adăpost, după ce ascultase pe Lodoïska și pe Louvet, care îi spuseseră ce pericol îl amenința, se duse la fereastră, o deschise, întinse mîna afară, o trase îndărăt și spuse :

— Plouă, nu se va întîmpla nimic.

Și cu toate rugămințile, refuză să părăsească locuința.

Jacques Mérey, care nu era tot atît de cunoscut ca ceilalți dar mult mai popular, pentru că el fusese cel care le adusese vestea victoriei de la Valmy și a celei de la Jemmapes, oferi camera sa lui Louvet și lui Lodoïska, fiind aproape sigur că locuința lui, unde nu primea pe nimeni și unde nimeni nu-i scria, era necunoscută asasinilor.

După ce-i instală, se duse direct la Convenție unde îl găsi pe Vergniaud așezat în banca lui.

Coloana aceea pe care o întîlniseră Lodoïska și Jacques Mérey, coloană care înainta azvîrlind insulte și amenințări la adresa girondinilor, se îndrepta către Imprimeria lui Gorsas, redactorul șef al foii *Cronique de Paris*, cel care anunțase — cum știm — că Liège nu fusese cucerit de austrieci, cînd de fapt locuitorii din Liège, fugari, pros-

crişi, se răspîndeau pe străzile Parisului, făcînd prin prezenţa lor să crească ura împotriva girondinilor.

Instigatorii rupseră foile tipărite, distruseră presele, împrăştiară plumbul şi jefuiră atelierele.

Cît despre Gorsas, cu un pistol în fiecare mînă, se strecură printre asasinii care îi cereau capul, agitîndu-şi pistoalele şi strigînd ca toată gloata :

— Moarte lui Gorsas !

La poartă dădu peste o îmbulzeală atît de mare încît se temu să nu fie recunoscut de muncitorii altei tipografii ; se furişă în prima curte printr-o poartă întredeschisă pe care o zăvorî, sări peste zidul acestei curţi şi se duse direct la secţiunea din care făcea parte.

Secţiunea hotărî să meargă împreună cu el şi să depună plîngere la Convenţie.

În acest timp răsculaţii hotărau să procedeze întocmai, şi la Flévée, care, ca şi Gorsas, publica o foaie girondină.

Ca şi la Gorsas, jefuiră, dădură foc şi azvîrliră totul în stradă.

Coloana devastatoare nu înţelegea să se mulţumească cu atît. Se duse la Convenţie ca să ceară moartea a trei sute de deputaţi. În spatele acestor cereri se simţea mîna lui Marat. Numai el proceda cu cifre exacte.

Dar iată că, în timp ce răsculaţii intrau printr-o parte, Gorsas şi membrii secţiunii intrau prin cealaltă ca acuzatori. Gorsas, ţinînd încă cele două pistoale în mîini, se avîntă la tribună.

De două ori inviolabil — ca jurnalist şi ca membru al Convenţiei — el venea aci să ceară dreptate împotriva celor care îi devastaseră presele.

Răsculaţii se opriră miraţi ; ei veneau aci ca acuzatori ai girondinilor şi iată că erau acuzaţi ca jefuitori, ca hoţi şi ca asasini.

Un deputat se urcă la tribună. Era Barrère. Se întoarse către răsculaţi şi spuse :

— Eu nu ştiu ce căutaţi aici şi ce vreţi să cereţi ; ştiu doar că s-a hotărît ca în noaptea asta să fie tăiate capete de deputaţi. Cetăţeni, spuse întinzînd spre ei o mînă ameninţătoare, aflaţi, o dată pentru totdeauna, că toate cape-

tele deputaților sînt bine asigurate ; capetele deputaților nu numai că stau bine așezate pe umerii lor, dar stau și în fruntea departamentelor Republicii. Cine ar îndrăzni să decapiteze un departament al Franței ? În ziua în care s-ar comite o asemenea crimă, Republica însăși ar fi dizolvată. Cetățeni răi, duceți-vă pe la casele voastre, adăugă el, și nu vă mai întoarceți cu asemenea gînduri.

Răsculații chibzuiră o clipă. Apoi unul din șefi înaintă, îi asigură că atît el cît și oamenii lui sînt devotați Republicii și ceru să defileze prin fața reprezentanților și să strige : „Trăiască Națiunea !"

Li se acordă această favoare.

Cînd trecu prin fața băncilor Girondei, ocupate doar de Vergniaud și de Jacques Mérey, amîndoi se ridicară și își încrucișară ca o sfidare brațele peste piept.

În noaptea aceea, de 10 spre 11 martie, Convenția, nemaiavînd nici bani, nici armată organizată, nici forța dinlăuntru și unitatea care îi asigurase existența, în noaptea aceea Convenția plăsmui fantoma sîngeroasă, TEROAREA, care, timp de aproape un secol, înspăimîntă Europa și făcu Revoluția de neînțeles.

Teroarea fusese înarmată cu o spadă împotriva Parisului, iar Parisul o trimisese înapoi omenirii înarmată cu o secure.

Armata, înfrîntă nu prin luptă sau ciocniri, ci prin îndoială și prin plictiseală, armata, demoralizată, fugea din fața inamicului ; ea se întorcea în Franța ca să predea Franța.

Văzu la frontieră Teroarea, se opri și ținu piept inamicului.

Această armată era tot ce îi mai rămînea Republicii. Nimic altceva ca să trimită la Lyon ; nimic pentru Nantes.

Voluntarii noștri abia făceau față ca să mențină Belgia, care ne scăpa.

Au fost trimiși în Belgia voluntarii.

La Lyon — Callot-d'Herbois ; la Nantes — Carrier.

Cu alte cuvinte, Teroarea !

XLIX

DOI OAMENI DE STAT

Ședința durase pînă la ziuă. Danton ațipise pe banca lui, zdrobit de oboseală ; nimeni nu se gîndea să-l trezească.

Părea un leu adormit de care nimeni nu îndrăznea să se apropie.

Jacques Mérey așteptă să se evacueze sala încet, strînse cîteva mîini, schimbă un surîs și o ridicare din umeri cu Vergniaud, apoi se duse la Danton și-i puse mîna pe braț.

Danton se trezi brusc și-și duse mîna la piept, unde ținea ascuns un pumnal.

Fiecare dintre ei, cînd se culca, nu știa dacă a doua zi nu se va trezi prizonier. Cîteva minute de odihnă fuseseră de-ajuns ca să-i redea colosului forța.

În ce-l privea pe Jacques Mérey, el era înzestrat cu acea putere de neînvins a muncitorilor și a savanților obișnuiți să lupte împotriva somnului.

Jacques Mérey îl luă de braț și ieși de la Convenție împreună cu el.

Pe coridor îl întîlniră pe Marat, care sta de vorbă cu Panis.

Cînd îi văzu, Marat veni spre ei, îi aruncă în treacăt o privire plină de ură lui Jacques Mérey, îi spuse cîteva cuvinte la ureche lui Danton și se îndepărtă.

— Ptiu ! făcu Danton plin de scîrbă. Sînge ! Mizerabilul ! mereu sînge ! nu-i trebuie decît sînge ! Hai să ieșim de aici, jumătate din oamenii ăștia îmi fac scîrbă sau milă ; simt nevoie să respir aer curat.

Îl duse cu el în grădinile Tuileries.

Era dimineața de 11 martie. Pămîntul, acoperit cu un ușor strat de zăpadă, înghețase. Ca prin niște cristale, răsărind, soarele strălucea prin turțurii de gheață, și se simțea în copaci că mantia de iarnă fusese azvîrlită pe umerii bunului aprilie ; porumbeii guleraţi zburau din copac în copac, în uguit de dragoste, făcînd să se scuture de pe ramuri o ploaie de diamante, iar vrăbiile, deodată mai pu-

ţin înfrigurate, săreau sporovăind printre tufele de liliac şi iasomie.

Danton respiră adînc aerul primăvăratic şi întreaga lui fiinţă păru că se redeşteaptă la viaţă.

— Uite, spuse el, pomi, porumbei şi păsări, cărora puţin le pasă de toate dezbaterile noastre şi care nu cunosc nici pe montagnarzi, nici pe girondini, nici pe jacobini, nici pe franciscani.

— Adaugă — îl întrerupse Jacques Mérey — nici pe Robespierre, nici pe Marat. Sînt fericiţi.

— Admiră, liber-cugetătorule, continuă Danton, cum în mijlocul tuturor acestora natura îşi urmează drumul ei imuabil. Într-o lună de zile mugurii pomilor vor plesni, păsările se vor iubi, florile îşi vor deschide corolele, un cîntec de dragoste va umple văzduhul, cuiburile vor atîrna în crengi, polenul va pluti dătător de viaţă în aer, rîndunelele vor zbura pînă sub ferestrele Convenţiei să ciripească : „Am venit înapoi să săvîrşim marea operă a Domnului, operă care din înlănţuirea vieţii cu moartea înfăptuieşte eternitatea. Voi ceilalţi regi ai creaţiei, ce faceţi, voi vă iubiţi ca noi ?“

Două voci le vor răspunde : „Ură !“ scheunată ca cea a vulpii şi va continua : „Nu vă încredeţi, cetăţeni ; nu vă încredeţi în părinţii voştri, în fraţii, în prietenii voştri, în copiii voştri. Sîntem înconjuraţi de trădători. Dumouriez trădează. Valence trădează. Custine trădează. Dreapta trădează, cei din băncile de jos trădează, Gironde trădează. Ne învăluie un lanţ de trădători : Pitt ţine de un capăt ; de aici îl văd pe cel care ţine de celălalt capăt ; şi inelele acestui lanţ sînt de aur.“

Cealaltă voce, orăcăindă, ca a broaştei rîioase, va răspunde : „Sînge, sînge, sînge !“

Eh ! Vei avea sînge, continuă Danton cu un surîs melancolic. Cîţi dintre noi, care mai vedem primăvara aceasta, nu o vor mai vedea pe cea viitoare, şi cîţi alţii nu o vor vedea pe cea care îi va urma !

— Dar eşti sinistru în dimineaţa asta, Danton !

Danton ridică din umeri :

— Sînt ca omul acela despre care vorbeşte cronicarul Joseph, care timp de şapte zile s-a învîrtit în jurul oraşului sfînt strigînd : „Nenorocire Ierusalimului ; nenoro-

rocire Ierusalimului !“ și în ziua a opta a strigat : „Nenorocire mie însumi !“ O piatră aruncată de pe metereze i-a zdrobit capul.

— Noi sîntem Ierusalimul, nu-i așa, noi, girondinii, spuse Jacques, iar tu ești omul cu profeția ?

— Ce vrei, Dumnezeu ne-a pedepsit pe toți să fim legați la ochi.

— Dar pentru că tu singur vezi clar, pentru că tu singur îți știi drumul prin mijlocul mulțimii de smintiți, de ce nu te depărtezi de acești doi oameni, de Marat, care îți dezonorează politica, și de Robespierre care îți subminează popularitatea, iar popularitatea distrusă, tu singur ai spus-o, îți va amenința viața !

— Ce vrei ? spuse nepăsător Danton, uite primăvara care se întoarce ! eu nu sînt un lepros ca Marat, nu sînt ipocrit ca Robespierre, sînt un om din carne și sînge, vreau să trăiesc cele cîteva zile care îmi mai rămîn de trăit.

— Danton, bagă de seamă, în situația în care e Franța, în situația în care e Republica, cu locul pe care l-ai cucerit în Convenție, o asemenea nepăsare sau o asemenea descurajare sînt o adevărată crimă. Nu vezi că nava Franței nu are nici un pilot, tocmai pentru că a avut prea mulți ? Nu îngădui să-i fie luată cîrma nici de un ipocrit, nici de un nebun. Ia treburile în mîna ta puternică ; pune frînă plebei ; dă impuls spiritului public, dă o linie diriguitoare Adunării ; strivește-i ca pe niște reptile abjecte pe Marat în propriul lui venin, și pe Robespierre în propriul lui orgoliu ; în momentul de față tu singur poți să faci ce vrei la Convenție ; fii omul pe care îl aștept ; ajută cu forța ta partea slabă dar cinstită a Adunării. Vom uita trecutul și te vom urma ; ambiția ta va fi salvarea patriei.

Danton își ațintì privirea în ochii lui Jacques, de parcă ar fi vrut să-i citească pînă în străfundul sufletului.

Apoi deodată îl întrebă :

— În numele cui îmi vorbești ?

— În numele celor care îl disprețuiesc pe Marat și îl detestă pe Robespierre.

— Că îl disprețuiesc pe Marat, o știe toată lumea, pentru că am spus-o în gura mare la tribună ; dar cine ți-a spus că l-aș detesta pe Robespierre ?

— Interesul tău politic şi, în lipsa interesului politic, instinctul tău de conservare. Robespierre a şi mîriit împotriva ta cuvinte cumplite, şi dacă tu nu te grăbeşti, ţi-o va lua el înainte.

— Eşti însărcinat cu vreun mandat pe lîngă mine ?

— Nu, dar sînt gata să-l primesc pe al tău.

— Şi mi-ai răspunde de girondinii tăi ?

— Eu nu răspund decît de un lucru, de dorinţa de a te avea şef. Te cred singurul în stare să răstorni şi să întemeiezi ceva.

— Tu crezi toate astea despre mine, pentru că mă cunoşti de mult ; dar prietenii tăi... prietenii tăi nu au încredere în mine ; eu m-aş pierde, m-aş compromite pentru ei şi, lipsit de popularitate, ei m-ar preda inamicilor mei. Nu ! *Alea jacta est !* Să hotărască moartea !

— Danton !...

— Nu, între voi ceilalţi şi mine există o prăpastie de netrecut : sîngele din septembrie pe care totuşi nu eu l-am făcut să curgă. Într-o zi cînd vom avea timp de pierdut, am să-ţi povestesc cum a fost. Pînă atunci, ascultă, Mérey : eu ţin la tine de mult ; în ultima vreme tu ai făcut pentru mine tot ceea ce un prieten, tot ceea ce un frate putea să facă. Ei bine ! cît timp mai sînt încă puternic, cere-mi ceva.

Jacques îl privi lung.

— Ce vrei să-ţi cer ? Eu sînt un savant, mult mai bogat decît este în mod obişnuit un savant. Am o avere destul de însemnată în Champagne şi pe lîngă Argonne, iar dacă aş vrea să-mi exercit profesiunea aş cîştiga grămezi de aur. Am fost numit deputat împotriva voinţei mele. Nu am acceptat decît din ură împotriva privilegiaţilor pe care vroiam să-i combat. Am votat pentru închisoarea pe viaţă în procesul lui Ludovic al XVI-lea, pentru că, medic fiind, nu puteam să votez pentru moarte ; dar de atunci votul meu a precedat sau a urmat în mod constant voturilor celor mai înflăcărate pentru binele naţiunii. Ce vrei să faci pentru mine ? Eu nu doresc nimic, iar după ce tînjesc eu tu nu-mi poţi da înapoi.

— Cine ştie ? Gîndeşte-te. Poate mîine furtunile tribunei ne vor îndepărta unul de celălalt pentru totdeauna. Cere-mi ce vrei, şi cine ştie, poate voi reuşi să te ulmesc.

— Oh, e o poveste prea lungă, spuse Jacques Mérey.

— Ascultă, spuse Danton : am cumpărat şi mobilat o casă la ţară, pe colinele de la Sèvres. Să luăm o trăsură şi să mergem acolo să luăm prînzul împreună. Nu e neapărată nevoie să te întorci. Te aşteaptă cineva ?

— Nu, dimpotrivă, cu cît mă voi întoarce mai tîrziu, cu atît îmi vor fi mai recunoscători cei care sînt la mine acasă.

— Ei bine, uite o trăsură. Să ne urcăm ; vino, şi ai să-mi spui povestea ta pe drum.

Se urcară în trăsură.

— La Sèvres ! porunci Danton.

Trăsura o porni.

Pe drum Jacques Mérey îi povesti lui Danton întreaga şi lunga lui poveste, şi spre marea lui mirare acest om de bronz îl ascultă fără să piardă un cuvînt, putîndu-i-se pe faţă citi emoţiile prin care trecea.

În sfîrşit, Jacques Mérey ajunse la adevăratul motiv al mărturisirii lui. După ce îi relată fuga, sau mai bine zis răpirea Evei de către d-ra de Chazelay, după ce îi spuse cum la Mayence îi pierduse urma, neputînd să meargă după ea în inima Germaniei, îi ceru ceea ce era mai greu de făcut, fiind în strînsă legătură cu acuzaţia de trădare permanent suspendată de Robespierre deasupra capului lui Danton :

— Tu, care ai atîtea relaţii în străinătate, ai putea să afli unde se găseşte ea acum ?

— Danton îşi fixă privirea în ochii lui Jacques.

— Viaţa mea este acolo, continuă Mérey, şi dacă nu pot nădăjdui că o voi găsi, cum nu cred în nimic altceva, de îndată ce Franţa nu vai mai avea nevoie de mine, îmi voi zbura creierii.

Ajunseră la poarta unei case de ţară. Trăsura se opri, cei doi oameni coborîră fără un cuvînt şi urcară la primul etaj într-o sufragerie frumoasă.

În vatră ardea un foc mare, şi masa era aranjată cu mai multe tacîmuri.

— Aştepţi lume la prînz ? întrebă Jacques.

— Nu, dar mă întorc rareori singur ; servitorul meu ştie asta şi e totdeauna pregătit.

Apoi se apropie de fereastră şi în timp ce Jacques Mérey îşi încălzea picioarele, Danton îşi rezemă fruntea încinsă de geamul îngheţat şi rămase acolo nemişcat.

Mérey înţelese că trebuia să-l lase în gîndurile lui.

După cîteva minute Danton făcu o mişcare.

Apoi, întorcînd capul peste umăr, spuse :

— Vino să vezi !

— Să văd ce ? întrebă Jacques.

— Priveşte ! spuse iar Danton.

Şi îl trase lîngă cel mai apropiat ochi de geam de unde privea el.

Atunci Jacques văzu în partea cealaltă a unei mici grădini lungă de vreo douăzeci şi cinci-treizeci de paşi un cap mic blond, sprijinit în coate la fereastra deschisă a casei, pierdut într-o garnitură de blană ce-i cuprindea umerii.

Copila putea să aibe şaisprezece ani.

— Cum o găseşti ? întrebă Danton.

— E o tînără fermecătoare, spuse Jacques Mérey.

— Seamănă cu Eva ta ?

— Toate blondele seamănă între ele, spuse Jacques, dar nu pentru cel care iubeşte.

— Lasă-mă să deschid fereastra şi să vorbesc puţin cu ea.

— O cunoşti ?

— Da.

— Şi vorbeşti cu ea ?

— Fără îndoială. Trebuie s-o obişnuiesc mai întîi cu urîţenia mea.

— Şi pe urmă ?

— O voi obişnui cu reputaţia mea.

— Şi după aceea ?

— Am să fac din ea soţia mea.

— Soţia ta ! izbucni Jacques privindu-l uluit. Sînt abia opt zile de cînd a murit soţia ta !

— Da, e un lucru stabilit de pe cînd trăia acea minunată făptură pe care am pierdut-o ; Louise Gely e numele fetei, este fina noastră şi ea a indicat-o să ţină locul de mamă copiilor ei.

Danton deschise fereastra.

Jacques Mérey se retrase.

Atunci cel căruia i se spunea omul sîngeros începu cu fata o idilă à la Gessner. Îi vorbi despre primăvară, despre dragoste, despre flori, despre viața tihnită și despre fericirea conjugală. Era tînăr, tandru, îndrăgostit, poetic. Jacques, cu capul sprijinit în mînă, privea și asculta uluit. Acum înțelegea fascinația care o exercita Danton asupra unei femei ; și se gîndea la aceea a șarpelui asupra păsării. În sfîrșit, Danton îi spuse delicatei fete să fie atentă cînd vremea e friguroasă, să se păzească de aerul înghețat care se ridica de pe Sena spre vîrful colinelor. Auzi cum se închide fereastra Louisei și cum Danton, radiind, o închidea pe a lui.

Retrăgîndu-se, din vîrful degetelor, Louise îi trimisese un sărut.

— În adevăr, îi spuse Jacques cînd îl văzu închizînd fereastra și așezindu-se radios la masă, în adevăr mă uluiești.

— De ce ? întrebă Danton. În ochii tăi de filozof și de medic, eu sînt un om. Ce ți-am spus azi dimineață ? Că probabil tu nu vei vedea florile lui 94 și eu pe ale lui 95. Ei bine ! eu vreau să trăiesc pînă atunci.

— Va să zică, tu crezi că această fată te va iubi ?

— Știu eu ? Am făcut mari servicii familiei ei. Taicăsău era portărel de serviciu la audieri, la parlament ; i-am făcut rost de un post mai rentabil la ministerul Marinei. Li s-a și vorbit cîte ceva despre căsătorie ; tatăl este regalist, mama evlavioasă. Cum se potrivesc ! Ieri le-am făcut o vizită : tatăl ei m-a învinuit de faptele din septembrie ; mama ei mi-a spus că bărbatul care se va căsători cu fata ei va trebui să-și împlinească datoriile religioase înainte de a o lua.

— Și tu ai să faci asta ?

— Voi face tot ce-mi vor cere, pentru îndeplinirea dorinței mele. Eu sînt tribunul libertății, dar sînt sclavul naturii. E un complot în toate astea — complotul femeii sfinte, al soției mele care a murit și care era regalistă ; recăsătorindu-mă cu o frumoasă fată regalistă, ea crede de acolo, din fundul mormîntului ei, că mă scoate din Re-

voluție și că face din mine un apărător al văduvei și al orfanului de la Temple.

— Tu crezi uneori în asemenea utopii ?

— Eu ? și ridică din umeri. Eu nu mă gîndesc la nimic. Copilul de la Temple, Egalité, Chartres, Monsieur — fratele regelui cum îl numesc — parcă nu e sortit morții și nu va muri și el ? Ceea ce vreau eu este să-mi dublez zilele cu nopțile ; noaptea să mă îndîrjesc în dragoste și ziua în luptă ; înseamnă să lupt, să mă consum, să mă omor eu însumi, dacă e posibil înainte de a o face ei ! Nu m-au botezat ei Mirabeau din 93 ?

Și tot vorbind, Danton înghițea pe nerăsuflate fripturi în sînge și bea zdravăn. Pentru a face față unei asemenea naturi trebuiau ospețe de leu.

— Te întorci la Paris ? îl întrebă Jacques după ce mîncase.

— Pe cuvîntul meu, nu ! răspunse Danton. Sînt obosit, rămîn aici toată ziua ; poate mă refac privind, cine știe ? poate stînd de vorbă. Este prima oară că tînăra copilă îmi trimite o mîngîiere ; îi voi înapoia sărutul pe care mi l-a trimis.

— Atunci pot să mă folosesc de trăsura ta ?

— Bineînțeles, dacă nu preferi să rămîi cu mine !

— Nu, trebuie să mă duc să redau libertatea celor doi porumbei pe care vocea prietenului meu Danton i-a speriat.

— Bine ! pun prinsoare că e vorba de Louvet și de Lodoïska.

— Exact ! spuse rîzînd Jacques.

— Dacă îi voi putea salva pe acești doi, spuse Danton, o voi face — prea se iubesc.

— Și dacă nu-i vei putea salva ? întrebă Jacques.

— Voi face în așa fel să moară împreună.

Jacques îi întinse mîna ; Danton i-o strînse cu afecțiune. Apoi, cum Jacques încerca să și-o retragă, el i-o reținu.

— Jacques, îi spuse, la Mayence ai pierdut urma Evei tale și a domnișoarei de Chazelay ?

— Da.

— Ei bine ! Fii liniştit, voi da de urma lor. Dar să nu se afle niciodată nici prin cine, nici cum vei avea veşti despre ele.

Jacques scoase un strigăt şi se aruncă în braţele lui Danton cu ochii plini de lacrimi.

— Ei, lasă, făcu Danton, vezi că şi tu eşti om ?!

L

TRĂDAREA LUI DUMOURIEZ

Robespierre spusese în vestita şedinţă a Convenţiei :

— *Eu nu răspund de Dumouriez, dar am încredere în el.*

Dacă mai revenim la Dumouriez este pentru că soarta girondinilor era legată de soarta lui şi pentru că soarta eroului nostru Jacques Mérey era legată de cea a girondinilor.

Bineînţeles că am fi putut trece mai repede decît am făcut-o peste acele îngrozitoare evenimente. Dar care este omul de inimă, adevăratul patriot care, cu pana în mînă, aplecat asupra acelor doi ani, 92 şi 93, asupra acestor două abisuri, să nu fie prins de ameţeala de a povesti ?

Poate ar fi fost mai bine, în folosul cărţii noastre, să apropiem cele două părţi romantice şi să nu scriem între ele decît aceste cuvinte :

Jacques Mérey, numit deputat în Convenţia Naţională, a trecut de partea girondinilor, şi, înfrînt ca şi ei, a fost proscris o dată cu ei.

Dar cu cît înaintăm în vîrstă, cu cît mai adînc păşim pe terenul mişcător al artei şi al politicii, cu atît mai convinşi sîntem că, în zile de luptă ca acelea în care sîntem şi atîta timp cît marele principiu proclamat de părinţii noştri nu va fi religia lumii noi, fiecare dintre noi trebuie să aducă partea lui de contribuţie la reabilitarea acestor oameni, prea calomniaţi de idilele regaliste prin acea miere

de beladonă și omagul otrăvitor, dulce buzelor, mortal însă inteligenței și inimii.

Să revenim deci la Dumouriez și încă o dată să absolvim partidul Montagne, în persoana lui Danton, și partidul Gironde prin Guadet și Gensonné, de orice complicitate cu Dumouriez, care nu putea să-și justifice trădarea nici măcar cu nerecunoștința țării.

Trădarea o avea în inimă, de cum părăsise Parisul în ianuarie ; el se angajase față de coaliție să-l salveze pe rege, dar capul regelui căzuse.

Ca să probeze că nu fusese complice la executarea regelui, nu rămăsese altceva decît să trădeze Franța.

Și într-adevăr, el nu se avea bine cu nici unul dintre partide.

Se pusese rău cu jacobinii care, pe bună dreptate, îl considerau regalist sau cel puțin din grupul prințului de Orléans ;

Rău cu regaliștii, pentru că salvase de două ori Franța de invazie, — o dată la Valmy și apoi la Jemmapes ;

Rău cu Danton, care vroia unirea Țărilor-de-Jos cu Franța, în timp ce el ținea la independența Belgiei ;

Rău, în fine, cu girondinii care, în timp ce el negocia cu Anglia, declaraseră cu brutalitate război Angliei.

Numai armata era de partea lui.

Dar iată că trei zile după ce Robespierre, fără să răspundă de Dumouriez își afirmase încrederea în el, sosi din partea acestuia o scrisoare adresată girondinului Gensonné, președintele Convenției.

Putea fi socotită, într-un fel, ca pereche la manifestul lui La Fayette.

O separare totală de principii, o amenințare la adresa Convenției, un plan politic opus complet politicii Convenției.

Chiar în momentul primirii scrisorii, Barrière vru să o aducă la cunoștință Convenției, să ceară arestarea precum și acuzarea lui Dumouriez. Dar un om se opuse acestei propuneri.

Acesta, dublă forță fizică și morală, nu-și făcea niciodată griji de răul care i se putea întîmpla dintr-o adeziune sau o propunere făcută de el. Pînă în ziua în care, pentru propria lui apărare și ca să nu cadă împreună cu girondi-

nii, fusese constrîns să se declare împotriva lor, el nu scosese niciodată vreun cuvînt care să nu-i treacă prin suflet.

El vorbea, apoi, din ceea ce spunea se întîmpla ce vroia Dumnezeu.

Şi de astă dată, fără să-i pese de dizgraţia care s-ar putea răsfrînge asupra lui prin opoziţia la recomandarea de a acuza şi a aresta pe Dumouriez, el izbucni :

— Ce faceţi ? Vreţi să decretaţi arestarea acestui om ; bine, dar voi ştiţi că el este idolul armatei ? Nu i-aţi văzut la parăzi pe soldaţi sărutîndu-i ca nişte fanatici mîinile, hainele, cizmele ? Aşteptaţi măcar să efectueze retragerea. Cine o va face, şi cum o va face fără el ?

Apoi, dintr-o singură frază, aruncă o rază de soare asupra acestei ciudate dualităţi pe care de atunci încolo fiecare putea să o înţeleagă :

— *El şi-a pierdut capul ca om politic, dar nu ca general.*

Comitetul căzu de acord cu părerea lui Danton.

Evident, se puse această întrebare :

— Ce trebuie făcut ?

— Să trimitem acolo o comisie mixtă şi să-l determinăm să retracteze scrisoarea, propuse Danton.

— Dar cine se va expune să atace lupul în hăţişul lui ?

Danton schimbă o privire cu colegul său Lacroix.

— Eu şi Lacroix, dacă vreţi, mergem pentru Montagne, — cu condiţia însă ca Gensonné şi Guadet să ne însoţească din partea Girondei.

Propunerea fu adusă la cunoştinţa lui Gensonné şi a lui Guadet, dar aceştia pretinzînd că sînt şi aşa destul de compromişi, refuzară.

Danton se oferi atunci să plece singur cu Lacroix ; comitetul se angajă să păstreze scrisoarea pînă la întoarcerea lor.

Şi efectiv Dumouriez nu putea fi arestat în mijlocul armatei lui. Toţi acei oameni pe care îi dusese la victorie, toţi acei viteji care aveau încredere în inima lui de francez, şi care nu ştiau că trădează, l-ar fi apărat.

Fără îndoială, voluntarii care părăseau Parisul, care auziseră strigîndu-se în gura mare despre trădarea lui Dumouriez, care avuseseră o clipă intenţia să vină chiar

pe băncile Convenției și să-i ucidă pe girondini ca fiind complicii lui Dumouriez, aceia s-ar fi dus bucuroși pînă în infern să-l aresteze pe Dumouriez. Numai că soldații lui l-ar fi apărat și războiul civil s-ar fi mutat astfel chiar în sînul armatei.

Trebuia ca soldații francezi să-l vadă în mijlocul austriecilor, fraternizînd cu ei, pentru ca armele să le scape din mîini, și încrederea ce o aveau în el să dispară.

Dar înainte de a se face lumină în sufletul lui neîncrezător și înainte de a se întîlni cu Danton, generalul Dumouriez, constrîns de dușmanul care dispunea de cincizeci de mii de oameni și care știa că francezii nu au decît treizeci și cinci de mii, se văzu obligat să accepte lupta.

Fu o înfrîngere. Ea se numi înfrîngerea de la Nerwinde, după numele satului unde se dăduse lupta cea mai distrugătoare. Cucerit și recucerit de trei ori — a treia oară de către austrieci, — Nerwinde se transformă într-un morman de cadavre ; de pe străzile lui trebuiră să fie ridicați o mie cinci sute de morți.

Așezarea terenului se asemăna mult cu cea de la Jemmapes.

Planul era același.

Miranda, un bătrîn general spaniol, calomniat de Dumouriez, devenit francez din dragoste pentru libertate și care avea să redevină spaniol pentru a-l ajuta pe Bolivar să întemeieze republicile Americii de Sud, comanda în această luptă aripa stîngă.

Era poziția lui Dampierre la Jemmapes.

Ducele de Chartres — ca și la Jemmapes — comanda centrul, generalul Valence, ginerele lui Sillery-Genlis, comanda aripa dreaptă.

Ca și la Jemmapes, cînd lăsase să fie zdrobit Dampierre, pînă ce venise momentul potrivit ca să-l arunce în luptă pe ducele de Chartres, hotărînd astfel succesul bătăliei, la Nerwinde trebuia să lase să fie înfrînt Miranda, pînă cînd Valence, învingător în dreapta, și ducele de Chartres, învingător în centru, — să revină și să-l scape.

Dar întîmplarea făcuse ca în armata inamică pe care Dumouriez o avea în față, să se afle și un prinț.

Era prințul Karl, fiul împăratului Leopold, care și el se găsea la primele lupte, și a cărui popularitate avea nevoie de o victorie.

Superioritatea numerică îi asigură această victorie. Miranda, care în planul lui de bătaie trebuia să ocupe Leave și Osmaël, era spre ora prînzului stăpîn pe ele. Dar atunci Cobourg, pentru a înlesni o victorie prințului Karl, împinse împotriva lui Miranda coloane după coloane.

Cea mai mare parte a corpului francez comandat de generalul spaniol se compunea din voluntari, care văzînd puhoiul fără sfîrșit revărsîndu-se peste ei, se împrăștiară în dezordine, cărîndu-l pe general pînă la Tirlemont, cu toate eforturile supraomenești ale acestuia de a-i opri.

Spre amiază Dumouriez primise vestea victoriei lui Miranda, dar nimic în legătură cu înfrîngerea lui. Bubuitul propriului lui tun îl împiedică să calculeze intensificarea sau descreșterea loviturilor de tun din partea cealaltă.

În sfîrșit, spre seară, gonit din Nerwinde, nemaiavînd decît o mie cinci sute de oameni în jurul lui, socotise că se va sprijini pe cei șapte sau opt mii de oameni ai lui Miranda.

Dar din cei șapt-opt mii de oameni ai lui Miranda nu mai rămăseseră decît cîteva sute de fugari.

Dumouriez află de înfrîngere de la locotenentul lui, în momentul în care, socotind ziua încheiată, tocmai descălecase. Se urcă din nou pe cal și însoțit de cei doi aghiotanți, domnișoarele de Fernig, urmat doar de cîțiva oameni, o pornește în galop, scapă ca prin minune de ulanii care cutreierau cîmpia, sosește la Tirlemont la miezul nopții; îl găsește acolo pe Miranda aproape singur, sfîrșit de eforturile făcute.

Din Tirlemont dă ordin de retragere.

Dumouriez operează această retragere, începînd de a doua zi, și însuși Cobourg confirmă în buletinul său, justificînd astfel cuvintele lui Danton, că dacă Dumouriez își pierduse capul ca om politic, nu și-l pierduse ca general, și că această retragere fusese o capodoperă de strategie.

Dar nu e mai puțin adevărat că Dumouriez își pierduse prestigiul; generalul norocos era înfrînt.

Pornind de la Bruxelles, Danton și Lacroix întîlniseră pe drum numai fugari. După spusele lor nu mai exista armată și dușmanul putea merge pînă la Paris fără să fie împiedicat de nimeni.

Asemenea vești îl făceau pe Danton să ridice din umeri.

Cei doi comisari sosiră la Louvain.

Li se anunță că generalul alergase el însuși la tun, cînd armata imperială atacase cele două sate, Op și Neervoelpe.

Cei doi împuterniciți luară niște cai de poștă și, mergînd după zgomotul artileriei, ajunseră în mijlocul bătăliei, unde îl găsiră pe Dumouriez care făcea eforturi să respingă inamicul.

Zărindu-i, generalul făcu un gest de nerăbdare.

Nimeriseră în locul cel mai periculos, și gloanțele și ghiulelele cădeau ca grindina în jurul lor.

— Ce căutați aici ? le strigă Dumouriez.

— Am venit să-ți cerem socoteală de purtarea dumitale, răspunseră Danton și Lacroix.

— Bineînțeles ! spuse Dumouriez. Purtarea mea, iat-o !

Și scoțîndu-și sabia o porni în fruntea unui regiment de husari, atacă în plin și puse mîna pe două piese de artilerie care îl stînjeneau foarte mult.

Danton și Lacroix rămaseră nepăsători.

Întorcîndu-se, Dumouriez dădu iar peste ei.

— Ce faceți aici ?

— Vă așteptăm, răspunse Danton.

— Nu aici e locul dumneavoastră, răspunse generalul ; dacă unul dintre dumneavoastră ar fi ucis sau rănit, nu inamicul ar fi acuzat, ci eu. Duceți-vă și așteptați-mă la Louvain ; astă seară voi fi acolo.

Era ceva sincer în vorbele lui Dumouriez ; așa că cei doi comisari se întoarseră la pas, fără grabă, de teamă să nu se creadă că fugeau.

Dumouriez veni punctual la întîlnire.

Se înțelege că de la primele cuvinte conversația luă un ton de răutate, deloc indicat pentru împăcarea generalului cu Montagne.

Cele două păreri erau atît de opuse una alteia, — cea a lui Danton, optînd pentru păstrarea cu orice preț a

Belgiei şi acceptarea asignaţilor francezi, cea a lui Dumouriez, dimpotrivă, cerînd ca Belgia să rămînă liberă, — încît nu exista o cale de înţelegere.

Seara trecu în acuzări reciproce. Dumouriez refuză categoric să-şi retracteze scrisoarea ; acceptă numai să scrie cîteva cuvinte :

Generalul Dumouriez roagă Convenţia să nu hotărască încă nimic asupra scrisorii sale din 12 martie, înainte ca el să fi avut timp să trimită explicaţii.

Deputaţii plecaseră către miezul nopţii înarmaţi cu această scrisoare lipsită de importanţă.

A doua zi avu loc un nou atac al armatei imperiale ; Blierbeck fu atacat şi cucerit de o coloană de grenadieri unguri.

Pierzînd mai mult de jumătate din oameni, coloana de grenadieri unguri fu pe dată izgonită de către regimentul din Auvergne, comandat de colonelul Dumas, care îi captură două tunuri.

Se dădură trei atacuri succesive, toate trei respinse. Austriecii, destul de păgubiţi, se retraseră cu cîteva leghe.

Dar chiar în dimineaţa următoare plecării comisarilor, Dumouriez, care de aci înainte nu mai avea nici o temere că ar putea fi stînjenit în negocierile sale, trimise pe colonelul Montjoye la cartierul general al prinţului Cobourg. Îl însărcinase să-l vadă pe colonelul Mack, şeful statului major al armatei imperiale.

Pretextul era, ca întotdeauna, o suspendare a luptei, schimbul de prizonieri şi îngroparea morţilor.

Mack lăsă să se înţeleagă că ar fi fericit să discute direct cu generalul francez.

A doua zi după această propunere, colonelul Montjoye se reîntorcea la cartierul general şi-l invita pe colonelul Mack din partea generalului Dumouriez să vină în aceeaşi zi la Louvain.

Vorbind despre colonelul Mack, Dumouriez spune în *Memoriile* sale : *Ofiţer de o rară valoare.*

La acea epocă, într-adevăr aceasta era reputaţia lui Mack.

Era un bărbat de patruzeci şi unu de ani ; născut în Franconia, dintr-o familie săracă, intrase în serviciul Aus-

triei într-un regiment de dragoni și trecuse prin toate gradele înainte de a ajunge la cel de colonel.

Făcuse războiul de șapte ani sub comanda contelui de Lacy, și războiul din Turcia sub feld-mareșalul Landon.

În 1792 fusese trimis prințului Cobourg, care-l numise șef al statului major. Cum la acea epocă nu trecuse prin nici unul din dezastrele care-i ilustrează numele atît de trist după aceea, el avea reputația unuia dintre cei mai distinși ofițeri ai armatei austriece.

Iată ce încheieri fățișe se stipulaseră cu această ocazie :

1) Va fi un armistițiu tacit ; după acest armistițiu, francezii se vor retrage încet spre Bruxelles, în ordine și fără să fie hărțuiți.

2) Trupele imperiale nu vor mai efectua atacuri puternice, iar din partea lui, generalul nu va căuta să angajeze lupte.

3) Se vor revedea după evacuarea Bruxellului pentru a pune de acord acțiunile ulterioare.

Tot ce se mai discută în afara acestor trei puncte rămase complet necunoscut Franței.

Înțelegerile fură respectate cu rigurozitate, și de o parte și de cealaltă.

La 25, armata trecu prin Bruxelles în cea mai strictă ordine și se retrase spre Hal.

LI

RUPTURA LUI DANTON DE GIRONDE

La 29 martie, pe la ora opt seara, Danton și Lacroix se întorceau la Paris.

În loc să meargă direct acasă, în pasajul Comerțului, sau la casa lui de pe colina de la Sèvres, Danton, profitînd de întuneric și de pelerina mare în care era înfășurat, se duse să bată la ușa lui Jacques Mérey.

La invitația „Poftiți !", ușa se deschise și Danton apăru în prag.

Jacques îl recunoscu și în timp ce privirea neliniștită a lui Danton căuta să se asigure că sînt singuri, se duse direct spre el și-i întinse mîna.

— De unde vii ? îl întrebă.

— Direct de la Bruxelles, răspunse Danton.

Jacques îi oferi un scaun.

— Vin la tine, începu Danton, ca la un om pe care îl cred prietenul meu și căruia vreau să-i dovedesc la rîndu-mi că-i sînt prieten. Nici în noaptea asta, nici mîine nu mă voi duce la ședință. Vreau ca înainte să pun piciorul acolo, să știu precis care mai sînt opiniile. Refuzînd să vină cu mine la Dumouriez, Guadet și Gensonné s-au pierdut pe ei și o dată cu ei au pierdut și pe girondini. Dacă ar fi venit cu mine și i-ar fi vorbit lui Dumouriez cu aceeași fermitate cum i-am vorbit eu, aș fi fost obligat să depun mărturie și mărturia mea i-ar fi apărat. Aici ce mai e ?

— Enervarea a ajuns la limită, răspunse Jacques. Comitetul de supraveghere a lansat azi-noapte mandate de arestare împotriva lui Egalité, tată și fiu, și a ordonat să fie sigilate toate documentele lui Roland.

— Vezi, spuse Danton încruntîndu-se ; asta înseamnă declarație de război. Cineva dintre ai voștri va face mîine imprudența să mă atace : va trebui să răspund, și vă voi zdrobi pe toți, pe tine, din nenorocire, ca și pe ceilalți..: Acum, ascultă. Avem în fața noastră noaptea și ziua de mîine. Eu mai am destulă influență ca să te trimit într-o misiune undeva în nord, în Midi, la armatele noastre din Pirinei de exemplu : acolo ai fi în siguranță ; tu nu ai aici un angajament cu girondinii.

Jacques nu-l lăsă să termine, îi puse mîna pe braț.

— Ajunge, îi spuse, nu îți dai seama că este aproape o insultă această dovadă de prietenie pe care mi-o dai. Eu nu am nici un angajament cu girondinii, dar nevotînd pentru moartea regelui aș fi fost respins de Montagne ; m-am dus și m-am așezat în rîndurile lor ; nu mă cunoșteau și m-au primit ; ei nu sînt prietenii mei, sînt frații mei.

— Bine ! spuse Danton. Atunci să-i previi pe aceia dintre ei pe care vrei să-i salvezi, ca să poată să aibe timp să-și aranjeze dinainte fuga, atunci cînd va veni ziua.

Eu nu am nici un amestec în sechestrarea hîrtiilor lui Roland, dar, conform obiceiului, vor da vina pe mine. Dacă nu mă ating, eu voi tăcea ; am făcut, — slavă Domnului, destul pentru a determina o alianţă între prietenii tăi şi mine ; întotdeauna m-au respins cu dispreţ ; ei bine, ce le propun acum nu mai e o alianţă, e o simplă neutralitate.

— Tu nu bănuieşti, răspunse Jacques, cît sufăr cînd te văd expus, de-o parte elocvenţei girondinilor, de alta injuriilor montagnarzilor ; dar tu ştii că vine vremea cînd nimic nu mai poate să abată fluviul din drumul lui. Sîntem tîrîţi spre prăpastie, de o forţă irezistibilă, nimic nu ne va mai putea salva. Mă pregăteam de cină, hai la masă.

Danton aruncă mantia şi se apropie de masa pregătită.

— De altfel, spuse Danton, ştii că nu ai nevoie să-ţi cauţi un refugiu, ai unul gata pregătit la mine ; nu vor veni să te caute acolo, şi chiar dacă ar face-o, cît trăiesc eu nu ţi se va clinti nici un fir de păr din cap.

— Da, spuse Jacques servindu-l cu aceeaşi linişte ca şi cum ar fi vorbit despre lucruri de care erau străini ; da, dar capul tău va cădea ; nu mai sîntem în depărtatele zile ale Romei, cînd prăpastia se închidea peste Decius ; vor fi aruncate în ea cele douăzeci şi două de capete ale noastre ; eu cred că le-au şi numărat pentru călău şi prăpastia va rămîne deschisă pentru al tău şi pentru cele ale prietenilor tăi. Uneori, ca şi bătrînul Cazotte, am momente de revelaţie cînd citesc în viitor. Ei bine, prietene, ceea ce îmi spuneai acum cîteva zile, vorbind despre acei care au văzut această primăvară şi care nu o vor vedea pe cealaltă ; despre acei care o vor vedea pe cealaltă, care va fi pentru ei ultima, mi-a venit deseori în minte şi am văzut în visele mele multe morminte fără nume, în adîncul cărora recunoşteam totuşi pe cei care zăceau acolo. Printre acele morminte nu l-am văzut pe al meu : nu mă voi ascunde la tine acasă, pentru că — aşa cum ţi-am spus — venind acolo, poate te-aş pierde. Am un prieten, mai puţin drag decît tine, pe care nu l-am văzut decît o dată, dar a cărui locuinţă este mai sigură decît a ta.

— Nu îţi cer numele lui, spuse nepăsător Danton ; tu eşti sigur de el, şi asta îmi ajunge. Ai un vin bun de Bourgogne, este singurul vin care îmi place, păcătosul acela de Bordeaux nu e pentru bărbaţi. Se vede bine că

toți girondinii tăi s-au hrănit cu el : vorbăreți și goi pe dinăuntru. Știi de care din ei mă tem eu ? Nu de vorbăreți ca Vergniaud, ca Guadet, ci de acei care-ți aruncă deodată în față, în termeni nepoliticoși o injurie la care nu știi ce să răspunzi. Noroc că sînt pregătit pentru orice. Am fost atît de calomniat, încît nu m-aș mira dacă s-ar spune într-o zi că am dus în spate turnurile de la Notre-Dame.

— Ce faci în seara asta ? întrebă Mérey. Rămîi cu mine aici ? Vrei să pun să ți se pregătească un așternut ?

— Nu, spuse Danton, am vrut să-ți știu părerea și să ți-o comunic pe a mea, am vrut să te pregătesc pentru ce se va petrece dintr-un moment într-altul, cu alte cuvinte căderea partidului cu care te-ai aliat ; cum tu nu ești ambițios, nu-ți va părea rău de speranțele pierdute ; eu am fost un ambițios ! Și spunînd acestea oftă.

— Dar îți jur, continuă Danton, dacă nu m-aș fi vîrît pînă în gît în această treabă, îți jur, dacă nu aș crede că Franța mai are nevoie de mîna mea, de inima mea și de ochiul meu, aș lua-o pe Louise, copila pe care ai văzut-o acum cîteva zile și pe care o voi revedea astă-seară, aș lua-o pe Louise în brațe, aș îndesa buzunarele ei și ale mele cu cele treizeci sau patruzeci de mii de asignați care mi-au rămas și aș duce-o la capătul lumii, lăsîndu-i pe girondini și pe montagnarzi să se nimicească după fantezia lor.

Se sculă apoi de la masă și-și luă mantia.

— Va să zică, spui că va fi poimîine ? întrebă Jacques Mérey.

— Da, dacă prietenii tăi îmi caută ceartă ; dacă mă lasă în pace, va fi peste opt zile, peste cincisprezece zile, poate la sfîrșitul lunii ; dar nu mai mult. Gîndește-te, în orice caz, la ce ți-am spus. Nu te lăsa arestat, ascunde-te, și dacă nu îl vei găsi pe prietenul pe care te bizui, gîndește-te la Danton, el te va aștepta.

Își strînseră mîinile. Danton păstrase trăsura. Jacques se duse la fereastră și-l urmări cu privirea ; îl auzi dînd ordin vizitiului să-l conducă la Sèvres și privind cum se depărta înspre malul apei, murmură :

— E fericit, o va revedea pe Eva lui.

Jacques Mérey spusese adevărul ; niciodată nu fusese un mai mare tumult în Convenție. Danton plecase pe 16, revenea în 29. În acest răstimp, cît de scurt fusese, ceva se clarificase de la sine într-o oarecare măsură : nimeni nu se mai îndoia de trădarea lui Dumouriez. Scrisoarea nu fusese citită, nu sosise nici o dovadă, întrevederile lui cu Mack încă nu se cunoșteau, și această puternică voce a bunului-simț public, după ce o șoptise, o spunea cu toată tăria :

— Dumouriez trădează.

La 1 aprilie prietenii lui Roland care primeau sugestii mai mult de la soția lui decît de la el, sosiră furioși la Cameră. Aflaseră că hîrtiile fostului ministru erau sechestrate.

Ceva ieșit din comun părea și faptul că din Languedoc se trimisese atît pentru dreapta cît și pentru stînga cîte un deputat.

Languedoc trimisese la Cameră, repetăm, doi miniștri protestanți, doi adevărați munteni, din Ceveni, tot atît de posomorîți pe cît de aspri, tot atît de violenți și unul și celălalt.

De dreapta îl aveau pe Lassource, un girondin.

De stînga, Jean Bon Saint-André, un montagnard.

În momentul cînd intrase Danton, Lassource se afla la tribună, arătînd că Danton și Lacroix, cu toate că sosiseră de două zile nu apăruseră încă la Cameră. Ce făceau ? pentru ce această absență de douăzeci și patru de ore tocmai în asemenea momente ?

Evident, dedesubt se ascundea un secret.

— Iată, spunea Lassource, iată norul care trebuie risipit.

Tocmai-atunci intrase Danton. Dar, ajuns la banca lui, în loc să se așeze, bănuind că era vorba despre el, rămase în picioare. Titanul vroia să fie în picioare cînd era combătut cu vehemență.

Lassource îl văzu cum sta în fața lui, ca o amenințare ; dar departe de a retracta, el făcu un gest precis :

— Cer, spuse el, să numiți o comisie pentru a descoperi și lovi pe vinovat ; este destulă vreme de cînd po-

porul vede tronul şi Capitoliul ; acuma vrea să vadă stînca Tarpeiană [1] şi eşafodul .

Toţi cei de dreapta aplaudară.

Montagne şi stînga păstrară tăcerea.

— Cer în plus, continuă Lassource, arestarea lui Egalité şi a lui Sillery. Cer în sfîrşit, pentru a da dovadă naţiunii că noi nu vom capitula niciodată în faţa unui tiran, ca fiecare dintre noi să-şi ia angajamentul solemn că va ucide pe cel care ar încerca să se facă rege sau dictator.

De astă dată întreaga Adunare ridicîndu-se în picioare, Gironde şi Jacobini, Plaine şi Montagne, dreapta şi stînga, fiecare cu un gest de ameninţare, repetă jurămîntul cerut de Lassource.

În timpul discursului lui Lassource, toate privirile fuseseră aţintite pentru o clipă asupra lui Danton. Poate niciodată pe figura lui tulburată nu trecuse în atît de puţine momente toată gama expresiilor omeneşti. Se putu citi mai întîi mirarea unui orgoliu care, prevăzînd acest atac, îl socotea totuşi imposibil ; mînia care îl aţiţa încet să sară asupra acestui duşman care pe lîngă el nu era decît o insectă ; apoi dispreţul unui prestigiu cu care credea că poate înfrunta totul. Privindu-l, spiritul ţi se tulbura precum ochiul care priveşte în fundul unei prăpăstii ; după ce Lassource termină, Danton se aplecă spre Montagne şi murmură cu jumătate de voce :

— Ticăloşii ! Ei sînt cei care l-au apărat pe rege şi eu sînt cel pe care îl acuză de regalism !

Deputatul Delmas îl auzi şi-i spuse :

— Să nu mergem mai departe. Explicaţia pe care o provoacă poate pierde Republica ; cer să se voteze tăcerea.

Toată Convenţia votă tăcerea ; Danton simţi că luînd aerul că-l ocrotesc, nu făceau decît să-l piardă.

Sări la tribună, răsturnînd pe cei care vroiau să-i blocheze trecerea ; apoi, odată ajuns la tribuna discursurilor, de unde fusese atacat atît de năprasnic, spuse :

— Dar eu nu vreau să tac ; vreau să vorbesc !

Întreaga Convenţie se supuse şi în ciuda votului pe care îl dăduse, îl ascultă.

---

[1] Stînca Tarpeiană — locul de unde, la Roma, în antichitate erau aruncaţi în prăpastie criminalii.

Atunci, întorcîndu-se către Montagne şi arătînd că se adresa doar montagnarzilor, spuse :

— Cetăţeni, trebuie să încep prin a vă saluta cu respect ; voi, care sînteţi pe băncile rezervate montagnarzilor, aţi judecat mai bine decît mine ; multă vreme am crezut că, oricare ar fi fost violenţa caracterului meu, trebuia să-mi temperez calităţile cu care m-a înzestrat natura, pentru a folosi, în împrejurările grele în care mă punea misiunea mea, moderaţia pe care mi se părea că o cer evenimentele. M-aţi acuzat de slăbiciune — aveaţi dreptate, o recunosc în faţa întregii Franţe. Noi sîntem cei acuzaţi, noi sîntem făcuţi să denunţăm impostura şi ticăloşia, iar oamenii pe care îi menajăm sînt cei care iau astăzi atitudinea nerușinată de denunţători.

Şi pentru ce o iau ? Cine le dă această îndrăzneală ? Eu însumi, trebuie să o mărturisesc. Da, eu, pentru că am fost prea înţelept şi prea circumspect ; pentru că au avut talentul să răspîndească vestea că mi-am creat un partid, că vroiam să fiu dictator ; eu, pentru că nerăspunzînd pînă acum adversarilor, vroiam să împiedic lupte aspre, sfîşieri în această Adunare. Pentru ce am părăsit astăzi acest mod de tăcere şi de moderaţie ? Pentru că există o limită a prudenţei, pentru că, fiind atacat chiar de cei care ar trebui să fie fericiţi că am tăcut pînă acum, trebuie să mi se îngăduie să ies din limitele răbdării şi să atac. Noi vrem un rege ! ei ! numai cei care din laşitate au vrut să-l salveze pe tiran făcînd apel la populaţie, pot fi pe drept bănuiţi că vor un rege. Numai aceia care au vrut în mod categoric să pedepsească Parisul pentru eroismul lui, ridicînd departamentele împotriva Parisului ; numai aceia care au luat masa clandestin cu Dumouriez cînd acesta era la Paris ; numai aceia sînt complicii conspiraţiei lui !

Şi la fiecare frază se auzeau bătăile din picioare la Montagne, şi vocea lui Marat care, la fiecare din aceste insinuări striga :

— Auzi, Vergniaud ? auzi Barbaroux ? auzi Brissot ?

— Dar numiţi-i o dată pe cei care îi denunţaţi, îi strigară Gensonné şi Guadet.

— Da, continuă Danton ; şi voi numi mai întîi pe cei care au refuzat să vină cu mine să-l întîlnească pe Dumouriez, pentru că ar fi roşit în faţa complicelui lor ; îl

voi numi Guadet, îl voi numi Gensonné, pentru că ei vor să vorbesc.

— Ascultaţi ! repetă Marat cu vocea lui ascuţită şi ţipătoare ; veţi auzi numele celor care vor să taie beregata patriei !

— Eu nu am nevoie să numesc, reluă Danton, ştiţi bine cu toţii cui mă adresez ; voi termina printr-un cuvînt care va spune totul. Ei bine, continuă el, eu spun că nu mai este posibil un armistiţiu între Montagne, patrioţii care au votat moartea tiranului, şi laşii care, vrînd să-l salveze, ne-au calomniat în toată Franţa.

Era exact ce aştepta Montagne cu atîta nerăbdare şi de atîta vreme.

Toţi se ridicară în picioare ca un singur om şi scoaseră o lungă exclamaţie de bucurie ; punerea sub acuzare a girondinilor, a acestor veşnic reprobatori ai vărsării de sînge, fusese pornită de chiar cel ce atîta vreme încercase împăcarea Girondei cu Montagne.

— N-am terminat ! strigă Danton întinzînd braţele ; să fiu lăsat să vorbesc pînă la capăt.

Liniştea se restabili de îndată, chiar în băncile Girondei, linişte fremătîndă şi plină de mînie, dar credincioşi pînă la capăt supunerii faţă de lege, fără să-l întrerupă, îl lăsau să vorbească pe tribunul care îi acuza prin chiar faptul că i se dăduse cuvîntul.

Atunci Danton păru că dă înapoi :

— E destulă vreme de cînd trăiesc din calomnie, continuă ; calomnia s-a întins fără ceremonie pe socoteala mea şi întotdeauna s-a dezminţit singură prin înseşi contradicţiile ei ; am răsculat poporul la începutul Revoluţiei, şi am fost calomniat de aristocraţi ; am înfăptuit 10 august, şi am fost calomniat de moderaţi ; am împins Franţa la frontiere şi pe Dumouriez la victorie, iar eu am fost calomniat de falşii patrioţi. Astăzi predicile ticăloase ale lui Roland, un bătrîn neîncrezător, sînt textele noilor învinuiri ; eu o prevăzusem şi pe asta. Pe mine mă acuză de sechestrul actelor lui, nu-i aşa ? eu mă aflam la optzeci de leghe de aici cînd ele au fost sechestrate. Acesta este excesul delirului său, şi acest bătrîn şi-a pierdut capul într-atîta, încît nu vede decît moartea şi îşi închipuie că toţi cetăţenii sînt gata să-l lovească ; el visează împreună

cu toţi prietenii lui nimicirea Parisului. Ei bine ! cînd Parisul va pieri, înseamnă că nu va mai exista Republică ! În ce mă priveşte, voi dovedi că voi rezista la toate loviturile, şi vă rog, cetăţeni, să acceptaţi această prevestire.

— Cromwell ! strigă o voce pornită de la dreapta.

Atunci Danton se îndreptă cît era de înalt.

— Care este nelegiuitul, spuse el, care îndrăzneşte să-mi spună Cromwell ? Cer ca acest josnic calomniator să fie arestat, judecat şi pedepsit. Eu Cromwell ! Dar Cromwell a fost aliatul regilor. Oricine se atinge ca mine de capul unui rege, devine pentru totdeauna oroarea tuturor regilor !

Apoi, întorcîndu-se din nou spre Montagne :

— Uniţi-vă, voi, care aţi pronunţat sentinţa tiranului ; uniţi-vă împotriva laşilor care au vrut să-l cruţe ; strîngeţi rîndurile, chemaţi poporul să zdrobească duşmanii noştri comuni dinăuntru ; reduceţi-i la tăcere prin vigoarea şi calmul caracterului vostru pe toţi nelegiuiţii, toţi moderaţii, toţi cei care ne-au calomniat în departamente ; fără împăcare, fără amînare, fără tranzacţii cu ei de aci înainte !

Din partea montagnarzilor îi răspunse un urlet.

— În situaţia în care mă aflu eu acum, trebuie să vedeţi nevoia imperioasă de a fi hotărîţi şi de a declara război duşmanilor voştri, oricare ar fi ei. Trebuie făcută o falangă de neîmblînzit. Eu merg cu Republica. Să mergem împreună ! Lassource a cerut o comisie care să-i descopere pe vinovaţi şi să arate poporului stînca Tarpeiană şi eşafodul ; eu cer această comisiune, dar, după ce va examina purtarea noastră, cer să examineze şi pe cea a oamenilor care ne-au calomniat, care au conspirat împotriva indivizibilităţii Republicii şi care au căutat să-l salveze pe tiran.

Danton coborî în braţele montagnarzilor. Ura dintre girondini şi jacobini era la poroxism. Girondinii rezistaseră atît de multă vreme numai pentru că Danton îi cruţase ; însă discursul lui spărsese digul dintre cele două partide ; acum mînia şi sîngele trebuiau să curgă.

În tumultul tulburării stîrnite în dreapta de discursul lui Danton, Convenţia decretă pe loc următoarele :

Vor fi numiți patru comisari pentru a-l soma pe Dumouriez să se înfățișeze la bară. Dacă Dumouriez refuză, ei au ordin să-l aresteze.

Acești comisari sînt: vechiul constituant Camus; doi deputați ai dreptei — Brancal și Quinette și un montagnard — Lamarque.

Generalul Beurnonville, pe care Dumouriez îl apreciază și îl iubește ca pe discipolul lui, urma să-l însoțească, pentru a se folosi toate căile de înțelegere, înainte de a rupe relațiile cu acest general pe care victoriile îl făcuseră popular și care, în ciuda înfrîngerilor suferite, rămăsese totuși necesar.

LII

ARESTAREA COMISARILOR CONVENȚIEI

Dumouriez, al cărui proiect era să surprindă orașul Valenciennes, își transportase cartierul general în orășelul Saint-Amand, unde cantonase cavaleria lui de încredere.

Generalul Neuilly care comanda la Valenciennes, crezînd fără vreun temei că va putea rămîne stăpîn pe această garnizoană, îi scrise lui Dumouriez că putea să se bizuie în toate privințele pe concursul lui și al orașului.

Dumouriez se îndoia totuși. În fiece clipă era obligat să curețe armata, prin arestarea cîte unui jacobin.

La 1 aprilie arestase un căpitan din batalionul Seine-et-Oise pe nume Lecointre, fiul deputatului de Versailles cu același nume, unul din cei mai înflăcărați montagnarzi, care vorbea cu patimă împotriva constituționalilor.

În aceeași zi avusese loc încă o arestare, un locotenent-colonel, ofițer de stat major al armatei, pe nume Pile, care vorbea cu tot atîta patimă împotriva generalului comandant.

În ajun generalul Leveneur, care îl urmase cîndva pe La Fayette în fuga lui și pe care Dumouriez îl luase pe

lingă el, venise să-i ceară permisiunea să se retragă din armată, pe motive de sănătate.

Generalul îi aprobase pe loc.

Aceeași permisiune îi fusese acordată generalului Stetenhofen.

În fine, Dumouriez aflase că Dampierre, generalul Chamel, generalii Rosière și Kermowant își dăduseră cuvîntul comisarilor că vor rămîne credincioși Convenției.

Gîndindu-ne la proiectul lui, toate aceste vești îl duceau la disperare.

Acest proiect pe care toți cronicarii l-au neglijat și care avea desigur importanța lui, era următorul :

Dumouriez s-ar fi răzvrătit mai de mult și ar fi pornit împotriva Parisului, presupunînd că soldații l-ar fi urmat, — lucru de care începuse să se îndoiască — dacă nu l-ar fi oprit teama ca acest marș să nu fie fatal restului familiei regale închisă la Temple.

Iată ce se stabilise la Tournai între el și generalii Valence, Chartres și Thouvenot.

Colonelul Montjoye și colonelul Normann urmau să fie trimiși în Franța, sub pretext că trebuie să împiedice fuga dezertorilor din armată ; ei vor avea asupra lor scrisori oficiale adresate ministrului de Război Beurnonville, scrisori care ar anunța șederea lor pe timp de două-trei zile la Paris. În ajunul plecării, ei trebuiau să trimită cei trei sute de oameni ai lor la Bondy, apoi în noaptea următoare să sosească prin bulevardul Temple, să străpungă garda, să intre în închisoarea Temple, să-i răpească pe cei patru prizonieri, să-i suie pe cai gata pregătiți, apoi din pădure unde îi aștepta o trăsură, urmau să pornească în goana mare pînă la Pont-Sainte-Maxence, — unde un alt corp de cavalerie i-ar lua în primire, și i-ar conduce la Valenciennes și la Lille.

Dar pentru asta trebuia să fie sigur dacă cele două orașe erau de partea lui sau de partea Revoluției.

Tocmai de aceea Dumouriez se gîndi să pună mîna pe cît mai mulți ostatici, care să fie o garanție pentru viața prizonierilor.

Și în așteptarea unor ostatici mai importanți, începu prin a-i preda generalului Clerfayt pe Lecointre și Pile, cei doi ofițeri pe care tocmai îi arestase.

În dimineaţa zilei de 2 aprilie, Dumouriez primi înştiinţare printr-un căpitan de vînători, pe care îl postase la Pont-à-Marck, că ministrul de Război trecuse spre Lille, spunînd că se ducea la *prietenul său*, la generalul Dumouriez.

Dumouriez se miră foarte tare de această ştire ; cum de nu fusese prevenit ?

În situaţia politică în care se afla, vestea nu putea decît să-l îngrijoreze.

Spre ora patru după amiază, doi curieri cu caii în spume îl anunţară pe general că nu îi precedau decît cu cîteva momente pe comisarii Convenţiei Naţionale şi pe ministrul de Război. Curierii nu bănuiau cîtuşi de puţin că cei patru comisari ai Convenţiei împreună cu generalul Beurnonville veneau aici să-l aresteze pe generalul Dumouriez.

Într-adevăr, comisari şi general sosiră chiar în momentul în care îşi terminau raportul.

Beurnonville intră primul ; Camus, Lamarque, Bancal şi Quinette îl urmau.

Ministrul îl îmbrăţişă mai întîi pe generalul Dumouriez, sub comanda căruia servise şi la care ţinea foarte mult ; apoi arătîndu-i pe comisari, îi spuse :

— Dragul meu general, aceşti domni vin să vă notifice un decret al Convenţiei Naţionale.

Aflînd de sosirea ministrului de Război şi a comisarilor Convenţiei, tot statul major al lui Dumouriez îl înconjurase. Erau acolo generalul Valence, Thévenot, care tocmai fusese ridicat în grad ; ducele de Chartres şi domnişoarele Fernig, în uniforma lor de husari.

Camus luă primul cuvîntul şi cu voce hotărîtă îl rugă să treacă într-o cameră alături, ca să asculte notificarea decretului.

— Oh, făcu Dumouriez. Cunosc dinainte decretul vostru. Aţi venit să mă învinuiţi că am fost prea cinstit în Belgia, că am insistat să se înapoieze bisericilor argintăria, că nu am vrut să otrăvesc un popor sărac cu asignaţii voştri. Vă mărturisesc că mă miră să vă văd, pe dumneavoastră Camus, care sînteţi un om cucernic, un om care manifestă atîta pioşenie, care staţi ore întregi în faţa unui crucifix atîrnat în perete, că veniţi aici să

susțineți furturile vaselor sacre și ale obiectelor de cult aparținînd unui popor prieten. Duceți-vă să vedeți la Sainte-Gudule ostiile călcate în picioare, împrăștiate pe caldarîmul bisericii, tabernacole și confesionale distruse, tablouri sfîșiate ; găsiți un mijloc să justificați aceste profanări și vedeți dacă există o altă soluție decît să luați hotărîrea de a restitui argintăria și de a pedepsi în mod exemplar pe toți mizerabilii care au executat ordinele voastre. Dacă Convenția aplaudă astfel de crime și dacă nu le pedepsește, cu atît mai rău pentru ea și pentru nefericita mea patrie. Aflați că dacă e nevoie să fie comisă o crimă pentru a o salva, eu nu aș comite-o. Crimele atroce care s-au îngăduit în numele Franței se întorc împotriva Franței, și eu o servesc încercînd să le șterg.

— Generale, îl întrerupse Camus, nu nouă ne aparține dreptul de a asculta justificările dumneavoastră și nici să răspundem pretinselor dumneavoastră plîngeri ; noi sîntem aici să vă notificăm un decret al Convenției.

— Convenția dumneavoastră, spuse Dumouriez, vreți să vă spun eu ce este Convenția asta ? Este o adunare de două sute de sceleraţi plus cinci sute de imbecili. Am să pornesc împotriva ei, împotriva Convenției voastre, sînt destul de puternic să lupt în oricare parte în care aș fi atacat. Franței îi trebuie un rege ; puțin îmi pasă dacă îl cheamă Ludovic sau Jacobus !

— Sau chiar Phillippus, nu-i așa ? întrebă Bancal.

Dumouriez tresări. Fusese lovit direct.

— Pentru a treia oară, spuse Camus, vreți să treceți în camera de alături ca să ascultați notificarea decretului Convenției ?

— Faptele mele au fost totdeauna publice, spuse generalul și așa vor fi pînă la sfîrșit. Un decret dat de șapte sute de persoane nu poate fi un mister. Camarazii mei de arme trebuie să fie martori la tot ce se va întîmpla la întrevederea noastră.

Atunci Beurnonville înaintă și-i spuse :

— Nu este un ordin pe care ți-l dăm, este o rugăminte pe care ți-o fac eu. Acceptăm să te însoțească unul dintre acești domni.

— Fie ! spuse Dumouriez. Vino, Valence.

— Ușa va rămîne deschisă, spuse Thévenot.

— Fie, ușa va rămîne deschisă, răspunse Camus.

Camus îi prezentă atunci generalului decretul care îi ordona să vină numaidecît la Paris.

Dumouriez i-l înapoie ridicînd din umeri.

— Acest decret este absurd, spuse el ; pot eu să părăsesc armata în starea în care se găsește, dezorganizată și nemulțumită ? Dacă v-aș urma, în opt zile n-ați mai avea nici un singur soldat sub drapel. După ce voi termina reorganizarea, sau cînd inamicul nu va mai fi la un sfert de leghe de mine, mă voi duce la Paris eu singur, fără escortă. Citesc de altfel în decret că, în caz de nesupunere, dumneavoastră trebuie să mă suspendați din funcțiile mele și să numiți un alt general. Eu nu refuz efectiv ascultarea, cer numai o amînare, asta e tot. Acum, hotărîți ce aveți de făcut ; suspendați-mă dacă vreți ; timp de trei luni mi-am oferit de zece ori demisia ; o ofer din nou.

— Noi sîntem competenți să vă suspendăm, spuse Camus, dar nu să vă primim demisia.

— Și dacă vă dați demisia, generale, întrebă Beurnonville, ce aveți de gînd să faceți ?

— Redevenind liber, voi face ce-mi va conveni, răspunse Dumouriez ; dar vă declar, scumpul meu prieten, că nu voi reveni la Paris ca să mă văd înjosit de jacobini și condamnat de tribunalul revoluționar.

— Deci nu recunoașteți acest tribunal ? întrebă Camus.

— Ba da, spuse generalul. Îl recunosc ca un tribunal al sîngelui și al crimei, și atîta vreme cît voi avea o spadă la șold, vă declar că nu mă voi supune. Adaug chiar că îl privesc ca pe o rușine a unei națiuni libere, și că dacă aș avea putere l-aș desființa.

— Cetățene general, spuse Quinette, nu e vorba de nici o hotărîre funestă împotriva dumneavoastră. Franța vă datorează mult și prezența dumneavoastră va face să pălească toate calomniile ; călătoria dumneavoastră va fi scurtă, și, dacă o cereți, comisarii și ministrul vor rămîne aici în mijlocul soldaților pe tot timpul absenței dumneavoastră.

— Și, spuse Dumouriez, dacă husarii și dragonii zișilor ai Republicii, care au fost răspîndiți pe drumul care trebuie să-l urmez, mă vor asasina, fie la Gournay, fie la Roye, fie la Senlis, unde precis mă așteaptă, nu va fi din

vina generalului Beurnonville, nici din a voastră a celorlalți, domnilor comisari, dar eu tot asasinat aș fi.

— Cetățene general, spuse Quinette, mă angajez să vă însoțesc pe tot traseul ; mă angajez să vă acopăr cu trupul meu dacă se prezintă vreun pericol ; mă oblig chiar să vă readuc aici teafăr și nevătămat.

— Cetățene general, spuse Bencal, aduceți-vă aminte de exemplul acelor generali ai Romei sau ai Greciei care, la prima chemare a areopagului sau a consulilor, veneau să dea socoteală de purtarea lor.

— Domnule Bencal, reluă Dumouriez, ne înșelăm totdeauna asupra citatelor și denaturăm istoria romanilor, motivînd crimele noastre prin exemplul acelor virtuți. Romanii nu l-au omorît pe Tarquinus [1], cum l-ați omorît dumneavoastră pe Ludovic al XVI-lea. Romanii aveau o republică bine condusă și legi bune : ei nu aveau nici club al jacobinilor, nici tribunal revoluționar. Noi sîntem într-o epocă de anarhie. Niște tigri vor capul meu, și nu li-l voi da. Vă pot face această mărturisire fără să mă tem că voi fi acuzat de slăbiciune ; fiindcă citați exemple de la romani, lăsați-mă să vă spun că eu am jucat destul de desrolul lui Decius [2].

Bancal luă din nou cuvîntul — el era girondin.

— Nu aveți de-a face nici cu jacobinii, nici cu tribunalul revoluționar, spuse el. Nu sînteți chemat acolo decît pentru a apărea la bara Convenției, pentru ca apoi să vă întoarceți la armata dumneavoastră.

Generalul dădu din cap.

— Am petrecut luna ianuarie la Paris, spuse el ; și desigur, după înfrîngeri, Parisul nu s-a mai liniștit. Eu știu de prin foile dumneavoastră că întreaga Convenție este dominată de Marat, de jacobini și de tribune. Convenția nu m-ar putea salva de furia lor și, dacă aș putea să-mi calc pe mîndrie și să apar în fața unor asemenea judecători, singură înfățișarea mea mi-ar atrage moartea.

[1] Tarquinis, Superbul, — al șaptelea și ultimul rege al Romei (534—509 î.e.n.) A guvernat cu violență și arbitrariu și a fost răsturnat de Brutus și Tarquinus Collatinus.

[2] Decius, împărat roman — 249—251 î.e.n violent persecutor al creștinismului.

— Destul, spuse Camus, ne pierdem timpul cu vorbe inutile. Nu vreţi să daţi ascultare decretului Convenţiei ?

— Nu, răspunse Dumouriez.

— Ei bine, spuse Camus, vă suspend şi vă arestez.

În timpul discuţiei toţi intimii lui Dumouriez intraseră unul cîte unul în sală.

— Cine sînt toţi aceşti oameni ? întrebă neînfricatul bătrînel, uitîndu-se îndeosebi la domnişoarele Fernig, cărora era lesne să le recunoşti sexul, cu toată deghizarea lor. Hai, daţi-mi toţi portofelele.

— Ah ! dar asta e prea mult ! spuse Dumouriez în franţuzeşte. Apoi în nemţeşte adăugă cu voce tare :

— Arestaţi-i pe aceşti patru oameni !

Husarii nemţi care fuseseră aduşi în altă cameră se repeziră şi îi arestară pe cei patru comisari aflaţi în cameră cu Dumouriez.

— Ei bine ! cînd vă afirmam, spuse Camus, că avem de-a face cu un trădător !... Chiar prizonier fiind, te declar trădător de patrie ; nu mai eşti general ; ordon să nu ţi se mai dea ascultare !

Atunci Beurnonville se duse singur şi-şi luă locul printre comisari.

— Şi eu, spuse la rîndul lui, îţi ordon să mă arestezi împreună cu tovarăşii mei, pentru ca să nu se creadă că m-am învoit cu tine şi că, la fel ca tine, am trădat Naţiunea !

— Bine, spuse Dumouriez. Arestaţi-l împreună cu ceilalţi ; aveţi însă grijă, purtaţi-vă respectuos cu el şi lăsaţi-i armele.

Cei patru comisari şi ministrul fură conduşi în camera alăturată. Acolo li se dădu ceva de mîncare, în timp ce se înhămau caii la trăsura ce urma să-i transporte la Tournai.

Dumouriez recomandă încă o dată cele mai mari menajamente pentru generalul Beurnonville, apoi scrise generalului Clerfayt o scrisoare făcîndu-i cunoscut că îi trimetea nişte ostateci care să răspundă de excesele la care s-ar putea deda cei de la Paris.

După o oră trăsura pleca escortată de husarii lui Berchiny, aceiaşi husari care la 13 iulie 1789 atacaseră în grădina Tuileriilor.

În acelaşi timp cînd cei patru comisari ai Convenţiei plecau sub escortă spre Tournai, Dumouriez îl trimetea pe colonelul Montjoye să-l prevină pe Mack de cele întîmplate şi totodată să-l roage să grăbească o întrevedere între el, prinţul de Cobourg şi prinţul Charles.

A doua zi trecu fără ca întîmplarea din ziua de 2 să fi stîrnit vîlvă, cu toate că armata auzise ce se întîmplase. Totuşi, în după amiaza zilei de 3, cuvîntul *trădător* începu să circule.

Dumouriez vroia să fie sigur de Condé, ca să libereze garnizoana, să grupeze în acest oraş toţi soldaţii sau generalii care ar vroi să se alăture, şi Condé, cu armată mixtă — austrieci şi francezi — să pornească asupra Parisului.

Generalul Mack îi răspunse lui Dumouriez că în dimineaţa zilei de 4 prinţul de Cobourg, arhiducele Charles şi el se vor afla între Boussu şi Condé, unde vor putea conveni asupra mişcării celor două armate.

În dimineaţa zilei de 4, generalul Dumouriez porni din Saint-Amand împreună cu ducele de Chartres, colonelul Thévenot, Montjoye şi cîţiva aghiotanţi.

Ca însoţitori nu aveau decît opt aghiotanţi husari şi cîţiva servitori, formînd un grup cam de treizeci de cai.

O escortă de cincizeci de husari, pe care o comandase, se lăsa aşteptată ; Dumouriez, văzînd că trecuse ora întîlnirii cu prinţul de Cobourg, lăsă unul din aghiotanţi să meargă în fruntea escortei pentru a le arăta drumul.

Ajuns la o jumătate de leghe de Condé între Fresnes şi Doumet, sosi în galop un plutonier din partea generalului Neuilly, care îi aducea la cunoştinţă că garnizoana era în mare fierbere şi că ar fi o imprudenţă pentru ei să intre în oraş.

Îl trimise înapoi, ordonîndu-i să-i spună generalului Neuilly să trimită în întîmpinarea lui regimentul 18 de cavalerie în care avea încredere.

Va aştepta acest regiment la Doumet.

Tot atunci pe şosea îl ajunse din urmă o coloană de trei batalioane de voluntari îndreptîndu-se cu bagaje şi artilerie spre Condé. Contrariat de acest marş pe care nu-l ordonase, chemă cîţiva dintre ofiţeri şi-i întrebă încotro se duceau.

li răspunseră că se duceau la Valenciennes.

— Ce tot spuneți ? se miră generalul. Sînteți cu spatele la Valenciennes.

Le ordonă să facă un popas, se depărtă vreo sută de pași de șosea, vrînd să intre într-o casă și de aci să dea ordine scrise către cele trei batalioane — să se reîntoarcă în tabăra de la Bruil de unde plecaseră.

Tocmai descălecase, cînd văzu capul coloanei că se întorcea din drum și se îndrepta spre el.

Încălecă numaidecît și se îndepărtă în trap ușor pînă cînd ajunse la un canal care mărginea un teren mlăștinos.

Strigăte, insulte, cuvîntul „Oprește ! oprește !“ și pasul din ce în ce mai iute al voluntarilor, care semăna cu o urmărire, îl forțară să treacă de partea cealaltă a canalului. Dar cum calul se încăpățîna să nu sară, descălecă și trecu pe jos.

Dar acum strigătelor „Oprește ! Oprește !“ le urmară focuri de armă.

Nu mai avea cum să facă față unui asemenea pericol ; trebuia să fugă. Dar Dumouriez nu putea fugi pe jos.

Nepotul lui, baronul de Schomberg, care sosise cu o zi înainte și care se expusese atîtor pericole ca să poată ajunge pînă la el, sărise de pe calul lui, stăruind pe lîngă Dumouriez să-l ia. Dumouriez refuză cu îndîrjire ; sări totuși pe calul unui servitor al ducelui de Chartres, care fiind mai sprinten se putea salva și fără cal.

În acest timp focurile de armă continuau.

Fuseseră uciși doi husari și doi servitori ai generalului, dintre care unul îi ducea redingota. Lui Thouvenot îi omoriseră doi cai sub el și se putu salva în spatele aceluiași Baptiste Renard care regrupase la Jemmapes batalionul în derută și pentru care faptă Convenția îl făcuse căpitan.

Generalul însuși povestește în *Memoriile* sale că mai mult de zece mii de focuri s-au tras asupra lui. Secretarul său, Quentin, fusese prins iar calul generalului, rămas de cealaltă parte a canalului, fusese dus în triumf la Valenciennes.

Dumouriez nu mai putea să ajungă la tabăra lui ; voluntarii îi tăiaseră calea și păreau hotărîți să nu-l cruțe. El o luă de-a lungul Escaut-ului și, urmărit mereu îndeaproape, ajunse la un bac în fața satului Mihers.

Trecu dincolo cu vasul, el fiind al şaselea.

Acum se afla pe pămîntul imperiului austriac, trădător şi emigrat;

Împreună cu el mai erau generalul Valence, ducele de Chartres, Thévenot, Schomberg şi Montjoye.

Şi totuşi, cu cît patria însemna un lucru sfînt pentru el, cu atît îi era greu de suportat numele de trădător ; — hotărît să piară dacă trebuia, Dumouriez îl anunţă pe Mack că se va întoarce a doua zi în tabăra franceză ca să se convingă personal dacă mai putea aştepta ceva de la armată.

De data aceasta ceru să se expună singur.

Mack nu vru să-l lase să plece fără o escortă de doisprezece dragoni austrieci.

Asta înseamnă pieirea lui. Acele mantii albe, atît de nesuferite soldaţilor francezi, demascau ele singure pe trădători.

Poate fără ele ar fi reuşit ?

În armată se răspîndişe zvonul că Dumouriez fusese victima unui asasinat ; îl credeau mort.

Cînd îl văzură, bucuroşi că trăieşte, soldaţii începură să strige : „Trăiască Dumouriez !"

Numai voluntarii rămîneau ameninţători şi încruntaţi.

— Prieteni, le spuse Dumouriez, trecînd în faţa frontului, am făcut pacea ; ne ducem la Paris, să oprim sîngele care curge.

Cînd e pace, soldaţii cer război ; dar nu mult după aceea, obosiţi, cînd războiul e fără noroc, vor pacea. Vestea pe care le-o dădea Dumouriez, că pacea era încheiată, produse asupra lor o adîncă impresie.

Vorbise în faţa regimentului coroanei şi tocmai îmbrăţişa un ofiţer care se distinsese în bătălia de la Nerwinde.

Din rînduri ieşi atunci un tînăr, un furier pe nume Fichet ; veni şi se aşeză la capul calului lui Dumouriez şi arătînd cu degetul către austriecii care-l însoţeau, îi spuse :

— Ce e cu oamenii aceia ? Şi ce e cu laurii de pe chipiile lor ? Au venit aici ca să ne insulte ?

— Aceşti domni, răspunse Dumouriez, au devenit prietenii noştri ; ei vor forma arier-garda noastră.

— Arier-garda noastră ! reluă tînărul furier. Vor intra în Franța ! Vor călca pămîntul Franței ! Sîntem de-ajuns treizeci de milioane de francezi ca să facem ordine la noi acasă ! Austrieci pe pămîntul Republicii înseamnă o ruşine, o trădare ! Vreți să le predați Lille şi Valenciennes ! Ruşine şi trădare ! repetă el cu vocea tare.

Cuvintele *ruşine* şi *trădare* străbătură ca o dîră de praf de puşcă toată linia ; Dumouriez era ţinta. Încet, armele se ridicară. Un batalion întreg îl ochea.

Dumouriez simți că era pierdut. Înfipse pintenii şi se depărtă în galop. Austriecii îl urmară. Săpase între el şi Franța o prăpastie pe care niciodată nu mai reuşi să o treacă.

Pentru el, în zadar venise Restaurația. Văzînd Burbonii urcînd din nou pe tronul Franței, Dumouriez se bizuise pe bastonul lui de Mareşal al Franței. În dispreț parcă, primise o pensie de 20.000 de franci ca general în retragere ; iar la 14 martie 1823, neştiut, uitat de contemporanii lui, dezonorat de istoria poate prea severă, se stinsese la Turville-Park.

Petrecuse cincizeci de ani în intrigi, trei ani pe o scenă demnă de el şi treizeci de ani în exil.

De două ori salvase Franța.

LIII

2 IUNIE

Din momentul în care trădarea lui Dumouriez a fost dovedită şi din moment ce culminase crima sa predîndu-i inamicului pe comisarii Convenției, girondinii au fost pierduți şi cele două luni care s-au scurs între 2 aprilie şi 2 iunie nu au însemnat pentru ei decît o lungă agonie.

Jacques Mérey, pe care votul său cu ocazia morții regelui îl aşezase — cu toate opiniile lui jacobine — în rîn-

durile girondinilor, le urmase soarta acestora, cu toate că văzuse bine că mergeau spre pieire.

Şedinţa în care girondinii au fost daţi pe mîna călăilor fusese îngrozitoare ; durase trei zile, de la 31 mai la 2 iunie ; timp de trei zile Henriot, omul Comunei, încercuise Convenţia cu artileria sa ; timp de trei zile Parisul răzvrătit strigase în jurul Tuileriilor : „Moarte girondinilor" ; timp de trei zile tribunele se făcuseră ecoul sîngeroaselor vociferări chiar în sală.

Am fi dorit ca cititorii să asiste la aceste şedinţe violente în care membrii Convenţiei, simţindu-se oprimaţi şi refuzînd să voteze sub presiune moartea a douăzeci şi doi dintre ei, au ieşit din sală în frunte cu preşedintele ca să-şi croiască drum, dar peste tot au fost împinşi înapoi, atît la Carroussel, cît şi la podul turnant. Am fi dorit să vi-i putem arăta pe acei oameni care n-au ştiut deloc să lupte, dar au ştiut atît de bine să moară, aşteptînd asasinarea sau întemniţarea pe loc, şi nevăzîndu-i venind nici pe asasini nici pe jandarmi ; căci totuşi se vrusese să se respecte incinta Camerei şi inviolabilitatea deputaţilor ; se repeziseră pe străzile prinse de tumult, unde vînătoarea de oameni urma să înceapă, străbătuseră Normandia şi Bretagne, şi se opriseră doar în ciulinii Bordeaux-ului, lîngă cadavrul lui Pétion.

În mijlocul agitaţiei care domnea în sala Adunării, lui Jacques Mérey i se păru că Danton îi făcea semn să iasă afară.

Se ridică de pe bancă, Danton se ridică şi el. Făcu un pas spre uşă, Danton la fel.

Fără îndoială, Danton vroia să-i vorbească.

Jacques Mérey coborî fără să grăbească pasul, privind cu mîndrie în jurul lui, ca să lase timp duşmanului să-l aresteze dacă ar fi intenţionat.

Ajunse astfel la uşă. Tumultul era atît de mare, încît nimeni nu-l observase.

Pe coridor îl întîlni pe Danton.

— Fugi, îi spuse, nu ai nici o clipă de pierdut.

Şi dîndu-i mîna, Danton îi strecură o hîrtie.

— Ce e cu hîrtia asta ? îl întrebă Jacques oprind-o.

— Ce mi-ai cerut : adresa ei.

Jacques scoase un strigăt de mirare și de bucurie și se apropie de o lampă să citească.

Între timp Danton dispăruse.

Desfăcu hîrtia și citi :

D-ar de Chazelay, Josephplatz nr. 11, Viena.

Deodată în sufletul lui se petrecu o adîncă schimbare. Nepăsarea de pînă atunci pentru viața lui dispăru ca prin farmec. Lovitura pe care o primise el și tovarășii lui girondini i se păru o binefacere a soartei ; faptul că era socotit proscris îi reda libertatea și-i deschidea porțile străinătății ; ca cetățean francez protejat de Republică, putea parcurge toată Germania fără să întîmpine neplăceri.

Dar ca să ajungă în Germania, trebuia mai întîi să iasă din Franța ; trebuia, și asta constituia partea cea mai grea, să iasă din Paris.

Ședința se terminase ; sumedenie de oameni se revărsau de la tribune și se scurgeau în stradă ; Jacques Mérey se aruncă nebunește printre ei și se lăsă dus de val.

Torentul trupurilor îl împinse în strada Saint-Honoré prin poarta de la Echelle.

Orologiul palatului regal, ale cărui ferestre erau închise de la arestarea ilustrului său stăpîn, bătea ora nouă seara. Palatul, lipsit zi și noapte de orice fel de lumină, părea un imens cavou.

Jacques se gîndi că nu mai era nevoie să se întoarcă la hotel. De cînd girondinii erau amenințați și trăiau cu spaima că după fiecare ședință ar fi trebuit să se ascundă, Jacques își plătea chiria zilnic și în centură purta ascunși cinci sute de ludovici de aur.

Avea în plus în portofel două-trei mii de franci în asignate.

De altfel, cînd trei sferturi din populație încă nu aflase că girondinii erau proscriși, pericolul era mai mic la ora asta, decît ar fi fost a doua zi ; dar mergînd pe străzi își dădu repede seama cîtă neliniște pusese stăpînire pe Paris.

Cete de oameni îndemnate de Herbert, Chaumette, Guzman și Varlet, unele înarmate cu suliți, altele cu săbii sau topoare, toate purtînd torțe, umpleau străzile și stri-

gau : „Moarte trădătorilor ! Moarte girondinilor ! Moarte complicilor lui Dumouriez !“

În piața Victoriilor se întîlni cu o astfel de ceată și de-abia se putu strecura în strada Bourbon-Villeneuve ; ajungînd însă în strada Montmartre, văzu altă ceată cu torțe coborînd strada Filles-Dieu ; se repezi în strada Clery, dar abia ajuns aci, în colțul străzii Poissonnière o altă ceată îi închise complet drumul.

Toate se îndreptau spre Convenție.

Ultima ceată era a maratiștilor și strigau : „Trăiască prietenul poporului !“

Să fii girondin și să cazi în mîna maratiștilor, însemna să fii cu siguranță masacrat, și de cînd știa adresa Evei și de cînd avea speranța că o va putea regăsi, Jacques nu mai vroia să moară.

Să încerce să treacă prin această ceată fără să fie recunoscut, era cu neputință ; să se întoarcă era periculos.

O fată din cele care stau seara în pragul ușilor întredeschise așteptînd să fie remarcate și urmărite dispăru într-o curte. Jacques Mérey o porni după ea, dar în loc s-o urmeze pe scara întortocheată, se opri și închise poarta.

Fata se apropie de el și-i spuse :

— Cetățene, se pare că nu ai aceeași opinie cu scandalagiii aceia care împiedică bietele fete să-și facă meseria.

— Liniște ! spuse Jacques scoțînd din buzunar un asignăt de o sută de franci pe care i-l strecură în mînă.

Cu cealaltă mînă își șterse fruntea de sudoare.

Femeia îi văzu fața cu trăsături deosebite, și cum frumusețea e totdeauna un argument puternic, îi spuse :

— Nu sînt plătită decît dacă lucrez. Dar cînd fac servicii, le fac gratuit.

Și scoțîndu-i pălăria ca să-l poată vedea mai bine îi șterse la rîndul ei fruntea cu batista.

— Ah ! pe cuvîntul meu, frumosule, ai dreptate să nu vrei să lași să ți se taie capul. Hai te rog, ia-ți înapoi asignatul.

În acest timp ceata trecea strigînd, urlînd, vociferînd.

Fata puse mîna pe inima lui Jacques :

— Şi pe lîngă toate astea, eşti şi curajos ! Ia te uită, nu-i bate inima !

Ceata trecuse.

Jacques încercă să o facă să ia din nou asignatul.

— Degeaba, cînd am spus nu, nu rămîne !

— Aş vrea totuşi să-ţi las o amintire, spuse el căutînd un lanţ, un inel, un obiect oarecare.

— Adevărat ? întrebă fata.

— Pe cuvînt de onoare.

— Ei bine, sărută-mă pe frunte, spuse ea. In afara mamei, nimănui nu i-a dat prin gînd să mă sărute pe frunte.

Mirat să găsească o asemenea sensibilitate în acea cloacă, Mérey îşi scoase pălăria, ridică ochii spre cer surîzînd şi o sărută pe frunte cu acelaşi respect cu care ar fi sărutat o fecioară.

— Ah ! suspină fata, ce minunate sînt sărutările astea !

Apoi, deschizînd poarta şi văzînd strada liberă, îi spuse :

— Acuma poţi să pleci.

Jacques Mérey purta la mîna stîngă un inel foarte modern la acea epocă, un inel fără o lucrătură specială, un jonc, un cerc de aur cu un diamant, care valora cam trei-patru sute de franci. Îl scoase şi-l puse în degetul fetei apoi dintr-un salt se şi afla în stradă.

— Fie, dacă ţii neapărat spuse ea ; dar de fapt îmi umbreşti mulţumirea. În orice caz, drum bun şi noroc ! În ce mă priveşte, plimbarea mea de astă seară s-a terminat. La revedere.

Şi închise poarta.

Jacques Mérey îşi continuă drumul şi ajunse fără alt incident în bulevard.

Dar aci, în capătul cartierului Saint-Antoine, Santerre închidea trecerea.

Strada Saint-Denis şi strada Bondy erau străjuite de sentinele.

Călare, Santerre patrula pe bulevardul gol.

Nu mai putea da înapoi. Îl cunoştea pe Santerre drept un patriot înflăcărat, dar tot atît de cumsecade.

Se duse direct la el și puse mîna pe gîtul calului. Santerre se aplecă, dîndu-și seama că necunoscutul vroia să-i spună ceva.

— Cetățene Santerre, îi spuse Jacques, cu sînt reprezentantul care v-am anunțat în Adunare cele două victorii de la Jemmapes și de la Valmy.

— Adevărat, spuse Santerre ; te cunosc.

— Mă numesc Jacques Mérey. Sînt prietenul lui Danton, care mi-a oferit adăpost la el, dar pe care l-am refuzat de teamă să nu-i fac vreun rău. Eu ocupam un loc lîngă girondini și sînt ca și ei proscris ; dă-te jos de pe cal, dă-mi brațul și condu-mă pînă în strada Lancry. Mîine să-i șoptești lui Danton ce ai făcut pentru mine, și Danton îți va strînge mîna.

Santerre nu scoase nici o vorbă, coborî de pe cal, îi dădu brațul și-l conduse pînă în strada Lancry.

— E nevoie să merg mai departe ? îl întrebă.

— Nu, în cinci minute voi ajunge la destinație.

— Dumnezeu să-ți ocrotească pașii, spuse Santerre, uitînd că Dumnezeu fusese suprimat.

— Mulțumesc, îi răspunse simplu Jacques, și eu aș fi făcut la fel pentru tine, Santerre.

— Știu, spuse curajosul berar.

Cei doi oameni își strînseră mîna și se despărțiră. Jacques Mérey o luă în sus pe strada Lancry, pînă ajunse la strada Grange-aux-Belles, apoi o luă pe strada Marais, merse pînă la numărul 33 și acolo, văzînd o casă joasă și întunecoasă, se opri și se uită în jurul lui ca să se asigure că nu-l urmărea nimeni.

Șovăi o clipă între două sonerii, una în stînga, lîngă o cutie închisă cu lacăt ; cealaltă în dreapta, prinsă de zid, Trase de cea de a doua.

Aproape numaidecît se deschise ușa și un bărbat îmbrăcat în negru, cu cravata albă și pantalon scurt se dădu la o parte ca să-i facă loc să treacă.

Fără îndoială că cei doi bărbați se recunoscură, pentru că omul îmbrăcat în negru îl salută respectuos, închise ușa și o porni înaintea lui spunînd :

— Pe aici, domnule.

Jacques Mérey îl urmă

Omul îl conduse printr-un coridor, luminat doar atît cît să nu te împiedici, într-o sufragerie care avînd ușa deschisă azvîrlea un val de lumină.

Sufrageria era într-adevăr luminată ca pentru o zi de sărbătoare ; șase tacîmuri stăteau așezate cu grijă în jurul unei mese servită elegant ; cinci persoane, împreună cu omul îmbrăcat în negru, păreau că așteptau pe a șasea.

Cele cinci persoane erau : o femeie de treizeci și șase — treizeci și opt de ani, încă frumoasă, două tinere fete de șaisprezece — optsprezece ani, amîndouă încîntătoare și un băiat de treisprezece ani. Omul în negru era cea de-a cincea persoană.

La sosirea lui Jacques Mérey toată lumea se ridică în picioare.

— Nevastă, și voi copii, priviți-l bine pe acest om ; el este cel care, chiar pe eșafod nu s-a sfiit să-i dea ajutor...

Femeia veni lîngă Jacques Mérey, îi sărută mîna, apoi celе două fetițe și băiețelul.

— Sper că nu veți uita niciodată, continuă omul îmbrăcat în negru, care nu era altul decît Călăul Parisului, — că cetățeanul Jacques Mérey, proscris pe nedrept, a venit să ceară adăpost sub umilul nostru acoperiș.

Apoi, arătînd spre cel de-al șaselea tacîm :

— Vedeți, îi spuse, vă așteptam.

Urmează volumul II — *Fiica marchizului*

Lector : MAGDALENA BEDROSIAN
Tehnoredactor : VASILACHE STELUȚA

Bun de tipar 28.12.1973. Apărut 1974. Tiraj 163 300. Broșate 158 300. Legate 5 000. Hîrtie editii B de 63 g/m². Format 16/54×84. Coli editură 22,3. Coli tipar 25. C. Z. pentru bibliotecile mari și mici 84—31=R.

Tiparul executat sub comanda nr. 30 761 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1 București
Republica Socialistă România

Lei 11

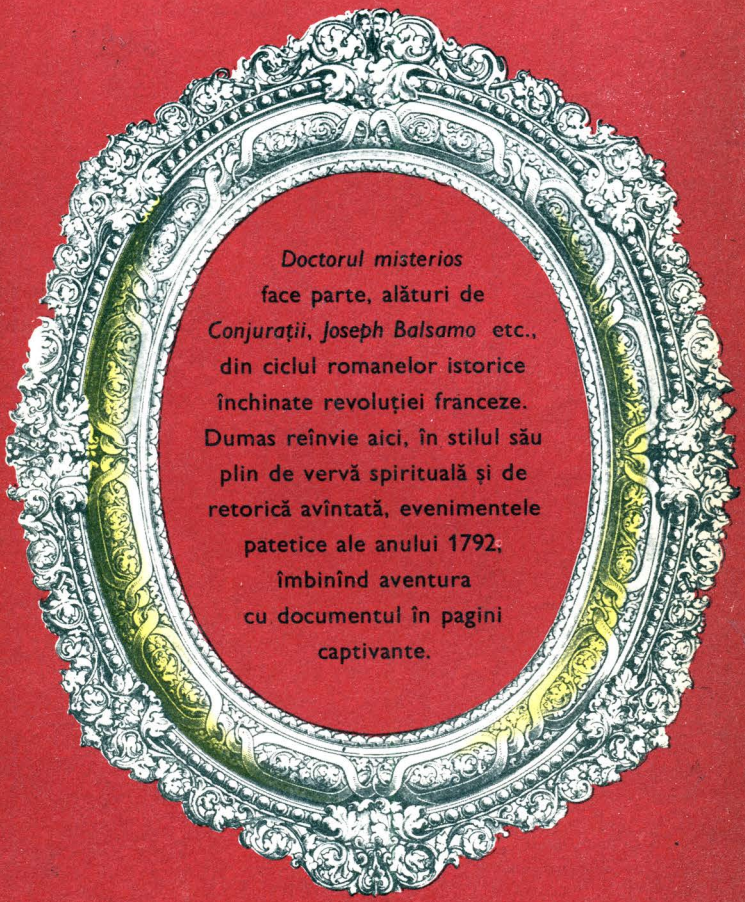

Doctorul misterios
face parte, alături de
Conjurații, *Joseph Balsamo* etc.,
din ciclul romanelor istorice
închinate revoluției franceze.
Dumas reînvie aici, în stilul său
plin de vervă spirituală și de
retorică avîntată, evenimentele
patetice ale anului 1792,
îmbinînd aventura
cu documentul în pagini
captivante.

EDITURA CARTEA ROMÂNEASCĂ